EDITURA UNIVERS

Mişcarea franceză de rezistenţă împotriva ocupanţilor nazişti a avut în Vercors — autorul celebrei povestiri *Tăcerea mării,* apărută în ilegalitate — un participant, şi deci un martor, dintre cei mai valoroşi. Rezistenţa armată s-a săvîrşit în zgomotul trenurilor aruncate în aer, al atacurilor de partizani cu grenade şi automate. Ceea ce domină însă istoria Rezistenţei spirituale e *tăcerea* : tăcerea scriitorilor care refuză mai întîi să publice sub cizma hitleristă, tăcerea mai tîrziu asupra numelui aceloraşi scriitori, care-şi publică operele antifasciste, cu riscul vieţii, în Editura de la Miezul Nopţii, făurită de cîţiva patrioţi în frunte cu Vercors.

Cum a putut fi cîştigată această *bătălie a tăcerii,* în ciuda teroarei şi a planurilor criminale ale Gestapoului? Iată conţinutul cărţii de faţă.

Lei 8,25

139

1970

VERCORS • BĂTĂLIA TĂCERII

VERCORS

BĂTĂLIA TĂCERII

COLECŢIA MERIDIANE

Coperta: *Dumitru Ionescu*

Vercors
LA BATAILLE DU SILENCE
SOUVENIRS DE MINUIT

Vercors

Bătălia tăcerii

Amintiri de la miezul nopţii

Traducere şi note de *Demostene Botez*

Editura UNIVERS

Bucureşti — 1970

FIILOR MEI.
RITEI.

În memoria lui
Jean Prévost

Partea întîi

PRELUDIU LA O METAMORFOZĂ

I

Cînd, după înfrîngerea din 1940, naziştii au ocupat Franţa, scriitorii francezi se găsiră de îndată constrînşi, sau să colaboreze, sau să tacă. Şi pentru a le permite să se exprime totuşi, fără ştirea inamicului, a fost întemeiată Editura de la Miezul Nopţii. Jean Guéhenno nota atunci în carnetele lui : „Ni se face mare cinste. O putere tiranică, dînd atîta importanţă gîndurilor noastre, ne sileşte să recunoaştem noi înşine că sînt ciudate şi scandaloase. Nu îndrăzneam să ne credem atît de interesanţi..."

„Ni se face mare cinste", acesta a fost şi primul meu gînd atunci cînd, cu o amabilă insistenţă, mi s-au cerut anul trecut, asupra acelei epoci în care eram sub obroc, amintiri, pe care de la sine nu m-aş fi gîndit niciodată să le scriu. Nu îndrăzneam să mă cred atît de interesant. N-am frecventat ca Saint-Simon pe mai-marii acestei lumi, n-am traversat ca Chateaubriand palpitante vicisitudini — şi umbra lor e prea copleşitoare pentru a te expune să te măsori cu ea. Ce-aş avea de povestit care să merite ? O ! admiteam că a întemeia, sub nasul Gestapoului, o casă

de editură clandestină ; a publica, tipări, difuza pe rînd, după *Tăcerea mării*, vreo patruzeci de titluri alcătuind peste douăzeci și cinci de volume, asta reprezenta o performanță — nu fără răsunet în Franța și în afară. Desigur, desigur. Totuși, povestirea unei aventuri, în definitiv, pur spirituale, care, în mijlocul primejdiilor încercate de ceilalți, a închisorilor și a lagărelor de concentrare în care au putrezit ceilalți, a morții în care au dispărut ceilalți, s-a desfășurat, în ce mă privește, fără miile de peripeții care formează urzeala unei epopei — o povestire atît de puțin piperată va putea oare să prezinte vreun interes ? Au vrut să mă asigure că da (fără a mă liniști de tot). Orice-ar fi, cititorul e prevenit. De-a lungul întregii acestei acțiuni, în timp ce în jurul meu vedeam o mulțime dintre tovarășii mei de luptă, scriitori și intelectuali arestați, deportați, împușcați, asasinați ; în timp ce dispăreau Saint-Pol Roux și Saint-Exupéry, Benjamin Crémieux și Jean Prévost, Louis Mandin și Jacques Decour, André Chennevière și Valentin Feldman, André-Julien du Breuil și Mathias Lübeck, Max Jacob și Robert Desnos, Benjamin Fondane și Pierre Unik, Marc Bloch, Jean Desbordes și toți cei pe care nu-i mai țin minte ; în timp ce alți prieteni cunoșteau, dacă nu închisoarea, ca Paulhan, Bellanger, Audisio sau Cassou (acesta mai tîrziu lăsat de naziști mort pe-un trotuar din Toulouse), cel puțin existența hărțuită a celor în afara legii ; în timp ce ei trebuiau în fiecare clipă să-și

schimbe domiciliul, orașul, provincia, „să se învîrte roată-mprejur în închisoarea frontierelor“, cum spune frumoasa tînguire a clandestinilor, ba chiar să se refugieze într-o casă de nebuni, cum a făcut Paul Eluard ; eu, în tot acest răstimp, am dormit seară de seară în patul meu, mi-am găsit în fiecare săptămînă, după „munca“ la Paris, familia mea la țară, unde locuiam. Nu mi s-a „întîmplat“ nimic, n-am nimic de acest fel cu care să mă laud. N-am avut nevoie niciodată, ca prietenul meu Emmanuel d'Astier, să mă ascund într-un vagon sub o grămadă de bocanci, să sar noaptea în largul mării dintr-o barcă șubredă într-un submarin ; sau ca Pierre Villon, omorîndu-se muncind, umblînd ziua și scriind noaptea, și pe care-l vedeai cu ochii cum se topește, n-am avut nevoie niciodată, într-o casă împresurată de Gestapo, să dau de-a berbeleacul pe scară un milițian care păzea la ușa mea ; apoi să fac în grabă o frînghie cu noduri, din niște cearșafuri, ca să mă prăbușesc de la etajul al treilea în fundul unei curți, atunci cînd s-a rupt ; și transportat într-un beci de un locatar înnebunit, să obțin de la el să se ducă, cu toată frica lui, să anunțe niște prieteni medici, băgînd în cutia lor de scrisori, mîzgălit, pe-un mic volum al Editurii de la Miezul Nopții, un plan care să le dea posibilitatea să mă găsească ; și să șoptesc în sfîrșit unuia dintre ei care, puțin mai tîrziu, îmi ține mîna cînd ies din comă : „Vezi ce poate face Rezistența dintr-un intelectual...“ Rezistența n-a făcut din mine nimic

din toate astea, n-am de evocat asemenea amintiri și nu pot decît să le dau pe-ale mele, așa cum îmi revin acum, în înlănțuirea lor fără strălucire.

Să ne înțelegem, nu vreau nici să minimalizez nimic : pericolul care mă înconjura ca și pe ei din toate părțile nu era mai mic, bineînțeles ; dar soarta haină nu m-a pălmuit niciodată nici măcar cu vîrful degetelor. Mai face oare să spun restul ? Încă o dată, cum aș putea eu singur să judec ? Orice-ar fi, și orice s-ar face cu aceste pagini, n-o să-mi pară rău că le-am scris. Cînd memoria slăbește, cînd ea începe, ca o faleză șubredă, roasă de mare și de timp, să se prăbușească în bucăți în adîncimile uitării, este momentul să adun ceea ce a mai rămas, că pe urmă va fi prea tîrziu. N-am știut niciodată să țin un jurnal, și de altfel, sub o ocupație, nu putea să fie vorba de așa ceva, decît doar dacă nu spuneai în el nimic. Astfel că, pentru amintirile mele din acea epocă, nici o altă sursă decît fîntîna întunecată în care dorm, și cînd scoți găleata, trebuie să te mulțumești cu ce se mai găsește în ea. În trei sute de pagini am scos-o de multe ori. Totuși, cu o astfel de metodă, o istorisire începută după un sfert de veac nu va putea corespunde exactității riguroase a unei lucrări istorice. Trebuie să ne așteptăm la lipsuri, la erori, la multe confuzii cronologice. De este cazul, să fiu iertat : am făcut cum am putut mai bine. De altfel, nu este vorba de Istorie. Am să încerc numai să retrăiesc, și să fac să se retrăiască

o experiență gravă, pentru mine probabil cea mai gravă dintre toate, experiența unui individ tîrît de vîrtejul imens al unui cataclism și care, el și cîțiva prieteni, caută să salveze cu pericolul vieții lor ceea ce are pentru ei mai multă importanță decît viața.

Astfel, redusă la persoana mea și la alți cîțiva, povestirea care va urma (la început aceea a unei metamorfoze) nu va fi fără asemănare — păstrînd toate proporțiile — cu drumul lung al lui Fabrice la Waterloo. Ceea ce Fabrice, fără să înțeleagă ceva, surprinde din bătălie este fără asemănare cu amploarea conflictului. Faptul că am fost, timp de patru ani, martorul și părtașul care a condus din umbră Editura de la Miezul Nopții este fără asemănare cu vastul ansamblu al rezistenței intelectuale franceze, cu multiplele sale fațete în inima luptei gigantice care a zguduit Pămîntul acum douăzeci și cinci de ani. Dar dacă viziunea fragmentară a lui Fabrice la Waterloo, a lui Bezuhov la Austerlitz, au dat istoriei luptelor o dimensiune nouă și indispensabilă, fără îndoială mai îngustă, dar și mai „umană“ decît frescele epice ale unui Michelet, poate se va găsi un fel de echivalență în această simplă povestire a unui infanterist al literelor, amestecat în mulțimea unei armate de fantome.

*

Într-o zi, înainte de război, cînd îi scrisesem lui Roger Martin du Gard, marelui meu prieten mai în vîrstă, pentru a-i mulțumi de

prietenia acordată cu generozitate tînărului gravor care eram atunci, prietenie la care visam altădată cum ai visa să devii împărat, el îmi răspunse trimițîndu-mi *Destăinuirea africană* avînd ca dedicație o frază extrasă din povestire : „Lucrurile acestea, vezi, se întîmplă în mod firesc". Voia să spună că, dacă visezi să cîștigi prietenia unui om pe care-l admiri, este și pentru că ești gata să faci efortul de a te ridica pînă la el ; și că atunci prietenia vine și ea, și se leagă „foarte firesc". Dar tocmai, dacă altădată mă gîndeam la asta ca la un miraj, ca la o năzuință vană, era fiindcă mă îndoiam să pot atinge vreodată aceste culmi ; și ceea ce mă mira era că socotea „foarte firesc" să mă trateze egal cu dînsul.

Tot așa, înainte de războiul din 1939, m-ar fi mirat foarte mult dacă cineva mi-ar fi prezis că am să iau parte la acest război altfel decît cu titlul obscur de carne de tun, că o să am în el „foarte firesc" un rol, în definitiv „istoric", oricît de modest a fost. Eram atunci, sub adevăratul meu nume de Jean Bruller, un desenator de la țară, ambițios desigur în arta lui, dar extrem de puțin în viață, temător de lume și de teatrul ei, și care, dacă își îndeplinea îndatoririle de alegător în perspectiva unui progres social, și chiar se ducea la mitinguri, la manifestații, n-ar fi crezut niciodată posibil și nici de dorit să ia parte activă la acest război. Nu fiindcă disprețuia treburile publice, ci din contră ; dar nu i se părea că ai dreptul să

te amesteci în ele, dacă nu le consacri timpul și gîndul tău. Sau atunci trebuia să fii unul dintre acei oameni excepționali, un Hugo, un Rubens, în stare să se ocupe în același timp de artă și de politică. Cum vedeam că făcea, mai aproape de mine, un Jules Romains, un Jean-Richard Bloch, prin care — deoarece și ei aveau bunăvoința să mă onoreze cu prietenia lor — mențineam un contact mai personal cu peripețiile Istoriei în curs de desfășurare.

Uneori, nu fără iluzii sau fără decepții, Romains îmi scria de la Geneva că Pierre Laval îl asigura de hotărîrea lui de neclintit, în ciuda aparențelor contrarii, de a-l împiedica pe Mussolini să continue războiul lui din Etiopia ; Jean-Richard Bloch, care conducea cotidianul *Ce Soir*, îmi anunța în 1938 nașterea în Germania nazistă a unei mari mișcări de opoziție republicană... Căci, cu toată inteligența lor vie, se înșelau adesea — și erau adesea înșelați. Dar cine nu se înșală niciodată ? Și această aptitudine de a putea, în același timp, să te dai total artei și să acționezi ca să înclini cel puțin într-o oarecare măsură balanța destinului oamenilor, iată ce mi se părea cu totul peste puterile mele.

Oh, odată, în 1935, la cererea lui Louis-Martin Chauffier, colaborasem într-adevăr un timp la un săptămînal politic, intitulat *Vendredi*, acela pe care, după încercarea fascistă din 6 februarie, îl înființase cu André Chamson, Jean Guéhenno și André Gide,

pentru a înlesni naşterea unui front democratic şi popular. Cîteva luni publicasem în el o serie de desene muşcătoare asupra problemelor zilei, dar curînd a trebuit să mă retrag: verva mea seca repede. Asta fiindcă trebuia să tratez evenimente zilnice, actualitatea zi la zi, şi nimic nu era mai potrivnic inspiraţiei mele, concepţiilor adînci care conduceau arta mea. Gîfîiam din greu, vrînd să mă „lipesc" de ceea ce este trecător, pieritor, cînd totdeauna mă străduisem, prin umor şi satiră, să ating permanentul, problemele veşnice ale omului confruntat cu condiţia sa pe pămînt. Am încetat deci curînd colaborarea la *Vendredi*, cu toată adeziunea mea totală la lupta pe care o ducea, şi mi-am reluat ocupaţiile singuratice. Fără ca totuşi să-mi fac cîtuşi de puţin iluzii asupra viitorului: Hitler îşi ascuţea sabia în Spania, şi în curînd va fi rîndul nostru. Desenam cum îţi scrii testamentul. Şi cu toate că nu am avut nici o intenţie conştientă, n-a fost poate totuşi o simplă întîmplare că ultimul meu album, înainte de-a izbucni războiul, se chema *Tăceri*, nici dacă după asta am ales să ilustrez o operă a lui Edgar Poe care se chema *Tăcere*, şi dacă tot cuvîntul *Tăcere* se găsi în fruntea primei mele povestiri clandestine. Ca şi cum cu acest cuvînt aş fi vrut să bat cele trei semnale, la ridicarea cortinei, asupra lungii tragedii pe care Franţa cu căluş în gură avea s-o trăiască, într-adevăr, în tăcere...

De altfel, nu anunţasem eu, cu o aproximaţie de-o săptămînă, data exactă a invaziei

germane? Şi asta, din 1935? În albumul pe care îl alcătuisem în acel an, publicat în 1936, figurează într-adevăr prezicerea următoare: *„La 12 mai 1940, în timpul apărării Bapaume-ului, cutare batalion de infanterie este distrus"*. De fapt, ofensiva germană a început la 10, a trecut de Bapaume la 18: după cîte mi se pare, se poate socoti că o precizare făcută cu cinci ani înainte e la marginea vrăjitoriei... Drojdie de cafea? Divinaţie? Coincidenţă extraordinară? Realitatea e mai puţin fantastică, ea-i poate mai plină de învăţăminte.

Planşele albumului reprezentau, sub titlul *Viziuni liniştitoare ale războiului*, cum tot felul de personaje-tip îşi închipuiau viitorul război în culori vesele, sperînd să găsească în el un profit. Printre acestea, un colonel de stat-major, inventatorul unei stenografii pentru *jurnalul de drum* al regimentelor, ardea de nerăbdare să-şi folosească pe teren descoperirea. Pînă una-alta, îşi dădea exemplul pe care l-aţi citit, fără să se gîndească ce sîngeros este ceea ce reprezintă pentru plăcerea de a-l traduce prin patru mici simboluri pe mai puţin de-un centimetru... Bine, dar cum se explică precizia prezicerii acestui exemplu închipuit? Ei bine, m-am gîndit eu repede, cel mai neînsemnat ofiţer de stat-major, şi cît de cît informat, trebuia să fi calculat că lui Hitler, în 1935, o să-i mai trebuiască patru sau cinci ani înainte de a avea o armată în stare să ne atace; că ofensiva, ca de obicei, se va dezlănţui în primele zile frumoase: sfîrşitul lui aprilie sau începutul lui mai; că, evi-

dent, va avea loc pe frontiera belgiană, pe care n-o apăra linia Maginot; că, fiind în defensivă, vom suferi la început oarecare înfrîngeri; şi că astfel fortăreaţa Bapaume va fi în curînd ameninţată. Un asemenea raţionament mi se părea de la sine înţeles pentru un ofiţer de stat-major. Se pare că supraestimam deşteptăciunea şefilor noştri militari, deoarece în acele locuri şi la data uşor de prevăzut inamicul îi da totuşi peste cap prin surprindere...

Am pomenit această anecdotă pentru a arăta că, dacă nu voiam să mă ocup personal de vreo acţiune politică, cel puţin politica nu-mi era străină, şi că eram în stare de calcule destul de exacte. Acestea fiind zise, trebuie să mărturisesc că darurile mele de profeţie n-au mers mai departe. Că n-au depăşit media generală, începînd cu aceea a oamenilor noştri de stat: evenimentele au dezminţit mai des decît au confirmat analizele sau previziunile mele. Aş adăuga, cu toată nerozia, că în multe împrejurări rămîn convins că evenimentele sînt cele care au greşit.

*

În timpul primului război, cel din 1914, eram un puşti şi, bineînţeles, credeam tot ce se spunea. Cum m-aş fi îndoit că toată dreptatea n-ar fi de o parte şi toată crima de cealaltă? *Boche*[1]-ul era întruparea răului şi deci îl uram cu conştiinţa împăcată.

---

[1] Denumire pejorativă dată de francezi germanilor.

Era hunul care distrugea catedralele şi tăia mîinile copiilor mici. De atunci, milioane de copii mici s-au făcut fum în crematorii sau au fost folosiţi ca nişte cobai pentru experienţele „pe viu" ale medicilor nazişti; şi pe lîngă astea, cîteva mîini tăiate n-ar fi însemnat decît o modestă cruzime, chiar dacă n-ar fi fost cumva o simplă invenţie a gazetarilor în goană după patriotism. Dar pe atunci asta-mi părea culmea sălbăticiei, credeam cu înverşunare că este aşa, şi nu eram singurul. Aşa că, mulţi ani mai tîrziu, Gide mai putea să scrie în *Jurnalul* său acea scurtă dar emoţionantă poveste din Flandra ocupată de soldaţii Kaizerului, a unui ofiţer prusac care venise să cumpere nişte pîine într-o brutărie. Vede intrînd acolo o mamă ducînd în braţe un copil mic, pe care un accident stupid îl rănise grav, şi care ridică la capătul braţului un pansament plin de sînge. Văzîndu-l, ofiţerul îngălbeneşte, privirea lui înspăimîntată întreabă: „Aşadar, acuzaţia ce ni se aduce e adevărată?" Atunci, în faţa acestei dureri mute, tînăra femeie nu se poate stăpîni să facă „Nu" cu capul, încet, tăcut, şi acest dialog fără cuvinte, în care este vorba între două fiinţe, doi adversari, de cele mai înalte sentimente de demnitate, de adevăr, trebuia să mi-l amintesc mult mai tîrziu, cînd încă o dată nemţii au ocupat Franţa. Fiindcă mă întrebam care din doi mă emoţionase mai mult, franţuzoaica sau ofiţerul. Dar mă mai întrebam, vai! ce ofiţer din armata hitleristă

s-ar mai fi îngălbenit de ruşine pentru o mînă tăiată ?

Spre sfîrşitul conflictului, în 1918, eram aproape un tînăr şi, între timp, învăţasem multe despre realitatea acelui război. Adesea un tinerel ofiţer de infanterie, pe care nespusa lui tinereţe îl hărăzea tuturor grelelor atacuri, la Verdun, la Craonne, la Chemin des Dames, şi care era trimis apoi în permisie să se „refacă" pentru data viitoare, venea deseori în vizită la familia mea. El ne povestea atunci lucrurile aşa cum erau în realitate, denunţînd toată propaganda cu care erau îndopaţi, şi astfel, puţin cîte puţin, războiul îşi pierdea în ochii mei de copil caracterul de mit. Îl chema Pierre Fort. Tatăl lui fusese şeful de cabinet al lui Combes [1]. Era cu cinci ani mai mare decît mine, logodit, mai mult sau mai puţin în secret, cu sora mea (tata ceruse această discreţie pînă la sfîrşitul războiului) şi plin de decoraţii : vă puteţi închipui cu cît prestigiu îl învăluia tinereţea mea. Îi datorez desigur multe din convingerile adolescenţei. Începînd printr-o ură care nu s-a mai stins niciodată : ura contra războiului.

Căci el ne prezenta războiul fără sulemeneli. Panglicile înstelate erau mărturiile ţinutei sale în focul luptelor, deci îşi putea permite să-l înfăţişeze aşa cum este. Şi majoritatea adevărurilor ce ni le spunea erau groaznice : noroiul, sîngele, suferinţele indescriptibile şi măcelurile fără raţiune, de care el făcea vinovată nepriceperea şefilor, prostia „cu frunte de taur". Mi se pare că lui Clemenceau i se atribuie faimoasa vorbă de spirit, în timpul unei situaţii militare critice : „Noroc că cei din faţa noastră au şi ei generali !" Chiar el nu era departe de-a împărtăşi această părere, aşa că simţea pentru soldatul inamic, sărmanul flăcău din partea cealaltă a sîrmei ghimpate şi îndurînd ca şi el, în noroiul îngheţat, un chin şi o moarte absurdă pentru nişte interese care nu sînt ale lui, un fel de milă frăţească.

În timp ce, după armistiţiu, anii treceau, în spiritul meu se înrădăcina din ce în ce mai mult convingerea că acest război groaznic înşelase popoarele, că au fost aruncaţi unii contra altora oameni făcuţi să se înţeleagă. Am început să-i iubesc pe nemţi ca pe nişte fraţi rătăciţi, pe care opinia franceză îi nedreptăţea. Nu voisem să le cunosc decît viciile, aflam acum virtuţile lor din cărţile lui Romain Rolland, lui Edmond Vermeil. Mi se părea că acele virtuţi erau cele ce ne lipseau nouă. Aceasta îmi întărea convingerea că o prietenie franco-germană va da roadele cele mai frumoase. Pe deasupra, ea ar face în Europa orice război imposibil. Timp de mai mult de zece ani, prin anii 20, aceste sentimente au dominat ideile mele politice.

Totul le îndrituia. Vechea şi noua Germanie, în sfîrşit democrată, îşi împreunau mîinile lor paşnice pe deasupra lui Bismarck şi Will-

[1] Emile Combes (1835—1921), preşedintele Consiliului de miniştri între anii 1902—1905.

helm al II-lea. De la Haendel pînă la Beethoven făcuse cunoscută lumii muzica, și iată că acum, cu *Cele trei lumini*, *Caligari*, *Nosferatu*, revoluționa cinematograful mondial, îi deschidea orizonturi noi. Mai tîrziu, cu *Tragedia minei*, tot cinematograful nemțesc era cel care proclama pe deasupra frontierelor solidaritatea oamenilor muncii. Două scene simbolice dominau tot filmul. În singura galerie care rămăsese neatinsă după explozia gazului, și prin care minerii germani ar fi putut să dea ajutor camarazilor lor francezi îngropați în această mină ce se întindea din Renania pînă în Lorena, un gard de gratii negre și sinistre le bloca trecerea. Atunci, într-un avînt de fraternitate căreia puțin îi pasă de frontiere, au aruncat în aer acel gard al vrajbei și după eforturi supraomenești îi salvau pe francezii sortiți morții. Lacrimi, îmbrățișări, petreceri, iluminații de bucurie. Dar o ultimă scenă arăta oficialitățile, însoțite de militari, inaugurînd gratiile instalate din nou, încuiate cu lacăt și salutîndu-se de o parte și de alta cu o răceală protocolară.

Succesul acestui film fusese considerabil, în Franța ca și în Germania. Ca el erau și multe alte filme. Același public care cu sutele de mii citea *Nimic nou pe frontul de vest* sau *Patru din infanterie*, romane nemțești care demascau războiul ca în Franța *Focul* sau *Viața Martirilor*, se duceau în sălile întunecoase să împărtășească același sentiment : să nu se mai întîmple niciodată. Că erau franceze sau nemțești, în aceste filme de război exista o uni-

tate de ton, o comunitate de suflu în condamnare, care le apropia pînă într-atît că mi se întîmplă să le confund, să nu-mi mai reamintesc dacă cutare scenă memorabilă era în *Verdun* sau în *Nimic nou*.

Succesul acestor opere în Franța și mai ales printre tineri îmi dovedea că nu eram singurul care să deteste războiul, nici să dorească, să aștepte și să voiască o apropiere între ambele noastre popoare. Tot ce putea să fie o piedică la realizarea ei socoteam drept o crimă. O crimă, ocupația Ruhrului, patru ani după încheierea păcii, menită să facă să plătească o Germanie stoarsă de orice picătură de sînge. O crimă, extrema reavoință de a-i restitui Sarre-ul, pe care Franța nu putea totuși să-l păstreze, evident, contra voinței locuitorilor din Sarre. Eram sigur că ar fi trebuit, tocmai din contră, și în toate împrejurările, să se dea tinerei, șubredei Republici din Weimar tot ajutorul, toate încurajările, tot sprijinul posibil, ca s-o ajute să-și învingă adversarii.

Căci un nou partid al violenței revanșarde nu întîrziase să se nască din nou. El se numea cu nerușinare „partid rasist" și dacă la început păruse, cu cele 2% voturi ale sale, anacronic și inofensiv, el lua, puțin cîte puțin, sprijinindu-se pe șomajul, mizeria, urmările tratatului din Versailles, o amploare de temut, pe care aranjamente mai drepte fără îndoială că le-ar fi împiedicat. O Germanie mai puțin nenorocită ar fi ascultat oare la fel pe acești demoni ispititori ? Eu continui

să mă îndoiesc, cu toată mîrşăvia la care, după Hitler, s-a dedat în întregime, cu toată trista schimbare pe care atîtea atrocităţi au produs-o în sentimentele mele pentru această ţară şi de care nu m-am putut încă vindeca.

Da, chiar şi astăzi, atunci cînd o nouă flacără de naţionalism neonazist îşi mai face apariţia la poporul german, chiar şi astăzi sînt sigur că entuziasmul său de-atunci pentru Stresemann şi politica sa de apropiere cu Franţa şi marele succes despre care am vorbit privitor la cărţi şi filme care apărau aceleaşi idei — erau toate sincere în 1925 şi nu cereau decît să se dezvolte. N-aş aduce ca dovadă, printre multe altele, decît întîlnirea mea cu acel neamţ de la Montana-sur-Sierre, în Valais, unde făceam schi. Stăteam în acelaşi hotel. Îl întîlneam pe zăpadă, îmbrăcat într-o vestă de vînătoare şi pantaloni de călărie strînşi în moletiere ; terenurile de schi nu deveniseră încă, în epoca aceea, aceste Luna-Park cu modelele şi uniformele lor. Fiecare cursă în munte era o aventură. Omul acela era un foarte bun schior. Capul lui pătrat, părul tăiat scurt pînă la piele deasupra cefii şi urechilor alcătuiau în ochii mei perfectul ofiţer prusac. În realitate, era avocat la Hanovra, dar făcuse războiul ca locotenent de rezervă. El a fost primul care a intrat în vorbă, pe pistă, pentru a-mi împărtăşi plăcerea de-a vorbi unui francez. Războiul pe care l-au silit să-l facă îl declara ca şi mine o crimă de neispăşit. O mare parte din vorbele care le-am pus în gura

lui von Ebrennac al meu din *Tăcerea mării*, dragostea lui pentru Franţa, năzuinţa de-a vedea ţările noastre unindu-se şi completîndu-se, le-am auzit din gura lui, eu şi cumnatul meu venit mai tîrziu să mă-ntîlnească, şi în care, amîndoi luptători la Verdun, el voia să regăsească nu un vechi inamic, ci un tovarăş de arme şi de mizerie.

Cîţiva ani mai tîrziu, l-am revăzut din întîmplare, singur şi copleşit, la masa unei terase din bulevardul Saint-Michel. Tocmai părăsise Germania nazistă şi emigra în America. Ceea ce se petrecea în ţara lui îl umplea de ruşine, iar ceea ce avea să se petreacă în Europa, de spaimă. Între ea şi dînsul punea Oceanul.

Nu l-am uitat niciodată pe acest om şi speranţa lui nimicită, speranţa pe care toţi prietenii săi, ne mai spunea el cu doi sau trei ani mai înainte, o nutreau ca şi el, speranţa unei Europe în care Germania şi Franţa să-şi lege împreună destinele. Acum era singur : aceiaşi prieteni îl dezaprobau, treceau de partea lui Hitler.

Şi vedeam într-asta dovada că, pentru ca o astfel de speranţă să se poată realiza, ar fi trebuit ca învingătorul să înceteze de a mai ţine Germania în situaţia ei umilitoare de putere învinsă, după un război de care poporul german nu era mai vinovat decît al nostru. Stărui în convingerea că o Germanie mai puţin ferecată în ghetoul ei n-ar fi cedat nebuniei hitleriste, după ce atîta timp a fost coruptă şi demoralizată ; că prin puţină clarviziune, lumea ar fi evitat fără îndoială el

doilea război mondial. Dar pe vremea cînd Germania rămăsese încă democrată nu s-a putut conta ca unul măcar dintre oamenii care, împreună sau succesiv, în frunte cu Poincaré, au deținut puterea în Franța, să fi îndrăznit să termine cu politica aceea de învingători încăpățînați. Nici unul, cu o singură excepție : Aristide Briand. Dar era prea tîrziu.

De departe, și știind ce știm, eforturile lui Briand mi se par patetice. Era bătrîn, și obosit, cu prea mulți dușmani și prea scurt timp în fața lui pentru a reuși. Niciodată poate un apostol nu a fost copleșit în fiecare dimineață de înjurături mai josnice. Sînt cunoscute cuvintele emoționante pe care le-a rostit, bolnav, cu puțin timp înaintea sfîrșitului său : „Trebuie oare să murim pentru a fi crezuți ?" Îmi închipui că s-a dus purtînd în suflet o viziune nespus de întunecată a viitorului. Nu mă pot stăpîni să nu păstrez pentru memoria acestui om o duioșie plină de melancolie, cea pe care o simți pentru orice ființă care a pătimit inutil.

Abandonată, înfrîntă, vedeam Republica de la Weimar agonizînd sub loviturile lui Adolf Hitler, pe care bătrînul mareșal Hindenburg îl chema la cancelariat. Nemților le plac oamenii tari : încă în ajun, naziștii nu obținuseră decît jumătate din voturile corpului electoral ; a doua zi adunau aproape totalitatea. În timp ce lagărele de concentrare, imediat înființate, se umpleau de evrei, de comuniști, de simpli democrați, Hitler, rupînd tratatele, se avînta să reînvie o forță armată puternică,

fără să-i ascundă scopurile : să smulgă de la vecini, prin forță sau amenințare, „spațiul vital" pe care îl revendica. Austria, apoi Boemia, apoi Polonia, vor trebui să cedeze mai întîi, și eram preveniți că după aceea se vor gîndi la noi. Totuși, fluturînd împreună sabia și ramura de măslin, promitea îngăduință dacă îl lăsăm în voia lui. Unii cădeau în cursă, îndemnîndu-l pe Hitler să atace Rusia, sperînd să dea astfel două lovituri deodată, ca și cum, Europa și Rusia înfrînte, ambițiile unui Hitler atotputernic ne-ar fi crutat, din recunoștință. Pentru mine scandalos era faptul că acești oameni, gata să implore prietenia dictatorului Germaniei naziste, erau de cele mai multe ori acei care, cîțiva ani mai înainte, distruseseră eforturile lui Aristide Briand și refuzaseră aceeași prietenie Republicii de la Weimar.

Nu am fost niciodată printre acești oameni trași pe sfoară, machiavelici. Eram sigur că, dacă Franța îl lasă pe Hitler să se înarmeze și să-și execute planul sinistru, va plăti pasivitatea ei cu libertatea, dacă nu, poate, chiar cu existența. Dar aceasta punea conștiinței mele o problemă îngrozitoare : problema războiului preventiv.

Căci continuam să neg războiului dreptul de a fi folosit ca mijloc politic. Înainte de a recurge la violență, mi se mai părea că trebuia să fi epuizat toate posibilitățile unui aranjament pe cale diplomatică. Epuizate chiar aceste posibilități, trebuia să rezervi șansa de a vedea dezvoltîndu-se în acea situație even-

tualităţi mai prielnice — o răscoală populară, o revoltă a armatei germane, decăderea partidului nazist în dezbinări interne, cum se mai întîmplase o dată în Noaptea cuţitelor lungi, cînd puţin a lipsit ca Hitler să fie răsturnat şi cînd şi-a omorît cei mai apropiaţi tovarăşi. Pe cînd primul obuz ar fi sfîrşitul tuturor acestor posibilităţi şi dezlănţuirea, fără putinţă de a-l opri, a unui măcel fără sfîrşit.

Chiar cînd Führerul, cu o lovitură ca la poker, a dispus ca trupele sale încă puţin numeroase să ocupe din nou malul stîng al Rinului şi cînd fără îndoială un răspuns brutal al armatei franceze l-ar fi făcut să se retragă şi chiar, poate, să-şi piardă faima, am fost încă printre acei care şi-au propus : „Nici o lovitură de tun..." Ştiam că n-am dreptate. Dar mai ştiam că Hitler nu va avea supremaţia militară absolut necesară planurilor sale războinice decît peste cîţiva ani, şi că în aceşti ani, gîndeam eu, multe se pot întîmpla...

S-a produs astfel, de-a lungul acestor etape ale ascensiunii hitleriste, un fel de eşalonare printre spiritele pacifiste. Au fost unii care, din 1933, de la primele crime naziste, au avut curajul să renege ceea ce crezuseră, convinşi că pacea nu se cumpără cu preţul victimelor. Nu am fost printre aceştia şi aduc astăzi (şi am adus de îndată) un omagiu mîhnit zadarnicei lor pătrunderi. Au fost unii care s-au lepădat de convingerile lor, trei ani mai tîrziu, cînd eu nu mă decideam încă să-i imit,

cu toate că era ultima ocazie pe care ne-o dădea Hitler de a evita, printr-o violenţă restrînsă, o conflagraţie mult mai mare. Au fost unii care au aşteptat, pentru a recunoaşte că au greşit, să izbucnească războiul din Spania. Aceştia au fost, cred, cei mai mulţi. Zdrobirea republicii spaniole de către tancurile şi avioanele Italiei fasciste şi ale Germaniei naziste venite în ajutorul lui Franco a constituit pentru mulţi francezi un traumatism ale cărui urme neşterse le mai păstrează şi astăzi ; căci ei nu-şi pot ierta lipsa de acţiune a unei Franţe socialiste care a lăsat să fie strangulată la uşa ei o republică prietenă, pe cînd Hitler încerca acolo, cu complicele său Mussolini, un armament nou, destinat să-l dea peste cap pe-al nostru. Au fost cei pentru care lunga agonie a poporului spaniol n-a fost de-ajuns pentru a-i zgudui şi care n-au cedat decît după Anschluss, anexarea Austriei de către al III-lea Reich ; sau după umilinţa de la München ; sau după invadarea Boemiei ; sau numai după acea a Poloniei ; în sfîrşit, cei care, ca Henri Lecoin sau Jean Giono, au rămas pînă la sfîrşit credincioşi pacifismului lor, preferînd chiar să se supună şi să trăiască în sclavie decît să accepte intrarea în război, şi au fost închişi pentru că au spus-o.

Unde să-mi situez, eu, personal, propria mea conversiune ? De fapt, dacă lovitura decisivă mi-a fost dată de războiul din Spania, aceasta a fost mai puţin o conversiune bruscă decît o dezagregare accelerată de naufragiul

Austriei, Albaniei. La München totul s-a terminat. Am admis, cu sufletul zdrobit, dar cu toată certitudinea, că împotriva lui Hitler războiul era singurul mijloc. Şi în mod cinstit m-am pregătit pentru asta. Dacă însă e vorba să mărturisesc tot adevărul, trebuie să mai spun că la Praga, în ajunul Münchenului, tocmai trecusem printr-o experienţă atît de puternică încît n-aş mai fi putut să rezist fără a-mi trăda sentimentele cele mai preţioase.

II

În anul acela, la sfatul lui Jules Romains, intrasem în secţia franceză a Federaţiei mondiale a PEN-cluburilor. (Fusesem admis, cu toate că eram desenator, datorită faptului că unele dintre albumele mele cuprindeau importante comentarii, pe care au binevoit să le considere literatură). A fost primul meu pas în împărăţia literelor. PEN-clubul reprezenta atunci, în mare parte, ceea ce Liga drepturilor omului reprezintă pe plan politic ; carta lui apăra, o dată cu libertatea de gîndire şi de exprimare, pacea internaţională, egalitatea popoarelor şi raselor, pe scurt, tot ce dezminţea fanatismul înapoiat al stăpînilor celui de-al III-lea Reich. În fiecare an, PEN-clubul îşi ţinea congresul său în altă ţară. Cu un an înainte, în Iugoslavia, secţiunea

germană, care aderase la Hitler şi care persecuta în propriile ei rînduri pe scriitorii democraţi sau evrei, fusese expulzată din federaţie şi înlocuită imediat de o secţiune de scriitori emigranţi, printre care în primul rînd figurau Thomas şi Heinrich Mann, Stefan Zweig, Remarque, Feuchtwanger şi mulţi alţii. Jules Romains, preşedinte internaţional, şi Benjamin Crémieux, secretar general al secţiunii franceze, fuseseră primii autori ai acestei replici date tiranilor hitlerişti.

Congresul de la Raguza primise, pentru anul următor, invitaţia cehilor. Avea să se adune deci la Praga, în luna iunie. În 1938 aceasta era o alegere simbolică, şi nu lipsită de îndrăzneală. Între timp, Hitler înghiţise Austria şi fiecare ştia chiar de-acum, cehii mai bine ca oricare, cine va fi următoarea victimă. Deja, din primăvară, Boemia era zguduită de răscoale pricinuite de minoritatea germană a sudeţilor, care cereau alipirea lor la marele Reich. În vara aceea Praga era deci oraşul cel mai clocotitor din Europa. Oare congresul nostru se va putea ţine acolo ?

Încă în luna mai, nimic nu era mai puţin sigur : Hitler exercita asupra guvernului Beneş o presiune turbată, ameninţîndu-l, în cazul cînd nu cedează, cu o pedeapsă militară. Bizuindu-se pe alianţele sale, aceea a Franţei în primul rînd, preşedintele rezista cu un curaj încăpăţînat. Se părea totuşi că totul va exploda, cînd Führerul, în ultimul

moment, a dat înapoi. A fost prima lui retragere. Europa pavoaza. Praga apăru încununată cu o coroană de eroism. În această ambianță de veselie și de ușurare, membrii PEN-clubului francez, printre care figuram și eu, au luat trenul într-o anumită dimineață de iunie (încă nu se călătorea cu avionul) spre vechiul oraș cu o mie de clopotnițe.

Nu trecusem niciodată prin Germania. Cînd trenul nostru, după ce trecuse Rinul pe podul de la Kehl, s-a oprit în prima stație germană, prima față teutonă pe care am văzut-o, aceea a șefului de gară, semăna cu cele din albumele lui Hansi care îmi încîntaseră copilăria : o față rumenă, un nas ca un cartof, o ceafă revărsată peste uniforma de-un verde ca mărul crud, o expresie de-o gravitate blajină sub șapca roșie cu fireturi de aur. Mă uitam încă la această mutră cumsecade, cînd auzii în spatele meu o voce repezită : *Papiere, bitte !* [1] M-am întors și a trebuit să-mi stăpînesc un fior. În ușă, doi bărbați în uniformă neagră. Unul înalt și subțire, celălalt tot așa de înalt, dar mai plinuț. Frumoși și blonzi amîndoi. Cel înalt și subțire, zîmbitor, cel plinuț, rece și închis, fără altă expresie decît doar una de dispreț, de-o indiferență afectată. Dar și unul și celălalt fixînd asupra mea și a tovarășilor mei privirea inumană a patru pupile albastre, reci ca niște sloiuri de gheață. Primul ne-a luat pașapoartele, al doilea le-a ștampilat, cu pleoapele plecate o clipă, ceea ce a făcut să-i apară și mai crudă fața durdulie. Primul i le-a luat înapoi, ni le-a întins, surîzînd mereu sub privirea lui de pasăre de pradă. Era un surîs înspăimîntător. Mi s-a părut că dacă, în loc de-a ne da pașapoartele înapoi, li s-ar fi spus : „Omorîți-i !", ar fi făcut-o pe dată, cu același surîs.

[1] Actele, vă rog ! (lb. germ.).

Cînd au plecat, ne-am uitat unii la alții. Orice cuvînt era de prisos, avusesem același gînd. Afară, pe cînd trenul se punea în mișcare, luneca de-a lungul peronului, chipul șefului de gară fugea parcă spre un trecut de tristețe, încheiat pentru a se pierde acolo cu vechea Germanie. Mi se părea că într-o clipă am înțeles totul despre această țară.

Apoi, o zi întreagă am traversat Șvabia și Franconia. Nu-mi închipuisem un pămînt atît de monoton, atît de diferit de priveliștile franceze. Nu erau decît pajiști aride, tăiate de păduri sumbre, aproape toate de brazi negri. Se degaja din ele o impresie de asprime nesimțitoare, de duritate rigidă, aproape de dușmănie față de om. Putea oare acesta să răspundă altfel decît oțelindu-se, izgonind din el toată blîndețea alinătoare ? Asta nu explica oare multe lucruri istorice și contemporane ? În lipsa de clemență a acestei naturi severe, satele naive, cu acoperișuri din vechi olane rotunjite, te surprindeau ; casele pavoazate cu drapele roșii cu zvastica, băieții și fetele — era într-o duminică — defilau în pas de marș pe drumuri, scandînd cîntece, deseori și grupuri de băiețandri, toată această bucurie avea prin contrast un aer de veselie stranie.

Dacă cu o lună înainte Hitler n-ar fi săvîrşit, în faţa perspectivei unei conflagraţii, o dare înapoi atît de magistrală, aş fi comparat această petrecere populară cu îngrijorătoarea beţie a triburilor de canibali în ajunul plecării la război. Şi apoi, pe peronul gării din Bayreuth, grăsane walkyrii ofereau călătorilor cîrnaţi atît de uriaşi, că mîncarea lor lua un aer de caricatură. Şi cumsecădenia germanică ştergea o clipă impresiile cele mai de temut.

Sosind la Praga pe la ora zece seara, am găsit de asemenea oraşul pavoazat. Şi pe cînd prin străzile şi bulevardele împodobite cu steaguri un taxi ne ducea la hotel, mi-am amintit că gazdele făceau să coincidă congresul nostru cu al zecelea *slet* al sokolilor, mare sărbătoare naţională cehă. O sărbătoare care în acel an avea să capete o strălucire deosebită : căci sokolii, după ce fuseseră, sub stăpînirea Habsburgilor, o mişcare de rezistenţă camuflată într-o asociaţie de gimnaşti, simbolizau încă, după douăzeci de ani, dragostea poporului întreg pentru independenţa sa. *Sleţii* nu aveau loc decît o dată la şase ani, şi iată că acesta cădea o lună după ce Hitler cedase, pentru prima oară, în faţa unei voinţe superioare — tocmai aceea a cehilor ! De-aici această pavoazare victorioasă. „Dar atunci... gîndeam în fundul taxiului meu, de ce oare satele germane erau şi ele pavoazate ?“

Dacă inima dumneavoastră nu-i zăvorîtă prestigiului romantic, descoperiţi Praga, şi

veţi fi cucerit pe loc. Pe străzile ei întortocheate ceea ce te aştepţi să întîlneşti nu este atît umbra lui Kafka, pe cît aceea a lui Werther, umbrele personajelor lui Hoffmann. Şi m-aş fi mirat mai puţin să întîlnesc la temelia unui turn negru de funingine Diavolul în redingotă, venit acolo să-mi tîrguiască sufletul ; sau să simt trecînd uşor pe lîngă mine, prin pîcla nopţii, pe vechiul pod cu statui chinuite, un student îmbrăcat în catifea neagră, contemplînd fluviul sub vraja morţii ; sau să aud ieşind, sub haosul micilor stele acoperite cu muşchi din vechiul cimitir evreiesc, plîngerea milenară a poporului ales ; sau încă să dau, sub zidurile negre ale vechii sinagogi, de umbra rătăcitoare a lui Golem, decît să întîlnesc, la cotitura unei străzi moderne, străbătută de automobile, ca şi cum ar fi ieşit dintr-o operetă a lui Franz Lehar, un om cu un dolman de roşior cu brandeburguri, aruncat pe-un umăr, cu cizme cu rozete şi chipiu cu pene ! Apariţia napoleoniană, anacronică, ţinea la braţ o femeie în rochiţă de vară, şi cu cealaltă mînă un copil : era unul din cei şaizeci de mii de sokoli în ţinută de paradă, veniţi din Boemia şi Slovacia, şi care ieşise la plimbare cu familia. La tot pasul îi întîlneam pe trotuare. A doua zi aveau să dea cu toţii un spectacol, pe stadionul monumental, în ţinută de gimnaşti. Apoi urmau să defileze în uniformă prin oraş. La drept vorbind, de la nici una din aceste manifestări nu ne aşteptam la cine ştie ce emoţie.

Între timp avurăm emoţii la şedinţele congresului ! Nu ne aşteptam la ele. În acea vreme de ameninţări, între scriitorii democraţi de toate naţionalităţile se părea că nici o notă falsă nu era de temut. Şi într-adevăr, rezoluţiile urmau una după alta, votate în unanimitate, înfierînd atacarea marilor libertăţi, persecuţiile intelectualilor, cărţile interzise şi arse în pieţele publice. În Germania nazistă ziarele ne porecliseră „congresul gangsterilor". Un scriitor idiş depuse o moţiune care condamna antisemitismul. Nimeni nu se îndoia de scrutin. În numele ţărilor lor respective, delegaţii urcară la tribună ca să susţie moţiunea în cîteva cuvinte. Era rîndul lui H.G. Wells, preşedinte onorific, care vorbea în numele Angliei. Era respectat la PEN-club şi pentru operele sale, şi pentru vîrsta lui înaintată. La toate şedinţele fusese văzut pe băncile amfiteatrului cu *vulgum pecus* de care se ţinea totuşi puţin la o parte. Mă uitam des la faţa lui impasibilă, zbîrcită, puţin umflată, de bătrîn colonel din Indii, îmbibat de whisky, abia suportîndu-şi pensionarea. Sala părea înmărmurită. S-a tradus. În numele libertăţii de opinie, era contra moţiunii : Rolul PEN-clubului este de a apăra, spunea el, libertatea tuturor opiniilor, chiar a celor care nu ne plac. Prin urmare, în concluzie, libertatea de a fi antisemit. A vota contra acestei libertăţi ar fi să te atingi chiar de bazele Cartei noastre.

Oratorii se ridicară unul după altul pentru a denunţa sofismul unui astfel de argument, în ceasul cînd libertatea de a fi antisemit se

manifesta în Germania prin persecuţii, asasinate, lagăre de concentrare. Benjamin Crémieux, cu obrazul palid în barba lui de rabin talmudist, o făcu în chip violent ; Piérard, deputat socialist belgian, cu cumpătare, evidenţiind diferenţa între ideile intelectuale ale unui Gobineau şi bandele de turbaţi care-i hăituiau pe evrei ca pe-un vînat. Lumea-i aplaudă. Însă Wells şi-a părăsit încetişor banca şi, fără să se mai explice, nici să ridice glasul, veni să spună la tribună, plimbîndu-şi peste asistenţă o privire apăsătoare de îmblînzitor, că, dacă moţiunea va fi votată, el, Wells, va demisiona.

Toată lumea a înţeles că era ultima revanşă a unui leu bătrîn contra unei adunări care cu doi ani în urmă îl înlocuise la preşedinţie cu un membru mai tînăr şi mai activ. Căci ne-a aruncat într-o dilemă groaznică şi fără ieşire. Deoarece demisia lui ar provoca triumful presei naziste : marele H.G.Wells, fostul preşedinte al PEN-clubului, dezaprobă asociaţia lui de bandiţi jidăniţi ! Dar dacă am fi respins moţiunea pentru a evita această demisie, ce triumf ar fi fost şi asta : chiar PEN-clubul refuză să condamne antisemitismul ! Eram copleşiţi. Jules Romains luă cuvîntul ca preşedinte. Cu respect şi dîndu-i într-una cu „dragul nostru, marele Wells" (nu şi-a pierdut calmul decît o singură dată : „Nu putem totuşi acoperi nişte crime !"), i-a expus cumpătat că această Cartă nu era mai puţin precisă în condamnarea oricărei discriminări rasiale. Libertatea de a fi antisemit se lovea de

această condamnare formală. Era, desigur, în asta o contrazicere. Dragul nostru, marele Wells, ar accepta să întocmească chiar el un text care, fără să atenteze la libertatea de opinie, ar condamna totuşi discriminarea antisemită ? Considerînd victoria sa satisfăcătoare, bătrînul leu a consimţit să se instaleze la pupitru. Ne simţeam uşuraţi, dar eram indignat, mai mult încă, străbătut de reflecţii tulburătoare. Aşadar, cele mai nobile principii puteau să se întoarcă împotriva lor şi să justifice mîrşăvii ? Libertatea de opinie să ducă la susţinerea naziştilor contra evreilor ? Atunci pacea, pacea cu orice preţ, de ce n-ar duce la acceptarea unor măceluri sîngeroase ? Această experienţă şi aceste gînduri îmi grăbiră evoluţia. Descopeream ambiguitatea principiilor abstracte. Descopeream de asemeni că geniul unui om nu este garanţia unei inimi neclintite şi că vanitatea poate să-l ducă la complicităţi îngrozitoare. Descopeream că trebuia deci să nu ai încredere decît în tine însuţi, şi pentru a judeca principiile, şi pentru a supraveghea aplicarea lor. Descopeream că a vrea, din scrupul de conştiinţă, să stai în afara politicii, bizuindu-te pe alţii pentru a acţiona, însemna şi asta să faci politică, şi încă cea mai proastă, deoarece însemna să laşi cîmp liber oamenilor lipsiţi de conştiinţă. Toate astea nu le gîndeam poate atît de limpede pe moment, în timp ce un Wells Imperator scria la tribună, înconjurat de respectul alarmat al demnitarilor PEN-clubului. Dar se ştie cum ideile îşi cro-

iesc un drum subteran în minte, şi cu încetul pot s-o răstoarne.

A treia zi eram toţi la stadion, din politeţe, căscînd dinainte, ca nişte buni intelectuali, la gîndul acestui uriaş concurs de gimnastică. După o lungă aşteptare, am fost cuprinşi de-o mare emoţie : treizeci de mii de fete în tunici scurte de culoarea albăstrelei veneau spre noi în acelaşi pas, dar nu „în marş“, în şiruri de cîte-o sută, fără interval şi fără şef. Mii şi mii de picioare aliniate, de culoarea mierei, alunecau pe nisipul de culoarea pielei, cu supleţea delicioasă, înceata pulsaţie a fluxului cînd încetul cu încetul devoră plaja. Era Grecia antică, ne-am crezut transportaţi pe stadionul Olimpiei. Dacă n-ar fi fost decît aceste tunici, şi-i greu de închipuit sclipirea acestor treizeci de mii de albăstrele. Şi sclipirea a treizeci de mii de coroane şofranii pe tot atîtea capete de-un blond diferit ? A fost mai întîi, desfăşurată pe stadion, o mare pajişte de năsturaşi de păpădie. Apoi, după o clipă, prin brusca aplecare a treizeci de mii de spinări, pajiştea făcu loc mării, la început liniştită, apoi străbătută de valuri, şi apoi tumultuoasă sub furtună, transformată în clipa următoare într-un cîmp de grîu copt clătinînd moale sub adierea vîntului mii şi mii de braţe de femei mai pure decît spicele... Lîngă mine, de emoţie, un poet belgian plîngea. Şi ne gîndeam la o ţară vecină, la alte stadioane, la alte mulţimi orînduite şi fanatizate, semitriburi, semiconjuraţii, în care o sută de mii de

brațe, întinse spre violență, chemau urlînd cruzimea, moartea...

Două zile mai tîrziu, toată populația din Praga era adunată pe trotuare ca să-i aplaude pe cei șaizeci de mii de sokoli în uniformă de mare ținută, defilînd cu drapele. Cutreierau orașul. Nu era decît un imens vuiet. Pretutindeni mulțimea și sokolii se strigau unii pe alții, ca și cum și unii și ceilalți ar fi fost entuziasmați de a fi cehi, și liberi, și victorioși. Căci îl intimidaseră pe Hitler! La toate gazdele noastre simțisem această mîndrie. Aici ea lua forma acestei țîșniri, acestor efuziuni, acestei îmbătări reciproce. Împărtășeam această bucurie. Dar era adumbrită de neliniște. Căci nu eram sigur, vai! de loc că Hitler și-ar fi spus ultimul cuvînt. Că n-ar fi dat înapoi numai ca să-și facă vînt spre a sări mai bine. La această îngrijorare, cehii ne răspundeau: „N-are decît să vină, îl așteptăm!" Minunat răspuns, dar care mă făcea să mă cutremur.

În sfîrșit, într-o seară — era mi se pare în ajunul plecării noastre — hotărîsem să vedem viața de noapte a Pragăi. Experiența începuse prost: după nu știu ce informații, am nimerit într-un *dancing* jalnic, gol și sinistru, din care am fugit, fără a întîrzia prea mult, doar cît să bem ceva. Eram între scriitori francezi: Jules Romains, Luc Durtain, Claude Aveline, Benjamin Crémieux, eu, încă alți doi sau trei scriitori de care nu-mi amintesc și cîteva soții de-ale noastre. Hotărîți să nu rămînem la acest eșec, am închiriat trei taxiuri și am rugat șoferii să ne conducă

într-un loc în care am putea găsi, după părerea lor, o ambianță populară. S-au consultat între ei și după cinci minute, în Piața Venceslas, coboram în fața unui mare hotel iluminat, păzit de portar în livrea cu galoane de aur. Ne-am strîmbat, nu promitea nimic de seamă. Dar pentru că eram acolo... Trebuia să coborîm o scară, la capătul căreia se auzeau rîsete și muzică. Pe la jumătatea scării am lăsat paltoanele; zăream într-un beci boltit, scund, o sală arhiplină. Eram vreo doisprezece. Cum să facem să găsim locuri și să stăm toți împreună? „Așteptați", spuse un picolo, și-o luă înaintea noastră sărind peste trepte. Se întoarse cu un *maître d'hôtel* surîzînd pînă la urechi și care ne spuse pe franțuzește: „Doamnelor și domnilor, binevoiți să mă urmați". Muzica se oprise. Ne-a condus spre trei mese puse cap la cap, libere ca prin minune. Dar se vedea bine că oamenii din jur erau cam îngrămădiți. Am luat loc. Fiecare pahar din fața noastră arbora un mic steguleț francez. Ce însemna asta? Aproape imediat orchestra începu să intoneze *Cîntecul plecării* [1].

Vă puteți închipui surpriza și emoția noastră. Perechile, oprindu-se din dans, surîdeau și se uitau la noi. O voce strigă: „Nazdar!" și toată sala reluă exclamația pînă ce și noi am strigat: „Nazdar!" ridicînd paharele, drept răspuns. Apoi orchestra a executat un imn pe

[1] *Le Chant du départ*, celebru imn național francez (text M.-J. Chenier, muzica Méhul), compus pentru celebrarea celei de-a cincea aniversări a căderii Bastiliei.

care l-am recunoscut : în ajun, la primul ministru, la palatul Wallenstein, fuseserăm primiţi cu acest cîntec. Dar în această seară nu numai orchestra l-a cîntat. Întreaga sală a început să cînte, cum ar fi făcut francezii cu *Marseieza*. Era un cîntec, o chemare nu mai puţin sălbatică şi semeaţă. Se resfrîngea sub bolţile joase şi, în luminile roşietice ale lămpilor împrăştiate, sugera nu ştiu ce tragedie din vremi revoluţionare.

Cîntecul încetă brusc, dar aproape imediat orchestra atacă din nou *Cîntecul plecării*. Un surîs flutură pe buzele micii noastre bande. „Probabil că acesta-i tot repertoriul lor francez, spuse Benjamin Crémieux. Nu-i aşa că-i mişcător ? Ei *ştiu* că noi n-o să-i găsim ridicoli..."

În jurul unei mese de lîngă a noastră, înghesuiţi între doi stîlpi, patru băieţi şi fete strigau din toată inima. Unul dintre ei, blond şi spătos, cu părul tăiat scurt şi faţa cu trăsături lipsite de farmec, dar bine croite, sta cu spatele la noi. Dar se întorcea mereu, oferind francezilor omagiul lirismului, al surîsului său, bătînd cu pumnul fremătînd cadenţa marţială. Aveam aceeaşi vîrstă, i-am surîs şi eu, şi de-atunci mie mi-a adresat ofranda entuziasmului său. Ştiam că pe băiatul acesta n-am să-l uit niciodată. El îmi evoca atît de bine ceea ce trebuie să fi fost anumite caba-

rete pariziene pe timpul lui Valmy[1] sau a celor Trei Zile Glorioase[2] ; şi mi-l închipuiam în picioare pe-o baricadă, antrenîndu-şi tovarăşii cu strigătul : „Libertatea sau moartea ! "

Copleşită de această exaltare, orchestra nu mai alegea : se lua după asistenţă. Profita cel mult de-o tăcere, ca să mai introducă o dată, de două, de trei ori *Cîntecul plecării*, pe care, de-acum, sala îl cînta ca pe-un cîntec al ei. Şi apoi, cu prilejul unei pauze în care s-a dat de băut orchestrei, cîntecele au încetat, n-au mai rămas decît rîsete şi clinchet de pahare, şi cînd orchestra a reînceput, a fost numai pentru dans, şi perechile n-au mai aruncat nici o privire micii noastre bande. Minunată discreţie. Căci deja tremuram : „Înfocarea lor va slăbi, se va transforma într-o corvoadă..." Dar sinceritatea lor spunea : „Nu vă siliţi nici să rămîneţi, nici să plecaţi : acum ştiţi că vă iubim !" Această delicateţe îmi mergea la inimă. Dar la bucuria pe care o păstram în suflet se adăuga, o dată mai mult, un sentiment surd de nelinişte. Căci faţă de atîta dragoste şi încredere, pe care-o reflectau această primire şi aceste cîntece, mi-era frică. Frică de virtuţile pe care aceşti oameni le atribuiau Franţei, şi

---

1 Prima victorie repurtată de armatele Franţei revoluţionare, conduse de generalul Dumouriez, împotriva coaliţiei europene (1792).

2 *Les trois Glorieuses* — zilele de 27, 28 şi 29 iulie 1830.

de ziua apropiată, de ziua de neînlăturat în care va fi pusă la încercare, în care va trebui să merite sau să piardă această dragoste.

III

Apoi ne-am urcat iar în trenul care traversa Germania ca să ne aducă înapoi acasă. În compartiment se aflau scriitorul Pierre Loewel şi un eminent critic, care scria regulat foiletonul literar al unui cotidian de seară, şi pe care o să-l numim Flodobert, din discreţie pentru ceea ce a ajuns mai tîrziu. Singurul din noi toţi, el nu s-a lăsat emoţionat în faţa splendorii sokolilor pe stadion : din instinct, ura orice manifestaţie de masă, pe care refuza s-o deosebească în esenţa ei de cele în care se urla în cor *Sieg Heil*, aclamîndu-l pe Hitler şi lozincile lui de ură. Tot ce putea să aducă aminte de aceste mulţimi fanatizate îl irita şi-l înfuria. Pe cînd trenul trecea de-a lungul unor uzine monumentale, întorcea spre geam profilul lui puţin arogant de Rubempré [1], cu şuviţe de păr blond lipite de frunte, şi striga : „Sper că avioanele cehe or să vie să radă toate astea de pe faţa pămîntului !", şi bietul Loewel, lungindu-şi faţa de intelectual evreu, încerca să-l facă să

---

[1] Referire la cunoscutul erou balzacian.

tacă, temîndu-se ca nu cumva nemţii de pe coridor să-l audă şi să ne ia la bătaie.

La Nürnberg nevastă-mea şi cu mine i-am lăsat şi ne-am dus să vizităm oraşul. Urma să luăm trenul următor, cîteva ore mai tîrziu. N-am fost decepţionaţi de cartierele vechi, care exalau încă parfumul vechii Germanii. Pe lîngă o fîntînă mare, circulară, cu o dantelă de fier strălucitoare, se putea contempla străvechea casă a lui Albert Dürer, încă întreagă. Pe acest vechi pod n-o să întîlnim oare pe Margareta şi pe Faust, urmat de cîinele lui negru ? O nişă primitoare era săpată în parapet, de unde se vedeau, unul după altul, alte podeţe încovoiate, case seculare, toate cu grinzi de lemn, încălecîndu-se parcă, ziduri acoperite cu iederă cufundîndu-şi pietrele învelite cu muşchi în apa leneşă, care ici-colo trecea sub o boltă, intra în canale înguste, şerpuiri întortocheate, ecluze minuscule. Savuram în mijlocul Germaniei naziste această oază de cumsecădenie liniştită, şi iată că, în partea cealaltă, un restaurant străvechi, cu acoperişul în pantă, cu ferestre cu gemuleţe rotunde în chip de fund de butelie, ne invita să ne ospătăm în aceeaşi atmosferă simpatică. Ne-am apropiat să citim lista de bucate. Nu era o listă, era un anunţ : *Interzis cîinilor şi jidanilor.*

Dintr-odată, acest vechi cartier care ne emoţionase luă în ochii noştri o înfăţişare neomenească, infamă, respingătoare. Ne-am întors în oraşul nou, unde cel puţin nu avea să fie nici o înşelătorie. Dejunul l-am luat la

bufetul gării. La o masă, în fața noastră, oameni de afaceri înfulecau discutînd. Doi dintre ei purtau la butonieră o insignă mare cu zvastică. În timp ce stăteau de vorbă, ne ascultau vorbind franțuzește, aproape fără să ne părăsească din ochi : o privire tăioasă, și rece, ca cea a celor doi îmbrăcați în negru, din tren, de la ducere. O, dragi dansatori din Praga, unde erați ? În timp ce noi mîncam un șnițel pané prost, în sală intră un bătrîn care vindea, pare-se, niște bilete de loterie. Toată lumea cumpăra. Am refuzat, neavînd ce face cu ele. Mînios, indignat, bătrînul a insistat, explicîndu-mi nu știu ce. Privirea celor cu insignă deveni apăsătoare și fixă. Mi-am dat seama că aceste bilete nu se puteau refuza : vreo subscripție națională, fără îndoială. Am continuat să refuz. Ce riscam noi ? Să fim dați afară și duși la poliție ? Cîteva secunde a fost o tăcere de moarte, apoi unul dintre naziștii în civil făcu un gest ca și cum ar fi vrut să spuie : „Lăsați-i", și bătrînul s-a depărtat bodogănind.

În tren, însă, rămăsesem sub impresia sinistră a acestui Nürnberg nazificat. Dacă toată vechea Germanie urla cu noii săi stăpîni, ce speranță mai rămînea ? Răspunsul ne-a venit pe cînd ne apropiam de Rin și depășeam cu un fel de neliniște nedumerită șiruri fără sfîrșit de vagoane încărcate cu niște pari imenși ascuțiți, defilînd ca niște păduri întregi. Și ne întrebam „ce asediu al Alesiei ?..." cînd, puțin înainte de Kehl, am văzut pe-o mare întindere pămîntul săpat cu tranșee.

Treceau printre case, prin grădini, pajiști, livezi ; pămîntul era încă proaspăt de tot, se vedea că de-abia fusese săpat. Erau adăposturi, mici forturi și, în față, sîrmă ghimpată, și mai departe parii aceia nou-nouți, înfipți în grupuri de cîte cinci, contra tancurilor, cu vîrfurile înclinate spre Rin. Nimic din toate acestea, eram sigur, nu exista acum cincisprezece zile cînd am trecut. Asistam, consternați, la nașterea liniei Siegfried.

Se pregătea deci această căpetenie de lupi ! Așa îi spuneam eu lui Hitler, de cînd, auzindu-l cum urla la radio, nu putusem să mă gîndesc decît la povestea din copilăria mea, la haita de lupi care-și alesese șef un fierar, și noaptea omul se ducea la ei, îi îndemna, și-i conducea să atace turmele și fermele. În mai dăduse înapoi numai fiindcă nu avea spatele fortificat. De îndată ce va realiza și asta, în cîteva luni, în cîteva săptămîni, poate, prietenii noștri cehi nu vor avea de ales decît între a se bate sau a capitula. Și pentru Franța va fi ceasul confruntării.

Întors la Paris, am găsit acolo o ambianță senină, ca și cum darea înapoi a Führerului ar fi limpezit situația pentru totdeauna. În ziare nimeni nu vorbea încă despre ceea ce văzusem construindu-se dincolo de Rin. Era o vară frumoasă. Am petrecut-o cu familia în Irus, o mică insulă din Morbihan, unde mă invitase căpitanul Brosset, ginerele generalului Mangin, prieten impetuos și minunat, căruia-i invidiam inteligența și marea vitalitate,

și care, cinci ani mai tîrziu, a fost înaintat general sub de Gaulle, a fost eliberatorul Lyonului, orașul lui natal, dar care, pe atunci, urma cursuri la Școala de Război [1]. I-am destăinuit lui lucrările îngrijorătoare pe care le văzusem dincolo de Rin, și despre care parcă nu s-ar fi știut nimic. Nu trebuia să anunț asta cercurilor militare ?

— Oh ! le știu ei, îmi replică.

— Și ce fac ?

— Nimic. Se simt, în mod stupid, liniștiți la adăpostul liniei Maginot.

— Dar dacă cehii sînt cotropiți, noi va trebui să atacăm !

El ridică amîndouă brațele neputincioase, privindu-mă cu un aer dezolat.

— Fac pe struțul, spuse el, în spatele prestigiului senil și al inerției mintale a unui mareșal cu gloria uzurpată. Au să se pună în mișcare numai cînd or primi un picior în spate.

Și eu tremuram pentru prietenii noștri cehi !

Totuși, în timp ce vara trecea în blîndețea bretonă, mă linișteam puțin : Hitler nu se mișca, poate că-i era teamă de ruși ? A fost un scurt răgaz : mai puțin de șase săptămîni și reluă, contra cehilor, atacurile sale cele mai virulente, agitînd amenințarea unui ultimatum, la care Franța, conform angajamentelor sale, răspundea printr-o avertizare energică, și tensiunea se accentua. În așa fel încît într-o după-amiază, cînd dincolo de apa liniștită din fața noastră și mirosul delicat iodat al algelor și ierbii de mare, dincolo de dealul pașnic, pe celălalt mal pe care se învolburau drobițe, măcieși, pini maritimi, punctați sub soare de zidurile albe cu acoperișuri de țigle, am crezut că aud vibrarea îndepărtată și pierdută, dar persistentă, de la biserica din Arradon, pe continent, apoi răspunzîndu-i ecoul unui clopot și mai depărtat, spre nord, apoi al altuia din sud, și încă al altuia, dinspre est, fiecare cu un dangăt fără sfîrșit, nu m-am putut stăpîni să gîndesc : „Sună clopotele de-alarmă..." Dar soțiile noastre își beau liniștite ceaiul în costume de baie ; Diego, în dosul casei, gol pînă la brîu, forja balamaua unei uși. Și, la început, frica de a nu fi ridicol m-a oprit să atrag atenția oamenilor liniștiți din insulă. Încordat, ciuleam urechea : *Bang... bang... bang... bang...* chemau de-acolo clopotele ca în poemul lui Edgar Poe. Pace, pace... răspundeau marea, și cerul albastru, și pescărușii gălăgioși, și pînzele roș-portocalii ușor umflate ale bărcilor de pescari din Bretania... Și apoi, deodată, venind tot din Arradonul invizibil, și purtat de vînt, firicelul subțire de sunet al unei goarne... Așadar, vai ! nu visam, și nu m-am mai stăpînit să mă duc la Diego să-l vestesc. El ciuli urechea, ascultă o clipă, și-mi spuse foarte firesc : „E duminică", și se scufundă iar în munca lui.

Într-adevăr, clopotele au tăcut, amurgul căzu pe mare, prin arhipelagul nemișcat ; am

[1] Cf. *Portretul unei Prietenii* (Albin Michel).

luat masa la lumina luminărilor, şi nu mi-a fost prea greu să adorm. Totuşi, dimineaţa am trecut apa să mă duc după veşti. Nu era încă alarmă, nici război, dar toată lumea se temea de o mare nenorocire. Hotărît lucru, nu mai suport să stau închis pe această insulă pustie, prea minunat de sălbatică, departe de orice. Am hotărît să plec mai degrabă. A treia zi eram pe drum, dar trăgeam în spatele Fordului meu, cu şasiul înalt, o remorcă improvizată care, prost echilibrată, mă silea să mă tîrîi cu vreo treizeci pe oră, o veche epavă pe care-o reparasem pentru a naviga puţin. Cu această viteză, din oraş în oraş, aveam tot timpul să văd titlurile din ziare devenind tot mai catastrofice. Un incident (s-a rupt o osie) ne-a reţinut două zile în Touraine, şi parcă reparaţia se lua singură la întrecere cu războiul. Chamberlain a zburat la Berchtesgaden, s-a întors la Londra cu mîinile goale. Cînd, în sfîrşit, am ajuns în satul meu, am aflat de iniţiativa lui Mussolini: întîlnirea celor patru la München. Noi eram, ca toată Franţa, atîrnaţi de radio, ascultînd comentariile fără exagerare şi fără tremolo ale lui Pierre Brossolette. Şi eram sfîşiat. Căci era evident că Hitler nu va mai da înapoi, şi că mai devreme sau mai tîrziu va trebui să-i declarăm război. Dar, în mine, o ultimă slăbiciune exprima dorinţa laşă a doamnei du Barry pe eşafod: „Încă o clipă, domnule călău!“ Pentru Europa şi Franţa, o păsuire de o lună, de un an... N-am să fiu în stare niciodată să lepăd omul

de altădată? Să fac să cedeze ura mea de război în faţa certitudinii crimei? „Să nu se mai repete niciodată una ca asta!“, desigur; dar cu acest preţ? Căci, pe lîngă acest şantaj cu un război total, cine mai putea să ignoreze persecuţiile, lagărele de concentrare şi ororile care se petreceau acolo? (Nimeni totuşi nu mergea pînă la a-şi închipui cele ce aveau să se descopere peste şase ani.) Ascultam radio-ul în acest spirit de îndoială, chinuit: dorind sincer eşecul unei tranzacţii cu perspective înjositoare, fără a putea să mă stăpînesc de a dori în ascuns succesul ei...
Se ştie ce-a urmat: Hitler cîştigător peste tot. Cehoslovacia părăsită, somată să cedeze totul. Despuiată de munţii sudeţilor şi de întăriturile de la frontiere, nu mai era decît o pradă fără apărare pe care căpetenia lupilor putea s-o înghită cînd voia. Cînd s-a anunţat „succesul“ negocierilor, mama mea a strigat: „Copii, sîntem salvaţi!“ Strigăt scos de altfel de cea mai mare parte a francezilor. Această „laşă uşurare“, după expresia lui Léon Blum, dacă m-a toropit şi pe mine, cel puţin n-a fost fără o groaznică luciditate, şi am răspuns copleşit: „Salvaţi? Poate... Dar peste un an vom fi toţi nişte vasali.“

Căci eram convins de această înlănţuire. München era un Waterloo. Chiar dacă m-aş fi îndoit, faţa lui Daladier, aşa cum ne-a arătat-o aparatul de filmat pe ecrane la întoarcerea lui în automobil descoperit, în aplauze, faţa aceea uimită, incapabilă de-un singur surîs, mai tîrziu apariţia lui la bal-

con, deschizînd gura ca și cum ar fi țipat mulțimii care îl aclama : „Nenorociților ! Nu înțelegeți deci nimic ?“ și închizînd-o la loc, descurajat, înainte de-a se întoarce și de-a intra din nou ca o nălucă în umbra ferestrei, toată această mimică tragică mi-ar fi confirmat viitorul de neînlăturat care aștepta Franța. Nu mai eram atît de sigur că avea să fie un război : mă gîndeam la ceva mult mai rău. Mă gîndeam că Franța, că Republica abdicase, capitulase dinainte. Desigur, chiar cu binecuvîntarea marilor cercuri de afaceri : trecuseră prin Marea Panică, aceea a Frontului Popular. Acesta nu se arătase decît ca o fiară cu dinții și cu ghearele pilite, inofensive ; răsuflau ușurați. Dar tremuraseră. Simțeau acum că o revanșă era cu putință. Că poporul francez, dacă se temea de război pînă într-atît încît să-i trădeze și să-i predea pe cei mai buni prieteni ai săi, se va teme destul chiar mîine, pentru a prefera, în locul lui, o schimbare de regim, sub pumnul unui om acceptat, dacă nu desemnat de Hitler... Ah, dansatorii mei din Praga ! Ce rușine cînd îmi aduc aminte de cîntecele voastre, de dragostea aceea, de acea încredere cu care ne copleșeați, de acel pumn războinic al tînărului voinic care îmi oferea entuziasmul lui cu un surîs mîndru... Oare ce credea el acum ? Ce durere trebuia să simtă, ce dispreț pentru Franța, și poate totodată ce milă pentru ea, căci trebuia fără îndoială să ghicească ce se va petrece cu Franța, și că la rîndul ei se va supune fără luptă.

Oare nu începuse deja ? Două luni după München, Georges Bonnet nu semnase oare un pact de prietenie cu von Ribbentrop ? Și ce gîndea despre asta Daladier, a cărui față răvășită îmi obseda amintirea ? Curînd urma să am ocazia să aflu. Jules Romains mă invita la o masă la care era invitat Daladier, ca și Georges Bonnet și alte celebrități : Paul Valéry și Paul Morand, François Porché și Simone, viitorul ambasador la Washington Henri Bonnet, nevasta lui de-o exotică frumusețe, Langeron, prefectul de poliție, și două sau trei persoane mai puțin eminente, printre care și eu.

Văzut de-aproape, Daladier m-a surprins : faimosul „taur din Vaucluse“ mi s-a părut mic, plăpînd, fața mai puțin sangvină decît roșcată, cu vinișoare roșii, sub niște ochi naivi și întrebători. În el totul respira nehotărîrea, chiar timiditatea, prost ascunse sub o expresie de energie factice, pe care de altfel nu reușea s-o menție continuu. Tot laolaltă inspira desigur simpatie, dar cînd te gîndeai *la ce* trebuie să facă față, te trecea un fior. Mi-l închipuiam, pe el și pe sărmanul Chamberlain, în fața celor două „terori“ : Hitler și Mussolini. Nu era la înălțime, și cedase tot pentru niște promisiuni pe care el cel dintîi le știa iluzorii. Și acum îmi dădeam seama că nu era la înălțime nici față de ministrul său Georges Bonnet. Și m-a apucat groaza. Căci pe chipul lui Bonnet o citeam de la prima vedere, sau mai degrabă de loc : rareori am avut impresia de prudență șireată mai sinis-

tră decît privind acest chip lung, cu nasul mare şi flasc, cu ochi de peşte, de-un albastru spălăcit, care nu te priveau niciodată în faţă. Cît a durat masa, în timpul căreia n-a deschis gura, bîţîia un genunchi cu o trepidaţie continuă, care se întindea pînă la umeri. „Taurul" lua asupra lui osteneala conversaţiei, umil şi înroşindu-se ca o domnişoară speriată, dar vădit încîntată de complimentele cam îndrăzneţe, cînd Valéry îl felicita pentru stilul discursurilor sale.

La cafea marile probleme ale zilei au fost în sfîrşit atinse. De data aceasta a luat cuvîntul Bonnet. Şi-a expus politica: să restabilească prietenia franco-germană pentru a-l frîna pe Hitler în planurile sale războinice, aranjînd problemele prin negocieri. N-am avut prezenţa de spirit să-l întreb ce preţ va trebui să plătim. Cum aş fi putut presupune că în 1938 un ministru republican va îndrăzni să-i ofere lui Ribbentrop să scape Franţa de evreii ei trimiţîndu-i în colonii? Proiect despre care nu ne-a spus nimic, vă puteţi închipui, şi care nu s-a aflat decît mult mai tîrziu. Am îndrăznit numai să-i aduc aminte despre proiectele Führerului care revendica Alsacia şi Lorena. Cu privirea pierdută în depărtare, răspunse că, dacă Hitler, pentru a salva pacea, îl convinsese pe Mussolini să ne lase în pace în ce priveşte Nisa, Corsica şi Savoia, nu o făcuse ca să reclame el provinciile noastre din est. În această privinţă Ribbentrop îl liniştise complet. Am fost pe punctul de a-i spune: „Şi-l credeţi?", dar am

renunţat, ca să nu par obraznic. „De altfel, a adăugat el, nu vom fi surprinşi nepregătiţi: convorbirile noastre cu ruşii continuă în mod activ." Am rămas uluit: aşadar negocia cu nemţii contra ruşilor şi cu ruşii în spatele nemţilor? Da, acest joc dublu se potrivea perfect cu înfăţişarea lui. Dar drept cine-i lua pe partenerii săi? Drept nişte copii nevinovaţi dintr-un cor bisericesc? Cui n-o să-i vie ideea de a negocia în schimb în spatele Franţei?

Am ieşit de la această masă într-o stare de spirit extrem de deprimantă.

O ambianţă cu totul diferită mă aştepta cîteva săptămîni mai tîrziu la Jean-Richard Bloch, în mica locuinţă pe care o ocupa în scuarul Port-Royal. Am făcut acolo cunoştinţă cu Jean Guéhenno, o faţă inteligentă de castor cu ochelari, cu Marcel Cachin, cu lungile lui mustăţi de bătrîn lăcătuş, cu Aragon, într-o cămaşă de mătase roz, însoţit de o femeie extrem de frumoasă pe care-o chema Elsa Triolet. Am regăsit la ei ecoul propriilor mele temeri faţă de politica pe două tablouri, şi toropeala întreţinută la poporul francez faţă de pericolul hitlerist. Nutream pentru Jean-Richard Bloch o prietenie cu atît mai frăţească cu cît el, fost combatant, împărtăşise mult timp îndoielile mele în privinţa păcii şi războiului. În 1935, în timpul sancţiunilor ce se discutau la Geneva contra lui Mussolini şi a războiului său din Etiopia, nu publicase el în ziarul *l'Oeuvre* editorialul: *Nici o lovitură de tun!*, la care a doua zi

Romains răspundea că, din contră, acum ori niciodată Societatea Naţiunilor avea prilejul să-şi afirme autoritatea, să rişte un conflict minor pentru a impune pacea? Stranie intorsătură a lucrurilor! Romains era acum cel care părea să aprobe Münchenul, pe cînd Jean-Richard se pregătea de plecare. Hitler n-a aşteptat mult ca să arbitreze între ei: aşa cum era de aşteptat, în primele zile ale primăverii îşi călca în picioare angajamentele; armata germană, coborînd munţii sudeţilor, intra în Praga fără luptă, ocupa Cehoslovacia, pe care o transforma în protectoratul Boemiei şi Moraviei. Franţa, Anglia au rămas încremenite, nemişcate. Dar pactul cu ruşii? Se spunea că era ţinut în şah de Polonia colonelului Beck, care interzicea orice trecere pe teritoriul său şi, în plus, profita de nenorocirea Boemiei pentru ca să i se dea o bucată. Această copită a măgarului ne indignase şi eram mulţi care ne spuneam că Polonia ar merita o nouă împărţire. Imprudent gînd... Între timp, Mussolini, ca să nu rămîie mai prejos, invada Albania în ziua de Paşti. A doua zi am găsit în cutia de scrisori o convocare imediată pe termen de douăzeci şi una de zile.

IV

Eram concentrat la Embrun, lîngă Briançon şi frontiera italiană, la batalionul de rezervă cincisprezece-nouă. M-am prezentat

comandantului garnizoanei, un locotenent-colonel căruia i-am uitat numele, dar nu şi fizionomia: strîns în uniformă ca şi cum ar fi purtat un corset, cu cizme dintr-o piele strălucitoare, faţa osoasă, puţin sangvină, nasul proeminent, craniul lucios ca şi cizmele, înconjurat de un nor de păr de cel mai frumos roşu. M-au asigurat mai tîrziu că era pederast. Severitatea lui trufaşă nu lăsa să se vadă aşa ceva. M-a prevenit deodată:

— Bineînţeles, douăzeci şi una de zile e o figură de stil. Rămîi aici pînă la sfîrşitul tensiunii internaţionale.

Am primit ştirea fără să clipesc, dar nu fără o emoţie puţin năucită. Pînă ce va izbucni războiul, într-un viitor care de-acum înainte devenea de neprevăzut, Europa era departe de-a vedea sfîrşitul tensiunii internaţionale! Ce-o să se întîmple cu albumul meu în lucru pe care-l aştepta tipograful, ce-o să se întîmple cu familia care trăia din arta mea? Solda de locotenent de rezervă în timp de pace abia dacă ajungea pentru plata popotei şi cheltuielile hotelului. Am bolborosit: „Dar dacă asta durează zece ani?“ La care el îmi răspunse: „Vă deranjează?“

Mărturisii surîzînd: „Da, puţin...“ fără speranţa că mă va înţelege, căci pentru el era evident că, meseria de ostaş fiind cea mai frumoasă din lume, ar fi trebuit să mă arăt încîntat de-o şansă atît de neaşteptată. Într-adevăr, ridică din umeri şi spuse că nu depinde de el: împărtăşeam soarta tuturor celor mobilizaţi la graniţă. Am simţit cum,

chiar într-o republică, fiecare putea în orice clipă să fie sacrificat printr-un act arbitrar. Săptămînile mi s-au părut lungi : deşi colonelul ne ţinea cursuri de strategie politică şi ne asigura, cu o satisfacţie de om bine dispus, că eram de pe acum „în stare de război fără pierderi", de fapt eram în fiecare zi mai convins că Franţa îşi va pleca grumazul şi va suporta toate insultele pînă la subjugare totală. Pe cînd la popotă savuram la fiecare masă conserve de melci pe care bucătarul-şef le pregătea foarte bine, spre deosebire de restul mîncărilor, unul din colegii mei rezervişti, căpitanul Vernet, punea rămăşag cu mine că, din contră, războiul va izbucni în opt zile. Un medic tînăr de tot, care în viaţa civilă îşi deschisese un cabinet şi fusese de două ori întrerupt de aceste mobilizări parţiale, dorea din toată inima să pierd : „Să terminăm, în sfîrşit, odată !" Dar după cîteva zile ne-am întors acasă. Cîştigasem tristul pariu, şi asta confirma temerile mele că Franţa e gata la orice, numai să nu se bată.

În timpul lunilor din preajma verii am început să construiesc, în orele mele libere, un vas inventat de mine, un fel de canoe prevăzut cu o semipunte, foarte plat la spate pentru a uşura manevrarea pînzelor. Astfel eram scutit — dacă vom mai putea pleca în vacanţă — să trag în spatele Fordului o barcă prea grea, şi, fiindcă pe asta o puteam duce deasupra maşinii, o să pot totuşi să navighez şi să mă întorc val-vîrtej în cazul unei noi mobilizări. Îi pusesem numele *Paludes,* în amintirea lui Gide şi pentru ca să pot parafraza personajul lui : „Mie totul mi-e indiferent de vreme ce lucrez la *Paludes...*" Şi într-adevăr, pe cînd dădeam la rindea, tăiam cu fierăstrăul, băteam cuie, eram mai liniştit.

Cînd a venit luna august, am dus barca pînă la Morgat, unde trebuia să ne-ntîlnim cu un grup de prieteni. Au fost cîteva săptămîni de veselie forţată, căci ştiam bine toţi că dansam pe-un vulcan. Navigam, pescuiam, ne desfătam cu clătite şi homari, pregăteam o mîncare din tot felul de peşti, cu mujdei, pentru douăzeci şi patru de persoane, îndrăzneaţă aventură, căci pînă atunci nu făcusem pentru mai mult de patru-şase persoane, şi cantitatea agrava problemele, mai ales aceea care constă în a dilua în mujdeiul cu untdelemn, fără să se taie, bulionul din fiertură, ca să iasă un sos fin şi untos. În fiecare zi, cînd ne trezeam, ne străduiam să sperăm o zi de pace suplimentară, şi-n fiecare seară ne felicitam că ne bucurasem de ea. Cu toate acestea, evenimentul ne-a luat prin surprindere : nu-l aşteptam sub forma pactului germano-sovietic. (Totuşi mi-am amintit de Georges Bonnet cu jocul lui pe două tablouri : trebuia să arate acum foarte bine...) De data asta, nici o îndurare : Hitler va putea înghiţi Polonia şi, după Polonia, va fi rîndul nostru. Aşadar dilema era clară : războiul chiar de mîine sau aservirea definitivă.

Ne-am despărţit consternaţi, dar fără să fim surprinşi. Mi-aduc aminte despărţirea de

unul din grupul nostru, un om de vreo cincizeci de ani, dar care era cel mai ferchеş dintre noi, cu fularul de mătase albă în jurul gîtului, cum se uita la mine cu un surîs trist : „Cînd mă gîndesc că poate n-am să te mai văd..." Era un fel cam aspru de-a spune că el credea în război, de vreme ce s-ar putea să mor pe front (dar, printr-o ironie a soartei, el a fost cel care opt zile mai tîrziu muri într-un accident de maşină în Place de la Concorde) şi de fapt nici un München nu mai era de conceput, nici o pace durabilă, afară de cazul unei răsturnări politice în Franţa în favoarea unei dictaturi fasciste.

— Dar tu nu crezi aşa ceva ? mă întrebă îngrijorată, cîteva zile mai tîrziu, vechea mea prietenă Yvonne Paraf, al cărei nume va reveni de multe ori în această povestire.

Ne cunoşteam din copilărie ; la un moment dat, în adolescenţa mea, am nutrit pentru ea, în zadar, sentimente duioase, curînd întărite mai serios într-o prietenie trainică. Ne plimbam în timpul refluxului pe stîncile din Plougrescant, unde mă oprisem la întoarcere.

— Nu cred ce ? spusei. In război ?

— Da' de unde : într-o lovitură de stat fascistă.

— Depinde : dacă în următoarele patruzeci şi opt de ore Franţa n-a mobilizat — şi aşa a întîrziat prea mult — înseamnă că vrea să dea mînă liberă lui Hitler. Şi ca să se poată duce tratative, va fi chemat Doriot, Déat, sau şi mai rău.

— Ei, e vesel ce spui, n-am ce zice... Ţi-aduci aminte de certurile noastre cînd Hitler a ocupat din nou Renania ? Mai ales să nu fie război ! spuneai.

— Da, aveai dreptate, şi, obiectiv vorbind, eu nu aveam, fiindcă iată unde am ajuns. Totuşi, dacă ar trebui să reîncepem ? Cu încă cinci ani de pace în faţa noastră ? N-aş gîndi oare la fel ? Au putut să fie ucişi Doumer, Barthou, Alexandru al Serbiei. Hitler de ce nu ?

— Tiranii nu mai sînt ucişi.

Pe stîncile din Plougrescant, apusul soarelui aurea iarba de mare, ale cărei băşici călcate de noi în picioare plesneau cu un zgomot flasc. Ştiam că vom păstra despre această ultimă plimbare cu miros de iod şi sare amintirea sfîrşitului unei epoci, cea dintre cele două războaie, care a fost şi cea a primăverilor noastre. Ne apropiam de patruzeci de ani. Orice-ar fi putut să se întîmple, *finita la commedia*, din această seară o cortină cobora în faţa tinereţii noastre, ca la teatru, cum făcea acum, sub ochii noştri, soarele. S-a scufundat în mare, la orizont. Pîndeam tăcuţi ultima lui licărire, care pătrunse în inima mea cu o blîndeţe sfîşietoare.

Şi într-adevăr, a doua zi în zori, cînd, cu bătrînul Ford şi *Paludes* deasupra lui, am părăsit Plougrescant, s-a declarat mobilizarea. Zidurile erau acoperite de afişe. Multe contingente erau chemate deodată. Aşadar Franţa reacţiona ! Era bine. Dar totodată era răz-

boi. Grozăvia evenimentului mi se părea peste putințele emoțiilor pe care un om le poate resimți și, de fapt, în fața iminenței catastrofei, eram cuprins de-un fel de indiferență bovină. M-am regăsit la Embrun cu căpitanul Vernet și cu un tînăr elev al școlii din Saint-Cyr, pe care-l chema Mattéï, mic, spătos, și care mi s-a părut foarte sfios. De data asta nu mai era vorba de-o perioadă de douăzeci și una de zile, nici chiar de „tensiune internațională“ : dintr-un moment într-altul se aștepta invazia Poloniei, urmată imediat de intervenția noastră. Ciudat, Vernet nu mai credea în ea. Cu un straniu optimism, își bătea centironul de piele pe burta lui mare de administrator de liceu și punea rămășag de data asta că Hitler nu va îndrăzni. A doua zi după rămășag, armata germană invada coridorul polonez.

S-a văzut atunci un lucru neobișnuit : dezlănțuirea presei de dreapta, cea a patrioților, a naționaliștilor și militariștilor mînioși, care se coalizau cu Doriot, cu Déat, cu ultimii pacifiști, pentru a cere pacea : „Să murim pentru Dantzig ?“ protesta Marcel Déat în *l'Oeuvre*, și Giono îndemna țăranii să dezerteze : „Mai bine să trăiești în genunchi decît să mori în picioare“. A fost închis. Au fost închiși și comuniștii, iar partidul lor scos în afara legii.

Apoi au urmat declarațiile de război, mai întîi a Angliei, opt ore mai tîrziu a Franței, amînare care mi-a produs un sentiment penibil : nu lăsa oare asta să se înțeleagă că-și

urma aliata în silă ? Dar noi, la Embrun, la cîțiva kilometri în linie dreaptă de frontiera lombardă, așteptam mai ales intrarea în război a Italiei. Însă nimic. Mussolini nu se mișca. Sta oare în rezervă, ca să joace încă o dată rolul de mijlocitor ? Vernet era sigur de asta. Am început să mă tem iar : nu cumva Franța a declarat un război de ochii lumii ? Se prefăcea oare, ca să salveze aparențele, că-și îndeplinește angajamentele față de Polonia, dar cu gîndul ascuns de a negocia ? O fi oare acesta mijlocul inventat de Bonnet-Daladier pentru a ocroti Republica, fără să deschidă ostilitățile cu adevărat ? Unor asemenea ipoteze, abținerea lui Mussolini părea să acrediteze, să implice existența vreunui acord secret : și ca și cum, într-adevăr, nimic nu ne-ar fi amenințat pe frontiera Alpilor, ea a fost golită, trupele de acoperire retrase pe malurile Iserului, lîngă Romans. Pe celelalte frontiere nimic nu mișca, frontul rămînea liniștit, abia tulburat de cîteva recunoașteri de patrule izolate, cu toate că forțele noastre erau acolo totuși, se spunea, de șase ori mai numeroase decît forțele germane. În timpul acesta Hitler devasta Polonia. Pasivitatea noastră care mă tulbura din ce în ce mai mult încuraja pe de altă parte, în trupă, o indolență sceptică, ideea că va putea scăpa fără încăierare. Colonelul ținea oamenilor niște discursuri echivoce, făcea desigur apel la patriotismul lor, dar nu vorbea niciodată contra lui Hitler și a regimului său : ai fi putut spune că, în ochii lui, acest război era

numai un prilej de-a arăta virtuțile noastre militare. Trebuia pe urmă să umplu eu lipsurile față de mitraliorii mei, pe care aceste discursuri îi lăsaseră pe gînduri. Dar eram oare convingător? Vechiul meu pacifism lăsa să se întrevadă oroarea pentru violență, și dacă arătam cu convingere motivele noastre adînci de-a ne bate, știam eu tot așa de bine și să înflăcărez o vigoare marțială puțintel ațipită?

Mă consternase o știre: Jean Giraudoux fusese numit delegat la Informație. Își instalase sediul la hotel Continental, ale cărui odăi erau toate transformate în birouri. Toată lumea știe ce este Informația în timp de război: „împuierea capului" în mod oficial. Nu puteam concepe, ca scriitor, o mai teribilă trădare față de sine. În ochii mei, scriitorul lua pana cum își ia călugărul rasa: făcînd jurămînt solemn să slujească Adevărul. Să scrii la comandă, însemna, prin forța lucrurilor, a nu respecta această primă datorie. Cum, pe deasupra, trădătorul se numea Giraudoux, mă simțeam penibil atins. Cel puțin, în timpul primului război, „cei ce-ți împuiau capul" se chemau Henri Bordeaux, Barrès, Marcel Hutin. Dar Giraudoux! Mă simțeam eu însumi compromis, laolaltă cu toți cei care ca și mine îl iubeau. Și cînd am văzut împodobind zidurile preafaimosul afiș care proclama: „O să învingem fiindcă sîntem cei mai tari!" am resimțit cu amărăciune jignirea, nu atît fiindcă această stupidă bravadă, asemănătoare cu cea a unui copil speriat care cîntă în întuneric, era de natură să îngrijoreze mai mult decît să ne liniștească în ce privește forțele noastre adevărate, dar fiindcă degrada de la început sensul intrării noastre în război, reducînd-o la simpla competiție a două puteri rivale, avînd pe de altă parte în mod egal dreptate (sau nedreptate).

Am părăsit Embrun și ne-am instalat la Romans, mic orășel de garnizoană celebru pentru ghetele sale, nu departe de Valence și de Rhône. În trenul care venea de la Briançon, pe la ora trei dimineața, micul nostru detașament s-a alăturat grosului batalionului, printre care o duzină de ofițeri pe care nu-i cunoșteam. E de-ajuns ca, timp de cîteva zile, cîțiva bărbați să formeze un grup strîns unit, pentru ca să se nască îndată spiritul de castă ostil la tot ce-i este străin. Micul nostru trio, în trenul cu toate luminile stinse, s-a lovit mai întîi de neîncredere. Am fost despărțiți și, singur cu niște necunoscuți în compartimentul lor, m-am simțit, în timpul acestor ore de noapte, ca să spun așa, inexistent. E drept, mi se oferea din cînd în cînd cîte-o țigară, și la lumina chibritului zăream cîte-o față de om, dar nimeni nu-mi adresa o vorbă, ca unul ce nu știam subiectele de interes comun ale ofițerilor din Briançon. Mai mult încă, eram singurul parizian, regimentul cincisprezece-nouă de infanterie alpină recrutîndu-se de preferință dintre cei de la munte. Primul contact adevărat a avut loc dimineața, cînd intră prin geamuri prima rază de soare.

Prin ușa coridorului se prezenta altul: fața radioasă, o clipă trecută prin ușă, a unui locotenent cu un surîs vesel, iluminat de-o prietenie universală cu care inunda tot grupul nostru. El anunță vesel, cu o voce pe care-o lumina un ușor accent al celor din Cévennes, că ceaiul era servit. Înainte de-a se duce să dea de știre în compartimentul de-alături, a făcut cu ochiul „noului venit" care eram eu, în semn de complicitate, și cu asta parcă mi-ar fi deschis o ușă: m-am simțit, în sfîrșit, primit, integrat. De altfel, bucuria frățească a acestei apariții parcă ar fi dezlegat limbile: m-am trezit vorbind cu vecinul meu de vizavi, o față robustă de savoiard, cu o claie de păr negru ondulat și rebel; aflasem, în sfîrșit, că-l cheamă Battail, că-i învățător lîngă Grenoble, că pe locotenentul cu surîs larg îl cheamă Jean Chazal, tînăr magistrat la Thiers, în prezent însărcinat cu popota ofițerilor.

Ni s-a dat în gamele o cafea slabă dar fierbinte, și pe cînd beam, pe coridoare se auzea murmurînd: „Vercors-ul... Vercors-ul..." Cunoșteam acest nume, admiram sonoritatea lui care sugera o mîndră noblețe, dar pînă atunci nu situasem decît aproximativ masivul acesta puternic pe contrafortul Alpilor. Am ieșit în coridor și am fost surprins de-un fel de respect, de stimă, dacă nu de venerație, pe care camarazii de la munte păreau s-o aibă pentru meterezele severe ale acestei fortărețe naturale. Curînd împărtășeam și eu aceleași sentimente, puțin prin contaminare, poate: dar

și măreția de nestăpînit pe care-o evocă imensa navă ce ieșea din cîmpie exercita asupra mea o fascinație tot mai mare. Trenul înainta la poalele lui încet, ca și cum ar fi vrut să-mi lase tot timpul ca să mă pătrund de această viziune, pe care-o simțeam de neuitat. Totuși, cum aș fi putut ghici rolul pe care Vercors-ul avea să-l joace în viața mea?

Batalionul a fost cantonat lîngă Romans, într-un cătun cu acoperișuri de olane romane, încununat cu o biserică veche din rocă roșietică din care se fac pietre de moară, în stil romano-bizantin, și peste care se ridicau două dealuri în formă de căpățînă de zahăr, ca două cocoașe de cămilă înverzite. Cătunul se chema grațios Mours-Saint-Eusèbe.

Ne bucuram acolo de blîndețea unei veri prelungite. Oamenii concentrați sînt ca niște copii în vacanță. Nu mai sînt răspunzători de propria lor viață, pe care le-o asigură o armată maternă. Numai prin faptul că poartă uniforma, datoria lor socială e împlinită. De la cel mai tînăr locotenent pînă la comandantul batalionului, mare fabricant de hîrtie, un fel de infantilism ne lovise pe toți. În afara orelor de serviciu, de împărțirea corespondenței și de timpul necesar pentru a o scrie pe-a noastră, trăiam într-o nepăsare ca în acel așa-zis *ciudat război*, al cărui sfîrșit nu ni-l puteam închipui.

În lipsă de inamici, totul era să omori timpul. Marile evenimente erau mesele de care răspundea Chazal și pe care le anunța conștiincios cu un surîs neobosit și cu for-

mula rituală: „Poftă bună, domnilor, și fie ca de ultima îmbucătură să vă înecați, și asta în ordine ierarhică, pentru a favoriza avansările". Restul timpului jucam bile[1]. Campionii erau Battail, savoiardul cel zdravăn, și micul elev-ofițer corsican, a cărui timiditate dispăruse ca prin farmec în favoarea unei agresivități sarcastice. În fiecare zi îl sfida pe camaradul lui mai în vîrstă, care se supăra destul de tare văzîndu-se bătut de această stîrpitură: unul din farmecele lui Battail era marea lui capacitate de indignare în fața oricărei nedreptăți, fie că era sau nu victima ei. Devenea la fel de palid, nici mai mult nici mai puțin, de-o furie mută care lua drept martori pe cei din jurul lui, și cînd se povestea despre cele aflate asupra lagărelor franceze unde putrezeau republicanii spanioli sau refugiații politici germani, ca și atunci cînd, lovindu-se de-o pietricică răuvoitoare ce-i abătea direcția, bila lui se îndepărta de țintă. Într-o seară, invitat de vecinii noștri ofițeri de la baloane, s-a întors deținînd un secret cu care ne-a dat gata pe loc: eram la desert, aveam nuci, a luat o duzină și a început să bombardeze geamurile din răsputeri. Nici un geam nu s-a spart: se spărgeau nucile. Toți îl imitară: același rezultat. L-au ridicat pe sus, triumfal. Acest succes îl punea la ambiție pe Mattéï, care parie că va sparge un geam. Battail l-a sfidat, ca totdeauna. La prima nucă aruncată, geamul zbură în țăndări: micul elev-ofițer nimerise unul gata crăpat.

[1] Joc răspîndit în sudul Franței.

Și așa ne treceau zilele, fiindcă trebuia să facem haz de orice, ca să nu fim siliți să plîngem. Seara, în odaia pe care-o ocupam într-o casă veche de operetă cu boltă și scăriță de piatră, și care mirosea plăcut a scorțișoară și a lemn ars, turbam văzînd cum Franța se scufundă într-o apatie nepăsătoare, care făcea să mă tem de-o trezire cumplită. Teama asta nu prea era împărtășită la popotă. Cîțiva cumpăraseră, în cinstea mea, ca să aibă o dedicație, *Viziunile liniștitoare ale războiului.* Se făceau pariuri cu privire la prezicerea mea asupra zilei de 12 mai 1940. Eram în octombrie 1939. Părerea generală era că pînă-n șapte luni, sau ne vom bate de mult cu adevărat, sau totul se va fi aranjat. Înclinau spre un aranjament, și eu mă temeam ca nu cumva să aibă dreptate. „În acest caz, le spuneam, o să-l avem pe Doriot sau pe cei de extremă dreaptă, pe cagoularzi[1]" cum li se zice, dar nimeni nu credea. Chazal mă lua de braț, și fără să mai surîdă, îmi încredința îngrijorările lui, care erau aceleași cu ale mele. Ce ne facem dacă Franța se va lăsa stăpînită de Hitler? El se gîndea la ceea ce Jules Romains, om din Velay ca și el, prevedea într-unul din volumele lui *Oameni de bună voință:* în timpul

[1] Cu puțin înainte de război, Doriot, fost comunist, întemeiase un partid național-socialist, P.P.F. (partidul popular francez). Pe de altă parte, cei de extremă dreaptă, cărora li se spunea „cagoularzi", complotau ca să răstoarne republica și să-l instaleze pe Pétain la putere.

unui viitor război nesfîrşit, mase de dezertori organizaţi în bande stil medieval, întăriţi în peşteri sau în fundul pădurilor, trăind acolo ani de zile în afara legilor. Viziune profetică? Chazal nu era departe de-a crede asta, şi nici să se închipuie chiar pe sine, neputînd face dreptate în cadrul dreptului şi al onoarei, refugiat astfel în munţi cu alţi refractari ca el. Nu bănuiam că mintea lui inventase Rezistenţa şi *maquis*-urile...

V

Yvonne Paraf îmi scrisese: „Cînd oare ne vom întîlni la Plougrescant?" Şi-i răspunsesem: „Niciodată. Poate că fiinţele noastre se vor reîntîlni într-o zi acolo, dar nu vei fi nici dumneata şi nici eu. Tinereţea noastră s-a desfăşurat între două războaie ca între două ziduri. După tot ce se va întîmpla, n-avem nici cea mai vagă idee de ce vom deveni de cealaltă parte a zidului, dacă rămînem în viaţă" Totuşi, ultimul lucru la care m-aş fi gîndit atunci era că o să-mi schimb profesia şi am să devin scriitor. Cel puţin ştiam că n-o să mai pot desena niciodată ca înainte. „La fel cum se întîmplă cu Bruegel-ii, îi scriam, poate că mai tîrziu se va vorbi de-un Bruller cel Bătrîn şi de-un Bruller cel Tînăr..."

În timpul acestor ultime luni se produsese într-adevăr o revoluţie în ideile mele Din ziua depărtată a tinereţii, în care, brusc, la colţul străzii Bonaparte cu strada du Four, drept concluzie a unei meditaţii asupra rostului speţei umane, îmi spusesem, după şi înaintea atîtor altora: „Într-o lume fără raţiune de a fi nimic nu serveşte la nimic, şi totul e indiferent", acest nihilism, dacă nu impregnase, cel puţin inspirase cele mai multe din lucrările mele. De-a lungul anilor 1930, şi în cele o sută şaizeci de stampe apărute pînă la război sub titlul general *Dansul celor Vii,* nu făcusem decît să ironizez agitaţia stearpă a oamenilor pe suprafaţa unei planete pierdute în fundul galaxiilor, să stigmatizez arivismul ridicol, răutatea gratuită, snobismul tîmpit. Totuşi adesea mi-am spus că, dacă nimic nu servea la nimic, nu era mai puţin ridicol să desenez, şi mai mult încă să fiu îngrijorat de succesul desenelor mele. Îmi răspundeam ca Pascal că eram pornit pe-acest drum şi că, la urma urmei, trebuia să-mi umplu viaţa, fără a mai vorbi că trebuia să mi-o şi cîştig într-un fel sau altul: aşa că atunci mai bine s-o umplu cu umor. Adesea îmi mai spusesem că, dacă totul e indiferent, dacă războiul şi pacea sînt tot atît de indiferente, a te sinchisi de ele n-are nici un sens. Îmi răspundeam că suferinţele, într-un univers absurd, sînt ceea ce este cel mai absurd, şi prin urmare cel mai odios, şi că astfel ele condamnă războiul ca o absurditate supremă. Dar de cîtva timp trebuia să admit că mă contraziceam mereu Că în această lume inutilă eram totuşi gata să sufăr sau să mor pentru a salva un ideal

inutil ca și ea, fie chiar printr-un război, culmea imoralității. Astfel scufundat în contrazicere, îmi spuneam că într-o zi va trebui să-i găsesc cheia, și că aceasta, oricare ar fi, nu va fi în nici un caz cea a vechii mele inspirații. Dacă *Dansul celor Vii* avea să aibă mai tîrziu o urmare, nu se va mai găsi în el acea persiflare disperată care alcătuise, în timpul lui Bruller cel Bătrîn, comicul destul de negru. Acestea spuse, nu aveam cea mai vagă idee ce puteau fi stampele viitoare ale lui Bruller cel Tînăr.

Dar la Mours-Saint-Eusèbe m-au cuprins alte bănuieli. Ni se dezvoltau virtuțile războinice cu nenumărate manevre de antrenament. În timpul uneia din ele, la oarecare distanță de sat, misiunea mea fiind de-a proteja cu armele de care dispuneam retragerea batalionului, maiorul Verney mi-a precizat : „N-o să te retragi decît în ultimul moment". După ce-mi instalasem mitralierele în așa fel ca să-și încrucișeze bine focul, am așteptat atacul inamicului. Apoi am tras într-una mai mult de-o oră, înainte de-a fi depășiți pe aripi. A ne mai menține însemna riscul să fim încercuiți și scoși din luptă. Dar dacă, retrăgîndu-mă prea devreme, puneam în pericol restul batalionului ? Ce voia să spună Verney cu „ultimul moment" ? După ce să apreciezi că a venit ? Că n-am să mai pot rezista una, sau zece, sau patruzeci de minute ? Pe cînd eu tot tărăgănam așa, cercul s-a închis : atacați din toate părțile, a trebuit să ne croim un

drum cu grenade de exercițiu și virtual am pierdut catîrii cu mitraliere cu tot.

Așa am descoperit că, în acțiune, nu eram un șef, ci un intelectual care despică firu-n patru. Un șef ar fi știut să-și dea seama cînd a venit faimosul „ultim moment" fără să se înece în raționamente neputincioase, ci încrezîndu-se datelor imediate ale unei judecăți cvasiinstinctive. Eu nu voi ști să mă decid decît atunci cînd catastrofa se va întîmpla, cînd am să văd sărind în aer în jurul meu oamenii și mitralierele. Oare n-am să fiu, într-o bătălie adevărată, cu însumi o catastrofă pentru băieții de sub ordinele mele ? Îmi aduceam aminte de Hamlet, șovăind dacă spectrul pe care l-a văzut era cu-adevărat tatăl lui sau diavolul și neputîndu-se hotărî să omoare regele asasin decît tot într-un cataclism de spade cu vîrful necamuflat, de arme otrăvite și schimbate în dezlănțuirea furiei, după ce nehotărîrea lui provocase moartea inutilă a lui Polonius și a Ofeliei, a lui Guildenstern, Rosencrantz, Laerte, a reginei și a lui însuși. Nici Hamlet și nici eu nu eram făcuți pentru asemenea fapte, și eram necăjit.

Dar toamna mergea înainte fără ca războiul să înainteze. Pe front nimic nu mișca. Noi jucam bile, rîdeam unii de alții, de doctorul care colecționa la Romans, cu aspectul lui înșelător de ofticos în agonie, succesele lui la femei, de cel mai tînăr locotenent oftînd după frumoasa poștăriță, de cei trei căpitani bătrîni care semănau cu leneșii celebri dintr-o poveste de copii pe care-i mai și chema Broche-

nin, Coup-la-Fronde și Dumollard. Erau veterani din Marele Război, decorați pînă la burtă, dar amorțiți puțin în grăsime și vin, și eram îngrijorat de ce vor face în fața tinerilor SS. în negru, atletici și cu ochi ca oțelul, pe care-i văzusem pe podul Kehl.

Pe la jumătatea lui noiembrie am aflat că batalionul va părăsi Romans cu o destinație necunoscută. Se zvonea că vom fi trimiși în România ca să-i atacăm pe nemți pe la spate, departe de linia Siegfried. De fapt, într-o dimineață ploioasă, după o călătorie nesfîrșită, spre necunoscut, ne-am trezit în cîmpia din Reims, cantonați într-un sat pustiu, în mijlocul unui cîmp de sfeclă. Încă un nume frumos : se chema Poilcourt. Îl traversa un rîu îngust și mocirlos, cu mărăcini piperniciți pe margini, și care se chema La Retourne. Ordinul, venit de sus, era să săpăm tranșee în preajma primelor case. N-am înțeles niciodată la ce trebuiau să servească. De altfel, n-am avut de loc timp să mă sinchisesc de asta, căci, cam la o săptămînă după sosirea noastră, întorcîndu-mă de la manevre pe-o burniță care făcea lipicios drumul de sfeclă strivită, pe cînd, greu împovărat, întorceam capul să văd dacă ne urmau catîrii, m-am simțit tras de sacul din spate, am lunecat pe-un picior și, pe cînd încercam să mă sprijin pe celălalt, am auzit sub mine o trosnitură scurtă. Chiar înainte de-a începe primele dureri, am știut că mi-am rupt un picior. Pe-un drum de șes, era umilitor pentru un ofițer schior !... A trebuit să fiu evacuat, și

peste o oră m-am trezit la spitalul militar din Rethel. Mă durea grozav. Am așteptat cîteva ceasuri înainte de-a se ocupa cineva de mine. Medicul-șef era un om cărunt și voios, în civil, medic de nas, gît și urechi, care se simțea și el în vacanță și s-a declarat încîntat de ocazia care i se oferea, prima de cînd își luase externatul, de-a reduce o fractură. Se vedea că treaba îl distra. Eu mă distram mai puțin, cu piciorul tras în toate părțile de infirmieri de ocazie, transpirînd de chinul de-a mă abține cu greu să nu urlu, în timp ce confecționau un ghips atît de strîns încît, în timpul nopții, a trebuit să vie să-l taie de-a lungul, așa de mult se umflase piciorul înăuntru.

Spitalul din Rethel m-a evacuat la spitalul din Reims. De data asta am căzut pe mîinile unui urolog. A decretat că piciorul mi-a fost prost pus la loc și a simțit o mare plăcere să mi-l sfarme din nou fără anestezie, să-l tragă încă o dată în toate părțile, apoi să confecționeze un ghips, spuse el, „de-un tip nou". Rezultatul a fost un picior strîmb gen Charlot și o scurtare care din fericire nu m-a făcut să șchiopătez prea tare ; șoldul putea încă, *grosso modo*, să compenseze, cu excepția zilelor de oboseală. Între timp, făceam în spital cîteva descoperiri. Aveam vecin un căpitan de stat-major care îngrijea aici urmările unei nefrite și da dovadă, în ce privește continuarea războiului, de-o indiferență sceptică vecină cu umorul negru. Divizia lui era pe front la granița belgiană, fără nici o fortifi-

cație, la apus de linia Maginot. (Cu un cuvînt, apăra Bapaume...) Acolo-și petreceau timpul, spunea el, săpînd tranșee, venea apoi alt general, care anula totul, și se astupau tranșeele ca să se sape în altă parte. Se amuza de mirarea mea. Și asta încă nu-i nimic, spunea el : contra unităților de tancuri care obținuseră în Polonia, contrar teoriilor oficiale, succese fulgerătoare, noi nu aveam, în afară de vechiul 75, de neîntrebuințat în războiul de mișcare, nici o armă eficace. Mucalit, se prefăcea că vrea să mă liniștească, spunîndu-mi că aveau de gînd să fabrice de acum înainte, și că, de altfel, pentru divizii blindate, conform aceleiași teorii oficiale, inspirate de Pétain, pădurea din Ardennes era de netrecut. Totuși, îl întrebai eu, cît timp trebuie ca să se înzestreze unitățile de pe front cu un număr suficient de arme contra tancurilor ? Între douăsprezece și optsprezece luni, spunea, și ne-am rugat împreună ca Hitler să binevoiască să aștepte pînă atunci...

Am ieșit din spital și mi-am petrecut convalescența printre ai mei, la Villiers-sur-Morin. Iarna era frumoasă și uscată. Presa îi ataca din răsputeri pe ruși, apărîndu-i pe finlandezi, fără să se întrebe prea mult dacă Finlanda mareșalului Mannerheim nu avea cu Germania vreun proiect de acord militar. M-am apucat iar de albumul meu întrerupt, care trata dulcile nebunii de care suferă fiecare dintre noi (și care, de altfel, n-a apărut niciodată, fiind distrus mai tîrziu într-un incendiu). Am aflat că aveam ca vecin, la cîțiva kilometri, pe colonelul Humbert, pe care-l avusesem cu cincisprezece ani în urmă căpitan la tabăra din Coëtquidan, și care pe deasupra era și fratele prietenei mele Paulette Humbert, ilustratoare de mare talent. Statul-major general își avea într-adevăr reședința în regiune, între Grand și Petit Morin. Humbert conducea, la Jouarre, Biroul efectivelor. Asta cădea exact la timp. Am cerut să-l văd, el m-a invitat la dejun, și i-am spus ce-i cu mine.

Piciorul rupt pusese capăt principalei mele griji, aceea a locotenentului mitralior, care se îndoia că va ști să decidă pe teren, într-o situație critică, și cu rapiditatea absolut necesară : fusesem prevenit că voi șchiopăta mult timp și că nu mai putea fi vorba să fac parte de-acum înainte dintr-o unitate de marș. Foarte bine. Dar, pe de altă parte, i-am spus că suportam prost perspectiva de-a fi un „învîrtit“, care să ție socoteala bătăliilor într-un birou, în timp ce camarazii ar fi în linia de foc. N-aș putea cumva să fiu vărsat la artilerie ? Sau, și mai bine, la serviciul geografic, la topografia divizionară care lucrează pe front, în legătură cu unitățile de luptă ?

Humbert se temea că pentru artilerie o să fie greu, trecerile de la o armă la alta fiind suspendate în timp de război. Dar în ce privește topografia, asta se făcea forte s-o facă. A promis. Am stat apoi de vorbă. L-am întrebat cum, după informațiile de care dispunea, avea să evolueze războiul. Mi-a spus că ceea

ce se căuta era un cîmp de bătălie. Cu liniile Maginot și Siegfried în față, nu mai era nici unul de-a lungul frontierei. Un cîmp de bătălie... dar unde ? Ei bine, de pildă o debarcare pe coastele Germaniei de nord. Mă gîndeam că pe vremea pușcoacelor cu țeapă de la 1866 desigur că s-ar fi putut, dar în 1940 mi se păru anacronic. Cum poți spera să debarci sub focul invincibil al armelor moderne ? Se uitase Verdunul ?

Utopia nu-mi părea mai mică decît cea auzită într-o altă ocazie din gura căpitanului Mangin, fiul generalului și cumnatul lui Diégo Brosset : fortificații invincibile ? spunea el. Însemna să nu ții seama de invenția armelor moderne, de o putere încă necunoscută. Mirosise el oare ceva despre cercetările atomice, de apa grea pusă în siguranță (se credea) în Norvegia ? Eu nu știam nimic, așa încît debarcare sau arme noi îmi păreau pure născociri. E clar că nu înțelesesem încă prea mare lucru din secolul nostru.

După convalescență, în aprilie, m-am dus la Romans, la depozitul regimentului cincisprezece-nouă. Acolo au avut loc o serie uimitoare de întîmplări (fericite sau nenorocite, după cum privești lucrurile) fără de care nu aș scrie în momentul de față aceste pagini. Vă aduceți aminte de savantul Cosinus și de cele douăzeci de încercări ale lui de-a ieși din Paris — cu trenul, cu bicicleta, cu birja, pe jos, cu balonul... — urmate de tot atîtea insuccese ? Dacă bunul profesor Colomb, zis

Cristophe, ar fi cunoscut eforturile mele repetate pentru a ieși din Romans fără să reușesc, ar fi putut să dea o urmare albumului său de neuitat. Și, tot așa ca Pangloss lui Candide, ar fi putut să-mi spună că dacă la început nu mi-aș fi rupt piciorul într-un mod stupid pe-un drum neînsemnat din cîmpia Reims-ului ; dacă doi medici farsori mi l-ar fi prins mai bine ; dacă și colonelul de la depozit nu s-ar fi ivit unde și cînd te așteptai mai puțin ; dacă o jumătate de duzină de alte ghinioane, nu mai puțin întîmplătoare, nu s-ar fi înșirat unul după altul pînă acolo încît să mă cred persecutat de nu știu ce spiriduș pervers, aș fi terminat războiul într-un *Oflag*, într-un cimitir, sau poate în exil, dar în orice caz *Tăcerea mării* n-ar fi fost scrisă, și n-aș fi întemeiat Editura de la Miezul Nopții.

La sosirea mea la Romans, prima grijă a fost să-l găsesc pe subofițerul însărcinat cu efectivele, pe care-l cunoșteam bine, ca să-i cer, contrar tuturor regulilor, să mă înscrie „în trecere". Ideea de-a mucegăi la depozit nu-mi surîdea de loc. Batalionul meu era în Haute-Marne, oarecum în repaus ; de ce să nu mă duc să aștept, lîngă Chazal, Battail, momentul de-a mă duce la Montmorency la serviciul geografic ? Dar de-abia avusese timp subofițerul să mă înscrie binevoitor, că a intrat colonelul ca și cum ar fi ascultat la ușă, m-a recunoscut și s-a interesat de serviciul unde am fost repartizat. Mizînd totul pe-o carte, i-am mărturisit proiectul meu.

„Cu două bastoane? strigă el. Nu vreau să te văd întorcîndu-te și mai șchiop!“ Lovitura dăduse greș. Dacă aș fi izbutit, aș fi fost la batalion în momentul retragerii, și niciodată n-aș fi putut să mă țin de el...

Am fost așadar dat la „unitățile de plecare“, însărcinat cu reechiparea oamenilor înainte de a fi trimiși pe front. Un serviciu de rutină, dar deprimant, căci dacă ceream bocanci noi locotenentului de intendență, un tip mătăhălos și obez ca tătucu Ubu și tîmpit și încăpățînat ca și el, ridica brațele la cer, jurîndu-se că nu are. La Romans, în orașul încălțămintelor? Era de necrezut; dar mi-a fost dat oricum să-i văd pe băieți plecînd cu bocanci vechi, cîrpiți, care-i chinuiau și nu aveau să țină nici șase săptămîni. Toate acestea mă îmbolnăveau.

Nu mă simțeam de loc mai fericit la popotă, unde o adunătură de ofițeri de rezervă (cu vreo două-trei excepții) avea o singură grijă: să se facă uitați. Lucrul era oarecum de înțeles în ce-l privește pe bătrînul maior, comerciant din Montélimar și consilier general la Gard, un nătărău radical cu fața lungă, grasă, de actor marseliez, cu un accent moale de parcă-și vîrîse cuvintele în propria lui ciorbă: înfuleca lacom cît patru, dar adormea cîteva secunde după fiecare îmbucătură, și, cu siguranță, nu mai era în stare să lupte. Mai era de înțeles, la urma urmelor, și pentru cei doi căpitani bătrîni, foști luptători, fericiți ca niște copii că au îmbrăcat iar uniforma, dar nu prea doritori să se mai expună

o dată să dea ortul popii. Ceea ce suportam prost era cinismul unor locotenenți de treizeci de ani, care proclamau rîzînd dragostea de propria lor piele. La batalion nimeni nu făcea pe grozavul, dar nici nu-și făcea o glorie din lașitatea lui. Cît de mult regretam veselia frățească a meselor noastre sănătoase, cu bravul Barthola, cu niște frumoase mustăți pe oală, drept casier, și Jean Chazal la popotă!

Battail veni în permisie. Un bilețel de la el mă anunța că e la Grenoble, la depărtare de-o oră cu trenul de la Romans. În prima duminică m-am grăbit să merg să iau dejunul la el, în școala aceea comunală de la Tronche în care locuia cu nevastă-sa, o femeie cu fața fină și sensibilă, învățătoare și ea. Era pe la mijlocul lunii aprilie. Aveau cîțiva invitați. La desert, Battail flutură albumul meu despre război ca să citească faimoasa frază: „Se apropie 12 mai, se apropie!“ spunea el rîzînd, și toți făceau haz și ei, atît de mult primăvara aceea însorită și copacii în floare sugerau prea puțin — cu toată trista aventură din Norvegia — o atmosferă de violență dezlănțuită. Nimănui nu-i venea să creadă așa ceva.

Și apoi a venit rîndul meu să mă duc la Paris, pe opt zile. Trebuia să rămîn acolo pînă la 9 mai seara. Nu știu de ce primăvara pariziană mi s-a părut totdeauna, de-o veselie mișcătoare. Pe trotuare sau pe micile caldarîmuri, sub castanii înfloriți, nici acolo nimic nu amintea, nu prevedea războiul. M-am dus în strada Grenelle să văd ce se-aude cu transferarea mea: dacă puteam să mă duc la

Montmorency fără să trec din nou prin Romans... Un locotenent amabil mi-a arătat dosarul meu, gata să plece la semnat. Mi-a spus că va face tot posibilul ca să grăbească lucrurile.

M-am întors să mă mai informez în dimineaţa plecării. Dosarul meu ? Aşteptau să se întoarcă. Mîine poate, poimîine... Era supărător, cam idiot : va trebui să mă duc la Romans numai cît să ajung şi să plec iar.

Ieşind, am trecut să dau bună ziua cumnatului meu, încorporat la controlul militar al Informaţiei, care avea birourile cam peste drum. Mă aşteptam să-l găsesc în civil, ca mine. Purta o elegantă uniformă de căpitan, nouă-nouţă. Am ghicit şi la el acea plăcere de a-şi regăsi tinereţea datorită uniformei. Părea încrezător. Pe cînd stăteam de vorbă, veni adjunctul lui. Ne spuse, cu un aer indiferent, că la Hanovra au fost semnalate mişcări de trupe spre Olanda, după care luă şi el parte la conversaţia noastră. Pierre Fort rămase ca de piatră (de altfel, ce-ar fi putut să facă altceva ?). Aşa că nici eu n-am fost îngrijorat.

Afară, soarele de mai se strecura printre acoperişuri, poleind strada. Multe femei purtau rochii uşoare. Ei, n-o să mă simt prost la Montmorency ; să-mi iau repede rămas bun de la Romans !

În aceeaşi seară a trebuit totuşi să iau trenul. Am dormit prost, ca de obicei. În dimineaţa vîscoasă, pe cînd trenul intra în Lyon, gara răsuna de sirenele de alarmă. O alarmă ? Nimeni nu părea să se sinchisească prea mult.

Era poate un exerciţiu. Trenul şi-a văzut de drum. O oră şi jumătate mai tîrziu, era la Valence, unde se făcea legătura. Cum trebuia să aşteptăm destul de mult micul tren local, am ieşit din gară să beau o cafea cu frişcă. În clipa cînd am deschis uşa bistroului, sirenele au început să urle. Hotărît lucru, gluma se îngroşa ! Chelnerul mi-a spus că era a treia alarmă, că nemţii invadaseră Olanda şi că trupele franceze intrau în Belgia.

VI

10 mai ! Să nu-ţi vină a crede. Eram oare ghicitor ? Dacă eram într-adevăr, ce se va întîmpla la Bapaume peste două zile ? Stînd în trenul local, m-am gîndit deodată că la batalion camarazii îşi puneau probabil aceeaşi întrebare. Numai dacă... Inima mi s-a strîns fără voie : „Cutare batalion a fost nimicit". Şi dacă era batalionul lor ? Cincisprezece zile mai tîrziu gîndul acesta avea să devină o obsesie. Doamna Battail telefona, telefona mereu. Nu avea nici o ştire. Nu primisem nici eu nimic ? Se ştia oare unde e batalionul ? O linişteam cît puteam cu argumente logice, care nu mă linişteau nici pe mine. De fapt, n-am fost de loc ghicitor : batalionul se găsea în cu totul alt sector. Dar noi n-am aflat asta decît mult mai tîrziu.

În aceste prime zile, Giraudoux cu ai lui își făceau bine meseria de adormit oamenii: informațiile lor, extrem de amănunțite, nu omiteau decît preciziunile necesare pentru a le trece pe hartă... Popota, sigură că nemții cădeau orbește în capcana pe care le-o întinsesem în cîmpia Flandrei, nu mai putea de optimism. Aș fi vrut să-l împărtășesc. Dar nu mi se părea că, a declara Bruxelles oraș deschis, ar fi o garanție de succes. Mă plictiseam: totul semăna prea mult cu amintirile mele din copilărie, la începutul războiului din 1914. Ne surprinsese în Elveția, de unde n-am putut să plecăm o lună întreagă; bizuindu-ne pe știrile din Franța, ne întorseserăm încrezători la Paris la începutul lunii septembrie, cînd, pe peronul gării din Lyon, am văzut apărînd, într-o mulțime speriată, un prieten fără guler care ne întrebă unde mergem: „La Paris?" strigă el. „Dar la ora asta nemții sînt acolo!" Tata era cît pe ce să leșine: încrezător în comunicate, îi credea încă la Charleroi.

Tot talentul lui Giraudoux n-ar fi fost în stare să ne ție atît de mult într-o asemenea iluzie: după o perioadă în care lumea își trecea timpul „acoperind" victorios „pungile" și „spărturile", a trebuit totuși să ne anunțe prăbușirea armatei lui Corap. Neluînd în seamă părerea mareșalului Pétain și a înaltului comandament francez, blindatele germane trecură fără piedici de pădurea din Ardennes. Sedan devenea, hotărît lucru, un simbol permanent al derutei. Leopold al III-lea capitula.

I se spunea „regele-trădător", ceea ce salva obrazul generalului Blanchard, care se lăsase încercuit ca un ageamiu. Retragerea în formație de careuri, spre Dunkerque, lua o înfățișare de epopee, dar de epopee sinistră. Era un dezastru nemărginit. Armata franceză sărea în țăndări, forfecată de tancuri, țintuită la pămînt de stukas-uri[1]. Soldații, buimăciți, se retrăgeau în dezordine la 200 de kilometri de front. Nu se mai vorbea de Corap, nici chiar de Gamelin, generalissim învins. Eram sigur că, dezonorați de incapacitatea lor, responsabili de prăbușirea patriei, se sinuciseseră. Admir astăzi candoarea mea. Gamelin era sănătos tun și foarte mulțumit de el: îi acuza de tot ce s-a întîmplat pe subalternii lui.

L-au rechemat pe Weygand din Orientul Mijlociu. Un necunoscut luă Ministerul Apărării: un oarecare colonel de Gaulle, avansat la gradul de general cu această ocazie. Pe fotografia lui din ziar purta un chipiu prea înalt și niște mănuși răsfrînte pretențios; fața lui lungă, disprețuitoare, tăiată de-o mustăcioară, exprima o morgă aristocratică. Apoi tot guvernul s-a dus la Notre-Dame să se roage Sfintei Fecioare pentru salvarea Franței. Iată deci în ce hal ajunsese Republica... Pe cînd pelerinajul la Lourdes? Dădusem oare în mintea copiilor, ne întorsesem cu cinci secole înapoi? Și eram acolo, țintuit în acel depozit, acest complice, această hazna, disperat că nu mai primesc transferarea. Nu mai făceam

[1] Avioane germane care atacau în picaj.

parte din batalionul meu, și de altfel unde era ? Îi băteam capul colonelului să-mi găsească o întrebuințare unde-aș putea fi de folos, și el îmi răspundea obiectînd că sînt șchiop, că sînt util în acel post, și nu mai știam ce să fac cu viața mea.

Disprețuind calea ierarhică, dădusem telegrame peste telegrame — dar le mai distribuia oare cineva ? — colonelului Humbert, celor din strada Grenelle și Montmorency, fără să primesc vreun răspuns ; pentru ca apoi, la 12 iunie, depozitul să primească, în sfîrșit, avizul mutării mele. Cu trei zile mai înainte aș mai fi putut ajunge la unitate. Dar acum nu mai era decît o glumă proastă : tot serviciul geografic, între Marne și Garonne, era la pămînt ; unde să-l mai găsesc, la Bordeaux ? Pînă atunci, fiindcă de acum înainte eram supranumerar la Romans, și Italia declarîndu-ne război pentru a participa la împărțirea prăzii, colonelul m-a trimis să pregătesc, cu douăzeci și cinci de ofițeri, retragerea tinerilor recruți neinstruiți și fără arme pe cealaltă parte a Rhonului. O camionetă prost acoperită cu prelată ne-a cărat prin ploaie pînă la Saint-Etienne, unde un general fercheș, într-o dispoziție excelentă, ne-a trimis în fundul Velay-ului, într-un pierdut tîrg de munte, căruia i se zicea Boën. Am tresărit. Așa se chema și o piesă a lui Jules Romains : *Boën, sau stăpînirea bunurilor.* Ce scrîșnitor de ironic suna acest „stăpînirea bunurilor" în momentul cînd Parisul cădea, un an după ce francezii sacrificaseră Praga, pentru a nu pune în pericol posesiunea bunurilor lor !... Unde erau ei, Romains, Crémieux, Claude Aveline, toți cei din neuitata noapte în care am fost primiți cu mici drapele și cîntece victorioase ? A doua zi în zori luam micul dejun în cafeneaua modestului hotel din Boën, cînd s-a deschis ușa și a intrat cineva. Era Claude Aveline. Am rămas înmărmuriți. Mult timp după război, o gravă neînțelegere personală ne-a despărțit, dar pe atunci eram legați prin amintiri comune și aceeași ură contra fascismului sub toate formele lui. Călătorise toată noaptea cu o mașină, însoțind din Bretagne în Provence o nepoată care-i fusese încredințată ; era cît pe ce să se oprească pentru ca să ia o cafea în cealaltă cafenea puțin mai sus pe aceeași stradă, și apoi, răzgîndindu-se, a venit pînă la asta... Nu era oare tulburător ? Am povestit, la rîndul meu, cum am pierdut cu un minut batalionul, apoi cu o singură zi serviciul geografic, și unul și altul acum cu neputință de ajuns. Cîte coincidențe pentru a pregăti această întîlnire de necrezut ! La Boën ! (sau stăpînirea bunurilor !) Spunînd acestea, nu bănuiam că ele nu reprezentau încă decît un modest început.

L-am lăsat și am petrecut două zile să pregătim cantonarea tinerilor recruți, apoi am plecat cu camioneta noastră. Dădusem jos prelata, căci era soare. Era într-o duminică. Pe drumurile împădurite lumea se plimba. Purtînd rochii înflorate, domnișoarele rîdeau.

Maşinile înaintau alene. Altele din contră, cu saltele şi tot felul de lucruri pe capotă, cu şoferii încleştaţi de volan, ne întreceau mergînd repede : erau cei din capul acestei imense şi abjecte panici denumite exod. Cei care se plimbau îi priveau trecînd, puţin ironici, ei care peste opt zile aveau să fugă, poate, la rîndul lor. Fiinţei omeneşti îi e atît de greu să-şi închipuie frica sau nenorocirea înainte de clipa cînd se năpustesc asupra ei !

Am ajuns la depozit, unde-am aflat că făcusem la Boën o muncă inutilă : fără să ne aştepte, expediaseră recruţii în Charente. Şi unde anume ? La Bussac. Din ce în ce mai bine : Bussac era comuna pe-al cărei primar îl chema Gustave Fort, socrul surorii mele ; şi ea închiriase în apropiere o casă pentru vară, unde i se alăturaseră fiii mei, mama lor şi mama mea...

Eram uluit şi furios. Aşadar, hazardul îmi juca toate festele ? Chiar dacă aş fi dus această viaţă de imbecil, nu m-aş fi simţit mai bine acolo ? De ce n-am însoţit recruţii la Bussac în loc să mă duc la Boën să fiu un fel de încurcă-lume ? Iarăşi am scăpat ocazia, fără îndoială cu o oră, două.

Am crezut totuşi, pentru ultima oară, că voi izbuti în sfîrşit să evadez. Înfrîngerea se apropia de sfîrşit. *Panzerii* alergau pe toate drumurile, fără a întîlni, în afară de cîteva excepţii, nici o rezistenţă. Depăşeau trupele în retragere şi populaţia care fugea, şi unii şi alţii mitraliaţi cu cruzime de sus, dintr-un cer senin, fără nori şi fără avioane franceze.

În curtea depozitului, soldaţi dezmăţaţi, zdrobiţi de oboseală, dormeau pe caldarîm, înghesuiţi ca sardelele. Ce s-a făcut cu guvernul ? Nu se mai ştia nimic, de cînd, după un şir de cuvinte istorice, glasul lui Paul Reynaud amuţise. Se spunea că el şi Churchill se întîlniseră la sud de Loara. La Paris, marele chirurg Thierry de Martel se sinucisese cînd au intrat nemţii. Şi în dimineaţa aceea din 16 ziarele ne-au adus la cunoştinţă constituirea unui guvern de generali, sub preşedinţia învingătorului de la Verdun. Va urma oare o înrolare în masă, şi o luptă pe viaţă şi pe moarte ? Majoritatea împărtăşea această părere. Noi cei care ne temeam că atîţia militari, printre care cel mai venerabil, să nu fi fost cumva chemaţi decît ca lichidatori, eram mai puţini. Am aşteptat o zi întreagă pentru a şti cine avea dreptate. Dar şi unii şi alţii, cînd vocea tremurătoare a lui Pétain, la radio, la amiază, a anunţat că trebuie „să încetăm lupta“, am rămas copleşiţi. Pînă în clipa aceea, undeva în străfundul nostru sperasem, şi noi ca Paul Reynaud, într-un miracol... Astfel, după polonezi, norvegieni, belgieni, olandezi, armata franceză depunea, la rîndul ei, armele. Hitler era învingător peste tot !

Ce va face Anglia ? Singură de azi înainte, în faţa unei Germanii stăpînă a Europei, nu avea oare să ceară îndurare ? Răspunsul ne-a venit a doua zi. Generalul de Gaulle, la radio Londra, spunea francezilor că a pierde o bătălie nu înseamnă a pierde războiul şi că acesta va continua. Îi chema să continue lupta

pe toți francezii care vor avea posibilitatea să ajungă pînă la el. Ori, nu era oare cazul meu ? Fără trupă și fără nici un rost, n-aveam ce face nicăieri. Că o fi de dreapta sau de extrema dreaptă acest de Gaulle, nu mai avea de-acum nici o importanță ; trebuia să ne batem sub comanda lui. Nu mă îndoiam de altfel, în candoarea mea infinită, că el n-ar fi vorbit oficial, pentru că era ministru cînd plecase la Londra. Mă și vedeam îmbarcat la Bordeaux. M-am dus deci repede să-l caut pe colonel, ca să-mi dea autorizația să plec. M-a aprobat, a spus că la vîrsta mea ar fi făcut la fel ; dar cu o candoare egală cu a mea a adăugat că, bineînțeles, îi trebuia consimțămîntul diviziei... A chemat Valence. Răspunsul, în capul lui ca și într-al meu de altfel, nu da loc la nici o îndoială. A fost tot atît de uluit și consternat ca și mine auzind că-l întreabă, de la capătul firului, dacă și-a pierdut mințile. A treia zi, de Gaulle, destituit, era condamnat la moarte în contumacie.

Deodată, trebuia să înțelegem o mulțime de lucruri. Nu mai era vorba de a negocia „între soldați conform onoarei" o suspendare a ostilităților ; era vorba de o încercare rușinoasă de a ieși din război în dauna aliatei de ieri. Un cuvînt, la radio, ar fi trebuit să ne dea de gîndit : a doua zi, de dimineață pînă seara, au repetat îngrozitorul discurs la fiecare buletin de informație. Dar nu mai era Pétain cel pe care-l auzeam, ci un crainic oarecare. Și formula nu mai era cea pe care o spusese : „Trebuie să încetăm lupta", ci devenise : „Trebuie să încercăm s-o încetăm". Acest „să încercăm", introdus mai tîrziu, arăta deci că lupta putea să continue — era ceea ce spunea de Gaulle — dar că sfîrșitul ei avea să dea loc la tîrguieli cu inamicul. Și pe socoteala cui ? A Angliei, bineînțeles !

Dar a fost, de asemeni, cum se știe, și pe socoteala luptătorilor. Înșelați și demoralizați de mărturisirea lui Pétain că trebuia să predea armele, oamenii nu se mai apărară, și nici nu se mai retrăgeau : unități întregi s-au lăsat dezarmate, convinse că li se va da drumul. S-au trezit toți pe cinci ani în Germania. Niciodată atît de puține cuvinte n-au costat atît de scump pe-atîția oameni !

În ce mă privește, mă tratam în fel și chip pentru că n-am șters-o fără să spun nimănui nimic : nu mai figuram în roluri, eram liber ca aerul. Cu tot refuzul diviziei, dacă totuși aș pleca ? Evenimentele au decis în locul meu : trecînd prin Lyon, oraș deschis, nemții se scurgeau de-a lungul Rhonului. În mai puțin de patruzeci și opt de ore vor fi la porțile noastre. Să dispar acum ar fi să dezertez în fața inamicului.

Depozitul a fost împărțit în unități de luptă ; în ce mă privește, am primit vreo treizeci de oameni, întorși din convalescență. S-a deschis armurăria ca să se distribuie arme, am avut drept la o pușcă la trei oameni, niște puști cu repetiție, model 1886, reformate (fără să mai vorbim de două puști cu țeapă, refor-

mate în 1874, fără îndoială ieşite dintr-un muzeu), cu care se puteau trage vreo sută de cartuşe. În ce mă priveşte, am putut pune mîna, pentru mine, pe-un revolver de ordonanţă cu o jumătate de duzină de gloanţe. Ceilalţi s-au înarmat cu bîte. Începeam să cred că-l calomniasem pe bietul elefant de intendenţă şi că probabil nu are în rafturi mult mai mulţi bocanci noi decît puşti mitraliere sau puşti cu ţeavă scurtă. Se zvonea cu insistenţă că nemţii au găsit mii de tancuri şi de avioane noi-nouţe în parcuri şi aeroporturi. Toată această nepăsare mi se părea însăşi imaginea înfrîngerii.

Pe la 11 noaptea (se auzea acum vuietul surd al convoiului de-a lungul Rhonului) un planton veni să mă trezească : colonelul aduna ofiţerii. Pe străzile întunecoase, întîlneam o mulţime neobişnuită, umbre tăcute urcînd fără grabă spre partea de sus a oraşului. Dacă populaţia ar fi fugit, ar fi trecut, din contră, Iserul, spre sud. Ce se petrecea oare ? N-am fost mai lămurit cînd colonelul ne-a prevenit că, din ordinul diviziei, vom trece Iserul ca să facem acolo întărituri. Pornirea la ora 4, cînd se crăpa de ziuă. Ne rămînea cît mai era pînă la sfîrşitul nopţii pentru a ne pregăti să luăm tot materialul din depozit.

Atunci intră, gîfîind, un maior ; se scuză de întîrziere şi dădu foarte agitat raportul, spunînd că cei de lîngă malul Iserului fugeau, fiindcă într-o jumătate de oră podurile vor fi aruncate în aer. Colonelul îngălbeni de spaimă, sări la telefon şi chemă Valence. Da, exact, podurile vor fi aruncate în aer. La miezul nopţii ? La miezul nopţii. Dar nu se dăduse ordin să le trecem în zorii zilei ? Posibil, dar geniul primise alte ordine. Descurcaţi-vă !

Am alergat spre rîu, am găsit la piciorul podului din aval ofiţerul de geniu însărcinat cu aruncarea în aer. Între colonel şi ofiţer a urmat o explicaţie violentă, pînă ce, în cele din urmă, ofiţerul a cedat, dîndu-ne o oră de răgaz pentru a trece oamenii şi animalele. Restul va fi părăsit.

M-am precipitat. Eram puţin stingherit din cauza piciorului meu beteag. După ce mi-am adunat oamenii, mi-a rămas timp să umplu rucsacul cum am putut. Restul lucrurilor ? Evacuarea materialului avea nevoie de prea mulţi catîri ca să mă pot gîndi la el. Mi-am luat rămas bun de la lada mea de campanie şi am lăsat-o pe loc. Dar cînd, ceva mai tîrziu, coloana, în cea mai mare dezordine, a început să treacă podurile, mi-am zis că am fost un nătărău : catîrii nu erau încărcaţi decît cu lăzi de campanie... A fost singurul material scăpat din mîinile inamicului.

Tot atunci am avut plăcerea să văd cum elefantul de la intendenţă punea să se arunce la repezeală în Iser, între altele, două mii de perechi de bocanci noi-nouţi, din care populaţia a încercat să pescuiască vreo cîteva pentru ei.

Podurile au sărit înainte de zorii zilei. Pe celălalt mal, oraşul are alt nume şi se cheamă

Bourg-de-Péage. Am văzut pe pajiştile vecine răsărind tristeţea unei zile şterse. În timp ce noi tropăiam prin rouă, dezordinea a durat mult pînă ce fiecare detaşament îşi primi sarcinile lui. Ansamblul efectivelor, care se ridica la două-trei sute de oameni, dintre care abia jumătate avea puşti, era însărcinat să oprească inamicul pe Isère, de-a lungul unui front de 40 de kilometri, între Saint-Nazaire şi Châteauneuf. De altfel, li s-au luat convalescenţilor mei armele şi li s-au dat altora mai valizi. Am reuşit să rămîn cu revolverul.

Divizia a trimis drept întărire echivalentul unui batalion, plus un tun de marină cu patru servanţi. Tunul a fost instalat în poziţie de tragere în faţa unuia dintre podurile aruncate în aer, pe cioburile geamurilor caselor vecine. Pentru rest, cum era cu neputinţă să întinzi ca pe-o perdea, pe-o asemenea lungime, atît de puţini oameni, au fost repartizaţi în cuiburi de rezistenţă la fiecare 2—3 kilometri, cu speranţa, fără îndoială, că inamicul îşi va face un punct de onoare să nu treacă rîul în punctele fără apărare.

Cît priveşte oamenii fără arme, printre care ai mei, divizia i-a poreclit „unităţi de rezervă", sub ordinele bravului maior care adormea între felurile de mîncare. Au fost repartizaţi în cătunele din interior, mai întîi în jurul lui Chatuzange, mic sat de cîmpie, apoi, ca să fie mai bine văzuţi, pe un pisc unde era situat satul Marche, vreo treizeci de case cu vechi olane romane, şi cu o singură stradă în spirală. În spate şi în jur, neant. Cît despre artilerie, bineînţeles, afară de tunul de marină, nici umbră. Aşa se rînduia una după alta puterea de foc cu care comandamentul se pregătea să înfrunte, pe Isère, lovitura armatei germane.

VII

Dacă primarul din Romans n-ar fi venit să-l caute pe colonel, aş fi avut eu oare strania întîlnire care trebuia să-mi aducă aminte de ceva sfîşietor şi care, în mijlocul înfrîngerii şi nenorocirii, avea să-mi abată gîndurile într-un mod neprevăzut? Nu se mai aştepta pentru începerea focului, după semnarea armistiţiului cu Germania, decît semnarea armistiţiului cu Italia. Cum ştiuse oare primarul că totuşi ordinul era să se tragă direct în prima unitate duşmană ce şi-ar face apariţia pe Isère? Venea să-l implore pe colonel să aştepte cel puţin ca domnii nemţi să înceapă. La ce bun o provocare care n-ar face decît să atragă asupra oraşului său crude represalii, poate chiar distrugerea lui? Colonelul a mers cu el la Valence, sediul diviziei. Convorbirea a fost violentă. În focul dezbaterii a fost aruncată acuzaţia că dezlănţuirea unei „inutile bătălii", a unui simulacru de rezistenţă, la care disproporţia de forţe n-ar da loc nici măcar la o luptă onorabilă, nu avea ca scop de-

cît o stea mai mult pe-o mînecă ambițioasă ! Primarul a fost arestat, eliberat de prefect, vîrît iar la închisoare și amenințat cu împușcarea.

Seara, colonelul, extrem de palid, ne-a făcut despre toată afacerea asta un raport concis. S-a confirmat ordinul de a deschide focul direct. Reîntors la cantonament, am consultat harta. Cînd nemții or vrea, or să treacă Isèrul fără nici o împotrivire, la Ecancière, blindatele se vor scurge pe drumul departamental 125 între Vercors și noi, și în mai puțin de o oră ne taie retragerea. La popotă nu erau prea emoționați la ideea asta : fiind fără arme, aveam să ne predăm în mod onorabil ; peste două zile, îndată după armistițiul cu Italia, se va da încetarea focului și toți vor fi liberi să plece. Atîta naivitate mă uimea. Eram sigur, din contră, că, dacă ne vom preda, vom fi prizonieri ani de zile. În general nu prea sînt superstițios, dar cine nu devine, mai mult sau mai puțin, într-o situație critică ? Peste cîteva zile va fi 24 iunie, ziua sfîntului Ioan, patronul meu, și dacă de trei luni de zile un hazard de necrezut urmărea cu înverșunare să mă țină pe loc, cu toate eforturile mele, nu era cumva pentru ca în ziua aceea să fiu luat prizonier ca un idiot ? Dar n-am să mă predau și am să fac totul ca să ajung în Vercors, unde voi lua drumul codrului, și cine mă iubește să mă urmeze.

Primul lucru de făcut era să părăsesc acest pisc neghiob, unde ne petreceam timpul jucînd bile, așteptîndu-i pe nemți să binevoiască să vină și să ne culeagă. Sub nu știu ce pretext, am reușit într-o seară, după masă, să întind

sub ochii bătrînului maior o hartă Michelin. I-am arătat cu degetul în ce capcană ne găseam în spatele șoselei departamentale care ne tăia retragerea, pe cînd, dacă am cantona cu 3 kilometri mai departe, trupa noastră de schilozi fără arme ar putea încă să scape, să se retragă pînă la malurile Drômei (nu i-am spus nimic despre Vercors). M-a ascultat cu ochii pe jumătate închiși, făcu o strîmbătură și nu răspunse nimic. M-am întrebat dacă nu cumva și luase hotărîrea de-a ne preda onorabil, ceea ce avea să-l scutească de-o retragere care i-ar fi fost neplăcută din pricina varicelor. Mă înșelam. A doua zi, fără ca, de altfel, să pomenească de conversația noastră, anunță cu vocea lui plîngăreață că-l convinsese pe colonel să ne trimită în cantonament la Peyrus, nu departe, dincolo de șosea, și că vom porni chiar în ziua aceea.

Și acolo avu loc ultima coincidență, cea care trebuia să dea tuturor celorlalți — fără ca, bineînțeles, eu să fi știut ceva — un sens cu totul diferit de cel de care mă temeam. Cu toate că se afla doar la poalele Vercorsului, Peyrus e un sat cu o înfățișare de sat de munte. De fapt, se întinde, urcînd, de-a lungul unui drum care începe să suie în serpentină. Situația asta îmi convenea de minune ; nu mai riscam să fim încercuiți și păstram pînă în ultimul moment posibilitatea de-a ajunge sus, pe creste. Am fost cantonat întruna din ultimele case, de-a lungul acestui drum. Urma să locuiesc la primul etaj, o familie de refugiați din Lille ocupînd parterul.

Plouase, un soare cald de vară străbătea în sfîrşit norii poftindu-ne parcă să ne încălzim; în faţa casei, o femeie invadată de-o grăsime flască sta pe-un scaun pliant. Alături de ea, o fetiţă de zece-doisprezece ani. În picioare, în partea cealaltă, sprijinită de zid, sta o domnişoară care se uita surîzînd cum ne apropiem.

La început nu i-am văzut decît ochii: negri, strălucitori, umezi. Frumuseţea lor îi împiedica pe-ai mei să deosebească din faţa ei altceva decît un oval armonios, cu umerii obrajilor puţin ridicaţi. Asemănarea era atît de extraordinară că am rămas uluit. Şi mă regăseam la Combloux, cu douăzeci de ani în urmă, loc de vilegiatură încă foarte puţin cunoscut în masivul Mont-Blanc. Venisem la părinţi ca să ne petrecem vacanţa. Coboram din autocar. O domnişoară se sprijinea de un copac, şi cu ochii ei frumoşi, negri, lucioşi, umezi, se uita surîzînd cum mă apropiam. Drept vorbind, o clipă mi s-a părut încă o fetiţă, cu costumul ei de marinar şi umerii acoperiţi de nişte bucle lungi, negre ca abanosul. Avea cincisprezece ani, vîrsta Julietei. Eu aveam optsprezece, vîrsta lui Romeo. Dar pe mine mă interesau persoane mai puţin tinere. Şi dacă totuşi am fost impresionat de frumuseţea ei, e pentru că îmi apărea ca frumuseţea unui copil, simplă promisiune de viitor. Şi curînd toate atenţiile mele se învîrteau în jurul unei blonde, cam prostuţă, cu un ten de tînără englezoaică, care putea să

aibă vreo nouăsprezece ani. Totuşi, cînd în timpul repetatelor adunări ale tineretului din hotel întîlneam privirea adîncă a ochilor întunecaţi, orientali — nu negri de tot, ci de culoarea pămîntului arat pe ploaie — pătrundea şi în mine la o mare adîncime, şi rămîneam tulburat. O chema Stéphanie, şi acest nume de bunică pentru o fată atît de tînără căpăta un parfum straniu.

Într-o zi, pe la amiază, mă întorceam la hotel după o plimbare de unul singur într-o pădure vecină, cînd auzii prin uşa salonului sunetele unui pian. Cineva exersa Chopin. Era să trec, dar frumuseţea acordurilor m-a reţinut. Era *Studiul în mi major*, pe care nu-l cunoşteam încă, şi duioasa lui tristeţe, urmată de această mînie, de această revoltă dezlănţuită, şi aproape de această nebunie care se istoveşte prin propria ei violenţă, şi apoi se termină într-o resemnare, o melancolie asemănătoare cu cea a primelor măsuri, totul în această suită de armonii pătimaşe răspundea năzuinţelor unei tinere inimi romantice. Pe deasupra, studiul era cîntat cu o putere, o intensitate şi o durere care, în afară de aptitudini excepţionale, dezvăluia o fiinţă prea sensibilă, rănită îndelung de viaţă, dar al cărei suflet întărit, cuminţit de ani, învinge loviturile. Şi mă întrebam ce virtuoz sosise la hotel, închipuindu-mi un om în puterea vîrstei, şi suferam dinainte că sînt prea timid pentru a mă apropia de el. O, apăsătoare tinereţe! Nu îndrăzneam nici măcar să deschid

ușa, și am ascultat sfîrșitul în coridor. La ultimele acorduri, la ultimele vibrații, m-am decis totuși să risc să arunc o privire. La pian am văzut întîi un păr bogat. „Păr albastru, un stindard de beznă întinsă..." se desfășura pe umerii înguști, acoperiți de-un guler marinăresc. Stéphanie a întors capul. M-a văzut și a surîs. Mama ei și a mea erau așezate puțin mai departe și îmi făcură semn să intru.

Am rămas înmărmurit. Abia dacă mai puteam vedea tinerețea corpului, atît de mult maturitatea sufletului ei o depășea pe-a mea. Am întrebat-o dacă vrea să cînte bucata încă o dată pentru mine. S-a executat fără să se lase rugată, cu simplitate. Eram mișcat, transportat, iar cînd a terminat, n-am putut decît să bîlbîi un compliment monden. Am stat de vorbă. M-a întrebat despre gusturile mele muzicale. N-am îndrăznit s-o întreb despre ale ei, atît de mult mă simțeam ca un școlar. A cerut și ea să cînt la rîndu-mi o bucată. Am ales-o pe cea mai ușoară, ca să nu mă compromit : *adaggio* din *Sonata lunii*. Am pus în ea tot sufletul, cît am putut. În picioare lîngă pian, asculta, cu capul aplecat, cu un surîs tainic, cu neagra ei privire profundă ascunsă sub pleoapele mătăsoase, puțin brune. Cînd tăcu ultima notă, și-a trecut cu gentilețe degetul arătător pe mîna mea, fără o vorbă. Salvasem onoarea, și ochii ei îmi spuneau că era fericită că s-a întîmplat așa. Sunetul clopotului care ne chema la masă ne-a

scutit să stricăm această tăcere cu vorbe neîndemînatice.

În timpul dejunului mi-am revenit puțin. Peste mese, admiram de departe un profil care putea să fie, într-o zi, profilul grav și tulburător al unei tragediene, dar care nu era încă decît abia al unei adolescente. Nu era totuși să mă îndrăgostesc de-un copil !

Totuși, din ziua aceea nu s-a mai așezat niciodată la pian, nici ca să exerseze, fără să stau s-o ascult. Prezența mamei ei, pentru că accentua tinerețea pianistei, îmi stîrnea sentimente contradictorii, mă ținea la distanță, dar îmi zgîndărea totodată nerăbdarea. Doream să rămîn singur cu ea, fără să știu ce aș face în acest caz. De altfel, o inimă atît de tînără putea oare să se trezească ? Deseori plecam vreo șapte-opt băieți și fete la cules afine în pădure, pe care le aduceam bucătarului să ne facă dulceață. Culegeam puțin și vorbeam mult. O dată am băgat de seamă că Stéphanie nu se amestecă în pălăvrăgeala noastră. Culcată pe burtă pe mușchiul de pe coastă, îi smulgea distrată cîte-un firicel, ridicînd mereu asupra mea ochii care-i străluceau în umbră. Abia îndrăzneam să întîlnesc privirea aceea strălucitoare, atît mi se părea că, dacă privirea mea s-ar întîlni cu-a ei, nu s-ar mai putea despărți. Avusesem deja multe dragoste trecătoare, dar natura senzațiilor pe care această privire le răscolea în mine n-o cunoscusem încă.

Sfiala, discreţia, prezenţa continuă a unei societăţi vesele, ne ţinură mult timp în starea nelămurită a lucrurilor contemplate în tăcere, a sentimentelor nemărturisite. Într-o seară, nu ştiu ce prostie de-a mea a putut s-o jignească, am văzut-o frămîntînd, crispată, nişte flori de cîmp pe care le ţinea în mînă — pe care poate eu le culesesem pentru ea — şi a întors spre mine faţa ei palidă cu doi ochi plini de durere, două fîntîni întunecate atît de adînci, şi în care eram atras spre o asemenea disperare, o dăruire de sine atît de totală şi atît de vădită, atît de sinceră, încît după patruzeci de ani îi mai păstrez încă amintirea nemuritoare şi vibrantă.

A fost singura mărturisire între noi. Dar din ziua aceea ne spusesem totul. Şi timp de-o lună ne-am iubit astfel în tăcere. O dată, o singură dată, cînd eram singuri, ea citise pe faţa mea, sau în atitudinea mea, sau în vreo bîlbîială, dorinţa irezistibilă de a-mi declara dragostea, de-a o lua în braţe, poate, că m-a oprit cu o şoaptă : „Nu, Jean, sîntem prea tineri“, o mînă mică, tremurîndă, pătată toată de afine, se pusese pe-a mea, eu mi-am culcat obrazul pe ea mult timp, hotărît în sinea mea să nu mai reîncep. Dragostea noastră tăcută a suferit apoi metamorfozele tuturor dragostelor : bucuriile, neînţelegerile, chinurile decepţiilor, împăcările, ce se făceau totdeauna printr-un cuvinţel şi sub care palpitau sentimente fără margini, luau o intensitate, o violenţă stăpînită, care ne pustiau inimile.

Uneori probabil că lăsam să se întrevadă o frămîntare atît de mişcătoare încît chiar părinţii noştri, ca să ne ajute să ne împăcăm, ne trimeteau singuri să facem cumpărături la Megève, sau să mai culegem afine în pădure. Ne întorceam potoliţi, plini de fericire, de-o duioasă exaltare, fără să fi sfărîmat cu vreun cuvînt, cu vreun gest, stăpînirea pe care ne-o promisesem reciproc. De puterea, de caracterul înalt, mai ales de puritatea unei asemenea dragoste, numai copilăria e în stare, îmi închipui. A durat patru săptămîni. Dar timp de patruzeci de ani ea n-a murit cu totul în mine.

Ce s-a petrecut la Paris după sfîrşitul vacanţelor ? N-am ştiut niciodată, cel puţin cu siguranţă : parfumul regretului, al remuşcărilor care-mi pătrund amintirile, mă conving totusi că eram vinovat : o minciună de nimic, ascunderea unei slăbiciuni derizorii, dar neplăcute, pe care tăinuirea o sporeşte poate peste măsură, şi pe care probabil că a descoperit-o (a fost ajutată s-o descopere), şi toată această dăruire de sine, toată această încredere în mine irosite, pierdute pentru totdeauna. Fără îndoială că de aceea am de-atunci pentru minciună, chiar cea mai inofensivă, o ură nemărginită. N-am încetat s-o văd — părinţii ei ţineau la mine şi am păstrat pînă astăzi o prietenie nedesminţită pentru fraţii ei — dar ea îşi revenise, o stavilă abia simţită se strecurase între noi, şi pe care ea niciodată nu mi-a mai permis s-o trec. Poate că, pur şi simplu, din cauza distanţei ce ne

separa şi a lipsei mele nu mă mai iubea? Deseori aş fi preferat să cred că aşa este: m-aş fi simţit mai puţin răspunzător de-o pierdere atît de amară. Sînt sentimente de-o înălţime atît de nobilă că nu poţi coborî nici o treaptă, nu poţi accepta nici cea mai mică decădere, nici pata cea mai neînsemnată. O minciună de nimic, dar agravată apoi de copilării, de ştrengării de căţel, şi dacă Stéphanie mai voia să mă vadă, era, cred, fiindcă aştepta: mai matură decît mine şi dîndu-şi seama de asta, cred că aştepta de la mine, cu o speranţă patetică, un gest de reparare a greşelii, dovada unei răscumpărări. Dar, vai! n-am înţeles-o. Puteam s-o înţeleg? Nu aveam nici douăzeci de ani, eram lacom de a trăi; îmi plăcea încă lumea, să fac curte, ce mult, din ce în ce mai mult, trebuie s-o fi decepţionat! N-am văzut-o suferind, n-a binevoit să-mi arate nimic, niciodată. Totuşi, o altă privire a ei mă mai obsedează: aceea pe care am surprins-o multe luni (ani?) mai tîrziu, în timpul nu ştiu cărei recepţii, cînd m-am întors brusc în mulţime. Am surprins asupra mea privirea arzătoare şi atentă, plină de frămîntare şi de sumbră întrebare, pe care-o mamă încolţită o îndreaptă asupra copilului ei care doarme, grav bolnav. A fost o secundă: o clipă mai tîrziu privirea a devenit monden surîzătoare, pînă într-atît că m-aş fi putut îndoi de lumina sfîşietoare pe care o surprinsesem. Ah! poate că dacă aş fi fost mai matur, mai mare, aş fi ştiut în această

clipă s-o fac să vorbească, să mă acuze, să mă asculte, poate... Dar eram un copil, cu stupiditatea oarbă a acestei vîrste, şi tot ce-am găsit apoi să fac, pentru a exploata mărturisirea care o trădase, a fost să încerc a o face geloasă. N-am reuşit decît să iau singur lucrurile în serios cu vreo două-trei domnişoare succesive şi pînă la urmă, bineînţeles, să fiu pierdut în ochii Stéphaniei.

Dar a fost o înceată, o lungă sfîşiere pe care mi-o ascundea adesea setea mea de viaţă, aşa încît de multe ori mă credeam vindecat, o uitam, pentru ca, apoi, un cuvînt, o amintire, un acord din Chopin, numai numele de Combloux, un ciorchine de afine pe-o etichetă, era de-ajuns să mă sufoc de chin şi de regrete. Ne mai vedeam, dar foarte rar. Am rîs împreună de Jouvet, la Vieux-Colombier, în rolul Doctorului fără voie. Timp de-o oră am crezut că totul va fi salvat: fericirea ţîşnea parcă nouă din rîsul ei şi-al meu. Îşi sprijinea umărul gingaş pe braţul meu. Cum deodată totul părea uşor! Dar mama ei era cu noi, nu puteam să vorbesc, ocazia trecu, am lăsat-o să treacă, poate că Stéphanie, în ziua aceea, aşteptase o ultimă dată, un cuvînt, o privire, un elan, pe care n-am ştiut să-l arăt, şi asta a fost sfîrşitul, şi n-am mai revăzut-o decît mult, mult mai tîrziu, la nunta ei.

După aceea, niciodată. Ultima imagine pe care-o am (cu excepţia alteia, trecătoare, la ieşirea de la un concert) este imaginea feţei

ei sub voalul pe care-l rupe, conform tradiției, pentru a împărți fîșii ușoare prietenilor. Ea surîde, întind și eu mîna la rîndul meu, primesc o fîșie, dar nu izbutesc să-i întîlnesc privirea.

În spatele meu, gălăgie, muzică, clinchet de cristale. Ah, și de atunci...

Sandvișurile mîncați
Voi, domnilor bogați,
Și beți-vă-n tăcere
Pocalele cu bere.
Și-apoi, pe-aici, la poartă,
Că dracu nu vă iartă.
Destul. Iubita-i moartă. [1]

În grozăvia de la Auschwitz. Sînt de-atunci mai mult de douăzeci de ani.

A evoca acest trecut, aproape că mi se rupe inima, dar unde m-am oprit? Ah, da: la Peyrus. Înaintînd cu sufletul foarte ostenit spre casa în care aveam să locuiesc. Și izbindu-mă de privirea tulburătoare a unei apariții, m-am simțit copleșit de puritate. Amintirea Stéphaniei mă asalta ca un vîrtej, de-o prospețime, de-o puritate de cristal aproape de nesuportat în fundul acestor mlaștini pestilențiale, ca și cum ar fi vrut să-mi spuie: „Nu dispera". Tînăra fată surîdea. Mă apropiam... Dar cînd am fost la cîțiva pași, iluzia a început să pălească, să se șteargă; mirajul luminos făcea loc unei realități mai puțin pure, ah, nu mai recu-

[1] Jacques Prevert.

noșteam în acești ochi negri îndreptați asupra mea gingașa căldură, gingașa, nevinovata și lucida ardoare a privirii Stéphaniei, nimic altceva decît banala sclipire a unei curiozități ascunse, o sfidare, poate, pe care-o sublinia senzualitatea, sub bustul cam provocator strîns într-un pulover bine ajustat, cam tipător, un legănat vulgar din solduri. M-am prăbușit de la mare înălțime. Cu inima deodată golită, am salutat, am trecut fără să scot o vorbă și am intrat în casă. Închis în odaia mea, căutam să uit tînăra fată și decepția mea, ca să-mi potolesc setea cu amintirile prețioase ieșite din adîncuri. N-am putut: ca și cum aș fi fost urmărit de nu știu ce spirit crud și distrugător, hazardul a întrecut orice măsură, tot ce se putea închipui. Fiindcă iată că de la parter se ridica, prin dușumeaua prăfuită, un cîntec atît de uimitor că m-am crezut la început prada unei halucinații. Dar nu, nu aiuram, și ceea ce auzeam, aceste prime măsuri pe care le auzeam, scoase de-o voce acră și trivială, în timp ce niște degete neîndemînatice martirizau un pian hodorogit, erau, da, erau nici mai mult nici mai puțin, pe cuvintele tîmpite ale unui libretist necuviincios, acelea ale motivului, pentru mine sacru, a sfîșietorului *Studiu în mi major*. După ce a trecut surpriza și neîncrederea, m-a cuprins mînia. Era prea mult! Era prea mult! Mi-am astupat urechile cu palmele, dar în mijlocul atîtor prefăcătorii, atîtor înșelăciuni, nu mă mai miram, ci, din contră, mă gîndeam cu

dezgust : „Eram sigur !“, ca și cum m-aș fi așteptat, într-adevăr, cu dezgust, ca nimic să nu lipsească pastișei, caricaturii, nici măcar această profanare. În cacofonia ei, romanța ridicolă parodia chiar parodia, în fondul decăderii noastre mă sfida ca un simbol, ca rîsul, ca un blestem, ca o tulburare, ca o pustiire sadică a ultimelor mele mîngîieri. Astfel, în imensul naufragiu, totul nu era decît o glumă, totul se năruia într-o farsă : această derizorie întorsătură a lucrurilor și bătălia derizorie pe care un general cinic se pregătea s-o simuleze pe Isère obligîndu-mă, pe mine, să simulez că țin drept întărire rezerva mea de 30 de convalescenți fără arme. Parodie ! Parodie ! Cu o oră înainte aflasem cîteva știri. Nemții ocupaseră Romans. Un tanc patrulase pe chei în fața lui Bourg-de-Péage, pe deasupra podului distrus, tunul de marină trăsese conform ordinelor, fără alt rezultat decît dărîmarea unei case de pe chei, și tancul, întorcînd turela asupra lui, făcu praf și tun, și servanți. Din punctele de sprijin vecine, mitralierele au tras la rîndul lor cîteva cartușe, dar nu prea multe, de teamă să nu termine munițiile insuficiente. Tancul nici n-a catadicsit să răspundă, și după ce-a făcut de două-trei ori niște mici ocoluri, a urcat înapoi în oraș.

Noaptea m-a trezit un bubuit rar, depărtat, dar regulat, de tun. Nemții hărțuiau probabil cîteva poziții de-ale noastre pe malurile Isèrului. M-am sculat, m-am îmbrăcat, sigur că în orice moment plantonul maiorului va veni

să ne cheme. Dar am așteptat în zadar : nimeni n-a venit. Nemaiputînd de nerăbdare, am ieșit. În tîrg, totul dormea. Tunul părea că bubuie undeva, încet și surd, pentru galerie. Mă mustram pentru zelul meu : chiar în seara bătăliei pe Marna, Joffre nu dăduse oare ordin să nu fie trezit sub nici un motiv ? Trebuia să-l scol pe maior pentru cîteva lovituri de tun ? Dar dacă, înainte de zorii zilei, nemții vor trece Isèrul ? Și dacă ne vor surprinde în pat, cum se mai întîmplase, se spunea, pe Somme, cu un general care sta la masă ? Am hotărît să veghez singur, pînă dimineața. M-am instalat la marginea satului pe-o stîncă aplecată peste drum de la oarecare înălțime : de cum s-o lumina de ziuă, am să pot supraveghea împrejurimile pînă destul de departe. Am adormit de cîteva ori, mereu în bubuitul tunului. Un zgomot surd de motor m-a trezit de-a binelea. Sub primele licăriri ale unui cer palid, în care mai străluceau cîteva stele, am deslușit departe un vehicul care venea spre noi. Dispăru și apăru din nou la nenumăratele cotituri ale drumului. Vreo recunoaștere a inamicului ? Nu era nimeni între Isère și noi ca să-l oprească. Îmi încărcasem revolverul cu cele șase gloanțe pe care le aveam. Mașina se apropia. Apoi apăru. Era un Citroën. Purta numărul departamentului și căra pe acoperiș o saltea și un cărucior de copil.

Mă simțeam jignit, dar, la urma urmei, ușurat. Cred că asta a fost ultima mașină de exod

pe care am văzut-o. Pe la ora 6 dimineaţa, tunul amuţi. Trei ore mai tîrziu am aflat de încetarea focului, armistiţiul cu Italia fiind semnat în ajun, seara. Nemţii n-au schiţat nici o încercare de-a trece Isèrul. Tirul lor de simplă rutină făcuse vreo cîţiva răniţi. Vagi schimburi între arme uşoare şi cîteva altele. Următor acestui fapt, un ordin de zi felicita trupele pentru eroica lor rezistenţă, datorită căreia a fost oprită înaintarea armatei germane. Aceste cîteva focuri aveau să fie denumite în curînd „victoria de pe Isère". Toţi gradaţii şi ofiţerii prezenţi în prima linie au fost citaţi prin ordin de zi pe divizie. Chiar un nenorocit de locotenent mitralior, care-şi schimbase camaradul, abia o oră după încetarea focului, şi-a primit crucea ca şi ceilalţi: nu era vina lui dacă l-au făcut să joace pe carabinierii lui Offenbach. Generalul victorios îşi primi cea de a patra stea.

În memoria lui
Jean — Richard Bloch

Partea a doua

LUNILE CELE MAI NEGRE

I

Mă simţeam înecat în imitaţie, în prefăcătorie, în derîdere, în indecenţă. O înfrîngere, o bătălie pierdută, fac parte din riscurile războiului. Dar această lungă debandadă era împroşcată cu aspecte ruşinoase. Aflam mereu întîmplări ruşinoase şi înjositoare : mari şi mici-burghezi ofiţeri de rezervă, care-şi părăseau trupele ca să fugă cu nevastă, copii şi obiecte preţioase în maşinile armatei. Şi poate că mai şi credeau că, punînd datoria lor de tată de familie înaintea celei de soldat, se supuneau vechilor virtuţi franceze...

Falimentul acestor virtuţi în abjecta panică naţională mi se părea a fi ceea ce domina prăpădul. „Muncă, familie, patrie“ nu erau mai puţin psalmodiate de mareşalul Pétain, şeful statului, a cărui intenţie era astfel clară : în dezastru, să salvezi mobilele acestei burghezii dezonorate. Şi eu eram burghez, fiu de burghezi, nu mă simţeam niciodată solidar cu clasa căreia aparţineam, dar dezonoarea ei mă atingea fără voia mea. Să te gîndeşti că şefi militari, în nenorocirea patriei, nu se gîndiseră decît la avansare ! „Ce fel de avan-

sare îmi spuneam eu, într-o țară învinsă ?" M-am înșelat, ei văzuseră mai clar decît mine : sub Pétain, în zona liberă, s-au jucat de-a soldații, cu galoane, defilări, fanfare și drapele mai mult decît într-o țară victorioasă. Era triumful circului.

Un căpitan, rănit anterior în timpul adevăratelor lupte, și care fusese de față la „victoria de pe Isère", se întorsese atît de umilit că, realmente, nu mai putea surîde. Îl chema Cabanetos. Numele acesta se potrivea bine cu înfățișarea lui mîndră de hidalgo, întristată de nenorocirea patriei. Taciturn înverșunat, a fost tot timpul palid de indignare stăpînită în zilele fără sfîrșit de dinaintea demobilizării. Ne-a ajuns la Besayes, după ce părăsisem Peyrus, ca să venim în satul acesta, mai aproape de Bourg-de-Péage, unde o unitate de geniu întinsese o punte provizorie pe stîlpii vechiului pod, după ce-au plecat nemții. La Romans comercianții ascundeau anevoie regretul acestei plecări : în cele cîteva zile cît stătură acolo, ocupanții cumpăraseră foarte mult. La început, toată lumea s-a temut de violență și de jaf — și se pitise în odăițele din dosul prăvăliilor, în spatele obloanelor de fier. Și apoi o negustoreasă mai puțin fricoasă coborîse strada anunțînd victorios : „Plătesc !" Și arătă vecinilor mărcile care se puteau schimba în bani francezi. Magazinele s-au deschis ca florile la soare. Soldații cumpărau sferturi de unt pe care le devorau de-a dreptul din hîrtia de argint, de parcă ar fi mîncat înghețată dintr-un cornet. Și s-au vîndut de toate, care de care mai bine, fără să înțeleagă încă la ce prădăciune perfidă, la ce înșelăciune se pretau de bunăvoie.

Vara nu era mai puțin albastră decît fusese frumoasa primăvară a debandadei. Besayes în luna aceea de iulie era toropit de soare. În alte împrejurări, mi-ar fi plăcut, poate acest sat care mirosea a Provence. Dar lipseau platanii. Nici un copac. Jur împrejur un mare deșert de porumb, orz și ovăz ca în Beauce. N-aveam nimic altceva de făcut decît să așteptăm, sub această lumină de plumb, să fim demobilizați într-un viitor de neprevăzut, și îmi tîram oasele într-o disperare fără ieșire.

La popotă ambianța era veselă : scăpasem cu bine. După trei lacrimi vărsate pentru nenorocirea țării, acești domni se împăcau foarte bine cu situația ! Bieții oameni din Nord aveau desigur multe de pătimit, dar ei, cei din Sud... De altfel, dezastrul avea și unele avantaje : mult material de intendență nu mai aparținea pare-se nimănui. Ar fi fost o prea mare prostie să fie lăsat să se piardă. Chiar maiorul, care avea la Montélimar un magazin de confecții, găsea de datoria lui să nu lase să putrezească sacii de orez și de făină și-i expedia la prăvăliile lui. Ce-o să facă el cu ei ? Bolnav de uremie în ultimul grad, adormea din ce în ce mai des între felurile pe care un bucătar militar cu diplomă le îneca în sosuri savant dezgustătoare, în general foarte apreciate, dar care-mi rămî-

neau în gît. Într-o zi, cu nu știu ce prilej, un soldat care venise să aducă un plic ne-a văzut așa, instalați la masă, toți chefuind, rîzînd și glumind, afară de Cabanetos, de mine și de un nou-venit pe care am uitat cum îl chema, un monarhist înverșunat, care nu vorbea cu nimeni. Omul strigă : „Nu vi-i rușine ?" Venea de departe : „Eu, eu am fost la Dunkerque !" Repeta (apăsînd pe *r*): „E rușinos ! E rușinos !" Comesenii veseli tăcură, surprinși. Cu toate că nu luam parte la aceste agape decît constrîns și silit, mă simțeam cuprins în acest dispreț laolaltă cu ceilalți... Chiar constrîns și silit, eram printr-aceia care nu și-au riscat viața. Nu prevedeam, în această clipă, că va exista o răscumpărare cu putință.

Nimeni n-a îndrăznit să mustre acest simplu soldat, care insulta un grup întreg de ofițeri. Lîngă mine, Cabanetos era și el mai palid ca de obicei, pe cînd se înroșea cicatricea care, mergînd de la frunte pînă la bărbie, îi ținea ochiul deschis de parcă ar fi purtat monoclu, accentuînd expresia de trufașă amărăciune care nu-l părăsea niciodată. Ofițerul monarhist întorsese spre noi nasul lui mare, tăios și, pentru prima oară, mi-a aruncat o privire prietenoasă. Deodată am presimțit cît de mult, în nenorocirea comună, unele spirite și-ar putea uita divergențele și să se regăsească, poate, cînd va veni ceasul, cot la cot.

Tocmai într-una din aceste groaznice zile, printre rarile scrisori care-mi veneau, am găsit un plic al cărui scris, timbru și dată de

expediere alcătuiau un tot atît de neobișnuit că am stat o bună bucată de vreme tot întorcîndu-l și pe o parte și pe alta, fără a mă hotărî să-l deschid, cum se face în fața unei probleme pe care trebuie mai întîi s-o clarifici. Scrisul era al prietenului al cărui caracter și curaj le admiram profund, al maiorului Brosset. Purta data de 10 mai — 10 mai ! — și venea de la Canalul de Panama...

Era o scrisoare de-o sumbră ironie : *Surîd cînd îmi închipui surpriza dumitale. Un surîs amar. Astfel, pe cînd dumneata, poate, curînd te vei bate, eu întorc spatele războiului !* Dar toată iarna, din observatorul lui de la Biroul 2, din Lorena, la corpul de armată colonial, trăsese semnalul de alarmă fără a reuși să se facă ascultat de cineva. Atîta încăpățînare dintr-o parte și dintr-alta făcuse prezența lui intolerabilă. Vorbea spaniola și era expediat în Columbia *să-i învețe pe columbieni ceea ce nu vrea Armata franceză.*

La urma urmei, trăgea el concluzia, *e bine așa. La întoarcerea mea, dacă, după cum sper, inamicul va șovăi încă să ne cotropească, poate vor înțelege pînă la urmă, poate Franța, în sfîrșit, va ieși din acest somn mortal și voi săruta buzele Frumoasei adormite. Ah, să ne-o dorim ! Dacă nu, dacă inamicul nu așteaptă, atunci se vor petrece asemenea lucruri încît va fi mai bine să nu iau parte la ele.*

. . . .

Să primești scrisoarea asta la Besayes, după tot ce văzusem de-a lungul acestor patruzeci de zile groaznice și abjecte... *atunci se vor*

petrece asemenea lucruri încît va fi mai bine să nu iau parte la ele... această scrisoare, scrisă la 10 mai, în care totul era anunțat cu această previziune neînduplecată... am rămas și mai doborît de-o furie deznădăjduită.

Totuși la Besayes, în această atmosferă de trîndăvie obscenă sub un soare arzător, au bătut încet primele măsuri ale rapsodiei în care avea să se aranjeze viața mea.

După trîndăvia de nesuportat din timpul prăbușirii Franței, trîndăvia de după prăbușire era poate și mai greu de suportat. Dar ce rămînea de făcut ? Nu suportam să fiu cu ceilalți. Uneori găseam un refugiu la doctorul din localitate, însurat cu o încîntătoare femeie, a cărui ospitalitate mi-a fost de-un prețios ajutor. Împărțeam prietenia lor cu doi foarte tineri elevi ofițeri, al căror viitor, în țara asta învinsă, ne inspira o milă plină de îngrijorare, și cu un soldat pe nume Jean-Paul Weber, care venea să facă exerciții la pian, la care cînta foarte bine. Făceam și eu exerciții. L-am rugat să cînte *Studiul în mi major* și muzica ne făcea să uităm o oră necazurile. Sau gazdele ne duceau cu mașina să descoperim Vercors-ul. Și străbăteam ca un turist această fortăreață naturală pe care alaltăieri încă mă pregăteam s-o străbat ca partizan. Găseam pe teren locuri de mai multe ori reperate pe hartă, și care ar fi putut fi fortificații practic cu neputință de cucerit. Apoi urcam pe jos înălțimile despădurite, coastele verzi și mătăsoase, unde nu rămăseseră decît pășuni, în aerul transparent în care domnea o tăcere de cristal, ușor punctată pe pantele depărtate de sunetul subțire de clopoței de la niște vaci nevăzute. Mi se rupea inima. Așadar putea să mai existe o asemenea liniște ? Ah, de-acum înainte aici ar trebui să trăiesc, departe de lumea în care nu vedeam în viitor decît lașitate, josnicie și trădare sub tirania nazistă. Autorul editorialului din *Petit Dauphinois,* care cu vreo cîteva zile înainte își mai lingea buzele datorită cadavrelor nemților pe care rîul Somme le căra spre mare, descoperise deodată că perfidul Albion, inamic ereditar și jidovit, o arsese pe rug pe Ioana d'Arc. Pentru prima oară, citind asta, Cabanetos rîsese cu mine, un rîs scrîșnit, ce ne sfîșia inima. Da, să paști turmele în Vercors, sau — cum mă sfătuia prietenul meu, doctorul — să plantez meri ca să-i comercializăm, poate, pe Irus, această insulă pustie în fundul Morbihanului, și astfel să-mi salvez dacă nu libertatea, cel puțin cinstea interioară. În tot cazul, atît timp cît naziștii vor stăpîni o Franță vasală, n-am să mai desenez : ce-aș putea tipări ? Rămînea de văzut dacă, la întoarcere, n-am să fiu arestat pentru desenele mele antifasciste.

Battail, întors la Grenoble după miile de pățanii pe care le avusese batalionul lui în timpul retragerii ; jumătate din oameni făcuți prizonieri, fiindcă nu se mai puteau ține de el ; Mattéï, prăbușindu-se sleit de puteri într-un șanț lîngă Epernay ; doctorul, căzut și el în

mîinile nemților la un han, pentru că voise, înainte de trecerea Loarei în ultimul moment, să ducă pînă la capăt o aventură trecătoare ; apoi scăpînd, Dumnezeu știe cum, și ajungînd din urmă trupa ; caraghioșii de Brochenin, Coup-la-Fronde și Dumollard, trezindu-se în plină acțiune, țipînd și încurajîndu-și companiile încercuite în păduri, ca să se elibereze aruncînd grenade ; Chazal, ajuns din urmă și întrecut în fiecare seară de *Panzeri*, obligat în fiecare dimineață să rupă contactul cu inamicul, reușind totuși într-o retragere în perfectă ordine să-și conducă compania pînă în vecinătatea masivului Central ; și însuși Battail, evacuat la Moulins, făcut prizonier în patul lui de la spital, dar reușind să fugă într-o noapte și să ajungă la școala lui din La Tronche, Battail, așadar, și nevasta lui veneau deseori să mă vadă și să stăruie mereu să nu mă duc să mă expun naziștilor în zona din Nord, ci să mă instalez la Grenoble : să locuiesc cîtva timp cu ai mei în micul lor apartament, o să ne înghesuim — asta era tot — pățisem doar și mai rău. Îl anunțaseră pe editorul Arthaud, care exclamase : „Bruller ? Dar ăsta desenează cu vitriol ! Îi găsim noi de lucru, fiți liniștiți !“ Eram mișcat pînă la lacrimi, nu spuneam nici nu, nici da, nu știam încă ce voi face, dar să desenezi în Nord ca și în Sud, asta, în ce mă privește, era ceva căreia-i pusesem capăt. Chiar în zona zisă liberă, știam foarte bine că nu voi putea să exprim liber tot ce-aș avea pe inimă. Dacă Arthaud cre-

dea așa ceva, își făcea iluzii. Verney, maiorul batalionului, întors și el la papetăria din Voiron, mi-a făcut și el o vizită, o singură dată, cu Battail. Stăruia să accept : Laval era o canalie, o să știe ca și Talleyrand, altă canalie, să scoată cu bine Franța din acest impas, și desigur că am să găsesc în zona din Sud mai multă libertate decît îmi închipuiam. Aș fi vrut să-l cred și să împărtășesc acest optimism. Nu reușeam. Rămas singur, umblînd pe drumul prăfuit, chinuit de-un soare de oțel, aș fi voit să fiu una din rățuștele acelea, bulgărași galbeni și pufoși, pe care le vedeam în fiecare zi defilînd una după alta, întinzîndu-se uneori pe cîte-o piatră prea mare pentru ele, fără să-și piardă demnitatea, perfect nepăsătoare la tot ce se întîmplă. Ce să fac ? Cum să fac abstracție de toate astea ? Intram în odăița dichisită în care eram cartiruit, mă aruncam într-un fotoliu și petreceam ore întregi plictisindu-mă de-atîta așteptare, așa cum apeși mereu pe gingia unui dinte care te doare.

Era de nesuferit. Din ce în ce mai des, chemam în ajutor amintirea unei purități pierdute, fantoma apărută din nou a seninei domnișoare din Combloux. Și m-a apucat deodată dorința sfîșietoare de a-i scrie. Nu era pentru prima oară. Dacă prima mea căsătorie avea perioade bune, fusese lovită de la început, cu toată afecțiunea reciprocă, de acest blestem : lipsa de sinceritate. Mă zbăteam în

mrejele nesimțite cu care te înconjoară o continuă prefăcătorie. Și învățam astfel, pe socoteala mea, ce suferință înăbușită te stăpînește permanent fiindcă nu poți niciodată să fii sigur de nimic, chiar de fleacuri. Nu de mult încă, această tovarășă nesigură, pe cînd în patul meu din spitalul din Reims îi așteptam în zadar vizita, mai tîrziu cînd trebuia să plec iarăși — în ajunul acelui tragic 10 mai — m-a făcut să mă îndoiesc cu durere de realitatea dragostei ei. Atunci deseori, în acele momente de criză, rechemam, din adîncul unei fîntîni de inocență, chipul nefardat al Stéphaniei mele de cincisprezece ani. Asta-mi răcorea inima umilită, îmi potolea setea cu-această puritate depărtată. Și, prins în capcana îndoielii, înțelegeam prea tîrziu ce ravagii putuseră să stîrnească, poate, în încrederea unui copil prea sincer artificiile mele oricît de naive ar fi fost. Și asta trezea chinul ațipit de a ști dacă o pierdusem din cauza neseriozității mele, sau din cauza nu mai puțin posibilă, nici mai puțin probabilă, a propriei ei nestatornicii, a inimii ei prea tinere. În acele clipe regăseam proaspătă nevoia imperioasă de-a avea un răspuns, o certitudine. Luam hotărîrea să-i scriu Stéphaniei ca s-o revăd și s-o oblig în sfîrșit să-mi spuie tot.

Dar niciodată nu i-am scris: era atît de demult; și apoi, în ciuda amărăciunii mele, eram un soț foarte constant, incapabil să ascund ceva, și cine știe, nu cumva riscam să trezesc în Stéphanie o tulburare stinsă cu

mare greutate? Știam că ducea între copiii și bărbatul ei, cel mai minunat om, o viață liniștită și fericită. Niciodată nu mi-a dat vreun semn. Dacă mă iubise, era cel mai cuminte lucru; aveam datoria față de mine, față de ea, să nu fiu mai puțin înțelept; și dacă nu, la ce bun? Dar acum, după întîlnirea de la Peyrus, dorința de a relua prietenia, de a întreba, de a ști, căpăta în groaznica singurătate din Besayes o stranie vigoare, aproape de neînvins. Totuși aceleași motive, aceleași scrupule mă împiedicau.

Aveam nevoie de-o ieșire. De ceea ce nu mă puteam decide să fac, puteam cel puțin să mă eliberez întrucîtva prin procură: da, am să încep chiar aici povestea închipuită. Am schițat de îndată liniile mari. Eroul meu (am să-l numesc Marc), urmărit ca și mine de amintiri, de-o puritate fără pereche, ros de regrete și de întrebări asupra cauzelor reale ale unei pierderi ireparabile, se hotăra, el, înainte de a pleca la luptă, înainte poate de-a muri acolo, să-i trimită dispărutei (am s-o numesc Delphine) o scrisoare în care o implora să-i răspundă fără înconjur: din vina cui — a ei sau a lui — o pierduse? La început n-a primit nici un răspuns, a fost trimis pe front, și după cîteva săptămîni, rănit, ars grav în tancul lui incendiat, a fost evacuat la Carcassone. A ajuns acolo după un chin lung, timp de zece zile, sub soare, într-un tren-spital, înfierbîntat ca în cuptor, rătăcind pe căi ocolite și lăsînd în urma lui mirosuri groaznice de putre-

zicțiune. La Carcassone, în sfîrșit, Marc se stinge încet din cauza rănilor. Camarazii lui aflaseră, și după armistițiu, adunați, copleșiți de tristețe în jurul mesei de la popotă, unde scaunul lui rămăsese gol, primeau după o lună de întîrziere o scrisoare pe adresa lui. Pe plic, numele Delphinei și data poștei : răspunsese imediat ! Dar ce răspuns ? Unul dintre locotenenți, prieten intim și confidentul lui Marc, învîrtea mereu plicul între degete. Această grabă de-a răspunde cum s-o interpretezi ? Se putea tot așa de bine explica prin recea sinceritate a indiferenței, cît și prin emoția unei inimi încă slabe. Și el, muribundul, ce sperase să afle ? Că o Delphine necredincioasă n-a știut să-l iubească decît o lună de vară ? Atunci, ce prăbușire !... Sau că o adusese încet la disperare prin propriile lui prefăcătorii, prin ușurătatea lui vinovată ? Dar atunci, ce remușcări !... Oricare din aceste adevăruri ar fi putut să-i ușureze ultimele zile, sau, poate, oricum, i le-ar fi întunecat ? Trebuia oare să preferăm pentru el o claritate dureroasă visurilor care pluteau nehotărîte ? Să-i trimită scrisoarea loviturile ei, sau să-l lase să se scufunde în moarte fără să știe adevărul ? Confidentul nu cuteza să decidă singur. Și-a consultat prietenii adunați ai lui Marc ; timp de-o noapte întreagă (asta va fi partea cea mai importantă a romanului) i-a lămurit încetul cu încetul asupra confidențelor primite, încerca cu ei să restabilească, numai cu parfumul lucrurilor dispărute, o realitate care

fuge atît de repede ; discutau frămîntîndu-se ce trebuia făcut cu plicul ce închidea o taină, cum închide o teacă lama ucigătoare. Dimineață, toți erau de acord, cu inima zdrobită, să ardă scrisoarea fără s-o deschidă.

Căci știam bine că dacă eu însumi aș fi scris Stéphaniei și aș fi primit de la ea un răspuns, un adevăr sau altul, știam bine că mi-ar fi fost la fel de crunte. Astfel, ardeam de nerăbdare să știu, dar mă temeam să aflu. Pe cînd a scrie primele pagini ale povestirii mele îmi da o ușurare stranie : erau astfel și primele mele arme ca scriitor, și nu știam încă ce ușurare simți să așterni pe hîrtie o încercare nedeslușită. Și am fost atît de prins de acest lucru că zilele au început să treacă prea repede. În sfîrșit, s-a întîmplat, la începutul lunii august, să fiu demobilizat. Eram printre cei din urmă. Dar pentru cetățenii din zona ocupată aceasta nu însemna încă întoarcerea acasă. Trebuiau să aștepte un tren care să-i poată duce la ei acasă pe demobilizații din Nord.

M-am întors la Romans, stăteam la același hotel, și regăsisem acolo, ca prin minune, lada mea de campanie neatinsă și bicicleta. Am petrecut acolo cîteva zile din cele mai groaznice. La început, vreo cincisprezece zile, corespondența a trecut dintr-o zonă în alta, aproape normal, și am primit de la familia mea știri liniștitoare. Am aflat, de asemenea, că atunci cînd dormisem la Boën, scăpasem

că prin minune: dacă aş fi venit la Bussac cu tinerii recruţi să-mi întîlnesc familia, aş fi acum prizonier, căci nemţii, cînd au venit, au dat drumul recruţilor, dar i-au ţinut pe ofiţeri. Într-un cuvînt, soarta potrivnică ce, cu toate sforţările mele, m-a ţinut pe loc, la Romans, se dovedea mai curînd însufleţită de intenţii încă de nepătruns, şi îndîrjite, dar excelente. Nu puteam să ghicesc atunci unde mă va duce această acumulare mai curînd caraghioasă de păţanii, şi iată că geniul rău apărea din nou, ameninţător. În ultima scrisoare primită, mama era îngrijorată de numărul tot mai mare de familii germane care soseau, în fiecare zi, în regiune. Ce căutau acolo? Şi aşa, într-o bună dimineaţă, s-a suspendat orice corespondenţă între zone. Am încercat să telegrafiez: orice legătură era interzisă. Un zid de tăcere. Ce pregăteau nemţii dincolo? Dar dacă era un transfer de populaţie? În Polonia prima lor grijă fusese să colonizeze regiunile cu pămînt bun şi să-i trimită pe locuitorii autohtoni să crape pe Baltica. N-o fi oare rîndul pămînturilor bune din Charente? Mi-i închipuiam pe-ai mei expediaţi în nisipurile Prusiei Orientale, fără nici un mijloc pentru mine de-a afla adevărul, de-a mă duce la ei. Închis, închis la Romans, din care nici un tren nu mai pleca.

Apoi am fost anunţat că trebuie să mă duc la Montélimar. Un tren de demobilizaţi pentru Paris avea să se formeze poimîine. M-am dus acolo. Cazarma mişuna ca un furnicar decapitat. Se distribuiau acolo, ca într-un bîlci, pe înhăţatele, nişte haine civile; se spunea că, la linia de demarcare, orice om în uniformă va fi făcut prizonier. Ca locotenent, mă numise şef de vagon. Răspundeam de oameni, de ţinuta lor şi de hîrtiile în regulă. O singură greşeală, un singur om beat şi, se spunea, ne întorc înapoi. Eu, deci, trebuia să veghez. M-aş fi lipsit cu plăcere de această cinste.

Linia de demarcaţie se trecea în gara Chalon-sur-Saône. Am fost primiţi cu imense drapele atîrnate din acoperiş pînă-n pămînt, două draperii roşu-aprins, pe care era imprimat groaznicul păianjen negru. Era oare aici poarta infernului? Mi s-a strîns inima. N-ar fi fost mai bine dacă-l ascultam pe Battail? Nu mă aruncam oare în gura lupului? Oricum, era prea tîrziu.

Alte trenuri aşteptau, pline de simpli soldaţi, nu ca noi, în civil, ci în uniformă cu brasardă albă: li se spusese că, dacă se va găsi vreun militar în haine civile, va fi împuşcat pe loc... Mă aşteptam la o inspecţie amănunţită a actelor şi a oamenilor. Un jandarm gras, îmbrăcat în verde-cenuşiu şi avînd în jurul gîtului un lanţ de poliţist de care atîrna pe pieptul lui o placă de oţel, compară dintr-o privire lista lui cu-a mea, fără măcar să facă apelul, şi trecu la vagonul următor. Totul a fost expediat în mai puţin de-o oră. Pe cînd trenul pleca, un tînăr Apolo german gol pînă la mijloc, în soare, se ştergea după un duş. Flutura un braţ în semn de prietenie

cu un surîs larg ce descoperea niște dinți strălucitori. Din tren cîteva brațe i-au răspuns. Dacă ar fi fost vorba de-un alt război, această camaraderie m-ar fi mișcat. Însă ochii lui erau de-un albastru de oțel și știam că, dacă ar fi primit ordin, ne-ar fi mitraliat sau ne-ar fi tras un glonte în ceafă cu același surîs.

Convoiul de-abia se tîra. Pe coridor am intrat în vorbă cu un om cu fața ciupită de vărsat, ce radia de inteligență. Era un scenarist însurat cu-o actriță dintre cele mai cunoscute. Se simțea atins de înfrîngere în orgoliul lui de bărbat. Prima scrisoare a nevestei lui începea cu aceste cuvinte: „Dragul meu învins!“ Nu știa mai mult decît mine ce-o să devie, fiindu-i silă să lucreze la o cinematografie cu viză hitleristă. Eram de acord că, dacă era vorba să fim învinși, era mai bine să fi fost în 1914, sub Wilhelm al II-lea, cînd nici Franța, nici Europa n-ar fi cunoscut cel puțin grozăviile care le așteptau.

Era încă noapte cînd trenul, din cauza nu știu cărui înconjur, a intrat nu în Gara Lyon, ci în Gara de Est. A trebuit să așteptăm ora cînd se sfîrșea stingerea pe peronul absolut pustiu, fără personal, fără alt tren decît cel care ne adusese. Domnea deasupra gării, simțeai în jurul ei o lipsă de zgomot, o lipsă de viață ca o tăcere de cimitir. În zorii zilei ne-au lăsat să ieșim în piață și cît vedeai cu ochii nici o mașină, nici un autobuz, nici o ființă vie. Am încălecat pe bicicletă, am coborît în goană bulevardul spre Sena, într-o tăcere, într-o singurătate de vis! Aș fi crezut că sînt într-un vechi film al lui René Clair, *Parisul care doarme:* din vîrful Turnului Eiffel, o rază misterioasă a cufundat orașul în comă. Imagini prevestitoare! Numai că raza misterioasă se chema acum, pur și simplu, înfrîngerea și exodul.

Pe măsură ce mă apropiam de vechiul apartament, nu departe de Luxembourg, în care mama continuase să locuiască după moartea tatălui meu, cu zece ani în urmă, și în care orice zid, orice mobilă, orice obiect era pătruns de treizeci de ani de amintiri, un alt sentiment mă cuprindea: mirarea. Puțin straniu într-adevăr: acela de-a regăsi totul la locul lui, străzile, prăvăliile, casele, turnurile de la Saint-Sulpice. Ca și cum, după dezastru, ar fi trebuit să mă aștept să le văd dispărute, distruse sau, mai știu eu, deformate, mutate din loc. Dar nu. Fiecare lucru era la locul lui, și în apartament de asemenea, liniștit și nelocuit, ca adormit, și pe care, de altfel, prezența mea nu-l trezea! Eu eram acela? Mi se părea că nu mă simt bine acolo. Obiectele tăceau cu amintirile lor, ale tatii, și aveam impresia că sînt un străin, un călător în trecere. Am încercat, în dimineața aceea, în acel apartament mut, o senzație mai puternică de a-l fi pierdut decît atunci cînd, mulți ani mai tîrziu, în ruina căminului meu, l-am pierdut de-a binelea.

Sperasem să găsesc acolo, poate, știri de la ai mei. Dar nici un cuvînt. Și asta nu era de

natură să-mi liniştească temerile. La poştă m-am liniştit puţin : corespondenţa ? Da, încă în mare dezordine. Să telegrafiez ? Liniile distruse nu erau încă restabilite. În faţa Senatului, sub drapelul cu zvastica ce înlocuia tricolorul, în faţa gheretelor în care stăteau de pază, cu pistolul-mitralieră în mînă, santinelele cu căşti şi cizme, îmbrăcate în postav verde-cenuşiu, un chioşc afişa în marea lor majoritate ziare şi reviste germane, *Signal, Stürmer, Völkischer Beobachter* şi cîteva ziare franceze, printre care, la loc vizibil, un nou-venit, *le Pilori,* specializat în vînătoarea de evrei. Nu pierduseră timpul ! Oare de-a lungul atîtor ani trecusem fără să ştiu pe lîngă atîţia prigonitori care nu aşteptau decît să se prezinte ocazia ? Sub dulcea ocrotire a Franţei, mişuna aşadar, tot timpul, o asemenea viermăraie ? Am cumpărat vechiul *Le Matin,* fără să-mi fac nici o iluzie : tonul nu era totuşi mai puţin odios, dar nimic nu confirma temerile pe care le avusesem cu privire la un transfer de populaţii. Cu toate acestea, prima mea grijă a fost să mă duc la gara Austerlitz, să văd dacă se poate merge la Saintonge. Acolo am găsit o oarecare agitaţie, în mare parte datorită mişcării de trupe. Un tren, ce noroc, pleca a doua zi la Angoulême. Acolo puteam eventual găsi un tren local care mai circula între cele două Charentes. Puteam fi la Saintes în aceeaşi seară. Am reţinut un loc.

Uşurat de această apropiată perspectivă, m-am gîndit să caut pe care din prietenii mei

aş putea să nu-i găsesc plecaţi din capitala pustie. Întors în strada Servandoni, am telefonat la unii şi la alţii, dar fără multă speranţă. Şi într-adevăr : nici un răspuns. Nici un răspuns ! Nici un răspuns ! Încă o încercare şi, la celălalt capăt, cineva ridică receptorul : auzii o voce cunoscută, aproape tot atît de surprinzător de găsit acolo pe cît turnurile de la Saint-Sulpice. Vocea lui Pierre de Lescure.

În cercul prietenilor mei, Pierre de Lescure avea un loc aparte. Cu toate că era mai mare decît mine cu cincisprezece ani, nu era cel mai vechi. Nu-mi era nici cel mai apropiat. Dar, pentru motive pe care am să le spun mai departe, legăturile noastre erau foarte puternice, cele ale unei mari încrederi reciproce : faptul că din tot Parisul fusese singurul care mi-a răspuns era ca un semn apărut deodată în ceaţă, speranţa unei busole.

Am alergat la el. Era ciudat să regăsesc odăiţa lui totdeauna dezordonată, scaunele pline de cărţi, pereţii de reproduceri, să regăsesc la locul lor portretele lui Emily Brontë, a lui Keats, a Katherinei Mansfield : asta mi-a făcut mai mult bine decît a putut să-mi facă strada Servandoni. Surîsul buzelor lui groase nu se schimbase : cald şi rece în acelaşi timp, ca şi cum, în spatele acestui surîs, omul păstra totdeauna o anumită distanţă, de teamă să nu se dea cu totul.

După primele efuziuni, m-a pus să-i povestesc necazurile mele. Apoi mi-a povestit exodul lui. Luarea cu asalt a ultimului convoi în

gara Austerlitz. Oprirea la Saint-Pierre-des-Corps, deoarece podurile fuseseră aruncate în aer. Transbordarea într-un tren de marfă format din platforme deschise, care mergea tîrîndu-se încet spre Montluçon : nu goale, ci încărcate de la un capăt la celălalt cu acele enorme bobine care servesc la înfășurarea cablurilor gudronate. Sute de bobine goale și inutile. În mijlocul unei armate în derută, inundată de un potop de material de război, această încărcătură de prisos era de-o absurditate sinistră. Mai de mirare încă era faptul că fugarii se instalau, se făceau comod. De la o bobină la alta își făceau vizite ca în vilegiatură. Se formau clanuri. Cu gelozii, bîrfeli, cu amoruri adultere, cu drame familiare. Cînd trenul se oprea ore întregi pe cîmp, oamenii se duceau să jefuiască fermele părăsite, întorcîndu-se care cu-o mașină de spălat rufe, care cu-o albie, o sobă, ori un fotoliu desfundat. Din cauza asta, între enormele bobine era tot mai puțin loc, și promiscuitatea stîrnea adevărate furtuni. În trei zile, în trenul acesta, Lescure aflase mai mult despre oameni, cum spunea el, decît în zece ani de singurătate într-un oraș.

Ce-o să fie ? Se va vedea. Franța și francezii nu puteau să se rostogolească mai jos decît căzuseră. Din fundul prăpastiei nu poți decît să urci. Și asta o să țină mult, foarte mult. Dar nu trebuia niciodată să pierzi speranța.

Poate. Nu eram convins. Timp de treizeci și opt de ani, niciodată nu mi-a trecut prin

cap că Franța nu era neapărat eternă, că ar putea într-o zi să dispară în cimitirele Istoriei. Dar Istoria văzuse ștergîndu-se multe patrii, murind culturile lor naționale. Chiar Franța s-a format ștergînd Occitania cu rafinamentele ei, cu poeții ei, cu savuroasa ei limbă oc[1] ; Hitler ar putea să facă o Europă a lui, ștergînd de pe glob Franța și limba franceză. Așa erau sumbrele mele meditații în timp ce, a doua zi, trenul trecea prin Sologne, Berry, Poitou, Angoumois, iar în inima mea numele orașelor și satelor se înșirau ca dangătul unui clopot de înmormîntare, ca un prohod a celor morți... Artenay, Cheverny, Ardentes, Ravel, Eparcelet...

Orléans, Beaugency
Notre-Dame de Cléry
Vendôme ! Vendôme !

M-am revoltat. Nu ! Așa ceva nu putea să se întîmple ! Nu se va întîmpla ! Trenul era aproape gol. În compartimentul de alături călătoreau doi tineri marinari germani. Ajungînd la Angoulême și cum eram gata să ies, m-au oprit în coridor ca să mă întrebe dacă era Bordeaux. Le-am spus „da“ și i-am văzut apucîndu-și sacii și lucrurile și coborînd repede. Mai pe urmă mi-a părut rău că-i păcălisem. Păreau să fie băieți buni.

---

[1] Dialect provensal.

II

Şi acum ? De zece zile sînt printre ai mei, în liniştea de vară de la Montcharente, cu o casă frumoasă pe dealul parfumat de-o magnolie uriaşă veşnic înflorită. Vederea asupra văii, unde rîul şerpuieşte printre pajişti, îţi înviorează inima. Doamne, Doamne, uite viaţa simplă şi liniştită... La Saintes nu sînt încă restricţii, găseşti orice, ca şi înainte, de-ai putea crede că totul se va restabili, că va începe iar ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Nemţii s-au purtat bine, peste tot. Nici brutalităţi, nici jaf. Din contră : amabili, prevenitori, plătind bani-gheaţă, atenţi şi alintînd copiii, miloşi cu refugiaţii, pe care uneori chiar îi ajutau să-şi găsească un adăpost, să-şi care mobilele. Evrei, comunişti ? Nu întrebau niciodată. Aceştia erau acei oameni groaznici ? Acele brute, acei călăi ? Propagandă ! Am fost înşelaţi !

La Saintes, mi-a spus mama, populaţia a făcut învingătorilor o primire călduroasă, fetele fluturînd batiste, eşarfe pentru aceşti tineri motociclişti, atletici, frumoşi ca nişte zei şi care se uitau la ele rîzînd. Ah, într-un alt război, ce liniştitor ar fi fost să mă pot bucura de-această bună înţelegere, să pot crede în această împăcare ! Vai ! în atitudinea asta a francezilor nu puteam găsi decît laşitate sau orbire, fără să-mi dau seama măcar ce-ar fi mai rău. Laşii, după ce trece prima spaimă,

pot să-şi revie, să se trezească. Orbii riscă să nu deschidă ochii decît cînd va fi prea tîrziu.

Eu însumi, ce-aveam să fac ? Cît de plăcut şi de odihnitor ar fi fost să pierd orice speranţă în compatrioţii mei şi să adorm acolo, în acea provincie liniştită, leagănul familiei Fort, în care aveam atîţia prieteni, şi unde, fără îndoială, aş fi găsit uşor cu ce să-mi duc în umbră o viaţă fără lux, dar şi fără compromisuri. De altfel, aveam o sumă modestă, îndestulătoare totuşi să-mi dea timp „să mă descurc". Pe deasupra, un răspuns al primarului din satul meu din Brie mă înştiinţase că locuinţa mea era ocupată de nemţi. Timp de-o săptămînă sau două m-am amăgit cu această perspectivă alinătoare. Era, cred eu, urmarea atîtor şocuri greu încasate. Erau de asemenea ultimele licăriri ale filozofiei mele din trecut să fie lăsate stupidele furnici umane să se devoreze între ele, să nu te amesteci în certurile lor absurde şi să duci, stînd la o parte, o existenţă dezamăgită, de înţelept, fără cerinţe, dar şi fără capcane, fără cruzimi. Mi se întîmpla să mă întreb dacă ciudatul şir de întîmplări care mă reţinuseră la Romans, fără să-mi dea prilejul să trag măcar un singur foc de puşcă, dacă această îndîrjire a soartei n-a fost un fel de-a mă obliga să rămîn, fără voia mea, credincios principiilor de nonviolenţă... Nu fără jenă şi fără ironie retrăiam surpriza neplăcută pe care-am încercat-o pe stînca pe care eram la intrarea în Peyrus (se întîmplă deseori să fii, aşa, propriul tău spectator), cînd m-am

văzut manevrîndu-mi revolverul la apropierea mașinii negre, pregătindu-mă, în loc să stau liniștit, să deschid focul, ca una din milioanele de furnici absurde. Mă dojeneam, îmi porunceam : „Nu-o fă pe idiotul !“ Dar știam bine că, dacă ar fi fost o mașină a inamicului, n-aș fi ascultat și aș fi tras. Amintirea acelei clipe mi-a inspirat mai tîrziu una din nuvelele mele[1] ; dar în nuvelă eroul trage, și e ucis, pe cînd la mine cele șase gloanțe de revolver erau încă în încărcător...

La fel nutream și la Montcharente viziunea unei vieți de călugăr în cine știe ce localitate din Saintonge, cînd o a doua scrisoare a primarului din satul meu din Brie mă informă că, dacă ne vom întoarce, o să mi se dea casa imediat înapoi. Îndată mi-am dat seama că o să ne-ntoarcem. N-am încercat să-mi explic graba bruscă ce m-a apucat. M-am mulțumit să mă supun. Greutatea era să aduc înapoi bătrînul Ford cu care nevasta mea, simțind că vine exodul, adusese copiii ; dar pe care îl condusese cu viteza a doua de cînd a pornit pînă-a ajuns, neîndrăznind să schimbe vitezele, deoarece tocmai atunci își obținuse permisul de conducere. Cu tot acest tratament de șoc și vechimea lui de zece ani, Fordul supraviețuise, și mi se părea încă în stare să meargă. Era totuși nevoie de benzină și de-un *ausweis*[2] pentru a putea circula. A trebuit să le cer la

[1] *Dezmințire*, în *Ochii și Lumina* (Albin Michel).
[2] Autorizație.

Kommandatur[1]. Bruller este un nume alsacian (înseamnă aproximativ „gălăgios“) și asta m-a întors și pe-o parte și pe alta ca pe jeratic o bună bucată de vreme. Am scăpat însă nevătămat cu bonurile de benzină și permis, dar rănit de-o umilință stăpînită.

De cîteva ori Fordul era cît pe ce să ne lase pe drumurile desfundate, la trecerile prin îmbulzeala din preajma podurilor distruse, și unde era nevoie de ore întregi ca să treci pe podiștile provizorii, în praf și miros de benzină. Totuși, de fiecare dată o lua din loc, ca un cal bătrîn între hulube. A ținut pînă la sfîrșit ; dar și-a dat sufletul, în cele din urmă, în fața porții, la zece metri de locul unde trebuia să ajung. A fost nevoie s-o împingem cu mîinile în șura care îi servea de adăpost, ca să aștepte acolo sfîrșitul războiului.

Era în plină după-amiază. Ce vreme frumoasă a fost tot timpul în vara aceea ! Casa lungă și joasă, acoperită cu iederă, era dichisită și pustie. Dar aici totul mărturisea prezența cotropitorilor. În bucătăria vastă zăcea o pereche de cizme de soldat prost. Multă veselă murdară, și pe masă un rest de brînză infectă, care nu semăna cu nici o brînză cunoscută, nici ca aspect, nici ca miros, ca un săpun de Marsilia care s-ar fi stricat într-o putoare de crab descompus. Mă mai întreb și-acum din ce fel de *ersatz* era făcută. Grădina, neîngrijită, nu era decît o junglă de urzici în care sclipea

[1] Comandament.

sticlăria spartă, vechi sticle goale, printre sute de metri de cablu electric complet încurcat. Dar ca şi cum ar fi vrut să sublinieze un contrast, odăile aşa-zise „de recepţie" erau într-o ordine fără cusur. Pentru mai multă grijă chiar, întorseseră covoarele pe dos ca să le cruţe. Într-un dulap aveam masca mortuară a lui Pascal : o scoseseră ca s-o puie la loc de cinste, în mijlocul căminului. (Poate că o luase drept masca lui Napoleon ?) Pe căminul odăii noastre trona în schimb, înconjurată de verdeaţă, o fotografie fără cap, numai cu gît (de altfel splendid) şi o mînă sub sîni, pielea de-o paloare de marmură antică, frumoasă ca un Praxitéle, pe care artistul ce-o făcuse mi-o dăduse odinioară şi pe care o găsiseră în nu ştiu ce sertar. Aşadar scotociseră peste tot, dar fără să ia nimic, cum am putut să constat mai tîrziu.

După această recunoaştere, ne-am strîns în grădină, neştiind propriu-zis ce să facem. Trebuia să mergem la primărie ? La *Kommandatur* ? Un vlăjgan în verde-cenuşiu apăru la poartă, ne zări, făcu stînga-mprejur şi coborî drumul alergînd. După zece minute, o puternică maşină blindată, gen faeton, intra în grădină. Un tînăr ofiţer coborî. Nu era prea frumos, n-avea ochii albaştri. Dar o privire drăgălaşă pe-o faţă rotunjoară, cu o înfăţişare mai degrabă de latin, cu un surîs larg. Veni spre noi.

— Hallo, spuse el, şi se înclină : Doamnă ; apoi către mine, într-o franţuzească corectă : Sînteţi domnul...

— Bruller.

— Aşa. Aveţi copii ?

— Doi băieţi.

— Aşadar patru persoane ?

— Da.

— Sînteţi ofiţer ?

— Locotenent de rezervă.

— Rănit ?

— Nu.

— Dar atunci bastonul ?

— Un accident.

Surîdea mereu.

— Sînteţi demobilizat ?

— Doriţi să-mi vedeţi actele ?

— Nu, nu ! E inutil : un ofiţer francez ! Doriţi, bineînţeles, să reintraţi în casa dumneavoastră.

— Bineînţeles.

— M-am simţit foarte bine în ea. E frumoasă, are un suflet. Vă felicit. Şi-am s-o regret. Peste douăzeci de minute veţi putea intra în ea.

Surîdea mereu, cu toată mutra mea rece şi răceala din tonul sec al răspunsurilor. A făcut semn celor doi soldaţi care-l urmau, ne-a salutat, şi a plecat aşa cum venise. Peste douăzeci de minute, într-adevăr, două lăzi de campanie foarte mari se înghesuiau pe-o roabă, soldaţii la rîndul lor ne salutau şi ne lăsau singuri.

Era o senzaţie stranie să te regăseşti astfel la tine, într-o casă neatinsă, în care nimic nu se clintise, ca şi cum ne-am fi întors din vacanţă. Senzaţie trecătoare. Cînd mă întorceam altă-

dată, mă apucam imediat de treabă. De data asta eram șomer. Voluntar, desigur, dar hotărît să rămîn așa. Din ce-o să trăim ? Habar n-aveam. Și m-am regăsit curînd în aceeași dispoziție ca la Besayes, sub veselia sinistră a acelui soare de august, a cărui strălucire lumina prea crud lipsa de vlagă a unei populații și indiferența ei. Pe ulița satului, în vale, unde-s prăvăliile, oamenii surîdeau soldaților, stăteau de vorbă cu cei care știau cîteva cuvinte franțuzești. Vecinii mei, ea — o mică flamandă cu cozi roșcate, împletite cu o coroană, gurali vă și indiscretă, el — un pictor cărunt, modest, dar excelent, cu fața fină și sensibilă, cu care mă înțelesesem întotdeauna în toate, adoptase oarecum ca fiu de război un tînăr subofițer pe care-l primeau la ei. Așa că nu m-am mai dus pe-acolo. Pe dînsul îl durea asta, nu înțelegea că vechea mea dorință de-o apropiere franco-germană nu reușea să treacă, așa cum făcea el, peste un patriotism rănit : peste douăzeci și cinci de ani, în mijlocul unei Europe unite, cine își va mai aminti aceste vechi sentimente depășite ? Eu îi obiectam rasismul, teroarea nazistă, lagărele de represiune, el îmi răspundea : „Propagandă. De cîte oare nu ne-am temut la intrarea lor ? Și vezi cum sînt ! Într-o Europă pacificată, sensul uman va învinge, o să vezi. Trebuie să-i ajutăm." În fața atîtor iluzii, nu mai aveam argumente. Și eram consternat.

Aveam alte motive de consternare. Scriitori, și dintre cei pentru care aveam o mare stimă,

schimbau repede macazul ca și cum s-ar fi temut să nu piardă ocazia. Henri Lenormand, dramaturgul, autorul pieselor *Ratații* și *Simoun,* mărturisea într-un stil scîrbos dezgustul pentru el însuși, pentru că ridicase și el pumnul cu Frontul popular, în 1936, și mulțumea cerului și lui Hitler că i-au deschis ochii. Luc Durtain, scumpul nostru Luc Durtain, unul dintre tovarășii de la Praga și care nu putea să vorbească de asta fără să i se umezească ochii, se alătura în mod public lui Pétain și-și chema compatrioții să înțeleagă mai bine noile idei.

În schimb, o scrisoare de la Jean-Richard Bloch, sosită de la Mérigote, lîngă Poitiers, voia să știe dacă ieșisem din aventură liber și în viață ; și după răspunsul meu că scăpasem, dar foarte disperat de sumbrul viitor ce ne sta în față, o a doua scrisoare scutura acest pesimism, jura că nimic nu era pierdut, și că după această criză de apatie, de înțeles după un asemenea traumatism, puteam, trebuia să așteptăm totul de la poporul francez. Provizoriu, lupta era întreruptă, dar ea va fi reluată, într-o zi, în mod victorios. De altfel, o trezire se și schița. Îmi povestea anecdote. Cele cu niște femei la piață, care le spuneau soldaților ce le cumpărau roșii : „Așadar, o să invadăm Anglia ?" Și sărmanii simpli soldați răspundeau cu tristețe : „Gluglu, gluglu", fiindcă circula zvonul că diferite încercări se sfîrșiseră tragic în petrolul aprins răspîndit pe mare. Paul Valéry îi scria că, pe dunela din

Nord, cadavrele veneau pe valuri *în picioare*, din cauza greutății cizmelor pline de apă. Mulți oameni începeau să creadă că Anglia va rezista. O doamnă, într-o prăvălie, simțind în spatele ei că un ofițer se enerva, spuse : „Serviți-l mai întîi pe domnul, că-i așteptat la Londra". Și apoi era Uniunea Sovietică. Eram plăcut surprins că aceste prime încurajări îmi veneau de la un comunist.

Încetul cu încetul, prietenii se întorceau la Paris. L-am regăsit la Yvonne Paraf pe prietenul ei Léon Motchane (cu care avea să se mărite puțin mai tîrziu), pe-atunci matematician și om de afaceri, azi directorul Institutului de Înalte Studii Științifice. Avea vîrsta secolului, se născuse la Saint-Petersburg (nu spunea niciodată Leningrad), luase parte ca tînăr student la Revoluție, apoi emigrase ca unul ce nu era bolșevic și devenise în sfîrșit francez. Avea o față foarte lungă, dar plină, și parcă nu lua nimic în tragic, la jumătatea drumului între încredere și scepticism. Se ocupa de-o casă de produse chimice și de asemenea, undeva în Guineea, de o plantație de bananieri, despre care nu prea știa ce-o să devină.

I-am vorbit de ideea ce mi se sugerase să plantez meri selecționați. Proiectul i-a plăcut și, timp de cîteva luni, am studiat serios realizarea lui. De altfel, în acest scop am fost în Creuse și Nivernais, unde am întîlnit uneori oameni ciudați (îmi amintesc mai ales

de-un atașat al vechiului regim, de dinainte de Revoluție, care se întorsese la munca pămîntului, un om cu gesturi aristocratice, dar cu pielea tăbăcită de soare, care ducea o viață de țăran medieval, lua dejunul — o supă cu pîine într-un castronaș de lemn — în bucătărie, și punea să-i are moșia cu rîtul o duzină de porci, pe care, în acest scop, îi ținea flămînzi). Motchane obținuse de la foștii lui clienți din Hală asigurări că o să ne desfacă viitoarele noastre mere, dacă vor fi de calitate. S-a făcut chiar analiza pămîntului. Din fericire, n-am descoperit pămîntul ideal pentru sihăstria pe care-o visam, așa că acest proiect frumos s-a dus pe apa sîmbetei și am rămas disponibil.

Într-o zi de septembrie, pe cînd treceam pe bulevardul Montparnasse, în fața librăriei *Bucatele pămîntului* [1], care-mi difuza operele înainte de război, am văzut cu mirare că, după ce fusese închisă mult timp — mă temeam că pentru totdeauna, proprietarul ei, Jacques Goldschmidt, fiind evreu — era deschisă. Goldschmidt era acolo, în carne și oase, în mijlocul cărților și-a cîtorva prieteni printre care l-am regăsit pe Robert Ganzo, poetul volumului *Orénoque*. Nu era încă perioada care trebuia să vie curînd, cînd magazinele israelite aveau să fie obligate să afișeze în vitrine mențiunea ÎNTREPRINDERE EVREIASCĂ, însă Goldschmidt se distra cu un joc periculos : făcuse,

---

[1] Titlul unei cărți a lui André Gide.

cu această inscripție, o placardă în librărie, pe care o păstra pe birou. Mulți ofițeri nemți doreau cărți de artă modernă (în Germania erau interzise : „pictură degenerată"). Îi lăsa să intre, să cerceteze, să aleagă, și apoi, în momentul cînd trebuiau să plătească, citeau pancarda, și el se bucura de încurcătura lor.

În timp ce mă aflam acolo, a venit într-adevăr un ofițer, a răsfoit mai multe monografii, a pus să-i împacheteze vreo două-trei. Fără să bage de seamă inscripția, întindea banii, dar Goldschmidt i-a împins pancarda sub nas. A urmat o tăcere, apoi ofițerul făcu un gest cu brațele în lături : „Oh... sînt dezolat !" Și într-adevăr părea să fie, și repetă : „Într-adevăr, într-adevăr, sînt de-zo-lat !" Dar nu se urnea din loc. Era vădit, ezita. Noi nu știam (nici el, poate) ce anume îl jena : că trebuie să renunțe la cărți, sau legile odioase care-l obligau la asta, jignirea pe care trebuia să i-o aducă acelui om din fața lui, care surîdea ? Poate că, dacă ar fi fost singur, ar fi trecut peste asta și ar fi spus că puțin îi pasă. Dar eram acolo vreo trei-patru, uitîndu-ne la el tăcuți. În cele din urmă, l-a salutat pe Goldschmidt, ne-a salutat și pe noi cu ochii în pămînt și a ieșit cu un aer foarte nenorocit. Încercam un sentiment tare ciudat, între rîs și milă. Dacă omul acesta nu era nazist, ce laș trebuie să se fi simțit ! N-a putut suporta privirile noastre. Robert Ganzo îmi spuse : „Sînt pierduți !" — „Cine ?" — „Nemții." L-a amuzat mirarea mea. „Da, sigur, spuse el. Pot să defileze mult și bine ca să ne impresioneze, cu tancurile și mașinile lor, dar pe urmă ? Sînt condamnați acum să ție toată Europa, seamănă cu chefliul din poveste care strigă că a făcut un prizonier. I se spune să se întoarcă, însă el : nu pot, nu vrea să-mi dea drumu."

Nu era chiar atît de paradoxal, cu condiția ca Europa să nu se lase — și papara pe care a mîncat-o Mussolini și bravissima lui armată fascistă la frontiera Greciei (în timp ce Graziani mînca bătaie de la englezi în Tripolitania), o mamă de bătaie atît de magistrală încît nemții au trebuit să zboare în ajutor, nu era semn rău. Era partea comică a marei drame shakespeariene. Dar francezii ? Această inerție ? Această toropeală ?

M-am dus să-l văd pe Jean-Richard Bloch în locuința lui provizorie din Paris, în spatele fîntînii Molière, care mi s-a părut și mai lipsită de viață decît a mea din strada Servandoni. Adevărat că obloanele erau închise. Mai mult se-ascundea decît locuia acolo, libertatea lui nefiind de loc în siguranță : evreu, comunist, fost director al ziarului *Ce soir*, era mult prea mult pentru un singur om. Represiunea și începuse să se abată asupra familiei lui. Unul din fiii săi era în închisoare. În curînd mama lui avea să fie, la optzeci și patru de ani, deportată în Germania. Mai tîrziu fata lui condamnată la moarte și decapitată cu securea. Ginerele dus ca ostatec la Châteaubriant, evadat, prins din nou și împușcat. Presimțea

aceste nenorociri, dar era plin de optimism. Îmi spunea : „Nu-i vezi pe parizieni ? Moliciunea lor, cum zici, indiferența lor ? Dar au ieșit din ele, se freacă la ochi. Uită-te la ei cînd trece-un ofițer neamț. Trec pe lîngă el ca și cum nu l-ar vedea, drepți, ca un I, îl suprimă, nu există. Nu, nu ! Nemții se enervează, încordarea crește. Ca o strună de vioară", spunea el, în timp ce, cu pumnul strîns, imita mișcarea de torsiune progresivă a unei chei pe care încet-încet o strîngi.

Era poate încă epoca în care luai puțin dorințele tale drept realități, fiindcă această încordare „ca o strună de vioară" nu o auzeam de loc răsunînd. Deseori vedeam cîte un trecător, căruia un militar îi cerea să-i arate drumul, indicîndu-i-l cu amabilitate. Dar poate că, la urma urmei, îl trimitea într-o direcție falsă, cum făcusem eu cu marinarii mei. Era de presupus, de asemenea, că cele două afișe mari, care-au stat mult timp pe toate zidurile Franței, să fi dat de gîndit la mulți.

Primul reprezenta un soldat din Wehrmacht, nu cu o cască, ci cu un chipiu pașnic, și ținînd pe brațe un copilaș. Surîdeau amîndoi unul la celălalt. Și textul spunea : *Populații părăsite, aveți încredere în soldatul german.* Afișul apăruse imediat după sfîrșitul exodului în toate satele țării aflate în derută. Francezul are urechea fină. „Așadar, își spunea, corectitudinea asta, amabilitatea asta, erau organizate ? Armata germană primise deci *ordinul* să fie amabilă ? În Polonia, ordinul era să distrugă, să

ardă, să masacreze. Aici era să fii surîzător și săritor. De ce ? Cu ce scop ? Și pentru cît timp ?" Lumea începu să nu aibă încredere.

Această stîngăcie, această lipsă de cunoaștere a oricărei psihologii trebuiau să aibă adesea asupra poporului francez cele mai minunate efecte, uneori chiar neașteptate. După tragica afacere de la Mers el-Kébir, cînd, la refuzul lui Pétain de a evacua flota în afara razei de acțiune a ocupanților, și de teamă ca nu cumva să servească drept monedă de schimb cu Hitler, Churchill pusese s-o bombardeze și în parte s-o scufunde, o veche anglofobie înflori în inima multor francezi. Încurajată de Pétain, de Laval și guvernul lor, de toată presa, anglofobia amenința să se întindă și să se dezvolte — și cine știe dacă, nemaiavînd în această privință nici o teamă de opinia publică, Vichy-ul n-ar fi cedat înclinării sale de a se alia cu Hitler împotriva vechii rivale, cum de altfel era cît pe ce să se întîmple puțin mai tîrziu. Din fericire, Franța și-a văzut zidurile acoperite cu un afiș în plus. Un marinar rănit și pe jumătate înecat într-o mare însîngerată striga răzbunare, învîrtind deasupra capului un steag tricolor în zdrențe. Era foarte emoționant. Din nefericire, bereta lui, în locul pomponului roș tradițional, avea la ceafă panglica dublă neagră a marinei germane... Dintr-odată, după acest afiș care nu putea să ascundă cine l-a făcut, nici ceea ce cotropitorul conta să facă din flota franceză, Mers el-Kébir apăru drept ceea ce era în realitate : o mare înfrîngere de

care Hitler era furios. Și Churchill a fost iertat. În această împrejurare poate că Istoria n-a depins decît de un pompon...

Asemenea întîlniri cu un Ganzo, un Jean-Richard Bloch, îmi înviorau încrederea în concetățenii mei, dar altele o întunecau. Cutare, pe care eu îl lăsasem militant socialist, îmi debita vorbe „de bun simț" (zicea el) sau pretindea că dincolo de evenimentul hidos trebuia să știi a desluși viitorul și „a vedea chipul Europei", după expresia unui scriitor pe care-l admirasem altădată. Chiar printre intimii mei apăreau brusc divergențe care mă făceau să sufăr. Fiecare regăsire a unui prieten dinainte de război era însoțită de-o nesiguranță îngrijorată : „Ce-o fi gîndind acum, vom putea rămîne prieteni ?" Erau surprize plăcute. Într-o zi doi soți dintre cunoștințele mele, aflînd din întîmplare că mă aflu într-o vizită pe aceeași stradă, urcă, sună, cer să mă vadă. Era Francette Mangin (sora lui Jacqueline Bosset) și soțul ei Jacques Lecompte-Boinet (al cărui nume îl voi pomeni deseori). Printre multele mele relații, mediul lor reprezenta vechea burghezie a persoanelor de vază, cu opinii de dreapta, dacă nu de extremă dreaptă.

— Ne-am urcat, spuse el, pentru a vă pune o întrebare directă.

— Da ?

— Sînteți pentru sau contra lui Pétain ?

I-am spus că, într-adevăr, nu se putea pune de loc, în acea perioadă, o întrebare mai „directă" și mai periculoasă pentru cel întrebat... A rîs și el cu mine, apoi i-am spus deschis care sînt sentimentele mele, atît de contrarii apropierii franco-germane, pe care mă auziseră propovăduind-o altădată.

„Ah ! Vezi !" spuse el întorcîndu-se cu totul spre nevastă-sa. L-am întrebat : „Dar dumneata ?" Amîndoi au surîs : „Vedeți, lumea din jurul nostru e foarte împărțită... Și sîntem foarte mulțumiți de ce ne-ați spus." Așadar, veniseră să-și întărească alături de mine nonconformismul lor. Mi-au spus că amîndoi frații Mangin erau în Maroc ; că acolo Weygand părea că șovăie... Diégo, la Bogota ? Nici o știre. „Știți că nemții cînd au venit au aruncat în aer statuia tatii ?" îmi spuse cu mîndrie Francette Mangin. Acordul asupra esențialului ne încălzea inima la toți.

III

Îl revăzusem, firește, de mai multe ori pe Pierre de Lescure. Contrar lui Jean-Richard Bloch, el nu aștepta nici un miracol din partea populației franceze : tîrîtă și părăsită în fundul unei prăpastii de o clasă conducătoare coruptă, nu se putea aștepta curînd trezirea ei. De Gaulle ? Nu avea încredere în el : era un adept al lui Maurras. Și pe deasupra cam încurcă-lume : uite, de pildă, încercarea lui pri-

pită, prost pregătită, de a debarca la Dakar. Dar nimic nu-l înfuria mai tare decît ipoteza posibilității unui joc dublu din partea lui Pétain. Dacă mi-ar fi putut veni vreodată ispita de-a mă lăsa păcălit, violența și siguranța lui m-ar fi reținut în orice caz, siguranța pe care o avea că, în spatele bătrînului mareșal, se afla toată puterea Bisericii și a reacțiunii, a cărei singură grijă era să readucă Franța, cu ajutorul Germaniei, la timpurile lui Ludovic al XVIII-lea.

În ochii lui, unica speranță era Anglia. Tenacitatea ei în nenorocire se dovedise de-a lungul secolelor. Neclintită sub bombele *Blitz*-ului, înfuriată de devastarea Coventry-ului, aclamîndu-l pe Churchill, care nu-i promitea decît sînge și lacrimi, ea rezista, ea avea să reziste. Și trebuia ajutată.

Spunînd asta, fixa în ochii mei ochii lui mici și pătrunzători, în care plutea reflexul unui surîs, cu toată gravitatea feței, ca și cum s-ar fi înveselit dinainte de efectul cuvintelor sale. Ajutată ? spuneam eu, dar cum ? După propriile lui cuvinte noi eram dezarmați, lichidați, cu toate resorturile destinse. „Vorbesc, spuse el, pentru mine și pentru dumneata, adăugă el, dacă ești gata pentru asta.“ Era o figură de stil. Știa bine care-o să-mi fie răspunsul. În unele privințe, mă cunoștea ca pe el însuși.

Apăruse în viața mea chiar de la începutul carierei mele, în 1926. Mă întorceam din Tunis, unde-mi făcusem ultimele șase luni de serviciu

militar. Hotărît să mă dedic desenului, renunțasem să mă folosesc de diploma mea de inginer și, de cîteva luni, îmi cîștigam existența lucrînd la reclame. Proiectele mele au plăcut, ceea ce m-a pus în pericolul de-a fi copleșit. Mulțimea comenzilor nu-mi lăsa răgaz să desenez pentru mine. Nu ca să mă înec în reclamă renunțasem la industrie ! Îmi trebuia, ca să ies din ea, să încerc o lovitură îndrăzneață.

M-am hotărît să încerc să editez o serie de desene fanteziste executate ca amator cu cîțiva ani în urmă, și să cîștig astfel ceva bani, dacă-ar fi fost posibil, pentru a avea timp să „mă descurc“. Totuși mă temeam prea mult de un refuz brutal pentru a mă prezenta la un editor. Lucrările mele de reclamă mă învățaseră tainele tipografiei, ale fotogravurii, ale imprimeriei, pe scurt, tot ce era nevoie să știi ca să te editezi singur. Am să mă duc să văd cîțiva librari pentru a obține dinainte cîteva subscripții, care să-mi dea posibilitatea să public volumul pe cheltuiala mea. Pe urmă vom vedea.

Albumul se intitula *21 Rețete Practice de Moarte Năprasnică*. Responsabilă de asta era vechea mea prietenă Yvonne Paraf, despre care am mai vorbit. Ne întîlnisem în timpul vacanței la Saint-Cergues. Nu cu totul din întîmplare. Era într-un timp cînd Stéphanie se ținea deoparte, era iarăși la Combloux, îi scrisesem să-mi caute o odaie, orice, un colț unde să dorm, ca să fiu lîngă ea. Asta ca să văd ce gîndește. Mi-a răspuns că n-a găsit nimic. Ar fi trebuit să trec peste asta, să mă duc to-

tuşi, şi, la nevoie, să dorm într-o şură. Tinereţea mea era susceptibilă, nesigură, răzbunătoare. Yvonne, întîlnită la nişte prieteni, îmi aruncase o vorbă : „Vino la Saint-Cergues !", odinioară îi făcusem curte mai mult sau mai puţin, şi-am plecat cu ea. Îi plăcea să farmece, preţuiam inteligenţa şi fantezia ei, voiam s-o uit pe Stéphanie, poate să mă şi răzbun, pe scurt, îi făceam curte ; ea m-a lăsat, şi jocul acesta m-a înfierbîntat. Cu atît mai rău pentru mine. Într-o seară, ascultîndu-şi scrupulele, mi-a mărturisit cinstit cochetăria ei. Urmările decepţiei mele au fost cele ce se pot uşor ghici : sentimentele s-au înfierbîntat şi întărit (pînă acolo încît să marcheze trainic vreo cîteva anotimpuri din tinereţea mea), dar după ce am petrecut o noapte întreagă de întristare, de teamă ca nu cumva suspinele să mă facă foarte repede de nesuferit, şi temîndu-mă mai mult încă de ironia cu care încîntătoarea nu era zgîrcită, m-am baricadat în umor ; în felul acesta aveam să rămînem prieteni, iar mîndria mea satisfăcută. Deseori, în zilele cînd ploua, jucam un joc căruia unii îi puseseră un nume vulgar, dar căruia noi îi spuneam „micile puncte". Odată, cînd Yvonne şovăia pe foaia cadrilată, cu creionul pe buză, şi pe cînd medita, cum faci la şah, m-am distrat desenînd în celălalt colţ un îndrăgostit timid care-şi zboară creierii. Cînd a fost rîndul meu să mă gîndesc, ea a desenat un om drept ca un băţ, ţeapăn ca un cadavru, căzut cu nasul pe-o sobă învăluită în fum. Am dese-

nat un om care se îneacă, la fel ca Morcoveaţă, cu capul într-o căldare cu apă. Ea a desenat un om care se aruncă de la etajul cinci cu capul înainte. Am desenat un om care trece, turtit de tot, între sulurile unui laminor. Ne-am mulţumit cu atîta ; dar, reîntors la Paris puţin după aceea, am reluat această idee, am ajuns pînă la douăzeci şi unu de metode posibile de sinucidere, însoţind fiecare desen de un text asupra modului de întrebuinţare, le-am legat cu o panglicuţă într-o copertă de carton şi am trimis totul crudei mele adorate. Cînd arăta albumul prietenilor, fiecare, rîzînd în hohote, spunea că trebuie editat. Eu nu credeam. Şi apoi nu cunoşteam nici un editor. Şi apoi eram prea speriat.

Dar peste doi-trei ani, întorcîndu-mă cum am spus de la serviciul militar, strîns de gît de reclamă, puţin înviorat poate şi de succesele pe care le aveam, m-am hotărît să-mi încerc norocul. Cineva m-a recomandat librăriei Champion, de pe cheiul Malaquais. O doamnă foarte drăguţă mă primi, se distră foarte mult, se consultă cu bărbatul ei în biroul de-alături, şi-mi spuse că, dacă o să editez albumul, o să-mi comande un tiraj suplimentar, numerotat, rezervat anume librăriei ei. Asta îmi dădu curaj, şi-ar fi acoperit o bună parte din costul tipăriturii. Doamna m-a sfătuit să mă duc la Simon Kra. După ce avusese mai multe meserii, printre care aceea de jucător de diabolo prin circuri, Kra deve-

nise unul din librarii de seamă ai Parisului, vizavi de Trinité. Era un tip zdravăn, deşelat, flegmatic, obraznic, mereu cu pipa în gură sub un nas lung şi proeminent. Răsfoi distrat macheta, mi-o dădu înapoi şi mă sfătui să vînd bonete de bumbac. Cam zdruncinat, stăteam la îndoială dacă să mă mai duc la o a treia adresă, faubourg Saint-Honoré, la librăria Martin. Mi-am luat inima în dinţi, m-am prezentat, am fost primit în biroul lui de-un om gras cu faţa bosumflată, nerăbdător. Titlul l-a făcut să surîdă. Deschise volumul, pufni în rîs de la primul desen, izbucni de la al doilea. Nu văzusem niciodată un om rîzînd aşa de tare. Se îneca, cu ochii plini de lacrimi, cu burta săltînd mereu, rîzînd tot mai tare la fiecare nouă sinucidere. Am ieşit de-acolo cu o comandă masivă, care nu era departe să acopere restul preţului de cost. Încă vreo cîteva subscripţii, şi-aş putea s-o iau din loc.

Dar rămîneam îngrijorat : între marele Kra şi grăsanul Martin, care judeca mai bine talentul meu ? Simţeam nevoia unei judecăţi de genul celei a lui Dumnezeu şi, cum în drum spre casă treceam prin faţa unei mari vitrine de librărie pe strada Saints-Pères, am intrat la întîmplare şi am cerut să-l văd pe director.

Am fost condus la primul etaj. Am aşteptat o bună bucată de vreme în coridor. În sfîrşit, se deschise o uşă şi un om slăbuţ, cu umeri înguşti, mi-a făcut semn. Avea o chică mare, o şuviţă lată de păr moale şi auriu dată pe

spate, care părea de mirare pe această faţă ingrată, cu ochii mici, mobili, în nişte pleoape boţite. Avea capul cocoţat pe-un gît prea subţire ieşind dintr-un guler tare cu colţurile răsfrînte, subliniat de-o cravată papion. O mică mustaţă ca peria deasupra unei guri absolut dreptunghiulare, cu buze mari şi groase, dar ţepene. Buzele se strîmbau mereu în timp ce întorcea încet paginile albumului meu, citind comentariile, tăcut, impasibil, fără să surîdă o singură dată. Dacă nu-i plăcea, să mi-o spuie şi să mă dea afară, dar să se termine odată ! Cu toate acestea, stăruia mai departe, ca şi cum ar fi trebuit să se supuie unei datorii supărătoare, dar, din păcate, inevitabile. Eu mă-nfundasem în scaun. Timpul trecea atît de încet, atît de lung... Cînd, în sfîrşit, a terminat, a ridicat ochii tulburători, apoi, surîzînd pentru prima oară, cu un surîs care nu făcea decît să mărească dreptunghiul de carne fără să-i schimbe forma, m-a întrebat dacă aş accepta să fiu ataşat pe lîngă librăria lui.

Mi-a explicat că în fiecare lună primea acolo, printre cărţi, o personalitate dintre scriitori sau oameni de teatru care ţinea o mică conferinţă. Şi, uitîndu-se la desenele mele, i-a venit ideea că n-ar fi lipsit de farmec ca eu să ilustrez aceste mici conferinţe cu schiţe improvizate pe-o tablă neagră. Îi plăcea talentul meu. Albumul, bineînţeles, nu era decît o fantezie, librăria lui fără îndoială avea să vîndă multe, dar trebuia să năzuiesc mai sus. Dacă am să-i accept propunerea, ne vom vedea

regulat şi ar fi fericit să mă urmărească deaproape.

Am devenit deci un obişnuit al librăriei. Nu pentru mult timp. Lescure (după cum am aflat) s-a îmbolnăvit şi conferinţele au fost întrerupte. Au durat cît durează frunzele de toamnă. N-am mai primit de la el nici un semn de viaţă, în timp ce îmi petreceam primăvara şi vara să plasez şi să tipăresc *Ipoteze asupra Amatorilor de Pictură*, al doilea album al meu. Cînd s-a întors, mi-a scris, m-a întrebat ce fac. M-am dus să-i arăt noua mea lucrare. Mi-a dat să înţeleg că lunga-i absenţă nu e numai din cauza bolii, ci a unor cauze mai grave, venind de sus. A trebuit să se bată, dar acum totul era în regulă. Eram discret, n-am cerut lămuriri. Nu s-au mai ţinut conferinţe, dar cartea mea se vindea bine. Lescure mă întreba ce proiecte am, vorbeam despre ele, îi arătam schiţele, iar el îmi da sfaturi folositoare. Într-o bună zi mi-a propus să studiez eventuala creare a unui departament de editură în care librăria ar produce în fiecare an cîteva lucrări pentru bibliofili. Eu ar fi trebuit să iau direcţia. Mi-am văzut viitorul asigurat. Ne şi gîndeam la titluri, la cei ce urmau să le ilustreze. Uneori mă chema la el, lîngă strada d'Assas, unde întîlneam un om voinic, cu barba colilie, pe care-l chema domnul Chasles. Era, după cum îmi spunea, mîna lui dreaptă. La librărie angajase un tînăr văr, cam cocoşat, de loc prost, pe care mă sfătuia să-l mai văd, dar faţă de care simţeam o jenă inexplicabilă. S-a pregătit un contract. Lescure organiza încăperile de la etaj ca să-mi elibereze un birou. După care a dispărut.

Era, cum mi-a spus vărul, în Nord, ca să-şi îngrijească sănătatea. Un surmenaj. O depresiune. Tonul, mutra rezervată, lăsau să se înţeleagă că vorbele acestea nu spuneau tot. Nu se ştia nici cînd şi nici chiar dacă se va întoarce. N-am avut efectiv nici un semn de la el mai mult de un an, nici un răspuns la scrisorile mele. Cînd ceream veşti despre dînsul, mi se răspundea cu-o mutră semnificativă, dădeau din cap compătimitor, ceea ce mă făcea să nu mai insist. O dată, lîngă casa lui, pe strada d'Assas, în faţa mea, a întors un taxi şi l-am recunoscut prin geam. Purta, ca totdeauna, aceeaşi pălărie de fetru cu borurile întoarse, aceeaşi cravată papion în jurul gulerului cu colţurile răsfrînte, avea gura dreptunghiulară, aşa că nu putea da loc la nici o confuzie. Aşadar se întoarse? Cît să dispară, ochii lui s-au îndreptat spre mine. Am aşteptat apoi vreun mesaj. N-a venit nimic.

L-am trecut, cum s-ar zice, la profituri şi pierderi, cînd muri tata. Lescure mi-a scris un cuvînt foarte duios, spunînd că rar în viaţa lui simţise o afecţiune atît de spontană ca pentru mine. Apoi, luni de-a rîndul iarăşi, tăcere.

Pe urmă, într-o dimineaţă, un telefon. Îmi cerea să vin la el acasă. Nu mai avea libră-

ria, pierdută după cincisprezece luni de luptă istovitoare. Chasles, oaspetele, prietenul credincios și sîrguitor, era în realitate un spion. Și vărul lui îl trădase. Dar aceștia nu erau decît niște marionete în mîini mai puternice. Care ? Ale Bisericii.

Și-mi povesti istoria lui. Născut dintr-un tată agnostic și chiar anticlerical, a fost atras de problemele religioase. Cînd era tînăr de tot, a intrat în umbra unui mare călugăr, filozof celebru. Devenise secretarul său. Adoptase în toate ideile lui, cu o încredere și admirație fără margini. Asista, lua parte la multe discuții. O doamnă foarte pioasă îl ajuta pe preot în lucrările lui. Și iată că puțin cîte puțin descoperi că patroana servea de paravan unei vieți scandaloase. Nu numai că doamna foarte cucernică era amanta marelui teolog, dar amîndoi se interesau de foarte tinere domnișoare cărora preotul le îndruma conștiința. Înspăimîntat, tînărul ceru audiență autorităților superioare, care l-au ascultat, au luat notă de mărturia lui și i-au promis să intervină. Și într-adevăr au intervenit : el conducea pe-atunci *la Revue des Jeunes*, a fost imediat concediat și dat drept nebun.

Era încă o dată, spuse el, același sistem. De la această afacere sinistră, tagma aceea religioasă a fost tot timpul pe urmele lui. Bineînțeles, totdeauna în taină. Îl înconjurau de spioni, ca acest Chasles, pe care îl primea frățește în fiecare vară în casa lui de pe malul mării ; ca și acest văr dezmoștenit de soartă,

care altădată putrezea în suburbiile din Valenciennes. Îi puneau bețe-n roate, pregătite îndelung. Asta se întîmplase și-atunci, o dată mai mult.

Trebuie să mărturisesc că-l ascultam cu un fel de jenă. Îl cunoșteam încă puțin. Un om suferind de mania persecuției ar fi vorbit oare altfel ? Ochii lui mici străluceau, gura i se agita, mîinile subțiri se învîrteau ; unde era omul curajos care mă primise prima oară ? Dacă am fi rămas aici, cu siguranță că aș fi păstrat o oarecare îndoială asupra realității poveștii și a sănătății lui mintale. Dar cînd l-am cunoscut mai bine și am asistat la cele ce au urmat, cînd mai întîi librăria a fost preluată de o firmă foarte catolică, m-am simțit înclinat să-l cred.

Mă chemase, spunea el, nu atît pentru a-mi povesti toate acestea, cît pentru a-mi comunica proiectele lui : întemeierea unei publicații literare în care, sub titlul *La Quinzaine critique*, vor apărea multe articole foarte scurte, dar substanțiale, asupra tuturor lucrărilor apărute în librărie în chenzina trecută, și în toate domeniile : științe, litere și filozofie, teatru, arte, religie. Diferitele rubrici vor fi ținute de oamenii cei mai calificați, a căror listă într-adevăr, de la Emmanuel Mounier la René Lalou și de la Gaston Baty la Gabriel Marcel, era impresionantă. Îmi propunea să țin rubrica cărților de artă și să înviorez cu figurine și desene paginile cam severe ale revistei.

Revista apăru curînd, şi a fost bine primită. Nu era numai un instrument de lucru remarcabil pentru profesionişti, dar şi de cultură pentru toate minţile bine organizate. Vînzarea şi abonamentele nu puteau, bineînţeles, pretinde să-i asigure numai ele existenţa ; dar generoase subvenţii particulare şi o mare publicitate astupau uşor găurile. Lescure le avea datorită relaţiilor pe care le întreţinea cu înalţii reprezentanţi ai marii industrii. De acolo probabil această grijă de a fi totdeauna bine îmbrăcat, acest fetru cu borurile întoarse, acest guler tare, cu colţuri răsfrînte, şi această cravată-papion care mă amuzau totdeauna mirîndu-mă. Toate astea se băteau cap în cap cu opiniile sale sincer orientate spre stînga şi care se apropiau de ale mele. Sub şocul vieţii scandaloase a marelui călugăr, îşi pierduse pe deasupra şi credinţa, şi de cincisprezece ani profesa o lipsă de credinţă militantă.

Pentru nevoile revistei ne vedeam de mai multe ori pe săptămînă ; prietenia noastră se întărea. Deveneam prieteni intimi. Uneori, mă ducea în lumea mare a comanditarilor săi, la un magnat al cărbunelui sau petrolului, la o doamnă de vază care dădea, în strada Varenne, nişte serate literare şi muzicale.

Timp de doi ani revista s-a afirmat în toate cercurile de cultură serioasă, renumele şi vînzarea ei se măreau, şi apoi, în cîteva săptămîni, brusc, totul s-a prăbuşit : de la o zi la alta subvenţiile au încetat, publicitatea s-a dus. Faptul că amîndouă au dispărut deodată m-a

făcut să bănuiesc, la rîndul meu, că la mijloc trebuie să fie o intervenţie ocultă. Totuşi, s-a găsit o mare editură, cu vederi tradiţionaliste, care s-a propus să scoată revista din încurcătură şi s-o ia pe contul ei, cu colaboratori cu tot. Apoi proiectul a suferit prefaceri, urmînd să fie un săptămînal de mare tiraj, stil *Candide*, dar consacrat numai cărţii. Lescure pusese ca primă condiţie să rămîie singur stăpîn la conducerea redacţională, opiniile editurii atît cele religioase cît şi cele politice fiind contrarii opiniilor sale. Condiţia a fost acceptată. Luni întregi am lucrat împreună la pregătirea unui număr de probă. I-am găsit un titlu : *Paru*[1]. Eram bine plătiţi. Dar nici el, nici eu nu aveam un contract. Eram cam mirat. Lescure mă liniştea : la o asemenea editură, cuvîntul dat face cît toate semnăturile.

Cînd numărul a fost pus la punct, m-am mirat iarăşi : ne plăteau degeaba. Din săptămînă în săptămînă, editura justifica această întîrziere de apariţie dînd pe rînd diverse explicaţii, sezonul, difuzarea, publicitatea... Lescure mă liniştea iar, găsea această prudenţă normală şi drept un semn bun.

Pe la mijlocul iernii, cum nu se simţea nici o mişcare, am plecat la Klosters să schiez. Nu sosisem decît de două zile, cînd primii o telegramă : mare adunare la editor, în curînd lansarea. Am vrut cel puţin „să fac Parsenn-ul". Am ales pista cea mai lungă, cea de 16 kilo-

[1] *Apărut.*

metri. Cum nu eram antrenat, la sfîrşitul parcursului mi-am scrîntit glezna.

Am ajuns la adunare şchiopătînd într-un baston. Lescure era radios : totul era gata, vom apărea într-o săptămînă, afişe anunţau deja în presă această apariţie. Am fost amîndoi acoperiţi cu flori de către Preşedintele-Director general pentru competenţa şi talentele noastre ; să fi fost oare pentru că sufeream de scrîntirea piciorului, dar toate astea mi s-au părut ciudate. De ce atîtea complimente exagerate ? Ezitînd puţin, i-am spus lui Lescure la ieşire că atîtea flori miroseau parcă a înmormîntare. După ce s-a mirat de reflecţia mea, nu i-a fost greu totuşi să mă convingă că nimic nu o justifica.

A treia zi m-a chemat de urgenţă.

În ajun îl văzusem iar pe Preşedintele-Director general, pentru ultimele dispoziţii. Totul a mers ca pe roate, pînă în momentul cînd era să treacă pragul. Atunci, cu un aer degajat, Preşedintele l-a pus la curent că deacum înainte, el fiind prea ocupat, Lescure va răspunde faţă de directorul literar.

Lescure îngălbeni. Tutorele pe care i-l impusese, celebru pentru extremismul lui atît religios cît şi politic, era filozoful vînzătorilor de ziare regaliste ! De altfel, orice tutelă era contrarie angajamentelor luate, care-l asigurau pe Lescure că va fi singur stăpîn la conducerea revistei. Pe deasupra, dacă accepta, ar fi pierdut patru cincimi din redactori. Preşedintele îi spuse că nu trebuia să-i informeze. Şi cum Lescure reacţionă, pronunţă cu răceală ultimul cuvînt : „Gîndiţi-vă".

Numărul unu era alcătuit, gata să fie tras şi „să iasă" joia viitoare. Era anunţat în toată presa. Manevra era strălucită : îşi închipuiau că Lescure nu va îndrăzni în ultima secundă să facă praf totul. Astfel, un săptămînal aparent de stînga prin toată redacţia lui avea să fie în realitate sub dominaţia unui tip misterios care manevra din umbră, ultraclerical şi monarhist.

Judecînd după mine, oricare altul în locul lui Lescure ar fi cedat. Pentru aceasta n-ar fi dus lipsă de motive : sub maldărele de flori, am presimţit lovitura camuflată, dar acum, la prima vedere, se părea puţin naivă. Ce, un tutore, ei şi ! Ce-o să facă el singur contra noastră, a tuturor ? Pe el şi nu pe noi o să-l vedem curînd înghiţit, redus la tăcere. Sub acest frumos optimism mă tem că se ascundea un alt sentiment : dorinţa cam laşă de a păstra o situaţie frumoasă. Lescure a pus mîna pe mîna mea şi mi-a spus că în ce-l priveşte hotărîrea-i luată. A accepta un asemenea control era totuna cu a te duce la Canossa. A refuza, ştia bine că însemna a pierde tot, muncă, idei, orice posibilitate viitoare în acelaşi domeniu, fără a mai pune la socoteală ruina financiară. Dar toate astea contau puţin faţă de un bun mai preţios : propria sa integritate morală.

În ziua aceea mi-a dat prin exemplul lui o lecţie de neuitat. De-atunci ea mi-a călăuzit

viața. Cît privește pe Pierre de Lescure, a avut în asta o mîngîiere: toată redacția s-a retras cu el. Editorul conformist a trebuit să renunțe la publicație, care n-a fost reluată decît mult mai tîrziu, sub o altă formulă, alt titlu, altă prezentare, și de altfel fără succes. Cu toate acestea, Lescure nu era mai puțin distrus.

Această ultimă pățanie a însemnat în viața lui o stranie cotitură. Pînă atunci, cu toate opiniile mele, păstrase pentru marile virtuți burgheze un respect care se vădea în îmbrăcăminte. Că această firmă, o firmă ca asta, că acest monument de cinste tradițională să fi procedat cu atîta cinism, atîta șiretlic, să-și fi călcat fără rușine cuvîntul dat, însemna că totul s-a prăbușit. În cîteva zile a fost altul. Nici fetru întors, nici guler tare cu colțuri răsfrînte, nici cravată-papion, nici veston sever la două rînduri: de acum înainte îl vedeai cu capul descoperit, purtînd un pulover cu guler întors sub haina neglijentă, uneori chiar purtînd niște pantofi scîlciați. Era o oarecare candoare, pentru un om de vîrsta lui, în această revoltă vestimentară, o naivitate cam copilărească, dar afectarea se potrivea bine cu asprimea caracterului său, incapabil de compromisuri. Prin această nouă ținută, tăia orice contact cu un mediu pe care îi plăcuse să-l frecventeze, dar a cărui josnicie, odată recunoscută, nu-i mai permitea ca, fie și prin simpla lui prezență, să pară a-i fi complice. De-

atunci a trăit cum a putut și a profitat de această libertate forțată pentru a se consacra mai mult literaturii. A scris cîteva romane, a căror notorietate nu egalează influența pe care a exercitat-o asupra multor scriitori. A fost unul dintre inițiatorii întru literatura engleză, dumnezeii lui erau Keats, Katherine Mansfield, Virginia Woolf. A format mai mulți romancieri care au datorat sfaturilor lui o parte din succese. Devenisem din ce în ce mai prieteni. Vorbind atît de des cu el despre tehnica romanului, simțeam cum mă mănîncă degetele de dorința de-a schimba într-o zi creionul cu pana.

Cum pînă la sfîrșit am și făcut-o, scriind la Besayes povestea dragostei mele pierdute.

IV

Acesta a fost deci omul care, cel dintîi, m-a făcut să întrezăresc că am putea acționa, am putea relua lupta ajutînd Anglia. Dar la nerăbdarea mea răspundea: trebuie să așteptăm, vom mai vorbi la momentul oportun. Gura lui dreptunghiulară schița acea umbră de șiretenie care lasă să se întrevadă proiecte misterioase.

Nici cei de la Vichy nu-și pierdeau timpul. Industriași, bancheri, intelectuali, se întîlneau ca să-și adune eforturile în favoarea Germaniei, înființau grupul „Colaborare". De unde numele de „kollabos", care în curînd avea să se dea nu numai membrilor grupului, dar tuturor oamenilor care aveau mai mult sau mai

puţin relaţii cu cotropitorul. În afară de *Pilori*, în afară de *Gringoire* şi *Je suis partout*, un nou periodic, *la Gerbe*, se făcea linguşitorul conducătorilor nazişti, acuzatorul „intelectualilor putrezi" care nu se alătură ordinei noi. La aceste insulte nici un răspuns nu se putea închipui, căci, pentru a-l publica, aveai nevoie de autorizaţia cotropitorului. Astfel că orice publicaţie, chiar aparent neutră, mi se părea suspectă, condamnabilă. Am suferit cînd am văzut în vitrine un album de-al lui Masereel cu scene îngrozitoare din exod, deşi toate aceste stampe, de altfel admirabile, condamnau războiul şi soldăţimea : mă temeam că n-au fost tolerate decît fiindcă propaganda nemţească specula aceste nenorociri ca să dea vina încă o dată pe evrei şi pe comunişti. Deoarece nu se putea vorbi tare şi deschis, orice încercare de exprimare publică servea imediat naziştilor, care o interpretau în felul lor şi fără posibilitate de a protesta. Nu era deci decît o singură datorie, o singură lege : să taci.

La Villers am petrecut luna septembrie desţelenind jungla din grădina mea, răscolind-o adînc pentru a pune cartofi. Cel puţin vom avea ce să mîncăm la primăvară, cu toată foametea ce se prevedea. Mi-am mai fabricat un coteţ pentru iepuri de casă, am refăcut şi o anexă, să cresc în ea găini şi raţe. Mă întrebam cum se păstrează laptele, mai ales pentru copii. Mai puteai încă să ai la fermă cît vrei, dar era vădit că asta n-o să dureze. O inspiraţie : brînzeturi ! Am cumpărat în strada

Jacob călăuza *perfectului mic fabricant de brînză* şi am făcut încercări. Varietatea brînzeturilor depinde, în esenţă, de temperatura la care urci laptele covăsit : 28° pentru „camembert", 33° pentru „port-salut", 64° pentru „şvaiţer". Pentru conservare, şvaiţerul părea cel mai avantajos. Dar era nevoie de 800 de litri ca să alcătuieşti o roată, şi eu am adunat cu greu 10. Am încercat totuşi. Ceea ce am obţinut era fără discuţie şvaiţer ; dar în miniatură, cît o pălărie de paie de altădată. Totuşi găurile de mărimea gămăliilor de ac erau, din fericire, proporţionale. Dar coaja nu era nici mai mult nici mai puţin groasă, vai ! decît a unei roate de 80 de kilograme. Ceea ce însemna că nu mai lăsa loc decît la un mic strat de miez bun de mîncat. Aşa că n-am mai insistat şi m-am specializat în fabricarea de „port-salut", care, şi el, se păstrează destul de bine. Am găsit chiar un mijloc să-i grăbesc maturitatea, reducînd-o de la douăzeci şi cinci la douăsprezece zile, prin închiderea în cutii ermetice. Datate şi numerotate, nu se putea face nici o eroare. Cu toate acestea, nu ştiu cum, am uitat o cutie în dosul celorlalte, şi-a stat acolo trei luni. Nu îndrăzneam s-o deschid, de teamă ca nu cumva din cauza fermentaţiei să explodeze. Am dat copiii mai departe, am deşurubat capacul. Nimic. Am deschis-o complet. Nu mai era un „port-salut", dar conţinutul nu era inform, cu toate că puţin cleios. Pasta era tare. Mirosea puternic, dar cu un miros în definitiv cunoscut. Mi-am luat

inima în dinți, am gustat o bucată. Era un rocfort perfect. Am crezut că făcusem o descoperire : un rocfort fără lapte de oaie, fără beciuri isoterme, fără *penicillum glaucum*, un rocfort la îndemîna gospodinelor ! Am repetat experiența, lăsînd cîteva „port-salut" să fermenteze în cutie timp de trei luni. S-a descompus groaznic. Norocul nu vine de două ori.

După ce am luat astfel măsuri ca să scap, cel puțin într-o oarecare măsură, de foametea viitoare, îmi rămînea să găsesc ceva de lucru pentru a încetini topirea prea rapidă a economiilor mele atît de reduse. Aveam eu o idee, dar nu îndrăzneam s-o mărturisesc celor de care depindea. Norocul mi-a venit în ajutor. Satul avea doi tîmplari, unul bătrîn și unul tînăr. Eram prieten cu bătrînul, dar el era pe cale să cedeze afacerea lui. Cu tînărul nu schimbam decît vreo cîteva cuvinte cînd ne întîlneam prin sat. Într-o zi mi-a împărtășit îngrijorarea lui : era depășit de lucru și nu găsea pe nimeni care să-i înlocuiască tovarășul, prizonier de război. I-am propus îndată serviciile mele : totdeauna mi-a plăcut să lucrez la lemn, îmi place și pipăitul, și mirosul lui. Mă văzuse construind *Paludes* și alte luntri, reparînd *Chandernagor*, dregîndu-mi mobilele, cotețul de iepuri de casă : să mă ia pe încercate, pentru început cu un salar de ucenic. Tîrgul s-a făcut. Mi-a propus de la sine, avînd în vedere vîrsta și lipsa mea de antrenament, să lucrez numai

șase ore. Mi-a dat și o zi de concediu pe săptămînă : nu voiam să mă rup de Paris.

Ca primă încercare, m-a pus să geluiesc scîndurile unui sicriu. M-a scutit să iau măsura mortului, dar să dai la rindea lemn de stejar neted de tot, fără adîncituri, nici ridicături, nu e nici asta o treabă de amator. Mă îndruma, mă corecta. Am ieșit cu obrazul curat. Trecusem bacalaureatul.

Începeam dimineața la ora 8, mă întorceam pentru dejun, lucram iar două ore după masă și la ora 5 reluam pana, hîrtia și scriam marele roman al Stéphaniei. Mă sileam să redactez în fiecare zi cel puțin două pagini, ca exercițiu, ca să-mi păstrez creierul în formă ; dar în aceste zile de rumegare morocănoasă era o treabă plăcută să mă regăsesc cu amintirile mele și cu verdele paradis al dragostelor copilăroase. Înaintam destul de bine, fără a fi preocupat de plan, nici de ordine, nici de estetică. Simțeam totuși cum apasă asupra penei mele o puternică influență : aceea a lui Joseph Conrad. De ani de zile mă hrăneam cu operele lui, le admiram, în afară de imaginația puternică, tehnica savantă și strictă. Mi se părea că ea se adapta cel mai bine atît la realitatea vie, cît și la misterul sufletelor și indivizilor. Un personaj nu era niciodată descris din interior, ca și cum autorul ar fi un demiurg în stare să umble prin calotele craniene. Adesea chiar nu vedeai acționînd personajul acela decît prin spusele altor personaje, care uneori dețineau ceea ce știau din

alte povestiri. Aceste jocuri de prisme, aceste ecouri nesigure stîrneau curiozitatea, o dorință, o nerăbdare mereu crescîndă de a vedea eroul în sfîrșit apărînd „în carne și oase", străpungea hîrtia, palpitînd de viață.

Pe cînd scriam, era ca și cînd Conrad m-ar fi observat, împiedicîndu-mă să aleg calea cea mai ușoară : descrierea clasică, rectilinie. Stéphanie, sub numele de Delphine, eu, sub numele de Marc, nu apăream decît prin filtrul amintirilor povestitorului, locotenentul căruia Marc îi făcuse confidențe incomplete și care încerca, pentru ceilalți camarazi ai rănitului pe moarte la Carcassone, să reconstituie contururile învăluite în ceață ale unei taine ce se pierde.

În fiecare joi veneam la Paris să mă întîlnesc regulat cu Lescure. Căci, în sfîrșit, îmi dezvăluise misterul lui : prin mijlocirea unui văr, înalt funcționar într-o mare administrație și, prin aceasta, izvorul multor informații politice sau militare, el, Lescure, intrase într-una din rețelele *Intelligence Service*-ului. După părerea lui era unicul mijloc, în Franța, de a mai contribui la singura luptă posibilă : lupta Angliei. Dacă voiam, puteam să iau și eu parte.

Aș fi preferat să lucrez într-o rețea legată direct de francezii din Londra ; din păcate, atunci așa ceva nu exista. Nu încă. Nu aveam de ales. Așa că am acceptat. Am crezut că o să mă prezinte vărului său. Dar el mi-a precizat prima regulă a I. S. : niciodată nici un

nume într-un carnet, minimum de nume ținute minte. Să nu cunoști deci pe nimeni dincolo de prima verigă superioară, în cazul de față el. Astfel, n-am să aflu numele vărului lui, poreclit Robert. Apoi, pentru ca rețeaua să se întindă, va trebui bineînțeles să iau contact mai tîrziu cu alte persoane : nici una din ele nu trebuia să-l cunoască pe Lescure ; iar oamenii cu care s-a luat contact prin aceste persoane nu trebuiau să mă cunoască pe mine, Bruller ; și așa mai departe. Era o regulă absolut imperioasă, la care nu trebuia să faci concesii cu nici un chip. Mai mult încă, primele persoane care nu trebuiau să știe nimic erau mama și soția mea. Nu atît că ar fi de temut din partea lor vreo indiscreție ; dar fiindcă, mai întîi, ignoranța va fi o garanție a tăcerii, dacă din nenorocire ar fi fost arestate pentru interogator ; și apoi fiindcă, dacă nu mă încredințam lor, voi fi cu atît mai puțin dispus să fac confidențe persoanelor mai puțin apropiate.

Această prudență dusă la extrem, pe care *Intelligence Service* o impunea membrilor săi, mi s-a părut mai tîrziu de multe ori că Lescure o exagera puțin. Am fost adesea mai mulți care surîdeam de precauțiunile lui exagerate, de arta lui hiperbolică de a încurca urmele. Dar cînd am văzut mai tîrziu ce pierderi inutile, ce hecatombe a pricinuit uneori slăbirea acestei discipline în rețelele franceze, n-am putut decît să mă felicit că am fost de la început supus, cu această severitate, regulilor

acțiunii secrete. Sîntem mulți care, datorită lor, sînt convins, ne mai aflăm încă în viață.

Sarcina ce aveam de îndeplinit era dublă : informații politice și militare, și legăturile menite să-i treacă în străinătate pe agenții britanici „identificați", urmăriți, ca și pe aviatorii aruncați teferi și nevătămați din avioanele doborîte în timpul recunoașterilor. Această a doua treabă era cea la care trebuia să mă înham, prima cerînd metode și o experiență peste posibilitățile unui amator. Despre asta, vom vedea mai tîrziu.

Prima mea grijă era deci să-mi adun prietenii, cel puțin pe cei destul de apropiați ca să merite toată încrederea ; aceștia să-i cheme pe-ai lor, și așa mai departe, în zona nord și zona sud, pînă la frontierele Spaniei, unde I. S. avea persoanele care se ocupau cu trecerea clandestină peste graniță.

Dar pe acești prieteni de toată încrederea nu era atît de ușor să-i găsești, după cum s-a văzut. În afară de cei de care nu erai sigur, mulți erau prea departe pentru a ajunge pînă la ei, alții prezentau pericole legate de situația lor, care mă obligau să-i recuz.

Și cînd, după multe eforturi, am reușit totuși să închegheb începutul unei filiere, în zona nord, pe care prietenul meu Pierre Dalloz, călare pe ambele zone datorită funcțiilor lui de inspector general al locurilor acelora, trebuia s-o prelungească în zona sud, totul s-a întrerupt : „Robert" era fugit și rețeaua lui pusă pe linie moartă.

Era concluzia unei serii de decepții datorită trădării unui tînăr englez care, pentru bani, poate și de teamă pentru viața lui, s-a apucat să facă pe agentul dublu. Cînd trei sau patru alți agenți, plecați să-l întîlnească, au dispărut, n-a mai fost îngăduită nici o îndoială și a trebuit să se hotărască arestarea pentru a-l judeca și omorî, dar probabil că a bănuit ceva și i-am pierdut urma. Cu toate acestea, „Robert" n-a vrut să-și întrerupă activitatea. Într-o dimineață, cînd se întorcea din La Rochelle, și telefona la el acasă din gara Austerlitz, ca măsură de securitate, felul de a răspunde al nevestei lui l-a făcut să înțeleagă că Abwehr-ul[1] era acolo. Prin urmare, a trebuit, cum se spunea, să treacă în Rezistență și, pînă cînd a putut în sfîrșit să ajungă la Londra, a trebuit să ducă viața rătăcitoare a oamenilor hăituiți. Embrionul nostru de filieră a putut, cred, cu această ocazie, să fie de-un oarecare folos ; dar eram decapitați și, pe de altă parte, Abwehr-ul îl luase ca din oală pe secretarul său particular, care era la curent cu tot și, pe deasupra, și fără voia lui : știindu-se că are un caracter lipsit de curaj, ar fi preferat să nu știe nimic ; dar „Robert" nu putuse să renunțe la ajutorul lui. În mîinile nemților, ce-o să facă acel laș ? Fiecare se aștepta să-l vadă mărturisind tot, la primul interogatoriu. O bucată de vreme Lescure și alți cîțiva n-au mai dormit la ei acasă (eu, fiind pe-o treaptă inferioară, nu eram încă expus).

[1] Serviciul de contraspionaj al armatei germane.

Dar nu se întîmpla nimic. Şi apoi am avut ştiri. În ciuda tuturor prevederilor, fricosul rezistase. Rezistase, fără să scoată un cuvînt, la toate torturile. Acum era la spital cu unghiile smulse şi cu fălcile bucăţele. Aşa am învăţat ceea ce, mai tîrziu, trebuia să devie o experienţă constantă : că nimeni nu ştie dinainte cum va reacţiona dacă e torturat. Cutare, ce pare de-o energie de nezdruncinat, se va prăbuşi la prima durere fizică ; pe cînd cutare, pe care-l vezi la gîndul pericolului trecîndu-l sudorile şi tremurînd de frică, se va lăsa apoi omorît fără să vorbească.

Cam pe-atunci tînărul trădător englez a fost regăsit, capturat, omorît. Dar în lipsa lui „Robert" orice legătură cu I. S. era în mod provizoriu întreruptă.

Din fericire, în timp ce se scurgeau aşa săptămînile şi lunile, am văzut mulţi oameni, am constatat multe lucruri, care în orice caz m-ar fi scos din impresia că sînt părăsit. Strîngerea de mînă din Montoire, prin care mareşalul Pétain îi promitea lui Hitler nu numai supunerea, dar şi cooperarea poporului francez, indignase o bună parte a acestui popor, după cum am constatat chiar la mine în sat. În schimb, alţi oameni, alte lucruri mi-au pricinuit, din păcate, dureroase surprize. Şi unele şi altele mă îndemnau să continui acţiunea întreruptă ; dar sub ce formă nouă, nu ştiam încă.

Încet-încet, aflam cine dintre cunoştinţele mele se găsea la Paris, şi cine nu. Din PEN Club l-am revăzut pe Aveline, ne dădusem întîlnire într-o cafenea de lîngă Şcoala militară, poate cam provocator, cartierul fiind bîntuit de ofiţeri şi soldaţi nemţi. Fără să ne ascundem unul celuilalt că ne „ocupam" — „Dacă sînt trimis în lagăr de concentrare, îmi încredinţase el, cel puţin nu va fi numai pentru că sînt evreu" — regulile prudenţei nu permiteau să ne spunem reciproc care anume erau „ocupaţiile" noastre. Ele nu permiteau nici să avem raporturi prea multe fără motiv, deci inutil periculoase. De altfel, cîteva luni mai tîrziu şi el a trebuit să fugă în zona liberă. Şi de abia atunci am aflat ce făcea, după cum se va vedea mai departe.

Am făcut schimb de informaţii cu privire la prietenii noştri din PEN, ca şi la alţi cîţiva scriitori Jules Romains era la New York (pe care mai tîrziu avea să-l părăsească şi să plece în Mexic). La început se părea că ţine să rămînă la Paris, cu toate că nemţii erau acolo, căci în ajunul sosirii lor, întîlnindu-l pe Benjamin Crémieux, i-a spus la despărţire, cu un surîs trist : „Să încercăm cel puţin să fim internaţi în acelaşi lagăr..." (Ceea ce, în treacăt fie spus, este o dovadă de ignoranţa în care eram încă despre ceea ce se petrecea în lagăre ; căci dacă ne închipuiam uşor nişte condiţii aspre, frigul, foametea, groaznica lipsă de igienă, mai presupuneam cu naivitate că nişte prieteni ar putea totuşi să stea de vorbă, să se ocupe de lite-

ratură...) Pe urmă a trebuit să-și schimbe părerea, căci îl auzeam acum vorbind de la New York, la radio America. Maurois, Maritain, Julien Green erau și ei acolo. Benjamin Crémieux era în zona de sud. Secretarul Casei Internaționale a PEN-ului, Henri Membré, găsise sediile jefuite, despuiate de tablouri, de opere de artă, de bibliotecă. Naziștii devastaseră apartamentul lui Crémieux, al lui Romains, distrugînd și la unul și la celălalt documente extrem de prețioase despre istoria literaturii moderne, și o corespondență neprețuită cu cei mai buni scriitori din Franța și din străinătate.

Julien Cain, administratorul Bibliotecii Naționale, ajutase la evacuarea arhivelor PEN-ului într-un mic port din Bretania. Acolo Henri Membré le-a dat foc înainte de sosirea nemților. Era un flamand mic, dolofan. Administrator simpatic, dar scriitor obscur, trebuia totuși să joace în curînd fără să știe, ca și Flodobert, antinazistul sălbatic, și el întors sau rămas la Paris, și a cărui semnătură fusese găsită cu uimire sub un articol (de altfel inofensiv) în *Parizer Zeitung*, un rol destul de important în evoluția comportării mele.

În sat, restul săptămînii continuam să duc viața mea extrem de ordonată de tîmplar ziua și de scriitor seara. Patronul mi-a încredințat lucruri mai complicate decît geluirea scîndurilor pentru sicrie, precum canate, uși, dulapuri în perete. Nu eram încă în stare să execut desenul dificil și tăierea delicată a unei ferestre; dar avea încredere să mă duc acasă la clienți, să pun rafturi, lambriuri, parchete. Era foarte amuzant. Vedeam cum trăiesc oamenii fără să se jeneze în fața unui lucrător de-a cărui prezență uitau. Dar eu, care nu dusesem niciodată o altă existență decît viața liberă de artist, învățam disciplina dură a muncii zilnice, indiferent dacă ești sănătos sau te simți prost. În unele zile presimțeam ce-i infernul : cînd nu ești chiar bolnav, dar, cum spuneam, te simți prost, și fiecare mișcare a rindelei îți răsună pînă-n golul burții, ca pumnul unui boxer. Și trebuie totuși să continui. Nu zece minute, ci zece ore (nu făceam decît șase). Lipsa de antrenament sporea aceste zile grele, în timpul cărora nu o dată aș fi dat ani din viața mea să mă pot opri. Dar ar fi însemnat să-mi pierd prestigiul și stăruiam eroic mai departe ; eram însă conștient că, dacă puterile mi-ar fi slăbit, patronul nu s-ar fi supărat ; pe cînd muncitorul, proletarul, el nu-și poate permite să se simtă moleșit, că-și pierde pîinea. Infernul este această lipsă a oricărei posibilități de a-ți ușura o durere fără leac într-o sforțare fără de sfîrșit.

Cînd urcam spre casă, la amiază, mi se întîmpla deseori să-l întîlnesc pe ofițerul de la *Kommandatur*, cel care locuise în casa mea, și mi-o dăduse înapoi cu atîta politețe. La aceeași oră, el cobora la popotă. Mă saluta, dar nu-i răspundeam. Ajunsesem la un fel de ceremonie invariabilă. Prima dată cînd ne-am încrucișat pe stradă, mi-a surîs pînă la urechi,

ducînd trei degete la cozorocul chipiului. Eu nu întorsesem capul, ca să nu fiu obligat să-i răspund. Îndată după aceea am simțit o remușcare. „Nu pot să jignesc un om fără să sufăr, spune povestitorul din *Tăcerea mării*, chiar dacă e dușmanul meu." Acest sentiment m-a tulburat mult timp. Ce îmi făcuse mie acest om ? În ce mă privește nu se arătase oare „perfect" ? Nu-și exprimase oare discret, cu o finețe plină de tact, o ascunsă dar desigur adîncă simpatie pentru Franța ? Instalase pe cămin masca lui Pascal și-mi spusese : „Casa asta are suflet". Avusese grijă de ea, întorsese pînă și covoarele. Era oare drept să-i mulțumesc jignindu-l grav ? Un salut de politețe, de la om la om, asta nu obligă pe nimeni la nimic. Data viitoare am să-i răspund. Cu demnitate, fără surîs. O simplă mișcare din cap.

Dar data viitoare nu eram singur. Urcam strada stînd de vorbă cu antreprenorul de zidărie. Era un om mic, dar voinic, cu un gît de taur, cu fața sangvină, ce părea a contrazice, sub ochelarii de fier, o expresie calmă, un fel curajos de a exprima toate lucrurile fără a ridica glasul, cu un subliniat accent din Burgundia. Numai că, sub acest calm, clocotea un sentiment violent de umilință. Nu putea să mistuie înfrîngerea. Slăbea mereu din pricina ei. Nu vorbeam niciodată de nimic altceva. Calculam șansele Angliei. Îl dezaproba în mod sever pe primar care, fără să fie servil, era totuși prea zelos să satisfacă pretențiile cotropitorului.

În timp ce stam așa de vorbă, apăru ofițerul care mergea la vale. Trecînd pe lîngă noi, ne-a surîs, cu mîna la cozoroc. Dar vecinul meu, cu privirea ațintită drept înainte, a trecut încordîndu-și ceafa. Nu știa nimic din tot ce gîndeam eu despre acest ofițer : dacă m-ar vedea salutîndu-l, ce-ar putea să-și închipuie ? Să încerc să mă explic după aceea, n-ar fi fost decît să dau gestului meu o importanță disproporționată. Toate acestea mi-au trecut prin minte ca fulgerul ; dar consecința a fost că, a doua oară, am trecut, și eu, încordîndu-mi ceafa, fără să arunc o privire sau să înclin din cap.

Și îndată am înțeles că această recidivă mă obliga pentru totdeauna. La prima întîlnire, în mintea ofițerului atitudinea mea putea să se explice, la urma urmelor, prin surpriza de-a fi dat cu ochii de el, sau printr-o nebăgare de seamă ; astfel că, la a doua întîlnire, a răspunde salutului n-ar fi însemnat decît un răspuns la politețea lui. Pe cînd refuzul meu repetat de a saluta vădea o idee preconcepută, o hotărîre gîndită, voită. Și dacă, prin urmare, la a treia întîlnire, mi-aș schimba atitudinea, asta ar trebui să se interpreteze ca un regret, ca o dorință de a-i da satisfacție, mărturisirea că mă găseam vinovat. Ori, să-l las pe ofițer să gîndească astfel, și să tragă poate concluzii și mai grave, era cu neputință.

A treia întîlnire a fost deci la fel ca primele două, ca și a patra și următoarele, cu toate că el, cu un fel de încăpățînare surîzătoare, continua să mă salute, sperînd poate să mă îmbuneze

prin statornicie. Nefiind în stare să înțeleagă că, din contră, această statornicie mă întărea în atitudinea mea de fiecare dată mai mult, deoarece, dacă aș fi cedat, ar fi însemnat că în sfîrșit m-a dezarmat, m-a convins, m-a făcut să mărturisesc cu un singur gest o remușcare cu atît mai semnificativă cu cît l-am făcut s-o aștepte mai mult. Și asta ar fi putut să-l încurajeze la cine știe ce raporturi pe care mi-ar fi fost atunci greu să le resping fără să-l ofensez și mai grav. Așa încît, cu cît el saluta mai mult, cu atît îl înfruntam. Sufeream, și asta a durat săptămîni ; pînă cînd, în sfîrșit, trupele au fost trimise în altă parte, și comandantul lor împreună cu ele.

Eram cu atît mai mult înclinat spre această confruntare cu cît pe vremea aceea satul, în totalitatea lui, nu mă imita de loc. Cu excepția zidarului gras, a cantonierului îngrozitor de slab, a șefului de gară de-o șchioapă și a factorului poștal fără trăsături caracteristice, a trebuit să constat, începînd cu patronul meu, că prezența cotropitorilor nu-i prea supăra. Fermiera proceda și mai bine : profita fără rușine, refuzînd clienților, vecinilor și chiar propriilor ei veri, laptele, untul, ouăle pentru care cotropitorul plătea mai mult. Nu mi se părea că la Paris atmosfera ar fi mult mai bună. Cinematografele, teatrele, își deschideau iar ușile. Opera, Comedia Franceză jucau în fața unui stal plin de ofițeri în mare ținută. Cafenelele în care craniile rase și francezii nepăsători beau cot la cot erau pline. Pe străzile fără

mașini, ofițeri nemți, tinere elegante sau grași oameni de afaceri se lăsau, în lipsa de taxiuri, tîrîți de cicliști în remorce. Suportam cu greu să văd pe aproapele meu tratat ca o vită de povară, chiar dacă se înjosea de bunăvoie. Oricît de obosit aș fi fost uneori, după o alergătură nesfîrșită într-un Paris cu mijloace de transport extrem de reduse, nu m-am putut niciodată decide să mă las tîrît de un om. În asta, ca în multe altele, mă simțeam foarte izolat, cu rari prieteni, în nesupunerea noastră crîncenă.

Acest sentiment penibil trebuia, din fericire, să se potolească în curînd în cea mai mare parte. Îndată după începutul anului școlar și universitar, o încercare de a face ca tinerii francezi să gîndească toți la fel cu autoritățile ieși la iveală în mod cinic. În timp ce ministrul educației proclama că „Descartes trebuie aruncat pe fereastră“, că Jean-Jacques Rousseau și alți scriitori „vătămători“ erau scoși din programe, se dădea un sens nou scrierilor vechilor autori. Erau printre ei Péguy și chiar Anatole France, Mistral era chemat în ajutorul bătrînului Maurras, care primise dezastrul patriei ca pe-o „surpriză dumnezeiască“, fiindcă prin el se prăbușise Republica. Dar tineretul universitar nu era de acord cu așa ceva și, cu prima ocazie, a arătat-o.

Întîmplarea mi-a fost povestită la Lescure de fiul lui, François, pe atunci secretarul general al Uniunii studenților, deși oricine știa că pe ascuns era comunist. Cursu-

rile profesorului Langevin fuseseră suspendate. François și cîțiva prieteni trăseseră la șapirograf o mulțime de manifeste, în sediul foarte oficial al Centrului de Ajutor Reciproc al studenților mobilizați și prizonieri, din Piața Saint-Michel, condus atunci de Claude Bellanger ; Pierre Daix și prietenii săi le aruncaseră cu grămada pe coridoarele Sorbonei și, la 8 noiembrie, cîteva sute de studenți s-au prezentat în fața Colegiului Franței. Au fost îndată împrăștiați de un serviciu de ordine imens, dar era un fel de a-și verifica forțele. Peste trei zile, la 11 noiembrie, urcau Champs-Elysées de zece ori mai mulți.

Unii duceau ca pe-un simbol pe care nemții nu l-au înțeles „două prăjini"[1] pe umăr. Au defilat în liniște pînă la Arcul de Triumf. Acolo s-au ciocnit cu o bandă de tineri golani cu diagonale, cu părul tuns ca peria, și salutînd mormîntul soldatului necunoscut cu salutul hitlerist. Ei au răspuns cu o *Marseieză* cîntată din răsputeri. S-a încins o bătaie. După care nemții au lansat contra studenților mașinile blindate și apoi, lăsînd răniții pe caldarîm, au închis o mulțime de manifestanți, au judecat și condamnat cinci, printre care tînărul Guy Moquet, iar celorlalți le-au dat condicuțe ca la niște curve ordinare. Universitatea a fost închisă, Langevin arestat, tot cartierul pus sub stare de asediu. „Franța rezistă, vedeți", îmi spunea cu mîndrie tînărul Lescure.

[1] În limba franceză: *deux gaules* — deci joc de cuvinte care indică aderarea la acțiunea lui de Gaulle.

Rămîne de văzut, gîndeam eu încă. Din păcate, Universitatea nu este Franța : pe Champs-Elysées publicul privise mitraliindu-se studenții fără a reacționa. „Desigur, spunea François, în acest cartier... Dar o să vedeți în ziua cînd se va întîmpla ceva la Belleville..." Nu doream decît să-l cred, dar nu reușeam să mă conving.

Cîteva semne totuși, ici și colo, păreau să-i dea dreptate. Pe stupidele afișe *Propaganda Abteilung*, de care parizienii se stricau de rîs, sau pe afișul de-o lăudăroșenie de necrezut a propagandei franceze (în care nu s-au temut, pentru a-i angaja pe demobilizați să se înscrie în Legiunea Luptătorilor atașată cu totul Vichy-ului, să reprezinte Victoria conducînd la luptă flamurile drapelelor noastre istorice !), locurile albe, netipărite, erau pline de exclamații și comentarii. Uneori citeai : „Pentru de Gaulle, trageți o linie" și, dedesubt, afișul semăna cu o pagină de școlar plină cu bețe. Noaptea, inamicul punea să le șteargă nu cu radiera, ci cu bricul, și găurile erau și mai grăitoare. Sau pe-o bancă de metro găseai o mică foaie trasă la roneotip, sau imprimată cu litere de cauciuc, sau pur și simplu copiată la mașină. Foaia da „sfaturi cotropiților". Oamenii și-o treceau din mînă în mînă. Totuși, dacă Parisul părea să-și recapete astfel, după luni de inerție cataleptică, dacă nu glasul, cel puțin o șoaptă, nu era încă o revoltă, nici

măcar un început ; și cînd la 13 decembrie Pétain l-a arestat pe Laval și l-a alungat de la putere, aprecierile publicului au ajuns, și au întrecut, ceea ce pierduse după Montoire ; și eram dezolat.

Dar, în ajunul Crăciunului, sub un cer frumos de iarnă, pe cînd intram în bulevardul Saint-Germain prin bulevardul Raspail, am zărit pe celălalt trotuar, lipit de-un gard de uluci, un afiș pe care de data aceasta trecătorii îl citeau fără să rîdă, și pe care n-am putut desluși decît un nume și un cuvînt. Cu majuscule enorme, cuvîntul era ÎMPUȘCAT. Cu litere mai mici, dedesubt, numele : *Jacques Bonsergent*. Cu gura uscată, m-am apropiat. Puteai citi, în cîteva rînduri, că tînărul inginer, lovind pe cineva din armata germană, fusese condamnat la moarte cu cincisprezece zile în urmă. A FOST ÎMPUȘCAT *azi-dimineață,* conchidea sinistrul afiș. Nu-mi puteam lua ochii de la el. Lîngă mine, oamenii se opreau, citeau, se uitau unul la altul, fără să spună un cuvînt, unii își scoteau pălăria ca în fața unui mort. Am urcat bulevardul spre Saint-Germain-des-Prés. La fiecare sută de metri era același afiș, cu aceeași îmbulzeală de oameni nemișcați și muți. O dată cu durerea și mînia, încercam un sentiment de excitare, ca și cum aș fi gîndit, în mod ciudat : „În sfîrșit“. Era primul sînge. Primul proclamat chiar de nemți, care-și scoteau în sfîrșit masca surîsului și a seducției pentru a amenința : „Ia seama !“ Voiau să ne înfricoșeze.

Dar atunci, trebuia oare să credem că chiar ei începeau să se teamă de Franța, de francezi ? Că nu erau atît de învingători pe cît aveau aerul ?

Să ne înfricoșeze... Dimineață am găsit afișele încadrate de flori, ca niște morminte. Mici flori de tot felul, prinse cu ace care fuseseră înfipte în timpul nopții, flori adevărate, artificiale, pansele din hîrtie, trandafiri sălbatici din celuloid, ca și mici drapele franceze, engleze... Și asta în inima faubourgului Saint-Germain ! Ce trebuia să fie la Belleville, la Saint-Denis ? Îmi stăpîneam lacrimile, de tristețe și de bucurie, bucuria acestui surd freamăt pe care în sfîrșit îl simțeam străbătînd, sub florile închinate primului martir, sufletul invizibil al patriei mele...

V

Cu vreo cîteva zile înainte, luasem masa la poetul René Arcos. Jean-Richard Bloch îi spusese să mă invite. Acolo am făcut cunoștință cu profesorul Wallon, cu Jean Cassou, Francis Jourdain, Frédéric Joliot-Curie, Georges Bruhat, Jean Lurçat, pe atunci toți comuniști sau comunizanți. Ca să-și ridice reciproc moralul, fiecare comesean povestea o întîmplare la care fusese martor, sau pe care o știa de la cutare altă persoană, demnă de încredere ; sau

şi ceva pe care un ziar local, prin forţa împrejurărilor vichyst, îl aducea la cunoştinţă dezaprobîndu-l, şi care anunţa acel început de trezire a unei populaţii anesteziate. Ici se rupseseră nişte înştiinţări oficiale puse de autorităţile germane. Dincolo se tăiaseră cablurile la Saint-Malo, la Rennes, la Elbeuf. Nişte marinari, la Bordeaux, au insultat ofiţeri germani şi au scuipat după ei. Plăteau dezgustul lor cu un an de închisoare. La Soisson *Eclaireur de l'Est* se ofensa că nişte tineri derbedei îi sileau pe coloneii germani cu părul cărunt să le facă loc pe trotuar. La Rouen alţii au fost surprinşi lipind mici afişe revoluţionare. Dacă sîngele lui Jacques Bonsergent era cel dintîi vărsat la Paris, în Bretania un mecanic, Marcel Drossier, plătise cu viaţa, încă în septembrie, un sabotaj telefonic. Toate aceste fapte, mari şi mici, lăsau să se presupună multe altele de acelaşi fel. Noi ne bucuram. Dar ne adunasem din cauza altor fapte, mult mai îngrijorătoare, care ameninţau Franţa în spiritul şi cugetul ei.

Desigur, nu fără mîhnire, dispreţ şi indignare văzusem apărînd, încă din iulie, *La Gerbe,* în care un Alphonse de Châteaubriand, înconjurat de cîţiva scriitori, din păcate talentaţi, se lua la întrecere cu Henri Béraud de la *Gringoire* şi Brasillach de la *Je suis partout* denunţînd mai tare şi mai violent Anglia, evreii, francmasonii, comuniştii şi republica putredă. Dar asta ne îngrijora puţin : oamenii aceştia perorau pe faţă, fără să-şi ascundă

părerea, şi nu avea să fie păcălit decît cel care voia.

Pe cînd existenţa unei prese care, în contrast cu aceste ziare, o făcea pe opozanta, ne îngrijora mai mult ! În septembrie ziarul *Oeuvre* reapăruse, şi în el Marcel Déat se prefăcea că duce lupta cea dreaptă, ataca „Revoluţia naţională" reacţionară şi clericală a lui Pétain şi a anturajului său, pînă într-atît încît generalul de la Laurencie venise la Paris să-l aresteze (dar îi da drumul imediat). Sub titlul *Aujourd'hui* luase fiinţă un nou cotidian, în care se rătăciseră pe căi greşite oameni ca Galtier-Boissière, Henri Jeanson, crezînd cu naivitate în promisiunea că vor putea scrie liber. Şi într-adevăr, o bucată de vreme a putut să pară că aşa e. O dată, chiar într-unul din aceste ziare, s-a putut citi o pledoarie pentru evrei. De aceea mulţi cititori se aruncau asupra acestor foi în aparenţă independente.

În asta consta cursa : li se va da mai întîi hrana pe care-o doreau, apoi, puţin cîte puţin, cînd vor fi atît de obişnuiţi cu ziarul lor încît se vor simţi prinşi de el şi fideli, li se va strecura cu viclenie o altă hrană, împotriva căreia vor fi pierdut o parte din apărare. Ce-i de făcut contra unui astfel de pericol ? O altă publicaţie ne atingea şi mai de-aproape, risca să fie şi mai vătămătoare, şi mai periculoasă, prin aceea că ataca însuşi creierul naţiunii, gîndirea ei.

Într-adevăr, apărea iarăşi *La Nouvelle Revue Française*. Otto Abetz, ambasadorul lui Hitler la Paris, unde trăise mult timp, îi încredinţase direcţia lui Drieu La Rochelle. Pînă la război, sub cîrma lui Jean Paulhan, nici o publicaţie nu avusese asupra cercurilor intelectuale o influenţă atît de profundă. În străinătate, pulsul intelectualităţii franceze se lua citind această revistă creată de Gide, Romains, Copeau, Martin du Gard. Ori, cu toate că Gide şi „spiritul N.R.F." fuseseră denunţaţi de Pétain ca responsabilii spirituali ai înfrîngerii, Drieu se sprijinea pe aceste nume mari, declara că revista nu se va gîndi decît să salveze, de-a lungul acelor ani grei, marea mişcare a gîndirii pe care o apăra de două-zeci de ani. Ceea ce putea părea să confirme cele de mai sus era că Jean Paulhan, dacă refuza să apară în revistă, îşi păstra totuşi biroul din strada Sébastien-Bottin, alături de biroul lui Drieu. Foşti redactori veneau să-l vadă, îl întrebau ce trebuiau să facă. Cu acea ambiguitate de care îi place să se folosească, Paulhan răspundea că el personal nu va scrie, dar că fiecare era liber să judece cum crede în conştiinţa lui. Apoi încredinţa prietenilor, cu vocea lui puţin preţioasă, feminină, marcată de un mic accent din Provence : „Cutare m-a decepţionat foarte mult. O să colaboreze la cîrpa lui Drieu."

Aceşti „cutare" nu erau încă prea mulţi. Dar riscau să devie. Puţini sînt scriitorii care se resemnează de bunăvoie să tacă. Această

aparenţă de libertate, această abţinere aparentă a lui Paulhan, relaţiile prieteneşti pe care le avusese odinioară cu Drieu, toate la un loc alcătuiau o tentaţie destul de mare. Eluard şi Aragon nu-i cedaseră şi ei ? Primul număr din N.R.F. sub control nemţesc publica poeme şi de-ale unuia şi de-ale celuilalt.

„Escrocherie !" ne lămurea Jean-Richard Bloch. Poemele acelea erau de dinainte de război, în mape de luni de zile. Drieu le publicase fără ruşine, ca şi cum autorii i le-ar fi dat lui. Cei doi poeţi erau furioşi, dar ce puteau să facă ? I-au trimis lui Jean-Richard Bloch două din ultimele lor opere. Ne-a citit unele fragmente. Era *Crève-Coeur* a lui Aragon, şi de la Eluard unul din primele poeme din *Poezie şi Adevăr ;* am fost aşadar în seara aceea cei dintîi care le-am auzit. Dar unde să le publice ? Unde să protesteze ?

Cu un aer misterios, Francis Jourdain scoase dintr-un buzunar o foaie dublă de hîrtie imprimată, pe care o desfăcu. Purta titlul *Pantagruel*. Am trecut-o din mînă în mînă cu o mirare plină de emoţie. Într-un timp în care vînzarea matriţelor de hîrtie parafinată, a hîrtiei, a cernelei de tipar era interzisă, în care toate tipografiile erau sub supraveghere, această foaie reprezenta o culme de îndrăzneală şi îndemînare care-ţi impunea respect. Pe patru pagini erau articole şi informaţii contra războiului nemţilor, ştiri primite din Anglia, reflecţii subversive, anecdote iro-

nice, epigrame, pamflete. Cît privește articolul de fond, l-aș fi putut semna cuvînt cu cuvînt : editorul lui *Pantagruel* condamna în el mai întîi „ranchiuna tenace și mărginită contra Germaniei republicane, absurditatea unui tratat cu neputință de executat și responsabilitățile prea unilaterale..." Nu e vorba, continua el, să distrugem poporul german „al cărui geniu nu-l neagă nimeni", e vorba să salvăm Franța de sclavie, și pentru aceasta să ne alăturăm generalului de Gaulle, care singurul menține în fața lumii „tradițiile franceze de eroism și de respect față de cuvîntul dat".

Astfel, cu puțin curaj, aceste lucruri puteau deci *să fie imprimate !* Puteau să fie răspîndite, poate chiar să se facă auzite în străinătate ! Simțind deodată forța acestei speranțe, ne dădeam seama de greutatea rușinii noastre. Nu rușinea de a fi fost învinși : asta nu-i decît soarta armelor. Ceea ce reiese din ea e umilința, disperarea poate, nu rușinea. Sentimentul despre care vorbesc nu era un sentiment extrem de nenorocire romantică, era un sentiment de fiecare zi, foarte simplu, foarte obișnuit, pînă într-atît încît nu te mai gîndeai la el, cu toate că îl purtai tot timpul undeva în străfundul tău (și acolo îți influența toate gîndurile, tot ce făceai). Această rușine venea de la portretul pe care ni-l făceau presa și propaganda guvernului Pétain. Acest portret al unui popor care se supune învingătorului său, mulțumind lui Dumnezeu că a fost pedepsit, care se supune cu recunoștință și aproape cu fericire : să vezi

de șase luni toate ziarele, pe tot întinsul Franței, să auzi la radio pe toate posturile, în toate emisiunile lui, asigurînd lumea întreagă, și în primul rînd pe aliata din ajun, că cetățenii francezi se supun nemților, naziștilor, cu recunoștință și aproape cu fericire ; să constați că toate cărțile, toate revistele, tot ce putea să apară, toți diplomații care ne reprezentau în străinătate, că toate aceste guri repetau care mai de care : „Sîntem fericiți că am fost bătuți. Ne adorăm învingătorul, îi aprobăm crimele și dorim să luăm parte la ele." Iar noi, citind și auzind toate acestea, să nu putem face nimic și nici spune nimic. De șase luni, de cînd am fi vrut să strigăm, să urlăm că toate astea nu erau adevărate, nu se găsea nici un ziar, nici o carte, nici o revistă, nici un post de radio unde să putem încerca să spunem lumii că asta nu era adevărat, că noi nu ne supuneam, că eram tot atît de mîndri de-a fi francezi, că iubeam și mai mult Franța în nenorocire decît în prosperitate. Pe lîngă acest căluș, acest coșmar, vai, poți foarte bine să te lipsești de toate, de zahăr, unt, cărbuni, ce pot să însemne toate pe lîngă acest chin, cînd te simți față de tot restul omenirii obiect de dispreț și nici măcar nu poți protesta ?

Și iată că, pentru prima oară, un ziar tipărit protesta ! Oh, nu era încă decît un strigăt slab, dar într-un beci, într-o galerie pustie, un strigăt slab poate să răsune foarte tare. Pentru prima oară simțeam că se ridică, oricît de puțin, mantia tăcerii care ne strivea. Unde puteai găsi exemplare din *Pantagruel ?* Eram nerăbdători să-l punem în circulație.

Dar Francis Jourdain nu știa nimic. Exemplarul pe care-l avea îl primise prin poștă, evident fără numele expeditorului și, firește, nici numele editorului nu-l știa (de altfel, chiar dacă l-ar fi cunoscut, tot nu ni l-ar fi putut divulga). N-am aflat decît peste un an că-l chema Raymond Deiss, atunci cînd nemții l-au descoperit, judecat, decapitat cu securea la Colonia.

Pe cînd la ora stingerii Jean Cassou și cu mine ne întorceam acasă pe străzile pustii, ne întrebam care ne era îndatorirea. Cît timp o să dureze războiul, ocupația, presupunînd că Anglia va rezista ? Zece ani ? Cincisprezece ani ? Dacă Anglia ceda, pentru sute de ani, poate, gîndirea franceză va trebui să supraviețuiască prin beznă. Rolul intelectualilor avea să semene de fapt cu acela al anumitor călugări care, în timpul lungii nopți a evului mediu, și-au transmis cu tenacitate și în taină făclia gîndirii antice, păstrînd-o aprinsă aproape o mie de ani pînă la Renaștere... Dar cum să facem ca s-o transmitem ? Foi ca *Pantagruel*, oricît de curajoase ar fi, n-ar putea lua asupra lor, ele singure, o asemenea sarcină. Și Cassou își simțea confrații slăbind în credințele lor, punînd întrebări, șovăind : oare tăcerea era un mijloc de luptă ? El încerca să le arate că, dacă lăsau să le prindă unghia de la degetul cel mic, se vor vedea curînd antrenați în întregime în tabăra inamicului, fiindcă prin prezența lor ar atrage clienți, ar masca propaganda, fără a putea vreodată să se desolidarizeze de el. Argumentul nu părea să-i convingă totdeauna.

Împreună cu Pierre de Lescure am văzut cum se destramă încet în jurul nostru careul de scriitori muți. Noi semnături apăreau în fiecare săptămînă în presa trădării. Eram cu atît mai jigniți, mai umiliți, cu cît nemții se arătau de acum înainte mai duri, mai neînduplecați și mai disprețuitori față de complicii lor. În timp ce zidurile se umpleau de micile și sinistrele afișe roșii cu chenar negru în care citeai numele din ce în ce mai numeroase ale ostaticilor împușcați, denunțurile plouau cu găleata. Unele dintre ele ne revoltau mai mult decît altele : un Vlaminck ațîța asupra lui Picasso răzbunarea nemțească ; poeți care denunțau alți poeți. La 1 ianuarie murea Henri Bergson. Era evreu : din ordinul ministrului, casa a fost înconjurată, interzicîndu-se orice cortegiu, și în loc de funeralii naționale a fost înmormîntat la repezeală. Toate aceste infamii ne făceau mai sensibili la anumite supuneri. Unul dintre cei mai vechi prieteni literați ai lui Lescure, pe care și eu îl stimam mult, unul din cei mai buni critici din anii 30, a cărui autoritate în ceea ce privește literatura engleză era neîntrecută, primea să ia asupra lui cronica literară a unui ziar vîndut inamicului. Nu ne puteam explica această slăbiciune, nu era o renegare ca în cazul unui Durtain, a unui Lenormand, căci articolele lui nu depășeau niciodată limitele criticii pure. Totuși admitea ca semnătura lui să stea alături de semnătura unui Rebatet sau a unui Costantini, a căror pornire înpotriva evreilor, democrației, francmasonilor și englezilor ar fi trebuit să-l

indigneze. Și cu siguranță că-l indigna. Atunci cum putea...

Într-o zi, întîlnindu-l pe Flodobert, Lescure a mers la sigur că va găsi la el propriile noastre sentimente (îi povestisem întoarcerea noastră din Germania, apelurile către aviația cehă care îngrozeau pe bietul Loewel), i-a vorbit despre cazul confratelui său. Spre mirarea lui, Flodobert a răspuns cu niște ochi visători printre cîrlionții de pe tîmplă : „Mă întreb dacă nu cumva are dreptate". Și cum Lescure reacționa, el a insistat : „Cum meseria lui este să scrie critică literară, trebuie s-o facă. N-ai să imputi unui chelner că servește un țap unui neamț. Cu toate astea și el gîndește." Lescure a încercat să-l reție pe panta pe care simțea că lunecă. Dar exemplul confratelui submina vădit ultima lui rezistență. Și într-adevăr, puțin timp după asta i-am găsit semnătura în *Parizer Zeitung*, apoi numele scris cu litere mari, în noua redacție pe care *Gerbe* o anunța prin afișe enorme, lipite în tot Parisul...

„E pierdut, spunea Lescure cu tristețe. El crede poate sincer că va putea să nu se lase antrenat. Dar, în afară de presiunile la care va supus, va vedea prietenii părăsindu-l, învinuindu-l. Va trebui să se justifice. Și, ca să se justifice, va trebui să adopte încetul cu încetul ideile pe care mai crede că le reneagă... *De profundis.*"

După numele lui Flodobert, alte nume lunecau unul cîte unul. Un album de-un lux nemaipomenit consacrat lui Pétain era opera unui maestru al artelor grafice. Vedeai ici și colo

apărînd semnăturile dezolante ale Colettei, a lui Léautaud, a lui Robert Desnos (însă în ce privește cazul lui ne-am înșelat groaznic), a lui Léon-Paul Fargue, care spunea cu o naivitate de-al cărei comic ce te indigna nu-și da seama : „Dar eu le iau banii în scîrbă..."

La rîndul meu, îl țineam de pulpană pe bravul Henri Membré, secretarul Casei internaționale a PEN-cluburilor. Aveam pe-atunci deseori ocazia să-l întîlnesc, prin meseria mea ; nu cea literară, ci cea de tîmplar. Că eu, pentru a putea tăcea, devenisem tîmplar, îl impresionase și îl amuzase în același timp. Și cum el voia să despartă în două, cu niște rafturi joase, o încăpere pe care o găsea prea lungă, mi-a propus să fac eu lucrarea. Am acceptat, în parte și eu din distracție, și fiindcă îmi aducea pe deasupra cîțiva bani : salariul pe care-l primeam (și meritam) la atelier nu întrecuse încă decît foarte puțin pe cel al unui ucenic. Pregăteam bucățile în șopron, la Villiers, apoi mă duceam la el, în strada Des-Renaudes, să le montez pe loc.

Bineînțeles că stăteam de vorbă. Și îl găseam îngăduitor pentru cei care cedaseră. „Ce vrei, spunea el, îi înțeleg. Ocupația o să se eternizeze. Un Duhamel, un Mauriac, un Malraux pot să aștepte, li-i indiferent dacă tac : au o reputație făcută, solidă, pe care-au s-o regăsească neștirbită. Pe cînd, vezi, eu, de pildă, cu *Non-lieu*, singurul meu roman bine primit de critică, și alte două care au trecut cam neobservate, dacă nu public nimic timp de cinci sau zece ani, lumea o să mă uite, și va trebui să iau totul de la capăt..." Apoi pledă că a scrie un roman și a-l

publica nu însemna totuşi să faci jocul nemţilor. Încercam să-l conving că asta ar fi prea mult. Ca toată lumea, avusese în mînă faimoasa *listă Otto*, publicată de Sindicatul editorilor, unde erau înşirate cărţile care trebuiau puse la stîlpul infamiei. *Doritori să contribuie la crearea unei atmosfere mai sănătoase*, se citea în introducere, *editorii francezi au decis să retragă de pe piaţă cărţile care în mod sistematic au otrăvit opinia noastră publică ; se au în vedere îndeosebi publicaţiile refugiaţilor politici şi ale scriitorilor evrei care, trădînd ospitalitatea pe care Franţa le-o acordase, au împins fără scurpule la un război din care sperau să tragă foloase pentru scopurile lor egoiste*... Şi acest „avertisment" se termina prin frumosul compliment : *Autorităţile de ocupaţie au înregistrat cu satisfacţie iniţiativa editorilor francezi.*

Erau o sută patruzeci, printre care *toţi* marii editori, cu singura excepţie a fraţilor Emile-Paul. Şi nu ştiai ce era mai trist, să-i vezi aşa pe toţi înghesuindu-se la robie, învinuindu-se singuri că au participat chiar ei, prin aceste publicaţii, la „otrăvirea opiniei publice", sau să citeşti lista acelor autori, pe care, după ce îi căutaseră, îi proslăviseră, se grăbeau acum să-i pună la index. Găseai acolo, de-a valma, pe Aragon, Julien Benda, Jean-Richard Bloch, Kessel, Dorgelès, Istrati, Giraudoux, Mourois, Claudel, André Malraux, în tovărăşia stranie a lui Bainville, Henri Bordeaux şi chiar — culmea ! — a lui Henri Massis. Interzişi scriitorii englezi vechi sau moderni (Shakespeare, ca şi Virginia

Woolf), interzişi bineînţeles nemţii exilaţi, Ludwig Renn, fraţii Mann, Zweig, Brecht, Wassermann, Emil Ludwig, Erich Maria Remarque. Interzis să se vîndă sau să se publice biografiile, chiar redactate de autori arieni, consacrate muzicienilor, pictorilor sau poeţilor evrei, Offenbach, Henrich Heine, Meyerbeer, Spire, Fleg, Chagall, Darius Milhaud... Interzis chiar, culmea ridicolului şi a incoerenţei, cartea lui Isaia ! Această listă umilitoare o cunoşteau cu toţii, citind-o fie la ei acasă, fie la un prieten. Aşa că a publica orice la unul din aceşti editori care-şi condamnau propriii lor autori nu însemna oare să te desolidarizezi şi tu, în mod public, de autorii sacrificaţi, să dai dreptate editorilor şi să aprobi „iniţiativa" lor, să participi, în sfîrşit, la acest val de laşitate dezgustătoare ? Nu însemna oare, în plus, să te prefaci a crede că gîndirea franceză se mai poate exprima liber, mai poate circula liber, îşi mai păstrează influenţa în străinătate, cînd se ştia că *toate* cărţile franceze, literare istorice, ştiinţifice, tehnice erau necruţător întoarse înapoi la toate frontierele numai şi numai în favoarea cărţilor nemţeşti ? Nu se ştia oare că un oarecare Kiesinger, ataşat la Propagandă, plimba pe la noi radio-reporteri străini „obişnuiţi să creadă că Franţa — scria el în raportul său — avea supremaţia culturală în Europa, ca să le demonstreze falsitatea acestei concepţii şi cauzele erorii lor ?" Pentru moment, Henri Membré, desigur, era de acord cu majoritatea. Dar. săptămîna următoare, spunea că se gîndise şi desco-

periise noi argumente a căror neseriozitate trebuia încă o dată s-o demasc.

„N-o să-l mai poți ține mult", ofta Pierre de Lescure. „Nici pe el, nici pe mulți alții, aprobam eu. Ar trebui să le găsim un derivativ înainte de-a fi prea tîrziu, dar care ?"

Totuși mă gîndeam la *Pantagruel*, la alte mici foi clandestine, despre care se auzea spunîndu-se că se înmulțeau în zona liberă. Cei care aveau prea multă mîncărime la pană, de ce n-ar putea să scrie la ele ca să se elibereze de complexe ? Dar dacă aceste foi existau, ajungeau rar în zona de nord. Și ceea ce era mai rău, e că prieteni întorși de-acolo ne făceau un tablou destul de sumbru în privința lor. În presa asta domnea, spuneau ei, o confuzie lamentabilă. Erau două *Humanité*, una adevărată, alta falsă, de altfel amîndouă atacîndu-i pe englezi. O a treia foaie „marxist-leninistă", *la Vérité*, *ataca l'Humanité*. *La Liberté*, ostilă colaborării, îi mai acorda cu toate acestea încredere „învingătorului de la Verdun". Față de Pétain mulți dintre cei care făceau parte din Rezistență rămîneau de altfel plini de complexe și refuzau să creadă că el n-ar fi un adversar neînduplecat al cotropitorului. Mai mult încă, multe dintre aceste ziare aveau o viață vremelnică, scoteau două-trei numere și dispăreau. Nu era o soluție. Lescure era de aceeași părere și căuta să stabilească legături.

Descoperirea lui o datora poate — căci nu mi-a spus-o — relațiilor fiului său cu grupele comuniste ilegale. Orice-ar fi fost, într-o zi, venind la el, mă duce în cea mai mare taină

în odaia lui. Și acolo, cu ușa închisă, în mijlocul cărților claie peste grămadă, și a reproducerilor prinse cu bolduri de pereți, îmi întinde o broșură de-un format aproape ca *Nouvelle Revue Française* și care purta titlul *La Pensée libre*. „Citește, îmi spuse. Nu poți s-o iei cu dumneata, n-am decît exemplarul acesta ; nu te grăbi, citește, și spune-mi ce părere ai."

Răsfoiesc volumul (vreo cincizeci de pagini), citesc complet primele articole, altele le frunzăresc, și-mi formez repede părerea. De la un capăt la celălalt nu sînt decît punctele de vedere ale Partidului. E mai bine decît nimic, e chiar enorm, dar nu riscăm oare, față de mulți intelectuali, să creadă că găsesc în asta o confirmare a propagandei adverse, după care noua ordine nu are alți adversari decît evreii și comuniștii ? Îi mărturisesc lui Lescure aceste reflexii. Mă aprobă. Mai mult încă, spune el : responsabilii revistei sînt și ei de aceeași părere. De aceea doresc să lărgească redacția, să recruteze colaboratori de la un orizont la altul al gîndirii Rezistenței, fără să excludă chiar pe unii scriitori de extremă dreaptă, fiindcă adevărații patrioți dintre aceștia, îngroziți de trădarea lui Maurras și „divina lui surpriză", urmată de cea a lui Brasillach, Massis și alți regaliști, au rupt cu ei și s-au alăturat lui de Gaulle. Acești responsabili l-au însărcinat deci pe Lescure, bine introdus în toate cercurile literare, să ajute la recrutare. Asta nu vine oare de minune în întîmpinarea propriilor noastre proiecte ?

Dar un prim demers, pe care l-am luat asupra mea îndată după asta, a scos la iveală greutățile de care aveam să ne lovim.

Îi scrisesem lui Georges Duhamel, care, odinioară, îmi vorbise totdeauna amabil despre desenele mele. Îi ceream o întîlnire. Mi-a răspuns, cu scrisul lui mare, printr-un cuvînt plin de atenție și de curiozitate. Apoi m-a primit în strada Liège, într-un birou cald mobilat, unde, de îndată ce-am intrat, mi-a atras atenția asupra unui mic portret al lui Arthur Rimbaud de care era foarte mîndru. I-am expus proiectele noastre : cum am vrea să facem, dintr-o revistă ilegală de origină comunistă, un mijloc de exprimare deschis tuturor curentelor gîndirii franceze. M-a ascultat cu multă atenție ; o dată numai, distrat de-o molie sîcîitoare, nu s-a liniștit pînă n-a strivit-o. Cînd am terminat, mi-a răspuns cu o mare blîndețe, cu acea voce subțire care te surprindea la acest om voinic, că el nu va scrie niciodată într-o revistă condusă de comuniști. Mi-a spus să fiu atent, adăugînd că, oricum, se hotărîse în ceea ce-l privește la o altfel de luptă. Pe de o parte refuzul, tăcerea — primise mai multe vizite ale scriitorilor germani veniți să-l solicite, și îi dăduse afară — pe de altă parte, să lupte în sînul Academiei franceze pentru a împiedica să fie invadată de scriitori pronaziști (erau și așa prea mulți...) și pentru asta să se opuie la orice alegere. Așadar, el avea să lupte pe față, oricît ar dura, dar nu voia să periclitez acțiunea lui cu alte acte imprudente.

Apoi m-a condus cu amabilitate, oprindu-mă în vestibul să ascult primele măsuri ale *Sonatei Kreutzer* pe care cineva, din odaia de-alături, începuse s-o cînte la pian. „Fiul meu", îmi explică. Am ascultat cîteva momente, bătea măsura dînd din cap. Apoi ne-am despărțit. Pe prag mi-a spus : „Bineînțeles, nu te-am văzut". Eu unul nu îndrăznisem să-l rog să procedeze astfel.

I-am povestit lui Pierre de Lescure demersul meu zadarnic, și am tras din asta o lecție. Atîta timp cît n-o să avem de pus în fața oamenilor decît o *Pensée libre*, cu totul comunistă, riscam să provocăm aceleași reacții. Mai mult încă, Lescure găsea că această vizită fusese, teoretic, o imprudență : cercurile literare fiind în plină confuzie, dacă riscul de-a fi denunțați, chiar de adversari, nu era desigur prea mare, riscul de-a da peste niște oameni îngrijorați sau indiscreți, care se vor destăinui altora ca să se laude sau pentru a cere un sfat, era infinit mai mare.

Proiectul lui era deci acesta : la început ne vom aranja să pregătim un număr vădit eliberat de direcția Partidului. Odată ieșit, va fi distribuit printre oamenii de litere, de data asta fără riscul de a-i speria. Și se va proceda atunci la recrutarea de noi redactori conform reacțiilor pe care le vor fi manifestat.

Planul mi s-a părut bun, cu excepția principiului fundamental : dacă nu vom recruta mai întîi cel puțin cîțiva redactori necomuniști, cum vom putea pregăti numărul de care vor-

bea? Cine va scrie articolele? „Ei bine, spuse Lescure... dumneata și cu mine."

Cu un an în urmă, o asemenea propunere mi s-ar fi părut că ține de-o pură fantezie: eu desenam, nu scriam, nu mi se putea cere să redactez deodată jumătate de revistă! Dar, de cîteva luni, amintirea Stéphaniei nu era oare pe cale să mă transforme în scriitor? Îi arătasem lui Lescure primele capitole, ca să-mi spuie sincer dacă se putea găsi sau nu în această harababură o umbră de talent literar. Săptămîna următoare ne întîlnisem la Rotonde, și acolo îmi analizase lucrarea, fără îngăduință, nici exces de severitate, și încheiase cu un: „Continuă, vom vedea", ceea ce, dacă nu era hotărît descurajant, lăsa cel puțin chestiunea în suspensie. Așa că propunerea, cu totul neprevăzută, de a redacta cu el un număr întreg al revistei, căpăta în ochii mei valoarea unei promovări neașteptate.

Ne-am apucat de lucru. Din păcate, material nu ne lipsea. Doi scriitori notorii, după o tăcere de opt luni care îndreptățea orice speranță, fuseseră vedetele presei pronaziste, în urma unei adeziuni neașteptate și spectaculoase. Unul dintre ei, decepționînd încrederea unui tineret întreg, pe care-l ademenise mitul său de fericire telurică, la un dejun oferit în onoarea lui de doctorul Epting și de *Propaganda Staffel*, a ridicat paharul lui de pacifist fără rezerve pentru zdrobirea Angliei. Celălalt, care tămîia bărbăteștile virtuți războinice, supunîndu-se presiunilor învingătorului, a apărut, la premiera uneia din piesele lui, în

loja lui Otto Abetz, chiar în ziua cînd Mont Valérien vedea căzînd sub gloanțele nemțești o falangă de umili eroi. Ne îndoiam că, în ordinea grețurilor fizice, ar fi existat o virulență de dezgust asemănătoare cu ceea ce în ordinea morală ne inspirau aceste lașități. În schimb, cu un fel de bucurie răzbunătoare, semnalam intrarea unui nou ministru în guvernul de la Vichy: era vorba de un camarad al meu de clasă de la Școala Alsaciană, un băiat remarcabil, dar cabotin și depravat. Într-o zi, ca să se distreze, mă amenințase că-mi scoate ochii cu compasul întredeschis. A trebuit să mă apăr, căci deja vîrfurile îmi atingeau pleoapele, și nu eram sigur că glumea. Într-unul din primele lui interviuri la Vichy declarase: „Eu care, ca unul ce-am stat acolo, cunosc bine Anglia..." Ceea ce nu spunea era faptul că această ședere se petrecuse într-o școală de corecție: urmare a unei spargeri pe care-o făcuse la tatăl lui, spargerea unui seif, de care a dat vina pe servitori. La Școala Alsaciană asta a stîrnit un scandal teribil, căci împărțise mari sume la băieți puțin scrupuloși, a căror venire la școală cu taxiul în fiecare dimineață a făcut să se descopere secretul. Mai tîrziu, în viața lui de adult, scandalurile continuaseră. Librarii, cînd îl vedeau intrînd, încuiau edițiile prime și edițiile de lux. O dată, stînd două zile la Jean Cocteau, luase și vînduse un desen de Picasso, și acuzase, bineînțeles, fata din casă. La un prieten medic șterpelise un carnet de rețete și se servise de el ca de niște cambii. Iată, exultam eu, calitatea morală a oamenilor

din care Pétain își alege miniștrii ! Cauza era că această canalie dibace nu era lipsită de alte talente, că, în urma diferitelor șederi în Germania, știuse să-și creeze anumite relații dincolo de Rhin, și părea indicat să trateze intrarea Franței în război contra Angliei, cu care avea, nu-i așa, o veche răfuială...

Căci crîncena Anglie rezista ! Toată populația franceză asculta la B.B.C. emisiunea „Francezii vorbesc francezilor", pe care o anunțau cele patru note de deschidere, repetate de mai multe ori, ale Simfoniei a V-a, și refrenul pe melodia *Cucaracea*, murmurată cu o blîndețe comic tărăgănată :

Radio-Paris m'minte...
Radio-Paris m'minte...
Radio-Paris este nemțesc...

Franța îl asculta pe de Gaulle, și pe purtătorul lui de cuvînt, al cărui ton mi se păruse prima dată pompos, prea bombastic, apoi, obișnuindu-mă, emoționant și convingător. Uneori, urcînd scara unei case unde mă duceam să văd un prieten, auzeam din ușă-n ușă, din etaj în etaj, aceeași voce caldă, așa încît aveam impresia că bat pasul pe loc. Nemții încercau grozav să bruieze emisiunile ; dar izbuteam să le prindem totuși cu ajutorul unor antene care se puteau orienta, de altfel absolut interzise. Eu îmi fabricasem una, folosind, cu o plăcere perversă, zeci de metri de cablu electric negru, lăsat de nemți în grădina mea. Le înfășurasem în jurul unui scăunel de parc-ar fi fost ceva

decorativ. Într-o seară de toamnă cînd, în odaia mea de la etajul întîi, cu fereastra deschisă spre grădina întunecată, ascultam astfel radio-ul britanic, mi s-a părut deodată că simt un miros de tutun ; apoi că văd jucînd în lumina ferestrei un slab rotocol. Să fi ascultat cineva sub geam ? Surprins și prudent, am trecut în odaia vecină, unde dormeau copiii, am îndrăznit să arunc o privire, și am văzut într-adevăr sclipind în întuneric capătul roșu al unei țigări. Am deslușit curînd o umbră nemișcată. Era, vădit, unul din ofițerii cartiruiți în castelul vecin, puțin mai sus, pe deal, care venea în mod discret după informații... M-am temut apoi să n-am vreo neplăcere ; dar nu m-a supărat nimeni. Nu știu nici acum dacă datoresc salvarea mea scîrbei unui *gentleman* de a fi denunțător, sau dorinței de-a nu pierde un izvor prețios de informații...

Într-o altă seară se anunțase : „Vorbește locotenentul Brosset". Brosset ? Al meu era locotenent-colonel... Era el. I-am recunoscut vocea impetuoasă și sonoră. Se adresa camarazilor lui din Africa de sub comanda lui Weygand, căruia, după cum am aflat mai tîrziu, îi scrisese îndată după armistițiu, făcînd uz de prietenia lor și de amintirea lui Mangin, socrul lui, pentru a-l asigura de respectul sau de disprețul lui, după atitudinea pe care-o va lua în cursul războiului de-acum încolo. Drept răspuns, Weygand a dat ordin să fie judecat în lipsă, condamnat la moarte împreună cu de Gaulle, cu confiscarea întregii lor averi. Dar, pe vremea aceea, nu știam nimic despre el de

cînd îi primisem scrisoarea din Panama, și mă întrebam, adevărat, fără prea mare îngrijorare, ce tabără alesese... N-am fost surprins aflînd că era la Londra, cu francezii liberi ; dar liniștit, fericit și mîndru că, pînă în prezent, bunii mei prieteni personali erau cu toții contra colaborării : ceea ce înseamnă că nu-i alesesem prea rău...

VI

Era o iarnă grea, zăpada acoperea totul. La atelier erau destule vreascuri ca să ne încălzim, dar degeram de îndată ce trebuia să merg la vreun client. Acasă, unde împărțeam ultimele ore ale serii între redactarea romanului și cea a articolelor, nu aveam ca mijloc de încălzire decît un vechi Godin fără cărbuni ; îl umpleam cu butuci, tăiați în bucăți mici ca să ardă încet, ceea ce producea o mulțime de gudron ce se prelingea de-a lungul burlanelor, și care trebuia adunat într-un castronaș, și care, și el, mă tem că degaja mult oxid de carbon ; din care cauză, poate, m-au apucat în iarna aceea niște dureri de cap rebele, de care mai sufăr și acum.

Doamne, ce lungi erau zilele acelea, care începeau dis-de-dimineață, pe întuneric, și se terminau seara, tot pe întuneric ! Iarna se tîra fără de sfîrșit, fără să se întîmple nimic, războiul parcă sta pe loc, înghețat și el pe zeci și

zeci de ani. Era o lungă noapte înghețată, trăiam fără viitor, scriam fără bucurie : articolele mele erau mai mult decît nimic, dar simțeam efortul atît de disproporționat față de tragicul somn al gîndirii franceze ! Simțeam, simțeam că ar fi trebuit să fac altceva, să întreprind o acțiune mai vastă. Dar care ? Aveam imaginația amorțită de frig.

Dacă oamenii sufereau de frig, în schimb sufereau și de foame. Prăvăliile de alimente, destul de bine aprovizionate pînă în toamnă, s-au golit apoi foarte repede. Și clienții erau nevoiți să stea la coadă ceasuri întregi, în zăpada noroioasă și pe-un vînt rece ca gheața, ca să capete vreo cîțiva napi. Rar de tot, rații de zahăr, carne, făină se obțineau numai cu cartelă. Ca să capeți cartela aceea, îți trebuia un act de identitate în care era trecută și religia. Cum nu am nici una, drept distracție cam amară, mi-am întrebat gemenii, care aveau șase ani, cu ce religie preferau să figureze : protestanți, ca mama lor, catolici ca bunica, sau evrei ca bunicul ? „Ah, nu evrei, nu !" au spus fără șovăire. Mi-am simțit inima strîngîndu-se : chiar în fundul acelui sat, înțeleseseră nedeslușit că a fi evreu în Franța din acea vreme nu era o afacere bună...

Cu sau fără cartelă, de altfel, mîncarea era mizerabilă, și chiar mai mult la Paris decît la țară. Parizienii suportau foarte greu această semifoamete. Burta le deschidea capul. Nu mai priveau surîzînd cînd treceau soldații cu cizme, îmbrăcați în verde-cenușiu. Îi porecli-

seră *doryphores*[1], fiindcă, din cauza rechizițiilor, cartofii dispăreau de pe piață. În sfîrșit, lumea a înțeles că așa-zisele lor cumpărături, plătite cu indemnizația de ocupație (patru sute de milioane de franci-1940 pe zi), nu era decît un jaf deghizat. Relațiile, după expresia profetică a lui Jean-Richard Bloch, se încordau „ca o strună de vioară". Nemții nu-și făceau iluzii, și faimoasa lor „corectitudine" se resimțea, reacțiile lor deveneau violente. După asasinarea, la Nantes, a unui ofițer superior — o afacere respingătoare de moravuri — cincizeci de ostateci, indicați nemților de ministrul Pucheu, avînd în capul listei una din mințile cele mai luminate ale partidului comunist, au fost împușcați în lagărul de la Châteaubriant.

Textul scrisorii de adio a unui tînăr licean circula din mînă în mînă, recopiat, dactilografiat; expresiile erau înălțătoare și emoționante, storceau lacrimi; după ce-și exprimase din plin mîndria de a cădea pentru Franța și își consolase părinții cu cuvinte corneliene, în ultimul rînd al scrisorii, totuși, nu mai putea să-și stăpînească biata lui frică: „E greu totuși să mori..." Această scrisoare și un poem al lui Aragon — pe care Lescure îl primise prin mijlocirea nu știu cui, poate încă o dată prin fiul său — poem despre moartea lui Péri, a „aceluia care cînta în timpul torturii", emoționant în expresia lui voit naivă,

[1] **Gîndaci care se hrănesc cu frunze de cartof, distrugînd astfel recolta.**

populară, aproape ca de bîlci, apăreau alături de articolele noastre, pe care le redactasem între timp. Lescure adăugase o poveste născocită de el, și mă pusese să mă gîndesc și eu la o nuvelă, pentru numărul următor. Am promis să mă gîndesc. Dar nu prea sînt inventiv, și am stat destul de mult fără să-mi vie inspirația, cu creierii amorțiți de frig.

Zăpadă, zăpadă... Mă văd la căderea nopții traversînd Piața Concordiei, albă, pustie și tăcută, fără o lumină, fără o mașină. Ce frumoasă era piața sub acest giulgiu de mort! Și Champs-Elysées, strada Royale, podul, statuile, colonadele, ca peisajele urbane, pustii sub strălucirea lunii, pe care le picta odinioară Chirico... Acest Paris, ațipit ca Frumoasa din pădurea adormită, era de-un patetism care-ți sfîșia inima. Lîngă mine era colonelul Humbert, care, în trecere prin capitală, ceruse să mă vadă. La el, vă amintiți, am apelat ca să mă schimbe la altă armă și nu reușisem. Totuși, diferența de vîrstă, de ocupație, de situație, faptul că fusese șeful meu la Saint-Cyr, toate acestea puneau între noi acea distanță imperceptibilă care împiedică simpatia să devină intimitate. Sora lui, Paulette, făcea legătura între noi. Mă întrebam ce avea să-mi spuie. Știam că făcea parte din Comisia de armistițiu, însărcinată să apere (în limitele înguste ale posibilului) interesele franceze contra pretențiilor învingătorului. Se întorcea de la Wiesbaden. Mergeam prin tăcerea vătuită a zăpezii de sub pașii noștri, mă pusese să-i povestesc cum făcusem eu „campania", și așa

am ajuns la Weber (această veche cafenea, azi dispărută, și care devenise sediul lui *Lufthansa*[1]...). Sub terasa cu geamlîc, înghesuiți lîngă focul plăpînd al unei sobe de tuci, mi-a povestit propriul lui dezgust : lupta zile și săptămîni întregi pentru a smulge cîteva avioane, pentru a salva cîteva locomotive, pentru a face ceva rezerve. Dădea socoteală Vichy-ului de concesiile pe care le obținea și primea drept răspuns ordinul de a nu se tocmi de loc. Uneori chiar, li se oferea nemților ceea ce uitaseră să ceară.

Se îmbolnăvise de indignare înăbușită. Nu rostea cuvîntul trădare, prea militar în inimă și cuget pentru a îndrăzni să arunce contra șefilor săi o asemenea acuzație ; dar simțea nevoia mișcătoare de a-și da drumul, de a încredința altuia necazul și tulburarea lui. Ceruse să fie eliberat din funcțiile pe care le avea. Pleca din Wiesbaden și se ducea în Sud, unde urma să ia comanda unei unități a armatei de armistițiu. Spera să poată sădi în trupele sale hotărîrea și spiritul răzvrătirii. Mă temeam, fără să-i spun, că și în această privință își face iluzii.

Mă întrebam mai cu seamă de ce m-a ales pe mine pentru aceste mărturisiri. Poate că nu avea încredere în propriul lui mediu, și mi-a vorbit ca bărbierul regelui Midas, destăinuind unei găuri în pămînt taina prea grea a urechilor de măgar. Cînd ieșirăm de la Weber, ningea iar cu fulgi mari. În tăcerea aceea,

[1] Aviația civilă germană.

noaptea de cerneală era înfiorătoare. Am văzut depărtîndu-se, dispărînd în alb, în negru, marțiala lui siluetă deșirată. Mi-a trecut prin minte — dar ar fi fost prea tîrziu — că nu-mi spusese tot. Că mai întîi a vrut să vadă ce cred eu. Că poate în curînd am să-l revăd. Ceea ce s-a și întîmplat, dar după mult timp.

De la o săptămînă la alta migrenele mele se intețeau, chiar cînd la primele raze ale soarelui am stins Godin-ul. Pînă într-o zi de mai, cînd s-au instalat definitiv. Într-o seară, cînd Yvonne Paraf îmi corecta la ea acasă un exercițiu de engleză (ocupația germană mă decisese să studiez această limbă) și văzîndu-mă suferind îngrozitor de cap și de stomac, avu strania idee — „ca să te scap“, îmi spuse ea — să mă facă să înghit un pahar de apă saturată cu sare ordinară. Departe de a vomita, m-am simțit atît de prost că nu m-am mai gîndit decît să mă bag în pat. În drum spre ea, eram cît pe ce să leșin în metro ; i-am cerut împrumut bicicleta. Să fi fost aerul liber și mișcarea ? Dar am ajuns în strada Servandoni sănătos tun. I-am telefonat să-i dau ideea, ca doctorul Guy Mauve din *Familia Fenouillard*, să facă un raport la Academie asupra efectelor combinate ale sării și bicicletei, m-am culcat foarte fericit, pentru ca, trezindu-mă, să-mi găsesc iar migrena credincioasă la postul ei, și ani în șir să nu mă mai lase nici o zi.

Ceea ce se petrecea în aceea lună mai nu era într-adevăr de natură s-o vindece. Spiritualul și încîntătorul Francis Jourdain, venind să ia

dejunul la Villiers într-o duminică, îmi aduse la cunoștință niște evenimente îngrozitoare. Arestaseră de curînd (era pentru prima oară) mai multe mii de evrei, pe care-i îngrămădiseră, spunea, nu prea departe de mine, la Pithiviers și la Beaune-la-Rolande. Așadar Pétain făcea pe cîinele de hăituit pentru stăpînii lui naziști, în această vînătoare de evrei de care pretinsese că vrea să scutească Franța ! Ceva mai tîrziu, ticăloșia s-a agravat și mai mult : Pétain îi preda lui Hitler refugiații lui rasiali și politici ; și prin acest gest de bătrîn, care cu o mînă tremurîndă oferă călăului copilul lui adoptiv pentru a-și pune la adăpost fiii legitimi, murdărea cu o culme a dezonoarei un pămînt de refugiu tradițional. O singură veste bună : la intervenția rușilor, Jean-Richard Bloch, ca și Lenin, a putut să străbată Germania într-un vagon plumbuit. Era la Moscova. Prietenii lui răsuflau ușurați.

În același timp, Hitler strivea sub bombe Iugoslavia, îi invada teritoriul, apoi pe cel al Greciei. Zvastica flutura pe Acropole : groaznic, groaznic, teribil de groaznic ! Încercam să mă mîngîi cu eroul lui Robert Ganzo, căruia prizonierul lui refuză să-i dea drumul : poate că Hitler era și el pe cale să-și împotmolească armatele într-o Europă care nu-i va mai da drumul ? Pentru moment, din păcate, demonstra mai ales forța lui irezistibilă... Și cînd peste o lună, în timp ce mă rădeam, gol pînă la brîu, l-am văzut apărînd, cu ochii ieșiți din orbite, pe vechiul meu coleg Coronel,

refugiat la Villiers într-o casă de lîngă mine, anunțîndu-mă excitat :

„— Ai ascultat radio-ul ?

— Nu.

— Hitler i-a atacat pe ruși !

— Nu se poate !

— Pe cuvînt ! Întreabă pe cine vrei !“

mai întîi n-am știut ce să cred despre acest eveniment nemaipomenit. Victoriile lui Hitler, una după alta, de șapte ani încoace, mă năuciseră atît de tare că începeam totdeauna prin a prevedea tot ce-i mai prost. Fiindcă, pînă acum, nu atacase niciodată un stat fără a fi sigur că se va prăbuși la primul șoc : Austria, Cehoslovacia, Polonia, Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia, Franța, Grecia, Iugoslavia, nici unul nu rezistase mai mult de cîteva zile. De altfel, anunțase asta în convorbirile sale cu Rauschnig, cînd îi spunea că strategia lui va fi „să distrugă mai întîi inamicul din interior“. Nu se verificase oare asta peste tot ? Și procesele de la Moscova, socotite pe-atunci atît de inexplicabile încît păreau demente, nu erau oare un semn amenințător că de această „prăbușire din interior“ nu fusese scutită nici Uniunea Sovietică ? În acest caz, Hitler nu avea să intre încă o dată ca în unt în inima unei țări politicește subminată, putredă de trădare și în care un guvern fascist și răzvrătit, după ce l-ar fi răsturnat pe Stalin, ar fi fost gata, ca și cel de la Vichy, să capituleze fără luptă și să alăture lagărului inamic ? Atunci, dacă, din nenorocire, asta s-ar întîmpla, ce speranță ar mai rămîne Europei, Franței ? Cu un continent

întreg în spatele lui, avînd asigurate și materii prime, și produse industriale, petrol, cereale, grăsimi, poate și mînă de lucru și trupe noi în proporții aproape infinite, cine l-ar mai putea învinge pe Hitler ? O dată mai mult ar fi vorbit ca un prezicător, cînd a anunțat că ordinea nouă va domni o mie de ani.

Atacul lui Hitler a avut loc bineînțeles — ca și cel din Renania, Anschluss-ul, Praga, Polonia — într-o duminică. Îl așteptam la dejun pe Léon Motchane cu Yvonne. El era, cum am mai spus, rus de origină, și, fără să fie „rus alb", nu era nicidecum comunist. Eram în grădină cînd a intrat pe poartă. S-a apropiat frecîndu-și tare mîinile ; pe fața lui lungă, gura lui surîzînd îi întindea buzele cărnoase. „Ei ! strigă de departe. Ce spui de asta ?" Cîteva secunde m-am întrebat dacă ceea ce îl bucura nu era iminenta înfrîngere a lui Stalin Și continuă : „Este prima veste bună de-un an încoace !" Am spus : „Dar dacă Stalin va cădea ?..."

— Ce-ți trece prin cap ! strigă el. Nu-i cunoști pe ruși ! Stalin și regimul lui, n-are importanță dacă-s iubiți sau nu : sfînta Rusie este atacată, și-au s-o apere. Pînă la moarte. Și sînt de neînvins. Cînd are posibilitatea să manevreze pe două treimi din Europa și jumătate din Asia, o armată nu poate fi distrusă. Hitler a comis eroarea lui Napoleon. Chiar dacă la început va avea succese, a pornit să se scufunde într-o prăpastie fără fund. Acolo-i va fi pieirea. Să bem pentru victorie !

Primele zile ale campaniei au confirmat această speranță. Înfrîngerile sîngeroase ale Armatei Roșii, departe de a slăbi puterea centrală, nu au făcut decît să întărească și mai mult coeziunea ei, în același timp cu adeziunea populară. Văzînd cu ce curaj se bate poporul sovietic, un val de simpatie nouă îi cuprindea pe francezi, chiar pe cei mai ostili comunismului. „Ce povești ni se spuneau ? se indigna în fiecare joi, cînd așteptam trenul local ca să mă ducă la Paris, micul șef de gară din Villiers-Montbarbin. Vor să mai pretindă că oamenii aceștia au să se lepede de regimul lor ? Ar lupta ei atunci cum luptă ca să-l apere, nu-i așa, domnule Bruller ?" Îl aprobam fără să găsesc că trebuie să-i repet vorbele lui Léon despre sfînta Rusie. De altfel, împărtășeam opinia populară : rus de-ai fi, ai lupta oare așa din toată inima pentru ceva ce urăști ?

Această nouă speranță, un soare frumos luminînd grădina înflorită, prezența mamei mele, copiii în vacanță, dădeau vieții noastre de țară nuanța unei ambianțe amăgitoare de vacanță. Mi se întîmpla ca, văzînd pe cei doi gemeni tăvălindu-se prin iarbă, să uit o oră de nemți. Pe-atunci fiii mei făceau atîtea prostii (cea mai mică era distrugerea metodică prin fărîmițarea în bucățele, zi de zi, fără ca vreodată să fie prinși asupra faptului, a zidului dinspre drum) încît, pentru a mă scuti să-i pedepsesc mereu, am inventat pentru faptele lor bune, față de un barem de pedepse, un barem de indulgențe care trebuia să le permită să răscumpere cel puțin cîteva bătăi la fund. Dar ei

nu răscumpărau niciodată și preferau să suporte pedeapsa. Îngrijorat, presupuneam că adunau indulgențele în vederea unei prostii extraordinare. Dar nu ; trezisem în ei o pasiune abstractă : aceea de a tezauriza. Și, ca doi avari, n-au încetat să-și rotunjească mereu tezaurul de indulgențe, fără a se decide vreodată să-l știrbească.

Nu fără rușine, totuși, mă bucuram în sînul familiei de primele zile ale verii, și de speranța pe care o puneam în Uniunea Sovietică. Cînd eram mai chinuit, mă întrebam : ce să fac ? Lescure transmisese directorilor de la *Pensée libre* toate articolele noastre, nu aveam decît să așteptăm apariția lor înainte de-a ne apuca să căutăm alți redactori. Această lipsă de activitate mă apăsa, eram sigur că exista ceva mai bun de făcut ; Lescure stăruia mereu să scriu o nuvelă, eu mă enervam, dînd la o parte una după alta orice idee care-mi venea ; nici una nu mi se părea în stare să împărtășească cititorului certitudinile care mă sufocau.

VII

Atunci l-am întîlnit, la rîndul meu, pe Flodobert. Coboram strada Vieux-Colombier, cînd, în fața teatrului, l-am văzut urcînd spre mine, cu înfățișarea lui de intrigant romantic, surîzînd de această întîmplare fericită. Dacă

n-ar fi început să scrie în ziarele nemțești, cîtă plăcere aș fi avut și eu să-l revăd ! La Praga ne simpatizasem cu mare plăcere, și din acea simpatie mai păstram cîteva urme, cu toată decepția. Nu m-am putut decide să-l evit prea fățiș. Așa că l-am lăsat să mă ia de braț. S-a întors din drum ca să meargă cu mine, vorbind vesel și volubil, fie că într-adevăr găsea că nu ar fi avut nimic să-și reproșeze, fie din contră, că-și ascundea jena sub un torent de vorbe. Nu mai țin minte tot ce mi-a spus, dar sensul general era că trebuie să faci haz de necaz. Dar tocmai atunci, în momentul cînd Lescure și cu mine intram într-o nouă acțiune clandestină, și tocmai în cercurile literare, nu eram să mă descopăr față de un scriitor trecut de partea cealaltă, oricît de simpatic ar fi fost el. Îi răspundeam deci destul de rece prin simple banalități. Nu părea de loc mirat de asta. Ajunsesem pe refugiul de la încrucișarea străzii Sèvres cu bulevardul Raspail, unde era atunci gura de metro, m-a sfătuit să citesc cartea pe care o avea sub braț și care, spunea, abia apăruse : *Grădini și Drumuri*, de Ernst Jünger. Cu așa nemți te puteai înțelege ! Cîtă sensibilitate, cîtă înțelegere, ce dragoste pentru Franța ! Ca să fie mai sigur că am s-o citesc, mi-a băgat exemplarul lui în mîini, mi-a spus : „Pe curînd !“ și a plecat de lîngă mine cu un pas vioi și sprinten, cu părul în vînt, iar eu am coborît să iau metroul.

Acest Ernst Jünger, care făcuse ca ofițer campania din Franța, era autorul unei alte lucrări, care și ea fusese de curînd tradusă,

un roman simbolic, intitulat : *Falezele de Marmoră.* Nu o citisem, dar unii erau convinşi că, sub alegorie, se putea desluşi o ciudată libertate de gîndire faţă de regimul nazist. În ce mă priveşte, găsisem într-adevăr straniu să văd expusă în toate vitrinele (începînd cu cea din strada Vaugirard, aproape în faţa Senatului, unde Goering îşi avea statul-major, pînă la marea librărie germană, din bulevardul Saint-Michel, care se deschisese în locul berăriei Harcourt) pe banda care înfăşura volumul, traducerea acestor versuri ale lui Goethe :

Ce-i trecător, ce piere-n gol
E doar nisip, şi e simbol.

Erau oare cuvinte mai convingătoare pentru a ne încredinţa de nestatornicia cuceririlor militare ? Era extrem de surprinzător... Am început deci să citesc *Grădini şi Drumuri* : însemnări zilnice ale locotenentului Jünger, reflecţiile lui, într-adevăr extrem de afectuoase, asupra Franţei pe care o descoperise, sau redescoperise, după cum se desfăşurau mişcările armatelor, contactele sale cu satele, cu locuitorii lor, cîteva aventuri cu femei şi numeroase vizite la cimitire, care exercitau asupra lui o stranie atracţie.

Am citit acest panegiric al Franţei învinse, scris de unul din învingătorii ei, cu un sentiment adînc de jenă, de enervare. Nu credeam într-o cursă, într-o operă de circumstanţă. Autorul părea sincer. Dar chiar această sinceritate provoca în mine un puternic instinct de apărare. Cartea a putut să apară : prin ur-

mare... Îmi închipuiam cititori mai puţin bănuitori : ce tentaţie de a vedea în acest neamţ purtătorul de cuvînt al gîndirii germane faţă de noi ! Ce pericol în această tentaţie ! Dacă Jünger nu era complice, era păcălit.

Eram încă sub efectul acestei lecturi cînd, în luna iulie, l-am primit la Villiers, în pensiune, pe prietenul meu Jacques Vallette, anglofil, directorul Şcolii Alsaciene, ginerele rectorului Charlety şi cumnatul lui Paul Hartmann, editorul meu, pentru care el tradusese *Puck* de Kipling şi pe care eu o ilustrasem cu gravuri. Mi-am luat singur vacanţă. (Şi din clipa aceea prevedeam că n-o să mai reiau munca de dulgher. În afară de chinul pe care mi-l dădeau de două luni migrenele mele zilnice, doream să am mai multă libertate : eram sigur că legăturile stabilite încetul cu încetul de Lescure vor da roade curînd şi trebuia să fiu disponibil. Din acest punct de vedere, boala, pe care-o putuse constata patronul meu, va fi un bun pretext ca să las lucrul fără să trezesc în sat vreo curiozitate, vreo bănuială.) Între timp, ca să cîştig ceva bani, avusesem ideea unei publicaţii cu tiraj ultrarestrîns (douăsprezece exemplare), pe care aveam s-o ilustrez de mînă şi care s-ar putea vinde scump la tot atîţia bibliofili. Alesesem pentru început trei povestiri poetice de Edgar Poe, dintre care prima avea titlul *Tăcere,* titlu care m-a atras. Jacques Vallette îmi corecta traducerea.

Într-o zi, pe cînd luam masa sub o tufă de liliac, îmi povesti o anecdotă. O ştia de la un prieten care fusese eroul ei sau, mai bine zis,

martorul ei. Acesta lua cina într-un restaurant de bursă neagră, cînd au venit și s-au așezat în spatele unei coloane, la o distanță la care se putea auzi, un neamț în civil, altul militar. Vorbind perfect limba, le urmărea ușor conversația. Militarul era îngrijorat. Se întorcea din Polonia în ruine, sfîșiată, distrusă, și regăsea Franța învinsă liniștită și aproape înfloritoare ! I se vorbea peste tot de strîngerea de mînă de la Montoire, promisiune de reînviere. Vor lăsa oare să se ridice din nou la frontierele Reichului inamica necruțătoare a poporului german ? N-ar fi o nebunie să se îngăduie așa ceva ? Mai întîi, civilul l-a lăsat să vorbească. Apoi, cu o voce cam ironică, a spus : „Lasă-i pe francezi să adoarmă cu iluziile lor. Pentru a-i nimici, trebuie mai întîi să le pilim ghearele. Nu înțelegi că-i păcălim ?“ Și a terminat în franțuzește, cu un pronunțat accent : „Îmi sărut rivalul, dar ca să-l înăbuș !“ Amîndoi au rîs cu poftă.

A fost pentru mine ca o rază de lumină. Găsisem subiectul nuvelei ! Iată, pentru francezii care încă mai șovăie — plini de iluzii — și în primul rînd pentru scriitori, ce trebuia să exprim în nuvela pe care Lescure îmi sugerase s-o scriu. Am să pun în scenă acest ofițer neamț, dar n-am să fac din el un inamic al Franței, ci din contră, un om îndrăgostit de ea, sedus de ea cum fusese Ernst Jünger, crezînd sincer în căsătoria foștilor adversari într-o Europă fericită, și pe care descoperirea brutală a adevăratelor planuri naziste l-ar umple de uimire. În felul acesta ar fi putut, luni întregi,

și de bună credință, să încerce a-i convinge pe amicii lui francezi de nobilele intenții nemțești, pentru a descoperi pînă la sfîrșit că-i înșelase îngrozitor. Ar trebui ca încercarea lui de seducere să fie eficace, aproape pe punctul de-a reuși. Deci neamțul urma să fie simpatic. Cel mai bun neamț posibil. Francezii, la început reci ca gheața, se vor lăsa emoționați și, încet-încet, convinși. Asta va reieși din sentimentele unei fete care de la ura rece ar trece spre un fel de atracție stăpînită, nemărturisită. Și deodată m-am gîndit, într-o zi cînd tundeam iarba din grădină, evitînd să stric stînjeneii : „Ea n-o să scoată nici o vorbă“. Căci am înțeles că se va găsi în situația în care am fost eu față de ofițerul care se încăpățîna să mă salute și pe care eu nu-l salutam... Ce va face neamțul meu la sfîrșit, cînd va trebui să-și mărturisească înșelătoria involuntară ? Un moment m-am gîndit că va trece el însuși la revoltă contra unei acțiuni criminale, și că va antrena după el gazdele. Dragostea celor doi tineri ar putea atunci să fie mărturisită, să izbucnească în sfîrșit. Dar acest final fericit mi-a apărut imediat ca un artificiu literar, fals din punct de vedere istoric. Ultimii rezistenți contra lui Hitler dispăruseră de șase ani, morți sau înghițiți în *Noaptea și Negura* lagărelor. Orice neamț rămas liber nu putea să aibă față de nazism decît o atitudine de aprobare, sau cel puțin de supunere, de ascultare. Imensa supunere nemțească era drama acestei țări, și a Europei. Ernst Jünger iubea Franța, dar se supunea. Dacă

eroul meu ar fi fost un om de caracter, n-ar fi putut fi nici liber, nici ofițer. Incapabil de-a nu se supune, nu putea decît să se ducă la moarte pentru niște stăpîni ale căror uneltiri totuși îl înspăimîntau. Cînd fata va deveni conștientă de toate astea, va avea pentru el imensa privire de smulgere decepționată, de milă disperată, pe care o surprinsesem la Stéphanie cînd a înțeles că slăbiciunea mea, lipsa mea de maturitate, ușurința mea de cățel, nu vor putea răspunde cerinței ei infinite de încredere. Și unicul cuvînt, adio, pe care va consimți să-l rostească în ultima clipă, n-ar fi decît pomana unei iubiri imposibile și dureroase.

M-am apucat aproape imediat să-mi scriu istorisirea. Pe cînd neamțul meu se contura, nenumărate amintiri veneau să completeze personajul. Bineînțeles, amintirile despre omul pe care îl cunoscusem odinioară la Montana; despre convorbirile noastre, seara, la gura sobei, în micul salon demodat al hotelului; despre sentimentele pe care le avea față de Franța, despre speranțele sale de înțelegere între țările noastre, și mai tîrziu, pe drumul exilului, anunțîndu-mi apocalipsul pe terasa Mahieu din bulevardul Saint-Michel. Amintirea ofițerului care mă saluta în fiecare zi surîzînd. Cealaltă, mai tîrzie încă, din vara aceea tristă, a unui alt neamț, în costum de tenis, intrat în grădină din greșeală, crezînd că a intrat în castel, și care încredința soției mele rămasă fără grai, apoi mie, sosit mai tîrziu, tristețea de-a nu găsi în Franța legăturile pe

care le sperase pentru a sta de vorbă despre artă și literatură; și la fiecare două minute uitîndu-se la ceasul de mînă, spunînd: „Vai, e ora mesei“, cu speranța de a fi invitat; și începea să vorbească iarăși, ca să nu se piardă în tăcerea aceea de neînvins. Și amintirea unui alt neamț, înalt, blond, zîmbitor, și el rătăcit la noi, căutînd drumul spre castel, zărindu-l în sfîrșit și întorcîndu-se spre noi și spre casa lungă și joasă: „Ce rău îmi pare... Aici e un castel mult mai frumos...“ Nici acești doi nemți nu păreau să aibă față de Franța sentimente rele. Dar, oricît de „nemți cumsecade“ ar fi fost ei, își serveau Führerul, se făceau uneltele planurilor lui îngrozitoare.

Mi-am adus aminte și de acea doică nemțoaică, pe care-o chema Nana și pe care am avut-o cîteva luni pe cînd gemenii noștri erau mici de tot. Era o fată zdravănă, cumsecade, plină de grijă, foarte devotată, dar care a început să ne îngrijoreze în ziua de Crăciun cînd, cu banii primiți ca să-și cumpere ce i-o plăcea, s-a întors după ce a cumpărat în strada Saint-Sulpice un cap de Crist îngrozitor, din ipsos pictat, din care curgea, sub coroana de spini, un sînge lucios, da, un roșu aprins, ca și cum ar fi fost încă proaspăt de tot, cu fața verzuie, cu ochii dați peste cap și cu limba umflată, violetă, ieșind dintre buze: „Nu-i așa că e frumos?“ Mai tîrziu îngrijorarea noastră a crescut cînd s-a apropiat de noi cu un țînțar între degete, spunîndu-ne: „Vedeți, îl pedepsesc: îi smulg piciorușele unul... după... altul!“ Și ne-am hotărît în sfîrșit să ne des-

părţim de ea după ce ne-a povestit visul pe care-l avusese, vis în care, cînd îi făcea baie micului nostru Jean-Louis, îl uitase pe foc şi-l regăsise mai tîrziu, mă credeţi, doamnă ? fiert de tot...

În ce priveşte tehnica nuvelei, mă ţineam de obiectivitatea pe care mi-o impuneam după exemplul lui Conrad, interzicîndu-mi să fac vreodată să se înţeleagă un personaj printr-o descriere introspectivă ; ci numai, ca în viaţă, prin ceea ce se poate vedea sau auzi : gesturile, mîinile care îl trădează, vorbele totdeauna pline de echivoc, tăcerile care-l demască fără să bănuiască.

Toată această poveste a trebuit s-o compun sub influenţa unor migrene groaznice, pe care şase tablete de aspirină înghiţite deodată nici măcar nu le potoleau. Văzusem zece medici, fără nici un rezultat, înainte de-a mă gîndi să consult un prieten, care mi-a spus să fac analiza sîngelui, a găsit o cantitate excesivă de uree, m-a ascultat peste tot şi a încheiat spunîndu-mi că este ceva serios şi că întîrziasem prea mult : aveam o azotemie şi trebuia, imediat, să mă supun celor mai severe restricţii. Întîlneam uneori, în concediu în sat, un om a cărui meserie era să urmeze cursurile la Şcoala de medicină, pentru a le multiplica şi vinde studenţilor. „Azotemie ? îmi spuse. Am să vă dau capitolul." Şi am avut plăcerea să aflu că rinichii mei se distrugeau în mod incurabil, ireversibil, mergînd spre o criză de uremie fatală, ce trebuia să apară peste cîţiva ani.

După o lună de regim cumplit, care, din cauza foametei, se reducea practic vorbind, la supe de legume şi morcovi raşi (regim care m-a învăţat că înfometarea prin dezgust poate fi tot aşa de îngrozitoare ca şi cea prin inaniţie), ureea mea s-a redus atît de mult că nu mai aveam de ajuns... I-am scris asta medicului ce-mi era prieten, care, între timp, trebuise să fugă în zona liberă. Mi-a răspuns cu nepăsare : „Probabil că a fost o remisiune". Dar cum asta, cu perioade cînd mai bune, cînd mai rele, durează de douăzeci şi cinci de ani, sper că va mai dura puţin.

Din nenorocire, „remisiunea" n-a avut nici un efect asupra durerilor de cap, care au stăruit şi mai vîrtos. Uneori, nu mai puteam. Trebuia să las scrisul. Dar, pe de altă parte, evenimentele, cu recolta lor zilnică de tristeţe şi de nelinişte, mă grăbeau să scriu înainte. După atentatul nereuşit al tînărului Colette asupra lui Laval şi Marcel Déat, s-a dezlănţuit o nouă arestare în masă a evreilor. Nemţii erau la porţile Leningradului, ameninţau Moscova. Mă culcam devreme, refugiindu-mă între cearşafuri ca matadorul cu burta spintecată, care se culcă pe nisipul îndurător al arenelor. Uneori deschideam radio-ul ca să adorm în sunetele muzicii de la postul de radio elveţian. Într-o noapte am auzit înălţîndu-se o voce de femeie atît de limpede, atît de fluidă, atît de cristalină încît, pe jumătate adormit, de-abia puteam să cred că e o voce umană, întru atît părea că ţîşneşte dintr-un corp ceresc. Am crezut că era Bach (mi-am

dat seama mai tîrziu că era François Couperin), mă simţeam eu însumi desprins de trup, plutind între cer şi pămînt, ca şi cum cosmosul m-ar fi chemat să mă risipesc, să mă dizolv în el. Mi se părea că, dacă aş fi putut muri în clipa aceea, aş fi murit cu seninătate şi chiar cu bucurie.

Am reuşit totuşi să termin de scris pe la sfîrşitul verii. Am căutat foarte mult timp un titlu pentru violenţa ascunsă a acestei povestiri fără zarvă şi fără mînie. În fiecare zi înşiram zeci de titluri şi nici unul nu-mi plăcea. Apoi m-am gîndit la o imagine poetică şi sălbatică ce mă urmărea deseori : sub liniştea înşelătoare a suprafeţei apelor, încăierarea nesfîrşită şi crudă a animalelor în adîncimi. Şi mi-am intitulat nuvela *Tăcerea mării*.

Nu fără teamă şi fără ezitare i-am prezentat-o lui Lescure : ce-o să gîndească oare despre ea ? Cum era destul de scurtă, am stat cu el pînă ce-a terminat s-o citească, în atmosfera ascetică şi de literat a odăiţei lui. Ştiam totuşi din experienţă, că va fi inutil să încerc să urmăresc pe faţa lui aprobarea sau decepţia. Şi într-adevăr, timp de mai bine de-o oră, a rămas de nepătruns, în timp ce gura lui dreptunghiulară sub mustaţa ca peria se strîmba uneori, dînd semne nedesluşite. În sfîrşit, a ridicat capul, a îndreptat spre mine o privire înceţoşată, umedă, şi a spus : „De mult n-am mai simţit o asemenea emoţie".

M-am arătat fericit şi uşurat ; aşadar era publicabilă. Aşteptam numărul din *Pensée libre* în care trebuiau să apară articolele noas-

tre şi nuvela lui Pierre de Lescure. A mea avea să se publice în numărul următor. Ezitam amîndoi dacă s-o dea de pe-acum responsabililor, sau dacă deocamdată s-o ţin la mine. Am decis s-o păstrez pentru a putea, eventual, să suprim cîte ceva sau să fac unele modificări. După care, cîteva zile mai tîrziu, am aflat catastrofa : *Pensée libre* era distrusă. Gestapoul făcuse o percheziţie la tipografie, pusese mîna pe material, tipograful era închis. Responsabilii, înainte de a dispare, arseseră în grabă manuscrisele : al meu scăpase ca prin urechile acului ! Ca totdeauna consecvent cu principiile sale de prudenţă, Lescure nu mi-a spus numele lor, n-am aflat că era vorba de Jacques Decour şi de Georges Politzer decît atunci cînd, mult mai tîrziu, au fost prinşi şi împuşcaţi. Căci îndată, fără a se descuraja, i-au vorbit lui Lescure de un nou proiect, acela de-a scoate în locul defunctei reviste o foaie literară, deci eliberată de orice servitute politică, şi-al cărei titlu ar fi *Lettres françaises*. Dar ţinînd seama de experienţa avută, de faptul că naufragiul, de la al doilea număr al revistei *Pensée libre*, se datora grosimii ei, care implica un material şi un număr de tipografi ce depăşeau normele de securitate, urma să ne întoarcem pentru început la sistemul prudent al foilor multiplicate la şapirograf, pînă se va găsi din nou un tipograf discret. Necazul, în ce mă privea, era că, evident, nuvela mea nu va putea apare, din lipsă de spaţiu.

Totuşi, nici eu nu-mi lăsasem creierul în adormire. Dispariţia revistei făcea din mine brusc

un scriitor fără editor. Ori, o asemenea situație nu era pentru mine o noutate, deoarece albumele mele personale de dinainte de război mi le tipărisem totdeauna singur. De ce nu mi-aș publica povestirea în același fel ? Prea scurtă pentru a face un volum ? Dar *Isabelle, Paludes*, de André Gide, *Confidențe africane* de Roger Martin du Gard nu erau mult mai lungi. Am scos *Confidențe* din raftul ei și am numărat paginile, rîndurile și cuvintele : am găsit într-adevăr cam același număr. Așadar se putea lua în considerare publicarea fără a fi ridicol. Și hotărîrea mea a fost luată.

N-am să vă ascund că, în acest proiect și în această hotărîre, o fărîmă de vanitate și o adiere de romantism cam copilăresc și-au jucat micul lor rol. Îmi aminteam povestea acelor rebeli împotriva lui Napoleon al III-lea pe care gazda lor, în timpul unei mese, îi uimește punînd la loc de cinste, la mijlocul mesei, un bust al suveranului detestat. Dar în timpul desertului, gazda ia un ciocan, îi trage împăratului una în cap — și o sută de mici exemplare din *Châtiments*[1], tipărite în Belgia, se împrăștie pe fața de masă... Vedeam foarte bine *Tăcerea mării* țîșnind la fel dintr-un bust al lui Hitler la masa unor luptători în Rezistență... Și ce-o să se mai povestească, mai tîrziu, această festă jucată inamicului !

Dar un alt gînd, mai serios, mi-a venit deodată ca o iluminare : dacă aș izbuti să înjgheb,

[1] Cunoscută culegere de versuri în care Victor Hugo îl satirizează pe Napoleon al III-lea.

în ciuda tuturor greutăților, serviciile necesare pentru publicarea povestirii mele (tipărire, broșare, difuzare), s-ar putea apoi utiliza pentru o serie de alte lucrări ! O casă de editură clandestină („vedeam“ deja — ce curios — volumele în coperta galbenă a volumelor broșate de dinainte de 1914) nu era oare ceea ce trebuia în cele din urmă pentru a satisface pe scriitorii care nu pot să apară, cum este bravul nostru Henri Membré și desigur mulți alții ? Mai mult încă, nașterea, apoi existența și realitatea practică a unei asemenea edituri, cu mișcarea ei de gîndire, nu va fi oare pentru străinătate dovada supraviețuirii, sub cizma nazistă, a vieții spirituale franceze ? Dovada că ținea aprinsă în întuneric, precum călugării de altădată, făclia a cărei flacără s-ar transmite din mînă în mînă, și chiar, dacă va trebui, din generație în generație, pentru ca, în sfîrșit, la capătul tunelului, să reapară vie la lumina zilei ? O dovadă pe care nici o foaie, nici o scriere de propagandă, cu violența lor de ton indispensabilă pentru a trezi poporul și întări rezistența lui împotriva cotropitorilor, nu putea s-o facă ; căci dacă exprimau voința francezilor de a continua lupta, ele nu puteau fi mărturie că, într-o asemenea luptă, noi păstram luciditatea de gîndire, că rațiunea noastră rămînea în stare să se elibereze de pasiunile, de excesele, de erorile sale. Despre ceea ce într-adevăr era vorba, era să se demonstreze opiniei mondiale că Franța, în nenorocire și violență, știa să rămîie credincioasă cerinței sale cele mai nobile : aceea de a gîndi just.

Or, pentru a gîndi just, cartea este indispensabilă, căci ea presupune o meditație pe care n-o poate practica în fiecare zi redactorul grăbit al articolelor de luptă. Și asta răspundea la ceva ce era statornic în caracterul meu, la ceea ce m-a făcut odinioară să părăsesc *Vendredi* pentru a mă întoarce la temele mai puțin cotidiene ale albumelor mele. Da, în inima Rezistenței franceze, pe cale de-a se naște în durere, îmi găsisem locul și vocația : nu în acțiune, în violențele și uneori în erorile sale ; ci în salvarea, persistența și exactitatea gîndirii, cu toată opresiunea, aservirea, intoleranța și provocările răului, sau capcanele mîniei. Nu era oare ceea ce încercasem scriind *Tăcerea mării ?* Ceea ce doream nu era oare ca această carte, dacă va mai fi citită zece ani după terminarea conflictului, să nu atragă disprețul care a înghițit, după 1918, elucubrațiile unui René Benjamin sau ale unui Marcel Hutin, care mîncau nemți cu toptanul ? Dacă alți scriitori (de data aceasta de profesie) erau încurajați, prin existența unei case în stare să-i editeze, să scrie la rîndul lor opere de rezistență desigur, dar gîndite în liniște și luciditate, mă voi simți pe deplin mulțumit de eforturile mele.

Pentru prima oară simțeam ușurarea acestei poveri de întuneric care, de peste un an, îmi sta ca o piatră pe piept. Și aceasta s-a făcut, cum se vede, „în chipul cel mai firesc".

În memoria lui
Jean Lurçat

Partea a treia

SE CRAPĂ DE ZIUĂ

I

Prima mea grijă a fost să-i arăt lui Pierre de Lescure ce era esențial în proiectul meu. El și-a dat seama imediat de răsunetul ce putea să-l aibă ; și în cîteva minute, căldura nerăbdării lui de a-l realiza n-a atins un grad mai mic decît a mea. Totuși obiecțiunea evidentă i-a venit imediat în cap : cum să reușim acolo unde *Pensée libre* a eșuat tragic, de la început, din cauză că multiplele necesități ale unei tipăriri în volum înmulțeau în aceeași măsură și primejdiile ? Dar mă gîndisem la asta, și eram încrezător : trebuia să procedăm altfel, asta era tot, cu reguli de securitate pe care fără îndoială redactorii revistei nu le-au aplicat, cel puțin nu îndeajuns. Am fixat împreună liniile mari ale proiectului. Eu cunoșteam puțini scriitori, iar el puțini tipografi : deci mie îmi revenea partea tehnică, tipărirea și difuzarea, iar lui goana după manuscrise ; care, desigur, nu trebuia să înceapă înaintea celeilalte : era inutil să alarmăm scriitorii atîta timp cît n-aș fi descoperit mai întîi specialistul care să-i tipărească. Ori, asta prezenta două mari greutăți :

să descopăr în primul rînd cui să mă adresez, la ce tipografi de încredere, a căror primă grijă să nu fie, sub influența dușmăniei sau fricii, să se ducă să mă denunțe la cel mai apropiat *Kommandantur*. Apoi, acest exemplar rar odată dibuit, să-l conving să înfrunte riscurile unei sarcini periculoase. Am trecut în revistă tipografii pe care-i cunoșteam, și m-am oprit, pentru primul meu demers, asupra lui Ernest Aulard.

Tătucul Aulard, cum îi spuneam cu afecțiune editorul meu Paul Hartmann și cu mine, era un normand din popor, cu părul blond și lins, cam corpolent, hazliu fără vulgaritate, îndatoritor fără slugărnicie, dar și mîndru fără obrăznicie, într-un cuvînt, un bun tovarăș și, mai presus de toate, unul din cei mai buni tipografi din Paris. Multe din lucrările noastre ieșiseră de sub tiparnița lui și, pe măsură ce se scurgeau anii dintre cele două războaie, am văzut întreprinderea lui mărindu-se, de la micul local dintr-o curte din Vieux-Colombier, pînă la marile clădiri din strada Tournefort. Cu toate că era mult mai mare decît mine, crescusem oarecum împreună. A urmat o simpatie reciprocă ce făcea aproape cu neputință riscul unui denunț, chiar în cazul în care ar fi devenit un adept al Vichy-ului și proneamț, ca atîți negustori și mici industriași.

Așa că, fără prea mare teamă, într-o zi posomorîtă de noiembrie, am coborît vechea stradă din cartierul Mouffetard. Nu-l mai văzusem pe Aulard de la începutul războiului. Pretextul vizitei mele era proiectul meu de

editare în douăsprezece exemplare a celor trei povestiri ale lui Edgar Poe, menite să-mi îndulcească puțin viața, fără să-mi calc consemnul de tăcere publică. Aulard și cu mine am studiat problema. Și apoi, cu o prudență de Sioux, am început să vorbim „de unele și de altele“ : și anume de aprovizionare, de bursa neagră, de tot afară de politică. Îmi vorbește îndelung de norocul lui de-a avea neamuri în Normandia, de norocul salariaților lui dintre care majoritatea aveau și ei rude în provincie care le trimiteau de-ale mîncării... Despre ocupație, despre nemți, nici un cuvînt. Ce însemna această neîncredere ? Că nu îndrăznește să se trădeze, necunoscîndu-mi ideile ? Sau că, ghicindu-le, se teme, din contră, de judecata mea? Greu de știut. Fac o încercare : „N-ai prea multe greutăți din partea ocupanților ?“ O sclipire în ochi, un surîs :

— O, știți, cel mai bun lucru e să-i ignorezi.

— Dar hîrtia ?

— Mă aranjez fără ei.

Am surîs la rîndul meu și peste-o clipă tunam și fulgeram, care mai de care, contra lui Pétain, Laval cel pus în disponibilitate și amiralul Darlan care i-a urmat, ne felicitam reciproc pentru rezistența Armatei Roșii și tenacitatea engleză... Rămînea acum ceea ce era mai delicat : foarte bine, tătucul Aulard, dar se arăta mai degrabă un tip prudent. Cum să-i formulez cererea mea ? Să nu-l sperii bruscînd lucrurile. Ne îndreptăm spre ușă, fixăm o întîlnire pentru proiectul meu privitor la Edgar Poe și, ei bine, nu-i așa, pe curînd...

În prag, totuși, mă decid :

— S-ar mai putea ca în una din zilele astea, hm, să am ceva de tipărit, dar de data aceasta... puțin cam... înțelegi. Poate că printre colegii dumitale ai putea să-mi indici unul care... În sfîrșit, gîndește-te.

La început văd că Aulard se roșește puțin (surpriza) și apoi îmi spune liniștit :

— Ei bine, chiar... aici...

E aproape prea ușor ! Ne uităm unul la altul rîzînd. Știe acum de ce am venit de fapt. Mă pune să iau iarăși loc : despre ce e vorba ? Scot din servietă o machetă. Și-i explic : ceea ce am în vedere e un volumaș de vreo sută de pagini, dar nu o broșură tipărită la repezeală : volume pe hîrtie bună, tipărite cu grijă, cu o paginație elegantă, cu coperți răsfrînte. Nu pentru a satisface gusturile mele de bibliofil. Dar sînt sigur că această eleganță avea să impresioneze. Gustul lucrului bine făcut este și el una din virtuțile franceze. E bine să se spună că editorul, tipograful, lucrătorii n-au ezitat să lucreze mai mult timp, deci să treacă prin riscuri mai mari, numai pentru mîndria „unui lucru frumos executat". Aulard aprobă, pare chiar încîntat. Îl cheamă pe credinciosul Pierre Doré, contramaistrul și mîna lui dreaptă. Și el consimte cu entuziasm. Cînd începem ? Cu părere de rău, trebuie să le potolesc puțin elanul :

— Cîți oameni aveți în ateliere ?

— Peste cincizeci.

— Mi-am închipuit. E mult prea mult. Nu se poate tipări la dumneavoastră.

Văd ce mutră plouată fac. Doré protestează : „Aici toată lumea gîndește la fel ! Puteți avea încredere în toți !" Nu tăgăduiesc, zic. Dar o taină împărtășită la cincizeci de persoane nu mai e taină. Cum să te asiguri că nici unul dintre ei nu va spune nimic nevestei, prietenilor? Că nici o femeie n-o să se sperie ? Sau, dacă într-o zi Gestapoul vine să percheziționeze, că nimeni n-o să se lase intimidat ? Dacă *Pensée libre* s-a scufundat de cum a ieșit din port, e cu siguranță din cauza asta : prea mulți erau la curent.

Doré pare descumpănit. Aulard e de acord că am dreptate. Explic că, după mine, lucrul ar trebui să se facă la un tipograf mic de tot, lucrînd aproape singur. Sigur că Aulard trebuie să cunoască vreunul. De asta am și venit.

— O să mă gîndesc, spuse Aulard. Reveniți peste opt zile. Sau voi fi găsit, sau am să mă organizez eu pînă atunci. Oricum, e-o treabă care mă privește. Încă o întrebare : v-ați gîndit la broșaj ?

— Încă nu.

— E punctul delicat. Am aici, pentru asta, douăsprezece persoane, și asta-i prea mult, și toate sînt femei...

— Ai !...

— Da. Doamna Bruller n-ar putea să se apuce ea, cu vreo prietenă, două ? Am să le învăț, e ușor.

— Nevastă-mea nu trebuie să știe nimic, *dura lex, sed lex.* Dar mă gîndesc eu la cineva...

Iarna trecută, într-o seară, după ce-am ieșit de la Moulin-Rouge, unde ne dusesem să vedem nu știu ce film, pe cînd, într-o cîrciumă de-alături, luam masa, alcătuită dintr-o supă de napi și o tocătură Parmentier care avea mai mulți napi decît carne și cartofi, vechea mea prietenă Yvonne Paraf mi-a spus brusc, pe cînd savuram o „cafea" neagră din ghindă prăjită : „Jean, dacă într-o zi ai să faci ceva... înțelegi ce vreau să spun... nu cumva să nu te gîndești la mine". La ea m-am gîndit deci. O chem la telefon și o regăsesc în apartamentul ei de două odăi din strada Vineuse, pe colina Chaillot. Îi arăt, în cîteva cuvinte, esențialul proiectului nostru.

— Mi se pare îndrăzneț, spuse ea. Unde-ai să găsești un tipograf ?

— L-am și găsit.

— Și unde-o să-ți instalezi editura ?

— Aici, la dumneata.

— Ah... Bine.

O clipă de surpriză, și apoi schițează un surîs,, surîsul obișnuit care-i strîmbă totdeauna buzele puțin spre stînga și-i sapă o gropiță caraghioasă așezată, sus de tot, pe umărul obrazului.

— Și ce voi avea de făcut ?

— Mai întîi să broșezi volumele. O să ți se aducă foile tipărite. Împreună cu vreo cîteva prietene o să le împăturiți, o să le așezați la rînd și-o să le coaseți.

— Dar habar n-am cum se face !

— O să vie cineva să vă arate.

Fața i se luminează din ce în ce mai mult. Se vede bine că aceste perspective o încîntă.

— Și autorii, manuscrisele, cine-o să fie director literar ?

— Pierre de Lescure.

Face o strîmbătură. Știu că n-are pentru el nici simpatie, nici stimă adevărată. Simte, îmi spun, pentru gura lui de Gorgonă un fel de repulsie, și asta nu te prea înșeală. Tot ce-am fost în stare să-i spun nu i-a schimbat de loc sentimentele ; căci este dintre acei oameni foarte siguri de dînșii, cărora nici un argument nu le poate clinti convingerile odată făcute. Mi-a mărturisit într-o zi că era geloasă pe el : dacă e vorba să fiu influențat, de ce nu de ea mai curînd decît de acest scriitoraș ! N-am putut-o face să admită că în artă, în literatură, în politică și în filozofie aș avea mai multe puncte comune cu el decît cu ea. Să-i mai audă numele îi strică puțin cheful. Nu s-ar putea să ne lipsim de el ?

— Fără el, am spus clar, ideea acestei edituri nici nu mi-ar fi venit în cap. Va trebui să te resemnezi.

Scoate un oftat, jumătate serios, jumătate în glumă, și își regăsește surîsul. N-au fost decît niște toane. Totuși aveam să bag de seamă în curînd că, dacă ea nu-l poate suferi pe Pierre de Lescure, el are cam aceeași părere și o socoate, tot atît de fals, drept o femeie de lume cu minte superficială. Atunci asta mi s-a părut fără importanță, căci Yvonne nu avea să aibă de loc de-a face cu el, că nu trebuia să mă ajute decît la broșare și la difu-

zare. Pe-atunci nu ştiam că Lesoure va dispare atîta vreme, că va trebui să mă ocup şi de hotărîri literare, şi că la întoarcerea lui am să mă găsesc deseori între ciocan şi nicovală.

Rămînea problema finanţelor. Aulard se lăuda că o să ne procure hîrtie ieftin (de fapt, pentru acest prim volum, ne-a oferit-o pe costul lui). În ce priveşte maşina de tras, urma să se ţie socoteală bineînţeles numai pe măsura timpului ce va fi nevoie. Tot laolaltă este evaluat la trei mii de franci. Pentru timpul acela era totuşi o sumă destul de mare. Trebuia găsită.

Bancherul meu de-atunci era un vechi prieten, André Robillard. A făcut parte din banda care, în pragul războiului, a cunoscut la Morgat ultimele noastre zile fericite. Îi cunosc bine părerile : de fiecare dată cînd trec din întîmplare pe la bancă, avenue de l'Opéra, intru în biroul lui şi ne îmbărbătăm reciproc. O singură divergenţă între noi : pentru mine oamenii contra cărora trebuie să luptăm sînt naziştii, pentru el, nemţii. Practic înseamnă acelaşi lucru, avem aceeaşi speranţă. Cînd îi spun de cîţi bani am nevoie, suma îl face să surîdă. Nu că ar putea s-o acopere singur, dar promite să mi-o dea în opt zile. (Şi într-adevăr, săptămîna următoare aveam s-o primesc din mîinile lui, subscrisă în majoritate de directorul lui general.).

La rîndul său, Aulard n-a pierdut timpul. La a doua mea vizită, nu mă lasă să stau jos, îşi ia pălăria, paltonul, şi mă trage afară : „Ţi-am găsit pasărea rară".

Coborîm Mouff [1], urcăm Les Gobelins, mergem înainte pe bulevardul Hôpital. Şi acolo, aproape vizavi de spitalul La Pitié, ajuns spital militar nemţesc, lîngă o agenţie de pompe funebre, o dugheană mică de tot, cu uşa larg deschisă, avînd deasupra cuvîntul IMPRIMERIE scris cu majuscule aşezate invers, ca literele pe matriţe. Pe geam, un nume cu litere de faianţă : GEORGES OUDEVILLE. Înăuntru, un om mic în plină maturitate, spătos, cu capul patrat, prea mare pentru statura lui. Are părul rar, cărunt, pe-o frunte foarte bombată, mai ales în partea dreaptă, ochii verzi-albăstrui şi inegali, unul cu tendinţă de-a ieşi în afară. Lucrează singur, nu tipăreşte decît anunţuri de naştere, de înmormîntare. Nu are decît o maşină *Minerva* mică. Aulard i-a făcut rost de-un tabel cu modele de litere de plumb, frumoase litere medievale şi garamond, exact ce trebuie pentru a alcătui opt pagini, adică tot ce poate să tragă Oudeville deodată la presa lui. Apoi va trebui să desfacă zaţul, să distribuie din nou literele, să compună următoarele opt pagini, şi aşa mai departe. Pentru un volum de nouăzeci şi şase de pagini, plus coperta, trebuie socotit douăsprezece săptămîni. Trei luni în timpul cărora Oudeville, între două anunţuri, în timp ce în faţa uşii lui deschise vor defila sanitari şi militari nemţi, va trage, pe faţă şi pe dos. Sigur că există un pericol,

[1] Strada Mouffetart.

dar şi o siguranţă : cui să-i treacă prin cap că cineva poate fi chiar atît de dement să tipărească în văzul inamicului lucruri subversive ? N-ar trebui să fii mai puţin dement ca să bănuieşti aşa ceva.

Deci ne-am înţeles. Joia viitoarea o să-i aduc primele opt pagini, el o să le culeagă şi-o să distrugă manuscrisul. Joia cealaltă o să vin să corectez aceste opt pagini, pe care-o să le bage în maşină, şi-o să-i aduc următoarele opt. În fiecare joi va primi astfel materialul pentru un nou zaţ, o să iau cu bicicleta paginile trase anterior şi-o să le depun într-un loc sigur. Şi anume în bulevardul Raspail, în birourile foarte vichyste ale Comitetului de organizare a clădirilor, unde lucrează o prietenă a lui Lescure, doamna Zaclade. Yvonne o să vie acolo să le ia, sau le va duce cineva la dînsa. Astfel, conform regulilor de securitate, firul va fi tăiat între broşare şi tipografie.

Doamnei Zaclade ca şi lui Georges Oudeville m-am prezentat, bineînţeles, sub un nume fals. Am ales Drieu, din răutate, dîndu-mi adresa în strada Sébastien-Bottin. În felul acesta, dacă din nenorocire vor trebui să dea Gestapoului vreun nume, va fi al directorului revistei progermane N.R.F., prietenul lui Otto Abetz, care va avea oarecare neplăceri...

Dar acesta e pseudonimul meu de editor. Îmi mai trebuie însă altul ca scriitor. Fapt este că nu mi-am căutat încă, şi că se apropie ziua cînd nuvela mea va intra la tipar. Îmi născocesc o serie întreagă, dar toate sînt date la o

parte, cînd îmi vine în cap numele mîndrului masiv care de curînd a jucat în viaţa mea un rol atît de mare şi unde eram cît pe ce să iau drumul maquis-ului ca să-mi salvez libertatea, un nume plin de înălţime aspră : Vercors. Ce alt pseudonim, în fruntea povestirii mele, ar fi putut să sune cu mai multă mîndrie ?

Iată-mă deci Vercors, dar Lescure îmi aduce aminte că trebuie să fiu foarte prudent : numele acesta trebuie să rămîie un mit. Nimănui nu trebuie să-i treacă prin gînd Jean Bruller. Chiar „Drieu“ trebuie să nu ştie cine-i „Vercors“, şi invers. Nevastă-mea va recunoaşte locurile, casa noastră, unele cuvinte ale ofiţerului ? Ea nu va trebui deci să-mi citească nuvela niciodată. Mama nici atît. Nimeni din rudele apropiate. Yvonne Paraf ? Descurcă-te în aşa fel încît să creadă că nu eşti dumneata.

Sînt cam mîhnit. E greu să-ţi spui dinainte că nici una din persoanele pentru care am stimă sau afecţiune nu va şti niciodată nimic despre activitatea mea, nu va putea nici măcar să-mi citească povestirea... Dar ştiu că Lescure are dreptate şi resping fără prea mare greutate această reapariţie a vanităţii.

Altă problemă : nici editura nu are o denumire. Încercăm vreo cîteva : Editura Subterană, Editura Catacombelor (şi mă gîndesc să reproduc, ca marcă a fabricii, gravura care, în *Istoria populară a Franţei* editată odinioară de tatăl meu — se va putea găsi pe dosul coperţii acelui volum — ilustrează episodul lui Sabinus, acest rezistent din Gallia pe care nevasta

lui Eponin vine să-l hrănească în fiecare zi, timp de nouă ani, în beciul adînc în care se ascunde sub dărîmăturile năpădite de iederă, și pe care legionarii romani, acolo sus, sînt pe punctul de a-l descoperi), Editura Libertății, Editura Nesupunerii... Dar într-o zi, pe strada Bonaparte — mă jucam cu niște cuvinte : umbra, noaptea, miezul nopții — ultimul îmi aduce aminte brusc de un titlu al lui Duhamel, altul al lui Mac Orlan... *Confesiunea de la Miezul Nopții... Tradiția de la Miezul Nopții...* Minunat, asta-i ce ne trebuie : Editura de la Miezul Nopții ! Sînt atît de încîntat încît dau imediat o fugă pînă la Lescure, care e tot așa de fericit ca mine.

Astfel, totul e-n regulă. Totuși mă mustră cugetul. Oare Oudeville își dă seama de riscurile la care se expune ? Sînt încă puțini cei care știu la ce torturi sînt supuși luptătorii din Rezistență cînd Gestapoul poate pune mîna pe ei. (Chiar noi care credeam că știm, nu ni le închipuiam nici pe sfert, în epoca aceea.) Mi se pare deci cinstit, înainte de-a începe, să-i spun tot ce știu. Mă ascultă, cu spatele la mine, culegînd literele în vingălac. Eu exagerez în rău cît pot, ca să nu bagatelizez nimic. Cuvintele mele cad pe spatele lui robust, fără să aibă aerul că-l emoționează prea tare. Nu știu încă de existența torturii cu baia, cu electricitatea, dar mi s-a vorbit de tortura cu proiectorul, cu lumina orbitoare îndreptată asupra ta, zi și noapte, la mai puțin de-un metru de față. Mulți orbesc, cu retina distrusă.

De astă dată lasă lucrul. Se întoarce. Îl găsesc cam palid. Și pe bună dreptate. Ochiul stîng pare ieșit și mai mult în afară. Zice :

— Zi și noapte ?

— Da. Mai multe nopți. Mai multe zile.

— Trebuie să fie îngrozitor cînd ești predispus la conjunctivită ?

Nu mă pot stăpîni să nu surîd. Așadar, ce nu au putut oasele sfărîmate, unghiile smulse, aparatele de tortură, fălcile zdrobite, o simplă lumină a izbutit, fiindcă durerea aceea o cunoaște, poate să și-o închipuie. Spun :

— Dacă fiecare este prudent, riscurile nu sînt teribile. Totuși există. Nu vreau să te vîr în așa ceva fără să te fi gîndit bine.

— Oh, spuse el, bănuiam eu toate astea. Afară de proiector : lumina îmi face rău și vara port ochelari negri. Nu-i nimic. Nu sînt mai fricos decît altul. Pot să vă mai pun o întrebare ?

— Bineînțeles.

— Am citit manuscrisul. Povestirea asta e bună. Dar ce vrea să spuie titlul ? De ce *Tăcerea mării ?* Eu aș spune mai degrabă tăcerea nepoatei. Dar dumneata ?

Am spus că e o imagine simbolică. Dar poate că Vercors nu și-a făcut destul de mare lumina felinarului. O să-i spun. (O să adaug într-adevăr, în ultimele pagini, trei rînduri în care evoc încăierarea mută a viețuitoarelor de mare.) Mă mai întreabă :

— N-o să-l vedem ?

— Pe cine ?

— Pe Vercors.

— Nu. Stă în provincie. E un om foarte sălbatic. Are un caracter infect. Știi, scriitorii ăștia...

— Cîți ani are ?

— În jurul lui patruzeci, dar pare mai în vîrstă.

— Păcat. Aș fi vrut să-i strîng mîna.

I-o întind pe-a mea :

— O să-i transmit.

II

În timp ce Oudeville trage liniștit *Tăcerea mării* în mica lui dugheană care dă pe trotuar, e-o săptămînă agitată. De multă vreme, François de Lescure, prea avangardist al Uniunii Studenților, simțea că-i arde pămîntul sub picioare și nu mai dormea la părinții lui în strada Duguay-Trouin. Își găsise un refugiu în clădirile unui laborator din dosul Panteonului, unde lucra un specialist în electronică de reputație mondială, Fernand Holweck, directorul C.N.R.S.[1]-ului. Fusesem de mai multe ori să-l vedem acolo. Si iată-ne aflînd că Holweck e arestat. Nici François, dacă nu ignora că lucrează în Rezistență, nu știa cel puțin ce anume făcea. Vom rămîne foarte mult timp fără știri, pentru ca apoi să aflăm că a murit la Pitié (la cincizeci de metri de Oudeville...) cu țeasta

[1] Centrul Național de Cercetări Științifice.

sfărîmată, cu coastele și fălcile zdrobite, și cu picioarele arse.

Din fericire, în dimineața arestării, François nu era acolo. Dar a mai rămîne în zona de nord deveni prea periculos. Ajunge în zona de sud, de altfel cvasioficial, sub protecția ministrului educației (unchiul lui Francis Carco), care, deși vichyst, nu înțelege să execute acțiunile josnice ale cotropitorului, cum se va înjosi s-o facă un Abel Bonnard, pronazist exaltat.

Tot în aceeași săptămînă a avut loc și lovitura de la Pearl Harbour. Dezastrul acestei baze militare sub bombele japoneze, aruncate prin surprindere înaintea oricărei declarații de război, avea să însemne o cotitură a războiului, hotărînd Statele Unite să-l urmeze pe președintele Roosevelt contra puterilor Axei. La rubrica „actualități“ s-a arătat cu ostentație o imagine îngrozitoare : aceea a generalilor SS semnînd cu generalii japonezi niște acorduri militare. Pe piepturile lor late, cu mamele proeminente, strînse în uniformele total negre, niciodată chipurile omenești nu-și arătaseră cu atîta aroganță cruzimea marilor barbarii. O ferocitate atît de rece, o insensibilitate atît de copleșitoare era întipărită pe fața rigidă a albilor și cea unsuroasă a galbenilor, pupila înghețată a unora și crestătura fără privire a celorlalți, că rămîneai fascinat de-o groază sacră. Într-atît această înșiruire de măști împietrite, pe masivitatea acestor tunici de cerneală, prevestea sclavia fără scăpare destinată speciei

umane, în cazul cînd aceste trupuri fără suflet ar deveni stăpînele lumii.

Din fericire, între Germania și Japonia există toată întinderea U.R.S.S. Și Armata Sovietică rezistă crîncen, poate chiar de pe acum victorios... De Gaulle pare impresionat de asta, și tocmai îl aud la radio spunînd că se vede „urcînd în zenit astrul puterii rusești", fiindcă un popor „care s-a ridicat, înarmat, organizat el însuși, și căruia încercările cele mai mari nu-i clatină coeziunea, este demn de a fi mare pentru că știe să lupte". S-ar spune chiar că această revelație îi înclină gîndurile spre o concepție nouă, care contrastează cu vechile lui convingeri. Căci a trebuit să constate că și în Franța corpurile constituite, înalții demnitari, prelații, industriașii, acești fruntași, în sfîrșit, spre care se îndreaptă în mod firesc stima lui, nu i-au ascultat de loc chemarea, și se complac în politica înjositoare a Vichy-ului. Că, din contră, o mare parte a Rezistenței clandestine este fapta oamenilor simpli, muncitori, salariați, feroviari, preoți umili și mici funcționari. De-acum încolo, în ceea ce-l privește, de la masele populare franceze pare să aștepte nașterea noilor elite.

În aceeași chenzină din decembrie, am venit să iau de la Oudeville prima coală din *Tăcerea mării* și să fac corectura pe marmoră la cea de-a doua. Trecînd puțin mai devreme pe bulevardul Saint-Germain, l-am întîlnit, sub statuia lui Diderot, pe poetul Charles Vildrac. Vorbim de unii și de alții, de cei care tac și de

cei incorigibil guralivi. El este și va rămîne, îmi spune, hotărît printre primii, de-ar fi numai în amintirea bătrînului poet Saint-Pol Roux, mort la Camaret în vara anului 1940. De ce în memoria lui ? Credeam că la optzeci și șase de ani, spun eu, a murit de bătrînețe. Nicidecum : nemții au năvălit în conac, i-au ucis sub ochii lui manajera, i-au rănit grav fiica, Divine, și-au pîrjolit tot ; el însuși, cu craniul sfărîmat de-un pat de pușcă, s-a dus să moară de urmările acestei dezlănțuiri la spitalul din Brest. „E poetul asasinat", mă gîndeam pe drum, pe cînd în fața spitalului La Pitié cinstesc amintirea lui Holweck. În dughenită, unde e cam frig, îl rog pe Oudeville să culeagă pe pagina albă de la începutul volumului o dedicație bătrînului cîntăreț al dragostei umane. O culege și-mi arată șpaltul ; și apoi face un pachet cu ceea ce are gata. Așezăm pachetul pe portbagajul meu (trei sute cincizeci de file, ceea ce, de bine de rău, bicicleta suportă cu condiția să merg încet) și iată-mă mergînd să-l depun în biroul doamnei Zaclade. Spun ușierului cum mă cheamă (Drieu). Ea vine, dar, în loc să mă poftească să intru, mă trage spre coridor și-mi spune :

— Plecați repede. Au venit la patron. Au lăsat pe cineva de strajă și-au să se întoarcă.

— Cine ?

— Nemții. Percheziție. N-au să găsească nimic. Dar scuzați-mă de această imprudență.

— Nu l-ați prevenit pe Lescure că și dumneavoastră „lucrați" ?

— Credeam că bănuiește. Repede, la revedere, încă o dată, scuzele mele.

— Noroc la toți.

— Mulțumesc.

Scap ieftin. Dar iată-mă iarăși pe bicicleta mea, și neștiind ce să fac cu pachetul. Să-l duc la Yvonne ? Ar fi cel mai simplu, dar nu-i o soluție : nu se pot înmulți săptămînă de săptămînă aceste legături prea directe. Bine, am să-l duc la mama, pe strada Servandoni. *Un* pachet, n-o să bage de seamă. Dar dacă în fiecare joi o să adaug altul... Trebuie găsit un expedient.

Oudeville e cel care-l găsește. Are un prieten, spune el, care ține o cafenea la cîțiva pași de dugheana lui, pe bulevardul Gării, cu firma *Halta taxiurilor*. La el se depun deseori pachete de către călători. N-o să bănuiască nimic, sau mai curînd o să bănuiască ceva, dar n-o să puie întrebări. Mergem deci să-l vedem și cădem de acord. Eu bănuiesc că Oudeville, judecînd după insistența, după căldura cu care cafegiul, la despărțire, îmi strînge mîna, cu ochii umezi, nu și-a ținut gura pe cît pretinde.

Urc bulevardul să iau metroul în Piața Italiei. Ce cartier ! N-am văzut niciodată pe ziduri atîtea inscripții cu cărbune, cu cretă : crucea din Lorena și V de la victorie, și niște *Trăiască de Gaulle,* și niște *Pétain la spînzurătoare,* și niște *Trăiască Stalin,* și secera și ciocanul. În vitrina unui fotograf, două mari portrete în culori, înrămate, unul al lui Pétain și celălalt al lui Darlan. În colțul fiecăruia, o etichetă

pe primul : *De vînzare.* Pe-al doilea : *Vîndut.* Nemții trec mereu pe dinainte fără să înțeleagă aluzia.

Despre toate acestea îl pun la curent pe Lescure, fără ca totuși să-i spun numele lui Oudeville, nici al cafenelei, pe care preferă să nu le știe, cum se și cuvine. Îmi împărtășește demersurile lui, deocamdată puțin rodnice. Dar principalul s-a făcut : Paulhan a intrat în acțiunea noastră. Sub numele de Larue, Lescure este de peste un an în relații cu un autor de la Gallimard care-l cunoaște bine pe Paulhan. Numele lui conspirativ este Lebourg. Lucrează la Ministerul Marinei, și timp de cîteva luni i-a transmis lui Larue, care le transmitea vărului său, iar vărul, Angliei, mișcările escadrelor franceze în Mediterana. Destul de straniu e faptul că Lescure, el însuși autor editat de Gallimard, nu-l cunoaște pe Paulhan, și nu vrea să-l cunoască : și asta, spune el, fiindcă omul reprezintă un pericol pe măsura utilității sale. Biroul lui, într-adevăr, e ca un hol de gară : toată literatura, prieteni și adversari, trec pe-acolo. Toată lumea vorbește cu o sinceritate de necrezut. Paulhan pare tabu, și-ar fi îngrijorător dacă nu ar fi, spune el, atît de explicabil : de s-ar atinge cineva de-un fir de păr al acestui papă al literelor — și Drieu la Rochelle a trebuit să-l facă pe Otto Abetz să înțeleagă — s-ar termina totodată cu *Nouvelle Revue Française :* nu s-ar mai găsi nici un scriitor să colaboreze la ea. Aceasta explică și faptul, adaugă el, că, deși compromis

grav într-o afacere despre care se va vorbi mai departe (ziarul *Résistance*), închis trei zile la Fresnes, a ieşit fără să-l mai supere nimeni. Dar tabu-ul de care se bucură priveşte desigur numai persoana lui. Aşa că e preferabil ca noi să nu fim niciodată văzuţi în biroul său, cam prea aproape de biroul lui Drieu.

Deci acest Lebourg — a cărui identitate reală Lescure nu mi-a destăinuit-o — este cel care s-a dus la Paulhan. I-a explicat afacerea, în care la început, spunea el, Paulhan nu putea crede ; judecînd după dezastrul de la *Pensée libre* şi greutăţile de care Jacques Decour, ca şi el, se mai loveau pentru a scoate, chiar la şapirograf, *Lettres françaises*, se temea ca nu cumva clandestinitatea şi casa de editură să nu fie doi termeni complet contradictorii. Titlul „Editura de la Miezul Nopţii" îi plăcea mult şi ne promitea ajutorul lui (care s-a dovedit mai tîrziu foarte eficace), totuşi prefera să aştepte, ca un nou sfînt Toma, să fi pipăit un volum cu degetele sale înainte de-a intra în acţiune.

Din păcate, acestui prim volum (din cauza mijloacelor prea reduse ale lui Oudeville) era cu neputinţă să-i accelerăm apariţia. Cel puţin n-a fost nici o întîrziere şi, spre sfîrşitul lunii ianuarie, totul era tras la maşină, depozitat treptat la cafenea, şi apoi, în sfîrşit, livrat în strada Vineuse. Un prieten al Yvonnei, Pierre Massé (viitorul comisar la plan), luase asupra lui livrarea, datorită unei mici maşini de care dispunea ca înalt funcţionar la Uniunea de

electricitate. Nevasta lui, Géka, venea s-o ajute pe Yvonne la broşat. Aulard se dusese în strada Vineuse ca să le înveţe cum să lucreze. Le arătase cum se pun foile, cum se împăturesc, în sfîrşit, cum se cos, fără greşeală şi în minimum de timp. Punctul delicat era coperta, pe care trebuia să ştii s-o răsfrîngi şi s-o lipeşti neted, aşa fel încît cotorul să fie ireproşabil. Chiar cleiul trebuia dizolvat şi încălzit la o anume temperatură încît să nu fie nici prea subţire, nici prea gros. M-am hotărît să iau treaba asta asupra mea, dat fiind experienţa de a lipi pe care-o aveam ca tîmplar. Am să lucrez în bucătărie, ca să nu murdăresc tot.

Toată săptămîna Yvonne şi prietena ei au triat colile, le-au împăturit, le-au cusut. Numai în doi, treaba nu mergea prea repede. Joia următoare am găsit un teanc întreg, care însă nu reprezenta încă decît o modestă parte a tirajului. Yvonne cerea un ajutor. O a treia prietenă urma să vie curînd să le ajute, dar dacă aş putea să-i găsesc şi o a patra ? Am promis să mă ocup eu de asta.

Eram singuri, Géka nu venise încă. Pe cînd încălzeam cleiul, Yvonne mi-a aruncat deodată :

— Dumneata eşti, nu-i aşa ?

— Ce-ai spus ?

— Autorul acestei povestiri.

Mă aşteptam la întrebare şi am făcut-o pe zăpăcitul.

— Ce idee ! Nu desenez prost, dar de unde ai scos-o că ştiu să şi scriu ? Fiindcă-ai recu-

noscut casa mea, la Villers? Uite cum se fac erorile judiciare! Nu te-ai gîndit că autorul, prin forța împrejurărilor, trebuia să fie un prieten de-al meu și chiar un intim, că altfel cum l-aș fi descoperit? L-ai întîlnit, de altfel. Dacă ești perspicace...

— Tocmai de-aceea, m-a întrerupt ea, și a rîs.

— Ce, tocmai de-aceea?

— O asemenea greșeală de ortografie chiar din prima pagină și aproape în primul rînd, numai dumneata ești în stare s-o faci.

— O greșeală de ortografie?

— *Déguingandé* cu un *u*, în loc de *dégingandé*. Te-am auzit deseori pronunțînd așa.

„M-a prins“! cum se spune. Căci era adevărat: scrisesem *déguingandé*: și fiindcă mama spunea totdeauna așa, și poate prin asemănare cu *de guingois*. Fiecare are din copilărie asemenea erori stăruitoare. Asta era una din ele, care mă demasca. Ce să răspund? Creierul lucrează repede în asemenea cazuri. Mi-am pișcat vîrful nasului, și cu un aer zăpăcit:

— Se spune *dégingandé*? Ești sigură?

— Ce atîta vorbă! Vrei să ne uităm în micul Larousse?

— Yvonne, am spus cu un ton umilit, poți să mă crezi sau nu, dar eu l-am adăugat pe *u*. În manuscris nu era.

— ?...

— Da. Verificînd corecturile pe marmoră. Am crezut că e o greșeală de tipar. Și l-am adăugat pe *u*.

Era atît de nemaipomenit și atît de asemănător cu ce gîndea ea despre ortografia mea că m-a crezut și a rîs cu și mai multă poftă: „Nu mă miră din partea dumitale!“ Și mult timp a căutat cine din prietenii mei putea să fie autorul *Tăcerii mării*. Era mult mai bine, și pentru ea, și pentru mine: este de o sută de ori mai ușor să răspunzi celor curioși că nu știi nimic, atunci cînd într-adevăr nu știi un lucru. Și era de prevăzut că au s-o întrebe mulți: „Cine-i Vercors?“ Ori dacă, lucrarea o dată pusă în circulație, adevăratul meu nume ar începe să circule, și dacă aș fi urmărit, i-aș pune în pericol pe Lescure, Aulard, Oudeville, toată banda, și ar fi sfîrșitul Editurii de la Miezul Nopții. Cum spusese Lescure, era indispensabil ca nimeni să nu facă vreo apropiere.

Între timp, Lescure redactase manifestul ce trebuia introdus în fiecare volum. Era foarte scurt, foarte simplu, și rezuma minunat cauzele adînci care m-au împins să concep, pe lîngă presa clandestină destinată urii și violenței, această editură care voia să fie credincioasă rigorii gîndirii:

Altădată oamenii vinovați că preferau Fedra lui Euripide Fedrei lui Racine erau exilați. Gloria Franței, pretindea tiranul de-atunci. Astăzi sînt interzise fizica lui Einstein, psihologia lui Freud, cîntecele lui Isaie. Este interzis să fie reeditați Meredith, Thomas Hardy, Katherine Mansfield, Virginia Woolf, Henry

James, Faulkner, toți ceilalți pe care îi iubim. „Nu mai expuneți în vitrinele voastre pe Shakespeare, Milton, Keats, Shelley, poeții și romancierii englezi din toate timpurile", recomandă, din ordinul Propagandei germane, Sindicatul Librarilor. Cît privește literatura franceză, iat-o „limitată" la intrarea ei în Belgia, în Olanda, în Grecia, pretutindeni unde se organizează Noua Europă. Încă din luna septembrie 1940, Sindicatul Editorilor semna „o convenție de cenzură cu autoritățile de ocupație". Un avertisment dat publicului declara : „Semnînd această convenție, autoritățile germane au vrut să marcheze încrederea lor față de edituri. Editorii francezi au ținut să dea gîndirii franceze posibilitatea să-și continue misiunea, respectînd totodată drepturile învingătorului", și „autoritățile germane au înregistrat cu satisfacție inițiativa Editorilor".

Într-o altă epocă a Istoriei franceze, prefecții îi „desființau" pe scriitorii care refuzau să facă elogiul stăpînului lor. Stăpînul spunea despre ceilalți : „Le-am deschis anticamerele mele și au dat buzna".

Mai există în Franța scriitori care nu cunosc anticamerele și nu primesc ordine. Ei simt adînc că gîndirea trebuie să se exprime. Pentru a influența alte gîndiri, desigur, dar mai ales fiindcă, dacă nu se exprimă, spiritul moare.

Iată scopul Editurii de la Miezul Nopții. Propaganda nu e domeniul nostru. Noi înțelegem să apărăm viața noastră interioară și să servim liber arta noastră. Numele n-au nici

o importanță. Nu mai este vorba de mici glorii personale. Nu are nici o importanță că ni-i calea grea. Este vorba de puritatea spirituală a omului.

Yvonne, prietenele ei și cu mine terminasem trasul la mașină în ziua prevăzută : 20 februarie 1942. Dată care o înduioșase pe Yvonne, căci era ziua ei de naștere. Era de asemenea (fără intenție) o dată istorică : în ajun, Curtea din Riom se adunase pentru a-i judeca pe Léon Blum, Reynaud, Daladier, și cu ei Republica. Tot în ajunul zilei de 20, Jacques Decour, care fondase *Pensée libre* și *Lettre françaises*, fusese arestat. Avea să fie chinuit, judecat, condamnat și împușcat după ce va fi scris părinților lui o scrisoare de rămas-bun de-o modestie admirabilă, care a fost o lecție pentru noi toți : *„...Știți că de zece luni mă așteptam să mi se întîmple ceea ce mi se întîmplă azi-dimineață, așa că am avut timp să mă pregătesc, dar, cum nu sînt religios, nu m-am cufundat în meditații asupra morții ; mă consider puțin ca o frunză ce cade din copac pentru a hrăni pămîntul. Calitatea acestui pămînt va depinde de calitatea frunzelor. Vreau să vorbesc despre tineretul francez, în care îmi pun toată speranța..."* Peste două zile, etnologul Boris Vildécare, arestat și el de-un an, și el chinuit, judecat și condamnat, va cădea sub gloanțe nemțești. Ca în centrul tuturor acestor drame, ca atîtea frunze care hrănesc pămîntul, cîteva sute de volumașe se îngrămă-

desc acum pe deasupra, pe rafturi şi dedesubtul unui dulap de rufe. Acum trebuie să le difuzăm. Principalul este să ajungem la „personalităţi" pe care este util să le încurajăm sau să le convingem.

Paulhan a pregătit o listă din lumea literară, pe care Lebourg i-a transmis-o lui Lescure. Prin André Robillard am obţinut o listă din înalta finanţă, şi prin cumnatul lui Maurice Darras, în înţelegere cu Maurice Garçon, o listă de avocaţi şi magistraţi. Claude Bellanger (de care ne amintim că în birourile lui François de Lescure îşi şapirografiase manifestele) l-a indicat pe succesorul lui Holweck la C.N.R.S., Georges Jamati, pentru o listă de profesori universitari şi cercetători ştiinţifici. Profesorul Robert Debré trebuia să-i dea lui Paulhan lista marilor medici. Îmi lipsea o listă de industriaşi şi ingineri.

M-am gîndit la un înalt funcţionar, fost politehnician, prieten intim al preşedintelui Lebrun, şi care-l cunoscuse bine pe tata. Era evreu şi fusese dat afară din serviciu. Îl cunoşteam puţin, însă puteam să mă aştept să fiu primit cu braţele deschise. Am fost aproape dat afară : ceea ce făceam era o nebunie, aveam să fiu arestat în cel mult trei luni. Pétain făcea ce putea ca să deosebească oameni ca el, francez din secolul al XVIII-lea, elita naţiunii, între Polakcii de curînd importaţi, aşa că nu avea intenţia să se compromită cîtuşi de puţin intrînd într-o aventură puerilă şi ilegală. Am ieşit de la el ruşinat, furios.

Mă gîndeam la ceea ce îmi spunea un alt evreu : „Banii descompun tot". Din fericire, am obţinut o listă de la un al treilea evreu, tatăl lui Jacques Goldschmidt, el însuşi industriaş, şi căruia această întîmplare i-a stîrnit un rîs amar.

În sfîrşit, mă gîndisem la Pierre Dalloz, şi la nevasta lui, pictoriţa Henriette Gröll, pentru o listă de artişti şi de arhitecţi. Am luat dejunul împreună într-o crîşmă ordinară din strada Mazarine, lîngă locuinţa lor, care servea vechilor ei clienţi o felie subţire de friptură adevărată. Pe cînd stăteam la taifas, am văzut intrînd un om înalt, slab, pe care-l mai întîlnisem cîndva. Destinul lui mi s-a părut totdeauna patetic. În tinereţe scrisese o piesă care fusese jucată la Comedia Franceză cu mare succes. Apoi n-a mai scris nimic, secătuit de la prima lucrare. Trăia prost din cronici răzleţe, scriind despre tot şi despre nimic. Îşi purta parcă nenorocirea pe faţa-i prelungă, pe care o poceau groaznic două pungi imense sub ochii spălăciţi. Într-una din zilele anilor 30 — încercam pe-atunci să fac un serviciu prietenilor mei Ferenczi şi să-i ajut să ridice nivelul unei reviste cam uşuratice, intitulată *Allô Paris*, să adun în jurul ei, pe lîngă nişte ilustratori buni, Dignimont, Chas Laborde, Falké, Lucien Boucher, şi cîţiva scriitori buni : Eugène Montfort, Louis Chéronnet, Fernand Fleuret, Jean de Bosschère — l-am găsit în birou pe dramaturgul decăzut care mă aştepta. Nu ne cunoşteam, nu mă gîndisem la el. Abia

am avut timp să intru că s-a şi dat la mine cu obrăznicie : cum îndrăzneam să-l ignorez ? Şi mi-a făcut pe larg, cu aceeaşi trufie, propriul lui panegiric. Dacă ar fi făcut-o în vederea alegerii la Academie, mai mergea, dar în locul acela, pentru a cîştiga cîţiva gologani, era înjositor. Astfel că, atunci cînd l-am văzut intrînd în restaurant, privind cercetător prin sală, între pleoapele lui groase cu un fel de vigilenţă şireată, am simţit o bănuială instinctivă şi, prudent, am făcut totul să mă sustrag curiozităţii lui. După cîtva timp am aflat că nemţii l-au arestat (poate chiar în seara zilei în care l-am văzut), l-au judecat, condamnat şi împuşcat.

Nu mi-am iertat niciodată acea pornire a mea de neîncredere insultătoare. În timpul acela am făcut unele greşeli condamnabile. Despre actorul Harry Baur, pînă ce a fost executat pentru spionaj, se spunea că se făcuse arian de onoare pentru a turna nişte filme la Berlin. Într-o seară, pe cînd luam o gustare la berăria Lipp, poetul Robert Desnos s-a sculat şi a venit să ne salute. Ori, el colabora la nu ştiu care publicaţie germană sau progermană. Nu i-am întins mîna şi nici nu i-am vorbit. Cum aş fi putut să ştiu că această colaborare camufla o acţiune clandestină, care avea în curînd să ducă la descoperirea, judecarea, deportarea şi moartea lui la Terezine ? Sîntem cu siguranţă mulţi care tîrîm, aşa, în amintiri, nişte remuşcări ireparabile. Într-o zi, postul de radio englez îi invită pe toţi cei care făceau

parte din Rezistenţa din Bretania să cinstească numele unui erou pe care, luni de-a rîndul, l-au dispreţuit şi copleşit cu insulte. Şi asta pentru că, el fiind un antreprenor bine cunoscut, şi făcînd parte în secret din I.S. [1], se vînduse nemţilor din ordin, lucra pentru ei, se afişa cu ei, mergea pînă la a face pe mijlocitorul în aventuri galante. Nimeni nu-l mai saluta, unii scuipau cînd îl vedeau trecînd. Pînă şi nevastă-sa îl părăsise. Nu mai ieşea în oraş fără pază. Şi iată că B.B.C. destăinuia activitatea lui, îi anunţa moartea : decapitat cu securea. Această formă de eroism mi se părea, mie, inaccesibilă : nu mi se părea că aş fi putut găsi vreodată curajul supraomenesc să menţin luni întregi, fără să mă destăinui nimănui, această resemnare sublimă în faţa dezonoarei, urii şi dispreţului alor mei.

III

Volumele odată gata, listele stabilite, nu mai rămînea decît să le distribuim conform acestora. Trebuia să depunem cărţile în plicuri, direct la destinatari sau la paznicii imobilelor, şi să punem în cutiile poştale (unul cîte unul) exemplarele trimise în afara Parisului. Acum, cînd cu aceste expediţii — primii clienţi pe care voiam să-i servim fiind Drieu şi

[1] *Inteligence service* — serviciul de spionaj englez.

Otto Abetz — începea adevăratul pericol, Yvonne îmi mărturisise: „Dacă pun mîna pe mine, vă garantez patruzeci și opt de ore ca să vă ascundeți. După acest termen, nu mai promit nimic." Nu puteam, din partea mea, decît să-i spun același lucru, și am căzut de acord asupra unui nume pe care să-l dăm în cazul cînd ne-ar prinde pe amîndoi. Am ales numele unui coleg al generalului de Gaulle (care urma să fie numit mai tîrziu ambasadorul lui la Tokio), un vechi prieten de școală care nu avea să riște nimic fiind la Londra, și care n-a știut niciodată nimic despre asta și poate că nu știe nici acum... Era cam naiv din partea noastră să credem că Gestapoul se va mulțumi cu un singur nume, dar speram cel puțin că astfel vom îndrepta asupra lui o mare parte a cercetărilor, dînd răgaz prietenilor noștri să fugă.

La început cei care ne ajutau la difuzare aveau să fie puțini (Lescure punea la dispoziția noastră una din agentele lui, o oarecare Renée, pe cît de blondă pe atît de misterioasă, iar Lebourg ne promitea doi sau trei voluntari), era totuși de temut ca un prea mult du-te-vino de necunoscuți cu pachete să nu ițe curiozitatea păzitoarei imobilului. Era de preferat să le dăm pachetele undeva în apropiere. Și pentru asta, să se aleagă un loc public unde să fi părut firesc să-și dea întîlnire cineva. Am avut o idee genială, palatul Chaillot era

la doi pași: ne-am putea întîlni în marele hol al Muzeului Omului...

Căci cum aș fi știut, atît trăiam noi toți de izolat, închiși în secretele noastre reciproce, că procesului în care tinerii etnologi Levitsky și Vildé, avocatul L.-M. Nordmann și alți patru „complici" fuseseră condamnați la moarte, nemții îi ziceau „afacerea Muzeului Omului"? Într-adevăr tot acolo, dar eu nu știam, Cassou, Aveline, Jean Paulhan, sub ocrotirea lui Paul Rivet, fondaseră ziarul *Résistence* și alcătuiseră cu ceilalți „Comitetul Salvării publice". Aflasem că și Cassou și Aveline fugiseră în zona sud, dar nu știam de ce. Că Vildé, Levitsky și prietenii lor fuseseră împușcați, dar nu știam de ce. Ca și despre Holweck, ca și despre marele fizician Solomon, ca despre filozoful Politzer sau estetul Valentin Feldman, care în fața plutonului a strigat splendida exclamație: „Imbecililor, pentru voi mor!" Și aproape în același timp cînd pe muntele Valérien cădeau, la 23 februarie, conspiratorii Muzeului Omului, eu pregăteam acolo, cu naivitate, întîlnirile mele...

Dacă am fi avut ocazia să ne ducem cu pachetele, cum se decisese, de zece sau de douăsprezece ori la rînd în acel loc atît de supravegheat, s-ar fi terminat cu aventura noastră. Dar tocmai atunci Lescure m-a chemat urgent. L-am întîlnit la cafeneaua Flore, unde ne duceam adesea. Flore era, în epoca aceea, cu totul altfel decît ce-a devenit. Respirai

acolo un aer de rebeliune, era mediul în care se dezvoltau intelectualii în război. Sartre (încă puțin cunoscut de marele public) scria acolo în fiecare zi, mă uimea prin capacitatea lui extraordinară — după ce ridicase tocul ca să salute un prieten, să schimbe cîteva vorbe sau să facă o întreagă conversație — de a relua fraza întreruptă, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, ca și cum întreruperea s-ar fi petrecut pe-o altă planetă. Ardeam de nerăbdare să mă prezint lui și Simonei de Beauvoir, totdeauna cu un turban alb pe cap, dacă asta n-ar fi însemnat să intru în concurență cu Pierre de Lescure, și contrar regulilor de prudență pe care le stabilise.

Nu m-a lăsat să stau jos și m-a antrenat mai departe, la un local unde se servea numai rom de Martinica. Era în primejdie și nu dormea la el acasă. Un radiotelegrafist din I.S., cu care se întîlnea mereu, tocmai fusese arestat. Ori, Lescure îi transmisese un mesaj pentru Londra, prin care anunța apariția primului volum al Editurii de la Miezul Nopții. Dacă radiotelegrafistul avea să vorbească, și dacă Gestapoul va pune mîna totodată pe un exemplar și pe el, pe Lescure, cum s-ar fi putut oare apăra? Deci, trebuia să suspendăm distribuirea, să păstrăm volumele în beci pînă ce alarma va fi trecut.

Credeam că va fi o întîrziere de cîteva zile, cel mult de cîteva săptămîni. Era în epoca în care Lescure ni se părea tuturor de-o prudență exagerată. Din săptămînă în săptămînă

el prelungea interzicerea : nu aveam impresia că telegrafistul ar fi vorbit, dar putea să cedeze în orice moment. După o lună de rătăcire, Lescure s-a întors acasă să înnoade iar firele, să reia contactele, considerînd că activitatea lui principală trecea înaintea Editurii de la Miezul Nopții, și nu puteam să-i fac o vină din asta.

Totuși, nu mai treceau acuma săptămîni, ci luni întregi. Martie, aprilie... În acest răstimp, prudența lui Lescure se îndrepta în alt domeniu. Aflasem de existența, în zona nord, a unui text de Jacques Maritain, ajuns din America, *via* zona sud, pînă la Paris. Îi cunoșteam titlul : *Prin dezastru*. Știam și în mîinile cui se afla : Pierre-Aimé Touchard. Dar cum să ne adresăm lui fără să dăm naștere la bănuieli ? Nici eu și nici Lescure nu-l cunoșteam. Din anumite motive (pe care le-am uitat) nu ținea ca jean Paulhan să ia legătură cu el. Trebuia deci să căutăm un prieten de încredere, pe care Touchard să-l cunoască bine. Cînd Lescure dispăru, în mai, nu găsise încă pe nimeni.

Dispariție bruscă, de care nu anunțase pe nimeni. Am putut numai să aflu prin nevastă-sa „că se dusese la munte să se îngrijească“, fără să lase nici o adresă, sau mai curînd fără să-i permită s-o divulge. O să-mi scrie, cu siguranță, spunea ea. Dar n-am primit nimic. Ce-i mai rău e că mă lăsase fără nici o legătură, nu cunoșteam nici măcar numele adevărat al lui Lebourg, și nu puteam, fără să

încalc toate regulile, să mă duc direct la Jean Paulhan.

Rămînea Claude Bellanger. Nu-l cunoşteam. Încă nu ştiam că, la adăpostul funcţiilor sale la centrul de Ajutor Reciproc din Piaţa Saint-Michel, se ocupa de una din primele mişcări ale Rezistenţei organizate, grupul *A menţine* (care a fuzionat apoi cu O.C.M. Organizaţie civilă şi militară), ştiam doar că „lucra" cu Lebourg şi Lescure. Am rugat-o pe fata lui Lescure să-i anunţe lui Bellanger vizita mea sub numele de Desvignes. Într-adevăr, nu voiam să amestec borcanele, adică procesul de tipărire pentru care eram Drieu cu direcţia literară pe care, în lipsa lui Lescure, trebuia s-o preiau, ţinîndu-i locul.

Am găsit în Piaţa Saint-Michel un băiat de vreo treizeci de ani, cu faţa rotundă şi surîzătoare, trăgînd mereu dintr-o pipă, şi a cărui voce, fără să fie peltică, era însoţită de nişte acompaniamente care vibrează ca un zbor de insecte. I-am arătat situatia în care mă aflam, el a înţeles-o foarte bine şi mi-a comunicat adevăratul nume al lui Lebourg: Jacques Debu-Bridel. Citisem de el, odinioară, *Frate sclav,* strania povestire a unui băiat fericit de-a fi chinuit de fratele lui mai mic. Bellanger i-a telefonat în faţa mea ca să-i anunţe că vin.

După aceea am stat la taclale. Mi-a spus cîteva lucruri foarte plăcute. Întreprinderea noastră, pe care-o credeam practic necunoscută de tră, pe care-o credeam practic necunoscută de nimeni, căci nici o carte nu apăruse încă, era vestită printre cunoscuţii lui. Am fost şi mai

surprins aflînd că *Tăcerea mării* circula sub fel de fel de forme neprevăzute, multiplicate la şapirograf, sau dactilografiată, sau chiar copiată cu mîna, după unicul exemplar dat de Lescure lui Lebourg, de Lebourg lui Paulhan, de Paulhan profesorului Debré, care l-a policopiat. Bellanger îl citise. „Autorul, în orice caz, spuse el, nu poate fi decît un scriitor de prima mînă." Şi cum eu înfrînam această apreciere cu un gest şi un surîs: „Dar, asta sare în ochi!" susţinu el surîzînd, şi-n clipa aceea m-am temut să nu fi ghicit cumva cine eram. Oare de data asta Lescure nu-şi ţinuse gura? Dar discuţia care a urmat (ce vîrstă avea Vercors, ce fel de om era?) m-a convins că pentru el nu eram decît editorul Desvignes. Mă delectam cu această minune: să primeşti în faţă un compliment masiv care nu ţi-e adresat, a cărui absolută sinceritate nu o poţi pune la îndoială! Descopeream plăcerile anonimatului (şi de douăzeci şi cinci de ani încerc nostalgia lor). Mi-a mai spus că ar fi de dorit ca Editura de la Miezul Nopţii să se gîndească să pregătească, pentru după război, liniile generale ale unei mari case de editură, sprijinindu-se pe toată Rezistenţa, pentru a le juca o festă editorilor care aproape toţi s-au compromis figurînd pe lista Otto.

Am plecat, cum vă puteţi închipui, remontat de tot, puţin cam zăpăcit de-a mă vedea, ca scriitor şi editor, ridicat în slăvi fără să fi ştiut ceva, şi m-am dus la întîlnirea cu Debu-

Bridel, în biroul lui din strada Grennelle, la Ministerul Marinei.

M-a primit ca și Bellanger. Primul lucru care l-a făcut a fost să-mi dea, din partea profesorului Debré, cinci bancnote de cîte o mie de franci (sumă mare în epoca aceea), care puteau acoperi din plin editarea unui al doilea volum. Și el citise *Tăcerea mării* și mi-a spus că în jurul acestei cărți micul joc de căutare a autorului anonim mergea repede. Numele cel mai des citate erau ale lui Gide și Martin du Gard. El, Lebourg, ezita între Schlumberger și Marcel Arland. Și spunînd astea, se uita la mine, să descifreze pe fața mea un surîs, o tresărire, care ar fi putut confirma unul sau altul dintre numele pe care le arunca. În ce-l privește pe Paulhan, pentru motive cunoscute numai de el, le mărturisea pare-se intimilor lui : „Vercors, *este* Maurice Bedel“, ceea ce era perfect pentru securitatea mea, dar nu pentru securitatea acestui scriitor... Din fericire, confidenții au fost probabil discreți, căci Bedel (care bineînțeles dormea liniștit) n-a fost deranjat. Dar toată această vorbărie arăta cît de salutară se dovedea prudența lui Lescure.

Am examinat împreună situația. Ca și mie, Lescure nu-i lăsase nici lui instrucțiuni. Trebuia deci ca Lebourg, eu și, prin intermediul lui, Jean Paulhan, să fim de azi înainte în legătură permanentă. Intram în luna mai : n-am putea să difuzăm acum *Tăcerea mării,* deoarece în refugiu, oricum, Lescure nu mai era în pericol ? După părerea lui, Lescure se va întoarce

curînd, puteam deci să mai așteptăm puțin ; dar nimic nu împiedica, din contră, să pregătim fără el volumul următor. I-am vorbit despre manuscrisul lui Maritain. Nu-l cunoștea pe Touchard. Nici Paulhan nu descoperise încă un nou manuscris. Ar fi poate mai ușor să adunăm cîteva eseuri mai scurte. Se mai știa că și Paul Eluard aduna poeme de la diferiți autori. Toate astea rămîneau destul de vagi.

În fiecare săptămînă mă duceam să-l văd pe Lebourg, care nu avea nimic nou să-mi spuie. Dar noutăți în lumea asta nu lipseau. În marele lui birou prăfuit de la minister, vorbeam despre ele la nesfîrșit. La Praga doi studenți îl asasinaseră pe Heydrich, călăul Boemiei. Drept represalii, micul oraș Lidice fusese șters de pe fața pămîntului, cu locuitori cu tot : bătrîni, femei, copii. În mașinile blindate ale lui Otto Abetz, Laval revenise la putere. Într-un apel la radio stăruia pe lîngă muncitorii francezi să meargă în Germania în „schimb“ (de prizonieri), un prizonier eliberat pentru cinci lucrători voluntari. Prima datorie, spunea, era să iei parte la apărarea Europei contra bolșevismului, și pronunțase, cu un curaj groaznic, cuvintele de necrezut : „Doresc victoria Germaniei“. Dar muncitorul francez mîrîia. Oare pentru a compensa eșecul în ochii lui Hitler, după cincisprezece zile, un decret îi obliga pe evrei să poarte steaua galbenă ? Simțeam acest scuipat în obraz ca o rușine personală. Ieșind de la el de-acasă, din bulevardul Saint-Michel, Debu întîlnise prima stea pe pieptul unui bă-

trîn care se furişa atît de umilit că nu recunoscu imediat în el un profesor de la Colegiul Franţei. I-am spus că şi eu am văzut una, chiar în ziua decretului, la o femeie tînără de tot, care o purta ca o provocare: venea să vadă un bolnav pe care noi îl iubeam foarte mult, dar ale cărui păreri vichyste nu le aprobam. Am văzut-o intrînd cu bustul drept, splendid, încununat cu o stea ca o broşă de topaz ce înconjura cuvîntul EVREICĂ. Cu coada ochiului, am zărit tresărirea bolnavului; faţa lui, pe perna albă, se făcu stacojie. Presupun că femeia tocmai asta voise. El bîlbîi, cu gura strînsă:

— De ce porţi asta ?

— Din mîndrie, dragul meu.

— Prostie ! E-o nebunie.

— Cu un nume ca al meu ?

Lebourg şi cu mine eram de acord că nici un evreu n-ar fi trebuit să se supună, căci asta nu-i va salva, ci din contră, le va grăbi pieirea. Au fost frumoase mişcări de protest public. Oameni au abordat stele purtînd în loc de EVREU cuvintele CREŞTIN sau BRETON, sau încă BRAHMAN, sau chiar ZAZOU. Alţii împodobeau cîinii cu ele. Unii au fost închişi. Poate că ar fi fost eficace dacă toată populaţia ar fi început să poarte steaua, cum a făcut numai poporul danez, în cap cu regele Frederik, care a purtat-o ca să fie o pildă. Dar cum să comunici acest consemn ?

Alte ştiri erau mai înălţătoare. De două săptămîni o unitate de soldaţi francezi, comandată de generalul Koenig, la Bir-Hakeim,

în mijlocul nisipurilor, rezista atacurilor armatelor mecanizate ale mareşalului Rommel. Eroica rezistenţă stîrnea admiraţia lumii, i se spunea „Verdunul deşertului", prin acest fapt de arme Franţa reintra în război, în glorie. Era oare sfîrşitul sumbrului purgatoriu „prin dezastru" ? Am aflat că textul lui Maritain cu acest titlu circula în zona sud. Ne lăsasem întrecuţi ! Pierre Dalloz, întors dintr-o călătorie la Grenoble, mi-a spus numele editorului: era editorul meu, Paul Hartmann ! Refugiat la Chambéry, la socrul lui, rectorul Charlety. Am decis, fiindcă, hotărît lucru, la Touchard nu se putea ajunge, să trec linia de demarcaţie şi să mă duc personal să iau de-acolo faimoasa broşură. Aveam şi un alt motiv ca s-o fac. Se şoptea, cu o plăcere făţişă, că *Nouvelle Revue Française,* boicotată de mulţi cititori, se clătina. Pentru a se reface, Drieu la Rochelle anunţa o adîncă remaniere a comitetului de direcţie. Cerea adeziunea maiştrilor gîndirii din cealaltă zonă, făgăduindu-le neutralitate politică totală. Se spunea că unii şovăiau. Printre aceştia se pomenise numele lui Martin du Gard.

Trebuia deci ca imediat să se ducă cineva să-l prevină, să-i descrie ce era viaţa intelectuală în zona nord. Căci între francezii celor două zone domnea o lipsă de cunoaştere şi de înţelegere care uneori atingea chiar duşmănia: Hitler ştiuse bine ce face tăind ţara în două, o jumătate ocupată, cealaltă zice-se liberă. Cei din zona zisă liberă pretindeau, cu dispreţ, că nu înţeleg cum cei din zona ocupată pot

să se-mpace cu prezența nemțească. La Marsilia această zonă se chema „zona învinsă", pronunțat cu accent din Sud. În schimb, francezii din nord îi acuzau, cu același dispreț, pe cei din zona „nono" (prescurtare de la „neocupată") de-a se obișnui cu viața mai ușoară, de-a se împăca bucuroși cu situația. Se spunea că acolo lua proporții o moleșeală groaznică : mulți din acești „sudiști" vedeau în *Revoluția Națională* o revanșă a lui 6 februarie, o pedeapsă a Frontului popular, și erau foarte mulțumiți, ca și cum pacea ar fi fost semnată și Franța n-ar mai fi avut de azi înainte de ce să se teamă de Germania.

Pentru a trece dintr-o zonă în cealaltă nu erau decît două metode : sau să treci linia cu ajutorul unui „ghid" clandestin, sau să obții vreo misiune ca să capeți un *ausweis*. Prima era fără îndoială cea mai rapidă și nu prezenta un pericol prea mare : adică, dacă erai prins, făceai un stagiu neînsemnat în închisoare. Totuși, dacă eram prins, ar fi avut ca urmare să atragă atenția asupra mea și mai tîrziu aș fi fost stingherit în tot ce făceam. Dar cum să obțin un permis de trecere ?

Géka Massé îi semnalase Yvonnei o casă suspectă, pe strada Mouton-Duvernet, unde un fel de canalie, pe numele său Hubertus, înlesnea contra unei retribuții eliberarea unui *ausweis*. Va fi un demers destul de neplăcut, dar n-am să-l fac numai pentru mine : nevasta lui Louis Martin-Chauffier dorea și ea să treacă linia, ca să se ducă la bărbatul ei la Lyon, la care Aveline se și refugiase. Am fost primit de-un neamț cu fața surîzătoare și despre care s-ar fi putut crede, dacă înainte de toate n-ar fi cerut un avans gras din „onorariul" lui, că se ocupa cu asta din simpatie pentru sărmanii francezi ! Îi aduceam, pentru orice eventualitate, o scrisoare de la întreprinderile de țesături pentru mobilă, care mă declara directorul ei artistic și invoca drept pretext al călătoriei mele la Lyon nevoia de a vedea diferiți furnizori. Toate astea aveau o bază : întreprinderea aparținea unui vechi prieten evreu, refugiat la Marsilia, după ce cumnatul meu și cu mine acceptasem să-i preluăm fictiv afacerea, spre a-l feri de sechestru și de jaf. Neamțul cercetă documentul, se strîmbă și-mi spuse că va vedea cu prietenii săi de la *Kommandostab* dacă era suficient, și am stabilit întîlnirea într-o joi, peste cincisprezece zile. Cînd am venit în ziua fixată, am găsit ușa sigilată cu niște sinistre peceți cu vulturii *Abwehr*-ului. Tipul fusese prins. N-am știut cum s-o șterg mai repede.

O scrisoare sosită la timp de la Jean Chazal, fermecătorul meu bucătar de la popota lui cincisprezece-nouă care-mi anunța numirea lui ca judecător de instrucție la Nevers, mi-a dat o altă idee. Nevers era în zona nord, însă Thiers, de unde fusese transferat el, era în zona sud. N-ar putea să ceară succesorului său să mă convoace acolo prin tribunal și astfel să trec linia în mod oficial dus și întors ?

Chazal făcu într-adevăr cele necesare și, la începutul lui iulie, am primit o citație care-mi ordona să mă înfățișez la Thiers pînă-n trei zile, spre a depune mărturie în fața tribunalului cu privire la un grav accident de automobil.

M-am dus la *Kommandatura* din Meaux, unde ștampilele oficiale au avut efectul așteptat. Am fost retrimis de urgență la serviciile Gross-Paris, cu un permis de trecere care m-a scutit să fac coadă la nesfîrșit. În fața inchizitorului, mă prefăceam ca și cum nu voiam de loc să mă supun : „Dacă nu pot avea imediat permisul, inutil să stărui, nu-i așa, mă scapă de-o corvoadă..." Rar am văzut un om atît de încurcat. Trebuia să-mi refuze permisul, sau să mi-l dea fără a face mai întîi o anchetă ? În general, o asemenea anchetă ținea foarte mult. Dar acestui funcționar disciplinat atitudinea mea i se părea extrem de blamabilă. Un francez chemat de justiția franceză avea datoria să se supună. „Trebuie să mergi", repeta mereu. „Dar dacă nu iau trenul astă-seară, pe urmă e-n zadar", stăruiam eu. Pînă la sfîrșit mi-a ordonat să revin după dejun, spunîndu-mi că permisul va fi gata. Într-adevăr a fost, și în aceeași seară eram în tren.

IV

M-am oprit mai întîi la Nevers, ca să-i mulțumesc lui Chazal și să-i cer cîteva sfaturi. Am găsit așteptîndu-mă în gară o femeie

foarte vizibil însărcinată, dar extrem de frumoasă. Se apropie de mine și îmi rosti numele. Îmi povesti că bărbatul ei, ca semn distinctiv, îi spusese : „Are un profil de medalie". Dar mi-a mărturisit rîzînd că n-a venit la mine decît din cauza sacului meu tirolez și a aerului de-a căuta pe cineva. Chazal, ca judecător de instrucție, începea să întîmpine greutăți destul de mari, și nu era sigur că peste cîteva săptămîni ar mai fi putut să mă ajute. Pusese în libertate, pentru a nu fi predați nemților, vreo treizeci de deținuți, cu o ordonanță de neurmărire care-l înfuriase pe prefect : erau treizeci de comuniști care făcuseră niște sabotaje. Îi rugase să se ducă, cîtva timp, să arunce în aer trenurile într-un alt departament, dar se temea totuși nu numai de-o strașnică supraveghere, dar și de-a se trezi curînd mutat.

L-am întrebat dacă, înainte de-a mă duce la Lyon, trebuia să-mi joc rolul pînă la sfîrșit și să mă prezint la Thiers la colegul lui. M-a asigurat că puteam să plec direct la Lyon. A doua zi la amiază am trecut linia la Moulins fără nici un bucluc. Imaginația lucrează : faptul că n-am să mai întîlnesc nici uniforme germane, nici stele galbene, făcea să mi se pară că lumina se schimbase. Ceva în același timp mai clar, mai transparent ; dar și mai puțin uscat, mai puțin întăritor, ca și cum simțeam ispita de-a uita, de-a mă moleși, de-a mă lăsa dus de plăcerea unei eliberări amăgitoare...

Am sosit la Lyon seara, am dormit la un hotel de lîngă gară şi m-am dus a doua zi dimineaţă la prima mea întîlnire, într-o berărie din Piaţa Bellecour. Trebuia s-o găsesc acolo pe Suzanne Paraf, una din surorile Yvonnei. Nu eram prea sigur că am s-o întîlnesc, căci în vremea aceea, între zone, ne aflam încă în perioada corespondenţei strict familiale prin cărţi poştale cu un text tipărit în întregime şi din care aveai numai dreptul să tai cuvintele inutile şi să completezi cele cîteva rare linii punctate. Era întrucîtva o mare ispravă dacă puteai face să se înţeleagă prin ştiri despre Bébé, şi Bunica, locul, data şi ora unei întîlniri discrete. Dar francezii ajunseră experţi în acest mic joc şi într-adevăr n-am avut decît puţin de aşteptat pe terasă. Era o vreme tare frumoasă în Piaţa Bellecour şi simţeam o excitare plină de voioşie la gîndul că pîndesc sosirea unei prietene care întîrzie fără să mă tem că a fost arestată! Nu-mi dădusem seama la Paris cît de mult această teamă stătea totdeauna ascunsă în noi, chiar atunci cînd o uitam. Mi se părea că regăsesc, pe această terasă, în această tihnă, aproape ambianţa de dinainte de război.

În curînd Suzanne m-a găsit, am luat un vermut (la Paris nu se mai găsea), fiecare descriind la rîndul său viaţa în zona respectivă. M-a luat la masă într-un mic restaurant al cărui rosbif mi s-a părut un adevărat ospăţ. Şi am ajuns la ceea ce era esenţial. Pînă la întoarcerea lui Lescure s-a hotărît să fie suspendată difuzarea în zona nord a volumului *Tăcerea mării*, dar să se trimită o parte în zona sud; asta ar da de înţeles că ar fi fost tipărită acolo, şi Lescure ar fi fost scos din cauză. O să i se trimită Suzannei cu trenul o valiză, ea o să primească fişa corespunzătoare, pe care o va încredinţa unui tregher; şi dacă totul se va petrece fără nici o piedică, va lua coletul şi-l va duce la ea acasă. Va aştepta apoi să vină să-l ia oamenii însărcinaţi cu difuzarea, pe care călătoria mea avea de asemeni scopul să-i descopere, datorită, speram eu, ajutorului familiei Martin-Chauffier. După aceea nu mai era nevoie să se ocupe de nimic pînă la expediţia următoare.

Cînd am ieşit din restaurant, m-a strîns de braţ. „M-ai întrebat adineauri cum se recunosc miliţienii, zise ea; uite colo patru.“ În colţul străzii, vreo patru oameni cu berete negre cu un GAMMA alb ieşeau într-adevăr dintr-un Citroën. Îşi dădeau aere arogante de SS-işti, fără a reuşi să semene cu ei. Pe feţele lor nu era întipărită o cruzime rece, ci bestialitatea şi lichelismul. Cu asta nu erai mai liniştit.

M-am despărţit de ea şi am luat tramvaiul spre Collonges au Mont-d'Or, unde locuia familia Martin-Chauffier. Pe atunci îi cunoşteam puţin (o văzusem pe Simone o singură dată, cînd o ajutasem să treacă linia de demarcaţie), dar Aveline locuia la ei, ştiam acum de ce-a fugit, şi nu mă îndoiam nici un moment că activau cu toţii în Rezistenţă. Activau chiar prea mult: lipsa Gestapoului le

spulbera orice prudenţă, aşa că am aflat mai multe nume şi fapte decît aş fi dorit. N-am făcut la fel, şi nu le-am spus decît esenţialul. Cînd am vorbit de Maritain, Aveline a surîs, a deschis un sertar şi mi-a întins o broşură cu o copertă roz: chiar el o dăduse la tipar după broşura lui Hartmann, dar nu mai avea alt exemplar şi nu putea să renunţe la el. Nu avea nici o importanţă, deoarece mergeam la Grenoble să mă întîlnesc cu Battail; la Chambéry, Hartmann era la o oră de tren, o întîlnire nu era mare greutate. De altfel, nu venisem la ei pentru această problemă, ci pentru difuzarea în zona sud. Puteau oare s-o ia asupra lor sau să-mi indice pe cineva? Aveline îmi spuse că va relua legătura cu oameni mai calificaţi, că ne vom întîlni iar în gara Lyon-Perrache, pe peron, la trecerea trenului cu care am să mă întorc din Marsilia la Paris, şi atunci o să-mi dea informaţiile asupra persoanei care se va ocupa de treburile mele. Mi-au dat şi adresa lui Martin du Gard, şi seara i-am scris la Nisa ca să-i cer să mă primească.

La Grenoble, Battail şi tînăra lui nevastă mă aşteptau în gară. Ne-am dus mai întîi să bem un pahar la Trois Dauphins, în Piaţa Grenette, spre a ne povesti reciproc lucrurile esenţiale din vieţile noastre, de la armistiţiu încoace. Pentru ei, puţine schimbări: tot învăţători şi unul şi altul la La Tronche. Îmi pregătiseră un pat în mica lor locuinţă, la primul etaj al şcolii.

Cum ne duceam să luăm, de la capul liniei, un autobuz ca să mergem acolo, am simţit că mă apucă cineva de braţ. Era tînărul Lescure. N-am fost prea surprins, ştiindu-l la Grenoble, dar el nu-şi mai venea în fire că mă vede acolo. „Ah! dragul meu... dragul meu..." repeta într-una, cu o faţă veselă. Aveam douăzeci de ani mai mult decît el, şi asta mă întinerea. Era cu o femeie de vîrsta lui, foarte drăguţă. Ne-am dat întîlnire pentru a doua zi, şi-am prins la ţanc, chiar în clipa cînd pornea, autobuzul pe care Battail şi nevastă-sa se temeau să nu-l pierd.

În timp ce ea pregătea masa, Battail mi-a aruncat aşa, netam-nesam, cu o privire în care plutea un văl de îngrijorare: „Spune-mi... Ţie nu-ţi prea plac nemţii?" Şi mi-am dat atunci seama de prăpastia dintre francezii din cele două zone, pentru ca el să fi putut, în ce mă privea, să se fi îndoit cîtuşi de puţin. Dar el vedea în jurul lui, în mediul învăţătorilor, socialişti care voiau să spere că Europa lui Hitler va fi un fel de împlinire, totuşi, a visului lui Aristide Briand. Mi-a mărturisit că pînă şi tînăra lui nevastă se lăsa uneori ispitită să creadă asta. Şi suferea. Aşadar răul pe care-l făcea Pétain pătrundea pînă în interiorul căminelor, al familiilor. I-am expus lui Battail motivul venirii mele, i-am cerut să se ocupe puţin de difuzare la Grenoble, să întocmească o listă a membrilor corpului didactic cărora să le trimită volumele. A primit cu entuziasm şi, la rîndul lui, mi-a mărturisit ce ezitări avea: i se propunea să intre într-o or-

ganizaţie militară secretă ; ce părere aveam eu de asta ? L-am pus să-mi spuie mai precis sistemul şi oamenii care lucrau acolo. Organizaţia avea drept şef, în ce priveşte regiunea, un colonel în activitate, şi mi-a spus numele lui. Eram lămurit. M-am strîmbat şi l-am sfătuit stăruitor să nu intre : tot ce avea vreo legătură cu Vichy-ul nu putea fi decît suspect, avînd riscul de-a ajunge într-o bună zi la nemţi ; iar faptul că toţi se cunoşteau între ei prea era de tot neserios. I-am înşirat regulile acţiunii clandestine şi i-am spus să nu se amestece în nimic care nu ar respecta riguros aceste reguli. Am să încerc să-l ajut.

A doua zi l-am regăsit pe Hartmann la sosirea trenului din Chambéry. Mi s-a părut puţin îmbătrînit, slab şi cu pleoapele umflate. Ne-am aşezat pe-un dig pe malul Isèrului, în dosul casei lui Stendhal, şi, pe lîngă broşura lui Maritain, a mai scos din servietă un teanc de hîrtii tipărite sau trase la şapirograf, care spuneau multe despre activitatea lui. I-am precizat care-i a mea. Mă gîndisem între timp că, pentru prietenul meu Battail, ar fi mai bine să fie în legătură cu oameni ca acesta decît cu militari de carieră. Hartmann era întru totul de acord ; îi spusesem lui Battail să ne aştepte în faţa Muzeului, şi i-am lăsat acolo împreună ; iar eu m-am dus să-l întîlnesc pe François de Lescure. Speram să-mi dea veşti despre tatăl lui : dar nu ştia (îmi spuse) mai mult decît mine. Mi-a mărturisit ce dor îi este de zona ocupată şi greutatea,

în zona nono, a unei munci serioase, din cauza imprudenţei inveterate a oamenilor.

Înainte de-a pleca din Grenoble am telefonat medicului din Besayes, căruia îi păstram, ca şi soţiei sale, o amintire plină de gratitudine. Aveau o maşină care mergea cu gaz de lampă comprimat în trei tuburi lungi de fontă pe acoperiş ; au venit să mă ia şi m-au făcut să mai trec o dată prin Vercors înainte de a mă duce la Valence. Mi s-a părut nostim că sînt singurul care ştiam că scriitorul al cărui mister începea să trezească curiozitatea Parisului mergea, ca altădată, pe înălţimile al căror nume îl luase, însoţit de nişte gazde pline de atenţie şi de prietenie, dar care nu puteau, nu trebuiau să ghicească nimic. Rareori am regretat atît de mult că trebuie să-mi ţin gura. Pe de altă parte, nu ştiam că nu prea departe, într-un cătun căţărat pe coasta masivului, prietenul meu Pierre Dalloz pregătea în taină, cu Yves Farge, stabilirea, în inima fortăreţei naturale, a unui grup armat de Rezistenţă, care trebuia să devie, doi ani mai tîrziu, cel mai tragic din Franţa şi cel mai glorios.

La Valence am luat trenul spre Marsilia, unde mă aşteptau Coronel şi nevastă-sa, care se aflau acolo de vreo cinci-şase luni.

Dacă la Lyon, la Grenoble, am crezut că voi regăsi o atmosferă apropiată de cea de dinainte de război, ce să mai spun despre Marsilia ? Respiram din plin, ieşind din gară, o

libertate pe care-o știam factice, dar în care mă străduiam să cred : ca un elev care, la începutul vacanței, se străduiește să creadă că va dura cît lumea. Ca și el, îmi făuream, pentru aceste cîteva zile, dulci iluzii care să-mi permită să fiu fericit. Pe Canebière o mulțime însuflețită mi s-a părut că se plimba cu aceeași nepăsare ca odinioară. Cinematografele rulau filmele lui Frank Capra, interzise în zona nord, acel *Extravagant Mr. Deeds* și acel *N-ai să-l iei cu tine,* care ne încîntaseră atît de mult în ultimii ani dinaintea războiului. În vechiul port, mărfurile expuse sub cerul liber, țipătoare și vesele, ofereau moluște și crustacei, arici de mare, scoici mari amare ce se mănîncă așa, crude, și alte scoici ca : violete, prer, clovise. Restaurantele anunțau (dar la ce preț...) ciorbă de pește și buiabesă [1]. O muzică veselă izbucnea din crîșme. Cînd veneai dintr-un Paris pustiu și înfometat, era aproape de necrezut.

În dosul acestei aparențe, de-abia se vedea marea sărăcie a populației : lipsa de lapte pentru copii, de carne, de unt, de făină. Pictorii Henri Goetz și nevasta lui, Christine Boumeester, se hrăniră un timp, cum mi-au spus mai tîrziu, cu conserve pentru iepuri de casă, care se mai găseau încă de vînzare și pe care trebuia să le înghiți cu multă apă, închizînd ochii, dar după care te simțeai sătul. Ceea ce de ase-

[1] O ciorbă de pește foarte piperată, specifică restaurantelor din Marsilia.

menea m-ar fi readus la realitate era numărul mare de prieteni parizieni refugiați aici, printre care, firește, cei mai mulți prieteni evrei. Încă o dată mi-am dat seama de neînțelegerile pe cale de-a se stabili între cele două zone : o veche prietenă de-a părinților mei, coreligionară cu tata, foarte deșteaptă și iubită, nu știu de ce și-a băgat în cap că mama mea, originară din Berry și catolică, se lăsa antrenată pe calea cea rea. Plîngea vorbindu-mi de asta și mă străduiam să-i arăt că greșește. „Tatăl tău !“ spunea, ca și cum mama i-ar fi trădat memoria. Bănuială foarte nedreaptă, căci, din contră, strada Servandoni ajunsese refugiul aproape zilnic al cîtorva prietene evreice, care n-au putut sau n-au vrut să plece din Paris. De una din ele îmi era milă, fiindcă n-avea ce mînca. Era o ființă foarte bună, dar de-o prostie uimitoare, o cunoscusem totdeauna obeză, căci „micile feluri de mîncare gustoase“ erau singurul ei scop în viață, singura preocupare. Foametea o omora pur și simplu : n-am văzut niciodată o ființă omenească slăbind în așa hal și atît de repede. Fața ei suptă nu era decît zbîrcituri care-i atîrnau fleșcăite. Și într-o bună zi muri. De disperare mai mult decît de foame, cred eu.

„Tatăl tău !“ îmi spunea prietena noastră și atunci, evocîndu-i memoria, mi-a povestit odiseea lui de la șaisprezece ani din Ungaria natală, marșul lui spre stea către țara lui Victor Hugo și a revoluției franceze, multe amănunte pe care nu le știam. Cum poetul german Hauff, cu a sa *Orfană de pe Puntea Artelor,* l-a atras

irezistibil spre această culme a lumii, cum atrage lampa un fluture. Cum, printr-o întîmplare de necrezut, primul om care i-a ieşit în cale s-a întîmplat să fie singurul prieten ungur pe care-l cunoştea la Paris. De fapt, tinereţea tatălui meu, prea discret, îmi era mai puţin cunoscută decît acestei vechi prietene; iar eu, prea discret de asemenea, nu-l întrebasem niciodată nimic; şi puţinul pe care, cînd şi cînd, mama mi-l spusese, rămînea foarte incomplet. M-am hotărît s-o întreb cînd m-oi întoarce, ca să aflu în sfîrşit tot ce se putea afla.

Ştiam că la Marsilia se găseau rude apropiate de-ale Stéphaniei. Bineînţeles, m-am dus să le văd. Poate că nutream speranţa ascunsă s-o întîlnesc în sfîrşit? Mi-au dat ştiri bune despre ea; se afla tot în zona sud, dar nu la Marsilia. Poate pe Coastă? Îmi răspundeau vag. Mi s-a părut că întrezăresc la ei un fel de reţinere. Aşa că n-am îndrăznit să le cer adresa ei, presimţind că n-au să mi-o dea. Numai din simplul obicei de-a fi prudenţi, sau fiindcă găseau că nu-i de dorit, chiar după atîţia ani de despărţire, să ne revedem? După decepţia pe care-am simţit-o, mi-am dat seama de forţa obscură a speranţei care se născuse în mine. Fără ea, aş fi venit oare la Marsilia, unde, în definitiv, nu aveam ce căuta? Nu eram atît de sigur.

Era sigură numai plăcerea de-a revedea cîţiva prieteni împrăştiaţi. La terasa lui Barbu (azi dispărută) l-am regăsit de Dr. Jean Dalsace, prin care îl cunoscusem odinioară pe Jean-Richard Bloch. Părul îi albise, dar îşi păstrase

buna dispoziţie şi spiritul caustic. La masa de alături, Maurice Chevalier, într-o haină în carouri, lua un aperitiv cu Pierre Dac, a cărui voce avea să se audă ceva mai tîrziu la B.B.C. Coronel şi tînăra lui nevastă locuiau într-un apartament mic de tot, nu prea departe de vechiul port. Trăiau de azi pe mîine din meserii mediocre şi trecătoare, pe care unul din ei izbutea să le descopere — pe vremea aceea el lucra la un fabricant de vopsele — iar ea, fiind născută la Londra, da lecţii de engleză. Aveam impresia că în căsnicia lor se simte o anumită tensiune, ca şi cum aceste condiţii de viaţă cam sărăcăcioase rodeau afecţiunea. Mi se părea groaznic de nedrept ca victimele să fie astfel lovite de două ori, ca nenorocirea impusă să se descompuie în plus într-o suferinţă intimă. Vizita mea părea că le face bine.

Îi dădusem lui Martin du Gard adresa lor, ca să-mi răspundă aici. Scrisoarea lui m-a dezamăgit. Era dezgustat şi voia să rămînă la o parte, să nu se amestece de loc. De altfel, de cînd, pe neaşteptate, după o inactivitate spirituală pe care o crezuse definitivă, se apucase de-o operă de mari proporţii, pentru terminarea căreia îi trebuiau ani de zile, plecase din Nisa la La Napoule, ca să nu mai poată ajunge pînă la el nici chiar cei mai buni prieteni. În fond, el era cel care se comporta aşa cum visasem eu atîta timp pentru mine... Urmau patru pagini de amabilităţi şi întrebări despre mine. Asta nu-l împiedica să-mi închidă uşa în nas, crezînd desigur că veneam să stărui să ia atitu-

dine (într-un sens sau altul). Şi era adevărat că, dacă l-aş fi văzut, i-aş fi cerut un text pentru editura noastră. Nu-mi rămînea decît să-i scriu din nou şi să-i spun ca nu cumva să primească invitaţia lui Drieu La Rochelle. Nu pretind că scrisoarea mea a fost cauza refuzului, dar e-adevărat că nu şi-a dat numele.

Cu familia Coronel am petrecut duminica la capul Madrague, într-un peisaj de-o frumuseţe de Grecie antică, înotînd toţi trei într-o mare călduţă şi cristalină, la poalele unei înalte insuliţe stîncoase, puternică, trufaşă, albă ca de marmoră, care se avînta din apa albastră ca un peisaj din Sporade. Ţi-ai fi putut-o închipui pe Sapho cu lira ei aruncîndu-se din vîrf în valuri. Clipe sublime. În amintirea mea, ziua aceea luceşte ca o oază de lumină în bezna lungă a ocupaţiei. Această unică baie a fost, de-a lungul a patru ani, singurul meu contact cu marea, şi lipsa ei o simţeam mai cumplit, poate, decît oricare alta, în tot cazul decît cea a hranei.

Seara, ca pentru a mă scufunda prin contrast în negrele labirinte ale clandestinităţii, Coronel m-a dus într-o clădire stranie în care locuia unul din prietenii lui, mai mult sau mai puţin comunist. Într-o uliţă din dosul cheiului Rive Neuve, în Vieux-Port (vizavi de cartierele murdare şi pitoreşti pe care, anul următor, nemţii aveau să le arunce în aer cu dinamită, nu din igienă socială, ci fiindcă nenumăraţi oameni de-ai lor dispăreau acolo asasinaţi sau ca dezertori), intrai într-o boltă pe pereţii căreia mustea murdăria, ce se prelingea

într-un lung şi întunecos coridor, care da în alte coridoare, treceai pe sub bolţi unde uneori apărea, pe neaşteptate, lumina unei ferestre, şi se auzea în tăcere ţăcănitul unei maşini de cusut, şi apoi urcai o scară veche tare, rece şi lugubră, care da pe alte coridoare, de unde urcau alte scări. Trebuia să cobori un etaj şi, mai departe, să urci alte trei. La ce etaj eram? Ajungeai, în sfîrşit, în faţa unui şir de uşi de-un cenuşiu uniform şi morocănos. Coronel bătu la una din ele. Şi am văzut-o deschizîndu-se spre un interior gingaş, rafinat, o perlă în sluţenia acestei scoici de stridie. Pereţii erau acoperiţi cu cărţi, printre care toate operele lui Marx şi o mulţime de lucrări revoluţionare. Noaptea tîrziu, cînd am plecat, gazda ne-a făcut să coborîm pe alte scări şi alte coridoare, şi ne-am trezit nu în uliţă, ci pe cheiul portului : clădirea avea două ieşiri.

Ca urmare, m-am simţit atît de adînc pătruns de această atmosferă de roman negru, încît de cîte ori auzeam vorbindu-se de-o perchezitie, oriunde ar fi avut loc, unica imagine în care halucinaţia constantă ce mă stăpînea, ca amintirea unui film, era totdeauna cea din interiorul casei sinistre, a acestei bogate biblioteci cu cărţi compromiţătoare (pe care poliţiştii le descoperă şi le devastează, în timp ce suspectul scapă prin labirintul întunecos al coridoarelor şi scărilor, pentru ca apoi, trecînd prin boltă spre port, să dispară, în oraşul şi noaptea pustie...)

Tîrziu, pe-o noapte pustie, urcam spre micul meu hotel. Pe cînd mă îndreptam spre cameră pe scara îngustă, o pereche mergea înainte, îmbrățișată. Bărbatul, foarte înalt, foarte blond, cu ceafa rasă, vorbea cu un accent aspru. Noaptea era caldă, am citit în pat cîteva pagini, cu fereastra deschisă. Abia stinsesem lumina și curtea se umplu de gemetele lungi ale unei femei în nebunia plăcerii și care lua hotelul, vecinii și lumea drept martori ai bucuriei ei senzuale. N-am avut nici o îndoială că asta se petrecea în brațele neamțului mare și blond, am adormit dezgustat și plin de ură : lipsa de pudoare nu-mi place și, de data aceasta, pe deasupra, mă iritase ca o provocare.

Nu mai aveam decît o zi de stat la Marsilia. Trebuia să trec linia (după întîlnirea de pe peronul din Lyon) a treia zi înainte de miezul nopții. Tocmai atunci, la Coronel, mi s-a întîmplat una din acele pățanii stupide și jignitoare ce atît de des au zădărnicit, în Rezistență, proiectele cele mai bine stabilite. Un fost coleg de școală, și el refugiat, venise să mă vadă. Nu ne mai văzusem de mult. Nu păstram o amintire neplăcută despre el, cu toate că, încă din școală, vanitatea lui batjocoritoare mă agasase deseori. Mai tîrziu ea m-a făcut să surîd. Și acum, departe de-a fi fost vindecat de înfrîngere, plimba pe deasupra lumii o privire ironică de om superior, străin de toată această afacere. Am avut imprudența să vorbim față de el despre Maritain. Ne-a pus să-i arătăm broșura, a răsfoit-o

un moment, apoi a declarat că o ia s-o citească mai în tihnă. I-am spus că asta era cu neputință și, aducîndu-i aminte că trebuia să plec a doua zi înainte de amiază, am încercat să-i iau broșura înapoi. N-a vrut s-o lase din mîini, jurînd să mi-o restituie chiar în seara aceea. Surîsul lui de calmă aroganță mă exaspera. Nu era, oricum, să ne luăm la bătaie. Am avut slăbiciunea inexplicabilă să cedez, și l-am lăsat să ia prețiosul exemplar.

Seara, bineînțeles, nimeni. Îmi imputam furios consimțămîntul meu laș. N-am știut și eu o dată să-mi țin gura, și bine mi-a făcut ! A doua zi de dimineață Coronel și cu mine am plecat în căutarea lui. Nu era la el acasă, și n-am izbutit să aflăm pe unde l-am putea găsi. Imposibil să-mi amîn plecarea, nici măcar cu o oră, dat fiind întîlnirea pe care-o aveam la Lyon la trecerea trenului. Și a trebuit să plec cu mîinile goale fără singurul meu cîștig. N-am știut niciodată dacă am fost victima unei „glume bune", sau a ceva mai rău.

Era o dramă, de fericire știam că Yvonne avea o oarecare speranță să vie la rîndul ei în zona liberă, datorită ajutorului unui prieten bine situat. În orice caz însă, era o întîrziere dezastruoasă. Îmi frămîntam încă în gînd furia, cînd trenul a intrat în gara Lyon-Perrache. Nimic nu-mi reușea : Stéphanie, le Maritain, Martin du Gard, nu mai lipsea acum decît ca și Aveline să mă fi lăsat de căruță, și-aș fi făcut tot voiajul acesta în zadar...

El însă era acolo. Nu aveam decît vreo cîteva minute. I-am povestit pățania mea,

l-am rugat să-l întîlnească pe Hartmann ca să-i dea un nou exemplar surorii Yvonnei. Iar el mi-a strecurat, explicîndu-mi, o carte de vizită pe care-am citit numele și adresa unui necunoscut pentru mine: YVES FARGE. Pe cît am înțeles, era profesor de literatură. Se știe că era pictor și gazetar, luptător în Rezistență din primul ceas, și la eliberare avea să ajungă comisarul Republicii, apoi ministrul aprovizionării. El avea să ia asupra lui, spuse Aveline, difuzarea cărților din Editura de la Miezul Nopții în regiunea lioneză și găsirea oamenilor corespunzători pentru celelalte regiuni. Trenul fluiera, pornise, l-am prins din mers.

V.

Am regăsit Parisul într-o atmosferă de mare agitație. O unitate britanică, jumătate canadiană, jumătate scoțiană, debarcase tocmai atunci la Dieppe. Cu toate că efectivele erau mici, optimiștii credeau că a sosit clipa cea mare. Nu făceam parte dintre aceștia, și nu înțelegeam (ca să spun drept, nici acum nu înțeleg) scopul acestei expediții destinate de la început unui eșec. A avut într-adevăr pierderi grele și a fost aruncată înapoi în mare în cîteva ore. Se spunea, puțin după aceea, că unul dintre scoțieni avusese totuși timp să trimită prin poștă o sticlă de whisky iubitei lui în Franța, care a și primit-o. Era desigur o legendă, dar fiecare s-a mîngîiat cu iluzia că a primit chiar el uimitoarea sticlă. A doua zi după incursiune, mareșalul-șef al statului mulțumea armatei germane de a fi salvat Franța din ghearele cotropitorului.

După opt zile, era în 26 august, s-a dezlănțuit cea mai mare razie din cîte se făcuseră pînă atunci contra evreilor, de data aceasta fără deosebire de sex, de vîrstă și nici de origină. În toată țara, Pétain desăvîrșea infamia, predînd naziștilor pînă și pe supraviețuitorii de la Verdun decorați cu mîna lui. Un tren plin de copii a așteptat cincisprezece zile: nu se primise nici un ordin; Laval însuși a fost cel care a propus să fie deportați și copiii. Pentru onoarea francezilor, mulți evrei preveniți la timp au putut totuși să scape. Alții au preferat să moară. Bătrîni respectabili săreau peste balcoane aruncîndu-se pe caldarîm. Cînd le smulgeau odraslele, femei urlînd se loveau cu capul de bordura trotuarelor. Polițiști francezi luau parte la această treabă. Un vechi prieten al tatălui meu, octogenar, orb, eminent fizician, era aruncat într-un camion în care fete tinere, pe jumătate goale, violate pe rînd, plîngeau în hohote. Tristan Bernard, arestat împreună cu nevastă-sa, o îmbărbăta cu o înțelepciune sfîșietoare: „Am trăit cu teamă în suflet, vom trăi cu speranță..." Zeci de mii de evrei erau îngrămădiți în Velodromul de Iarnă, azi dispărut, înainte de-a fi parcați care la Compiègne,

care la Drancy, cireadă de vite destinată cuptoarelor din Treblinka și altor locuri de groază.

Am avut, puțin după asta, un vis straniu. Într-un fel de stațiune balneară, mă duceam să iau un tramvai cu o destinație imprecisă. Pentru asta trebuia să trec printr-o sală de așteptare uriașă, ce semăna cu holul monumental al Gării d'Orsay. Înăuntru era mare înghesuială, o atmosferă de exod, oameni așezați pe bagaje, printre colete și boccele. Printre grupuri de oameni o căutam pe Stéphanie. În cele din urmă, am descoperit-o pe mama ei într-un fotoliu pliant, lîngă o prietenă. Mi-a surîs, cu fața agitată, cum era totdeauna, de acea măruntă și neîncetată legănare ce părea că-i vine dintr-o dulce îndoială. Mi-a făcut semn să mă întorc. Stéphanie era lîngă un perete, cu capul rezemat de-un fel de măsuță turnantă de sculptor. Mă privea venind spre ea, cu sprîncenele apropiate, ca și cum s-ar fi întrebat cine eram. Am salutat-o, în cele din urmă mi-a surîs și, fără să se miște, mi-a arătat din ochi pe pictorul care-i făcea portretul. Mi-am dat seama atunci că nu avea trup. Numai capul stătea pe măsuță, ca o figură de ceară, învăluită de-un voal străveziu. Pielea feței era de-o prospețime delicioasă, cu toată fixitatea aceea mută, neînsuflețită. M-am întors spre mama ei, care nu era de loc surprinsă și care mă încuraja cu privirea. Totuși am înțeles cu tristețe că n-ar fi trebuit să mă găsesc acolo. M-am scuzat, Stéphanie, surîzînd în toată strălucirea frumuseței ei, bolborosi să mă întorc ceva mai tîrziu. Dar, în drumul spre ieșire unde aștepta tramvaiul, șovăiala pe care a avut-o pînă să mă recunoască îmi strîngea inima, și știam cu-o tristă certitudine că n-am să mă mai întorc.

Cînd m-am trezit, amintirea acestui vis mi s-a părut totodată gingașă și sinistră. În holul imens, prăfuit, în mijlocul acestei mulțimi în așteptarea cine știe cărei plecări, prezența acelui chip drag, regăsit și iar pierdut, mă copleșea de-o neliniște și de-un presentiment vag, care mă urmăriră pînă în ziua cînd s-a adeverit ca sigură soarta tragică a Stéphaniei: arestarea în Dordogne și plecarea împreună cu mama la Auschwitz, unde au murit.

Septembrie era pe sfîrșite, Lescure nu se întorcea, nu dăduse nici o știre despre el. De peste șase luni difuzarea cărții *Tăcerea mării* era paralizată din cauză că el o interzisese. Trebuia oare să nu trecem peste asta? Yvonne se întorcea din zona sud și propunea să trimitem acolo nu numai o parte, ci tot tirajul: „Acolo sînt mulți oameni care continuă să creadă în Moș Crăciun, spunea ea, și povestirea lui Vercors poate să le deschidă ochii; pe cînd aici ăsta-i încă de pe acum un lucru depășit: oamenii au înțeles, nu-i așa?" Nu eram sigur că vedea just; numai că eu eram autorul... M-am lăsat în seama argumentelor ei. Ne-am înțeles totuși că vom păstra pentru Paris vreo sută de exemplare: Paulhan și Bellanger promiseseră vreo cîteva unor perso-

nalităţi de vază pe care nu voiau să le dezamăgească.

Din zona sud Yvonne adusese cărţulia lui Maritain, ascunsă în căptuşeala genţii de voiaj. Cînd a trecut linia de demarcaţie, un incident o făcuse o clipă să tremure. De ce i-o fi fost oare suspectă nemţoaicei grase în uniformă, însărcinată cu percheziţionarea bagajelor ? Nemţoaica a pus-o să deschidă toate valizele şi începuse să cotrobăiască în ele, cînd dădu peste o notă de hotel cu cheltuieli somptuoase : O *baie — 8 franci.* Indignarea a făcut-o să-şi uite bănuielile. Tratînd-o pe Yvonne de „capitalistă", i-a ţinut o predică despre ascetismul în vreme de război — şi a uitat să-i cotrobăiască în geantă.

Cînd i-am adus lui Oudeville broşura, mi-a dat o veste bună : descoperise un linotipist de meserie, pe care-l chema Maurice Roulois, care lucra acasă, şi va putea, dintr-o dată, să culeagă cele 96 de pagini ale noastre, ceea ce ne-ar face să cîştigăm un timp considerabil. În schimb, nu puteam să-mi ascund că riscurile vor fi mult mai mari : nimic nu e mai uşor decît să dai de urma unui „tabel" cu caracterele literelor unui linotip, de îndată ce examinezi cît de cît cu grijă tipăritura. Este imposibil să eviţi să nu apară, şi să nu se repete de-a lungul paginilor, cutare sau cutare literă ruptă sau deformată. La Paris, numărul linotipurilor nu e nesfîrşit, ar fi de-ajuns să inspectezi maşinile ca să identifici matriţa literei defecte. Aşa că mă temeam ca Roulois să n-o păţească, şi-am tremurat puţin pentru

el pînă în ultima zi. S-ar părea că nimeni nu prevenise Gestapoul de acest şir de legături fără greş, căci n-a fost niciodată deranjat.

Datorită lui, Maritain va fi tipărit în două săptămîni. După care va urma o pauză lungă înainte de adunarea materialului pentru un al treilea volum. Era foarte firesc şi n-ar fi trebuit să fiu îngrijorat : un scriitor are totdeauna ceva mai urgent de făcut decît să scrie pentru a ţine în saltar şi, în lipsa oricărei posibilităţi de a fi editat, cine şi-ar fi dat osteneala să scrie o operă care nu se putea publica ? Trebuia deci timp pentru ca autorii să afle mai întîi de existenţa Editurii de la Miezul Nopţii ; să fie invitaţi să ne încredinţeze un manuscris, să înceapă să se gîndească la descoperirea unui subiect demn de a fi scris (nu avusesem nevoie chiar eu de săptămîni întregi ca să concep subiectul *Tăcerii mării ?*), apoi timpul să-l desăvîrşească, apoi să-l scrie, să-l revadă, să-l corecteze, înainte de-a fi în stare să i-l dea lui Jean Paulhan ; şi, în sfîrşit, timpul ce-i trebuia lui Paulhan ca să-l citească înainte de-al trece lui Debu-Bridel, şi acesta, în sfîrşit, mie...

Da, trebuia timp pentru toate acestea, ştiam ; dar cînd, din săptămînă în săptămînă, mă duceam la Lebourg la Ministerul Marinei, simţeam totuşi o nerăbdare de fiecare dată mai plină de îngrijorare. Şi-i explicam bietului Debu, care nu avea nici o putere, dar care, în fond, era fericit că difuzarea *Tăcerii* a fost întîrziată, fiindcă ar fi fost mai bine în ochii străinătăţii să nu publicăm nimic decît să

publicăm un volum şi apoi să curmăm deodată : căci asta ar dovedi contrariul de ceea ce voiam să dovedim, lipsa şi nu existenţa în Franţa captivă a unei vaste mişcări de gîndire naţională împotriva strivirii naziste. Se va întîmpla oare cu mine ca şi cu Malte Laurids Brigge ? În nerăbdarea mea, nu mă puteam stăpîni să nu-l parafrazez pe Rainer Maria Rikl...

...E cu putinţă oare de suportat o astfel de situaţie ? Aceste steaguri atîrnă acum peste tot. Oamenii parcă nu le mai văd. E poate obişnuinţa, poate fiindcă le-au văzut prea mult. E cu putinţă să nu tresară, să nu plîngă, să nu ţipe ?

Da, e cu putinţă.

E cu putinţă ca, din contră, să se găsească atîţia oameni care gîndesc : „Pot să-l prad pe evreul ăsta, de vreme ce-i permis. E chiar recomandat", ca apoi să se fudulească în faţa oglinzii fără a roşi ?

Şi atîţia alţii care-şi spun : „Să lăsăm imbecilii să moară pentru aceste prostii, de vreme ce eu trăiesc bine şi-mi umplu buzunarele" ?

Da, e cu putinţă.

E cu putinţă ca această faţă a Parisului şi a Franţei, care nu este cea adevărată, să fie singura pe care lumea să o poată vedea ? Să fie numai această bucăţică de profil gangrenat, pe cînd celălalt, profilul, mîndru şi pur, să rămînă ascuns în umbră şi tăcere, înfăşurat în vălurile pudoarei, care mai degrabă ar fi trebuit să sustragă privirilor această tumoare dezgustătoare ?

E cu putinţă ca toţi aceşti editori, la primul semn, chiar înainte de acest semn, să dea buzna în anticamere ca să primească ordine ? Şi ca ei să fi întîlnit acolo atîţia scriitori ?

Şi apoi, ca ceilalţi să nu fi găsit altceva de făcut decît să tacă, sau să vorbească atît de încet că abia poţi să-i auzi ?

Da, e cu putinţă.

Dar dacă toate acestea sînt cu putinţă, scrisese însuşi Rilke, *dacă toate acestea n-au chiar decît o aparenţă de posibilitate, atunci de dragul a tot ce este în lume trebuie să se întîmple ceva. Primul venit, care a avut aceste gînduri îngrijorătoare, trebuie să înceapă să facă ceva din ceea ce a fost neglijat ; oricît de neînsemnat ar fi, deoarece nu există altul. Acest Brigge, acest străin, acest tînăr şters, va trebui să ia loc şi, la etajul al cincilea, va trebui să scrie, să scrie zi şi noapte. Da, va trebui să scrie, aşa se va termina.*

Şi chiar aşa a fost, că după Brigge s-a terminat pentru mine, se împlinea acum mai mult de-un an. Dar după un an, încă nici un scriitor nu mă înlocuise. Şi cu toate că era explicabil, mă temeam totuşi ca aceasta să nu devie în ochii celor de peste hotare straniu şi dezastruos. Cu atît mai mult cu cît colaboraţioniştii nu se jenau să exploateze oricare rînd ce putea fi de partea lor, şi să anexeze astfel scriitori, de la Péguy pînă la — ceea ce depăşeşte orice limită ! — Victor Hugo, al cărui portret uriaş pe afişele din metro era pus deasupra unui citat bine ales contra Angliei. Un capitol care maltrata America, din *Scene din viaţa*

viitoare de Duhamel, era (bineînţeles fără învoirea lui) reprodus în *Signal*, cu numele lui cu litere mari. Cine era scriitorul care, cîndva, cine ştie cînd, n-a scris cutare frază pe care nemţii n-ar putea-o răstălmăci ? Aceeaşi ameninţare plutea asupra tuturor.

Din fericire, pentru a mă linişti şi a mă sustrage, aveam cu ce să-mi uit necazurile : expedierea *Tăcerii mării* în zona liberă, şi tipărirea lui Maritain. Se făceau, ca şi prima dată (dar mai repede, datorită lui Roulois) cîte opt pagini pe care le corectam treptat, în şpalt ; asta punea o problemă : prin ce mijloc să trimitem valizele, conform tuturor regulilor de securitate ?

Expediţia cu trenul era exclusă : lăsa prea multe urme şi mai ştiam că un control destul de strict, la linia de demarcaţie, ar face aceste urme periculoase. Bellanger centraliza pentru reţeaua lui un serviciu de trecerea liniei şi m-a trimis la un camionagiu binevoitor, numit Bouharde, care, datorită unor complicităţi bine repartizate şi pentru un tarif din cele mai normale, îi ajuta pe evrei şi pe alţi fugari clandestini să-şi treacă şi ei, în camioane, bagajele pe sub nasul nemţilor. M-am interesat ce era de făcut : era destul, fără să treci nici un nume, să trimiţi destinatarului un număr pe-o carte interzonală, punînd acelaşi număr pe colet. Anonimat perfect ! Îmi formulasem întrebările foarte simplu şi tot foarte simplu mi se răspunsese ; întru atît încît am început să mă tem să nu fi dat destul a se înţelege că era vorba de un transport „delicat" ; şi atunci m-am simţit obligat să adaug vreo cîteva cuvinte, cu totul inutile, pe care în mod discret s-au prefăcut că nu le-au auzit ; şi m-am retras jenat de insistenţa mea.

Era nevoie de valize foarte mari. Aveam una, dar arăta foarte ciudat. Trebuie să explic că-mi rămăsese de la Kalidou. Kalidou era fratele lui Kébé. Iar Kébé, un nobil senegalez pe care Diego Brosset l-a ales ca ordonanţă pentru deşteptăciunea şi forţa lui de atlet şi care mersese cu el în Franţa şi fusese cîtva timp în serviciul nevestei generalului Mangin. Îl moştenisem la naşterea băieţilor mei, pe care aproape că el i-a crescut. Pe urmă s-a întors în ţara lui şi mi l-a trimis pe frate-său. Dar dacă Kébé era un musulman foarte supus, refuzînd cea mai mică picătură de vin, şi de-o virtute mai presus de orice încercare, Kalidou nu era chiar din acelaşi aluat. De ce oare cînd a plecat, a lăsat valiza asta la mine ? Nu-mi mai aduc aminte, dar, deschizînd-o, am descoperit, cu amuzamentul pe care vi-l puteţi închipui, o întreagă tapiserie de imagini sugestive imprimate fără îndoială la Casablanca, hurii[1], odalisce şi baiadere, cu pîntecele, sînii şi fesele de-un roz generos în voaluri transparente de toate culorile. Am adus-o Yvonnei, jumătate din comoditate, jumătate în glumă. Pe cînd o umpleam, rîdeam dinainte de surpriza surorii ei, Suzanne, cînd o va deschide. Şi dacă, din întîmplare, nemţii ar fi des-

[1] *Huri* — femele de-o frumuseţe divină pe care Coranul o promite în viaţa viitoare.

chis-o întîi, ar fi putut bănui oare vreodată ce conține ?...

Reacția Suzannei a depășit speranțele noastre. Ea locuia la Lyon la o doamnă foarte amabilă, dar foarte pudică, și și-a petrecut cele cîteva zile cît valiza a rămas la ea cutremurîndu-se la ideea că, în lipsa ei, gazda ar fi putut să-i ridice capacul. Așa că a dus-o fără întîrziere la Yves Farge, corespondentul nostru, pe care nu-l cunoștea. Abia a depus-o, că, spre mirarea bănuitoare a lui Farge și Fargettei, aproape că a rupt-o la fugă. Au deschis valiza cu îngrijorare, au descoperit în ea *Tăcerea mării* printre hurii și cadîne, și, cum ușor vă puteți închipui, și-au pus o mie de întrebări.

În transportul următor au găsit o garnitură de scutece. Fusese o eroare de număr. Cu tot curajul, Farge s-a dus să reclame. S-a făcut o verificare, l-au trimis la un inspector de poliție care de-abia devenise tată, foarte ușurat să facă schimbul și care nu s-a arătat curios.

Odată plină cu cărți, valiza lui Kalidou era groaznic de grea. Mașina lui Pierre Massé, care era suferind, nu era disponibilă, dar găsisem pe cineva să ne ajute. Tot lui Oudeville îi datoram acest nou ajutor pe care îl întîlnisem la tipografie. Contabil la o librărie de cărți medicale din Piața Odéon, omul era mic, cu umerii patrați, cu ochii strălucitori în dosul unor ochelari groși. Spunea că vrea „să lucreze“. Mi s-a părut cam exaltat. Dacă stăteai să-l asculți, i-ar fi plăcut să care bombe, grenade, și la nevoie să se servească de ele. Nu-mi plăcuse prea mult acest

ton de palavragiu și m-am scuzat că, pentru moment, nu aveam ceva mai bun să-i încredințez decît o pașnică valiză pe care trebuia s-o dea unui camionagiu. Am fixat o întîlnire la răscrucea din Passy, deasupra stației de metro. Era la doi pași de Yvonne, dar greutatea îmi rupea brațul. Cădea o ploaie rece de octombrie, lugubră și fără sfîrșit. Cînd omul și-a dat seama de greutatea coletului, l-am văzut îngălbenindu-se. Ce și-a închipuit el că-i dăm să transporte ? I-am spus : „Dacă ți-e frică...“ Dar el scutură din cap și l-am văzut, sub ploaia puternică, îndepărtîndu-se spre metro, cu o umbrelă deschisă într-o mînă și în cealaltă cu această piatră funerară, pe care o tîra aproape de pămînt ca pe-un dulău îndărătnic. Pînă seara mi-am tot închipuit, cu o grijă plină de neliniște, jalnica și emoționanta siluetă defilînd în fața agenților cu privirea bănuitoare.

Fixasem o întîlnire pentru joia următoare, ca să-mi transporte, de data aceasta, cîteva pachete din Maritain în lucru. N-a venit. Asta era totdeauna neplăcut : alarmat, m-am dus la librăria unde lucra și am întrebat de el. Uf, era acolo. Cînd m-a recunoscut, deodată s-a muiat. Ce devenise *guérillero*-ul meu cărăuș de grenade ? Mi-a spus scurt să nu mai contez pe el și m-a părăsit.

Dar cine n-a cunoscut frica cel puțin o dată ? N-am uitat-o pe cea care m-a paralizat într-o zi, timp de zece minute, de-a lungul unui trotuar din bulevardul Duquesne. În lipsa lui Pierre Massé, tot suferind, trebuia să transport

cît mai repede, şi într-o singură zi, douăsprezece pachete enorme ale unui tiraj depozitat (am uitat de ce) la librăria poetului Georges Hugnet, în bulevardul Montparnasse. Un pachet cîntărea 20 de kilograme, ceea ce făcea 40 în ambele mele sacoşe, şi pentru a face de şase ori dus şi întors, urcînd dealul Chaillot, trebuia, ca să termin înainte de-a însera, să iau de fiecare dată drumul cel mai scurt. Ori, acest drum trecea pe la Şcoala militară, cartier plin de nemţi. În faţa fiecărui mic hotel şi a celor două cafenele mari rezervate Wehrmacht-ului, unde altădată luptătorii din Rezistenţă aruncaseră bombe, santinele SS stăteau de pază. Am făcut naveta o dată, de două, de trei ori prin faţa lor fără să le trezesc atenţia; dar a treia oară, la întoarcere, mi s-a părut că mă urmăresc cu o privire bănuitoare. Aşa că la transportul următor, în clipa cînd trebuia să trec prin faţa lor, pentru a şaptea oară, cu bicicleta mea prea încărcată, am început să tremur. Am încercat totuşi să merg înainte, dar mi-a fost imposibil: picioarele nu mă mai ţineau, bicicleta mergea în zig-zag şi a trebuit să cobor, s-o rezem de-un copac, să mă aşez pe marginea trotuarului. Mi-au trebuit cîteva minute nesfîrşite să-mi revin în fire, să mi se liniştească inima, să-mi recapăt puterile, ca să mă pot urca din nou pe bicicletă şi să-mi văd de drum. Am trecut fără nici o piedică prin faţa santinelelor, pe care n-am avut onoarea să le interesez. Dintr-o dată panica dispăru şi, cu toate că eram destul de obosit, am făcut ultimele transporturi fără nici o teamă.

Îmi aduc aminte de spaima aceea pentru că, în trei ani şi ceva, a fost singura care m-a apucat. De obicei, în toiul lucrului, îţi dai seama desigur că te paşte primejdia, dar îţi dai seama oarecum abstract, într-un mod pur intelectual, fără a atinge centrii emoţionali. Ori, ceea ce nu simţi nu există, aşa că în general sentimentul pe care-l încercam (chiar dacă ştiam că este fals) era acela că mie nimic nu mi se poate întîmpla. Mulţi oameni presupun că, pentru a înfrunta pericolele unei activităţi clandestine sancţionată de torturi şi moarte, îţi trebuie mai întîi o anumită doză de curaj. E un mit : în realitate, în majoritatea timpului acţionezi într-un fel de inconştienţă liniştită, şi dacă în asta stă curajul, e fără prea mare merit, pentru că nu cere efortul de-a înfrînge frica. Din acest punct de vedere, pe lîngă cea mai neînsemnată acţiune armată a luptătorilor din Rezistenţă, a noastră a fost, într-adevăr, extrem de comodă.

De asta viaţa mea personală urma un ritm din cele mai organizate. Două zile la Paris ca să conduc editura, cinci zile la ţară pentru lucrul meu de ilustrator. Căci de cîteva săptămîni mă apucasem iar de gravură şi lucram la realizarea unui proiect dintre cele mai scumpe inimii mele : ilustrarea lui *Hamlet*. Opera nu avea să apară cît timp nemţii vor fi aici, dar în timpul celor doi-trei ani cît va dura lucrul o să am existenţa asigurată. Goldschmidt, editorul meu de la Alger, unde se refugiase, îmi dăduse într-adevăr toată libertatea. Am văzut în această decizie mîna binevoitoare a mamei lui, care tocmai se dusese la el. Rusoaică de origine, fusese probabil de-o

mare frumusețe, și simțeam pentru ea o afecțiune aproape filială, mișcat de încrederea pe care o arăta față de talentul meu : „După război ai să devii celebru, ai să vezi...", îmi spusese, cu surîsul ei blînd, cu cîteva zile înainte de-a pleca din Paris. Plecarea ei mă îngrijora, căci avea inima cumplit de delicată, mă temeam ca nu cumva sincopele ei prea dese să nu poată suporta emoțiile și încercările unei călătorii clandestine. La ultimul meu „la revedere" a răspuns cu același dulce surîs afectuos și trist : „Soțul meu te va revedea, eu nu..." Din fericire, am aflat că, după multe oboseli, au ajuns amîndoi cu bine. Voința o susținuse pînă la sfîrșit. Și apoi, după ce și-a revăzut copiii și nepoții, a trăit lîngă ei o săptămînă de fericire, pentru ca într-o dimineață... „A uitat să se trezească", mi-a spus prietenul însărcinat să aranjeze cu mine chestiunile financiare. Această moarte depărtată m-a întristat mult.

Întorcîndu-mă în strada Servandoni, am rămas trăsnit, la răscrucea dintre străzile Jacob și Bonaparte, în fața fotografiei unei răstigniri pe care n-am putut-o identifica, dar am atribuit-o unui primitiv neamț (de fapt, era Cristul lui Grünewald). Un trup groaznic, prăpădit, aproape întors la starea minerală, însemnat de lovituri și mii de vînătăi, mii de zgîrieturi infime de parcă ar fi fost un porțelan zgîriat, o mobilă veche găurită de carii. Simboliza atît de mult lungul martiragiu, lenta jupuire a evreilor înainte de jertfirea finală, încît mult

timp am rămas obsedat de această evocare atroce a furiei de-a înjosi.

Altă dată, traversînd Piața Carrousel ca să-i duc lui André Robillard exemplarele pe care mi le ceruse, am zărit, pictată cu gudron pe soclul statuii lui Gambetta, o mare stea a lui David avînd, în centru, cuvîntul EVREU. În clipa aceea am fost intrigat. Cine a vrut ca faimosul om de stat să poarte steaua ? Dacă era un antisemit, recunoștea el oare prin aceasta că, din contră, un mare patriot poate fi evreu ? Atunci poate cineva din Rezistență, ca să-și bată joc de legile antisemite ? Numai cînd am descoperit puțin mai departe pe unul din afișele Legiunii, pe care flutura un mănunchi de steaguri regale, imperiale și republicane, aceeași inscripție EVREU în centrul ultimului steag, am înțeles de ce, în ochii unui monarhist devenit hitlerist, acest evreu Gambetta nu fusese decît un trădător, și încă de două ori : voind să reziste nemților, și restabilind Republica.

VI

Într-o zi, pe cînd mă duceam în strada Vineuse am întîlnit doi soldați în verde-coclit (prezență rară în acest cartier) înfipți în mijlocul străzii și care, cu un aer tîmp, îi descifrau numele. Dacă n-ar fi fost în uniforma aceea, i-ai fi luat drept pifanul de Paulin și

prietenul lui Bidasse, tîrîndu-şi pe trotuare tălpile lenevoase. Şi deodată m-am gîndit, într-adevăr fără cel mai mic motiv : „Profită şi ei de puţinul timp ce le-a mai rămas".

Am gîndit-o aproape cu glas tare, şi am rămas năucit. Prezenţa uniformei nemţeşti îmi părea, ca fiecăruia dintre noi, de doi ani, un blestem lipit pe Parisul îndoliat la nesfîrşit, un război de-o sută de ani. Cînd i-am repetat Yvonnei, cîteva minute mai tîrziu, această stranie impresie, ea mă ironiză : „Auzi voci ?", căci într-adevăr nimic nu justifica o asemenea halucinaţie ; pretutindeni Germania şi Japonia continuau, din contră, să aibă succese. Leningradul, asediat, murea de foame. Moscova rezistase, dar era depăşită la sud, puhoiul de nestăvilit al armatei germane ajunsese la Volga, la Caucaz, la Marea Neagră, se apropia de Marea Caspică şi în curînd avea să puie mîna pe zăcămintele petrolifere. După Indochina şi Singapore, japonezii ocupau una după alta insulele arhipelagului malaiez. Rommel, cu tot Bir-Hakeim, era la porţile Alexandriei. Printr-o mică figură de balet, englezii totuşi i-au scos iar din Bengazi, dar clopotele Londrei sunaseră prea devreme, şi Rommel la rîndul lui i-a petrecut, dintr-o dată, pînă la frontiera egipteană.

Chiar în Franţa, niciodată propaganda nazistă şi pronazistă încă nu înflorise cu atîta amploare. Nu se mai putea merge de loc la cinema : cu rare excepţii, nu se mai dădeau acum decît grozave spanacuri germanice ; în fruntea tuturora, filmul abject *Evreul Süss*, proiectat în toate sălile una după alta, în timp ce expoziţii antisemite, de-o trivialitate rar atinsă, umpleau vitrinele publice, expunînd trecătorilor piese anatomice în felul muzeului Dupuytren : un ochi apos, o ureche grasă, un nas ca un cartof, buze groase, „ca să-i înveţe pe francezi cum să recunoască duşmanul ebraic". Iar maiorul Paul Chack, autor cu mult succes de povestiri marinăreşti, patrona mari exhibiţii împotriva bolşevismului, care nu erau cu nimic mai prejos, ca josnicie şi minciuni, decît cele expuse contra evreilor. Noua Ordine triumfa peste tot. Nimic, într-adevăr nimic nu justifica strania mea viziune.

De altfel o uitasem de mai multe săptămîni cînd, la 8 noiembrie, cînd m-am trezit, a fost ca un trăsnet: Aliaţii debarcaseră în Africa de Nord ! Şi era tot într-o duminică. De cîţiva ani Hitler ne obişnuise să nu avem nici o încredere în ziua asta. Era oare posibil ca pentru prima oară o duminică să fie pentru noi o zi bună ? Şi oare ce avea să facă Pétain ? N-a durat mult şi am aflat : a dat ordin să tragă asupra „năvălitorilor" (dar predase Indochina japonezilor fără să se tragă un foc). Cînd, la rîndul lor, nemţii au năvălit în zona liberă ca să fortifice coasta mediteraneană, n-a ridicat nici degetul cel mic. Un moment, unii voiseră încă să presupună că folosea şiretlicuri ca să-i înşele pe nemţi şi să poată ajunge în Africa : Giraud tocmai aterizase acolo, Darlan, care era acolo pentru motive familiare, mirosea că victoria va trece de cealaltă parte,

și cu o lovitură de poker se da de partea americanilor, care îi încredințau puterea. Era pur și simplu dezgustător, dar nu cumva și Pétain avea să treacă de partea lor ? Ce va deveni de Gaulle dacă o făcea ? Și regimul republican ?

Grijă zadarnică : a stat pe loc. Ca să rămîie printre francezi, spunea el. Fiindcă s-a temut să ia avionul, oftau cei din jurul lui care crezuseră în el. Aceasta în sfîrșit înlătura orice echivoc Cum va scrie un ziar clandestin, oamenii care așteptau, pentru a trece de partea Rezistenței, „ziua cînd pilotul va schimba direcția“ își dau seama în cele din urmă că el nu o va schimba niciodată. Și rețelele vor spori mereu rîndurile lor, într-o scurgere în sens unic, a unei mulțimi de vichyști ce-și pierduseră iluziile.

Dar mai mult încă decît aceste evenimente, drama din Toulon avea să-i trezească pe cei ce șovăiau. Amiralul Marquis a fost însărcinat să apere baza contra unei acțiuni a aliaților și nu trebuia să facă nimic împotriva unei intervenții germane. Așa vrea Vichy-ul. Armele fortăreței sînt întoarse spre mare, cele spre uscat suprimate, citadela dărîmată. Într-o dimineață de noiembrie, la ora 3 noaptea, șase coloane motorizate se îndreaptă spre Toulon. La ora 5 pătrund în port fără nici o rezistență, ocupînd imediat Arsenalul. Dar, pe vase, reflexul onoarei marinărești a funcționat în ciuda ordinelor. La primul foc, *Strasbourg* s-a sabordat. Unul după altul, *Dupleix*, *Marseillaise, Foch*, *de Vienne*, torpiloarele, vasele mici, se culcă pe-o coastă. Submarinele se duc la fund (șase vor reuși să scape).

Marinarii au ridicat punțile și distrug echipamentele tuturor bastimentelor. Laval telefonează din Vichy : „Mai ales nici un incident, ați înțeles ! Rezistență simbolică. Flota trebuie să rămîie intactă... Dar ce aud ? Ce-s exploziile astea ? — Navele s-au sabordat.“ Telefonul amuțește, Laval trîntește furios receptorul. Incendiile luminează noaptea. La ora cînd soarele răsare, în fumul care învăluie epavele, flota franceză nu mai există. Cînd aud la B.B.C. cum francezii liberi dau, cu mare entuziasm, toate aceste amănunte ale sabordării eroice, ceea ce mă răscolește, pe mine, este mai puțin admirația, mîndria față de această supremă tresărire a onoarei naționale, cît o furie stăpînită, mută, dar fremătătoare. Fiecare gînd o hrănește și o face să tresară din nou. Ce crudă confirmare a prostiilor criminale ale lui Pétain și clicii sale ! Ce-au obținut acești machiaveli cu „Realpolitik“-a lor ? Ce-au salvat ? Ce-au făcut din nou ? Nemții au demobilizat pînă la ultimul soldat din armata armistițiului. Unde sînt toți „gorniștii“ trompetelor de la Vichy, și umflatul în pene, și pocnetul steagurilor ca o intrare de clovni ?

Acum, fără Algeria, fără flotă, fără armată, Laval nu mai are nimic, nici o para chioară de dat în schimb pentru samsarlîcurile lui. Sîntem în aceeași situație ca Polonia, Grecia, Norvegia. N-au mai rămas decît nemții și noi.

În Alger, scandalul Darlan se termină printr-un asasinat. Poveste obscură... Tînărul acela necunoscut, care pătrunde ca la el acasă pînă

în biroul victimei, și îl așteaptă acolo fără ca cineva să-l bage în seamă; care este judecat apoi și executat în patruzeci și opt de ore; și al cărui nume, „pentru siguranța operațiunilor“, nu poate fi divulgat... *Cui prodest?* Lui Giraud? Lui de Gaulle? Lui Pétain? Un singur lucru este sigur: Sîntem în plin Shakespeare: cînd puterea nu se deleagă, ci *se ia*, la bunul plac al intereselor, al intrigii, al violenței.

În răsărit comunicatele germane, după ce în septembrie au anunțat cu trufie luarea uzinelor „Octombrie roșu“, la porțile Stalingradului, devin mai puțin victorioase; și dacă se laudă cu lupta eroică a luptătorului german prin zăpadă și pe-un viscol polar care-ți îngheață picioarele și mîinile, aduc în același timp omagiul implicit soldatului sovietic care apără orașul casă cu casă. E o luptă dantescă. Jean-Richard Bloch îi comentează peripețiile la Radio Moscova, pe care izbutesc uneori să-l prind. Octombrie, noiembrie, decembrie... Luptele continuă la Stalingrad... Dar sînt oare tot nemții cei care atacă, nu cumva de-acum înainte atacă Armata Roșie? O ofensivă la sud de Voronej ar putea avea consecințe mari, dacă (conform imaginii lui René Payot la Radio Geneva) contra-atacurile sovieticilor n-ar fi început pînă acum toate ca niște avalanșe... dar s-au și terminat ca ele.

Dar noi, în acest timp, ce facem cu editura noastră? Prin Bellanger, aflu că difuzarea prea redusă a *Tăcerii* provoacă scandal la

Paris: oamenii sînt jigniți de ce Cutare a primit și el nu? Va trebui să scoatem un nou tiraj pentru a liniști susceptibilitățile. Motivul pentru care cea mai mare parte a volumelor a fost trimisă în zona sud nu li s-a părut valabil. Opinia generală este, din contră, că pentru Paris *Tăcerea mării* ar fi fost o alegere mai fericită, mai puțin „depășită“ — cum mă convinsese Yvonne — decît Maritain... Mă distrez în tăcere.

Și Bellanger pronunță numele lui Maurice Bedel! Sau mai degrabă se miră ca și mine de această apropiere: și aceasta, pare-se, din cauză că s-ar fi descoperit o legătură între cutare amănunt din *Tăcerea mea* și cutare altul din *Geografia a zece hectare* a lui... De ce depind reputațiile!

Totul e foarte bine, dar intrăm în a treia iarnă a ocupației și — în afară de Maritain — noi tot nu sîntem în stare să tipărim un al doilea manuscris alcătuit pe pămînt francez! Asta nu mai poate dura, trebuie să salvăm aparențele. Luînd exemplu de la Lescure, mă decid (cum a făcut el altădată pentru *Pensée libre*, să pregătesc o culegere de cronici cu mijloacele la îndemînă. Jacques Decour, arestat acum trei luni, a fost împușcat; Jean Paulhan, fondator împreună cu el al revistei *Lettres françaises*, ne va da, sub numele de Lomagne, un studiu asupra operei scrise de tînărul martir. Yvonne, sub numele de Queyras, va scrie un eseu asupra necesității *Indignării* pe care trebuie s-o pro-

voace o mulțime de infamii, dar care pare să se înăbușe în ceea ce s-ar putea chema Marea Lîncezeală a Conformiștilor. Debu-Bridel, sub numele de Argonne, ne va încredința cîteva din *Paginile Jurnalului* său, scrise sub impulsul durerii în timpul înfrîngerii, mai ales cele care denunță *Paris-Soir* și *Intran* din 10 mai 1940, a căror primă grijă a fost să reproducă cu litere mari proclamația către soldații nemți în care Hitler acuza Franța că, în două sute de ani, a declarat de treizeci și unu de ori război Germaniei... O dată la fiecare șapte ani! De ce, cu ce gînd ascuns, s-a crezut că e bine să se publice — fără s-o rectifice — această calomnie grosolană? Debu a primit și el de la poetul Francis Ponge un poem anonim, asupra *Schimbului* care expediază lucrători francezi în uzinele nemțești.

Vagoanele-nhămîndu-se
ciocnesc cu infernul.

Am să dau un alt poem, tot anonim, și, în plus, o scurtă nuvelă pe care în loc de Vercors am s-o semnez Santerre, pentru a da impresia că sîntem mai mulți...

Aceste texte la un loc puteau face un volum onorabil, dar cam subțire. În această lună a lui ianuarie Yvonne trebuie să se întoarcă în fosta zonă liberă (ocupația totală a Franței are cel puțin acest avantaj, că acolo se poate circula mai liber; în schimb însă, trenurile sînt intens supravegheate). Paulhan, care o întîlnește la Edith Thomas la adunările Comitetului Național al Scriitorilor recent înființat, îi încredințează o scrisoare pentru bătrînul filozof Julien Benda, retras la Carcassonne. Ea îi scrie din Toulouse s-o aștepte pe peron la trecerea trenului, și avea să găsească acolo într-adevăr un om scund cu fața complet rotundă, cu părul alb caraghios lăsat în jos, ca un breton, deasupra sprîncenelor. O să aibă ea timp, în mai puțin de cinci minute, mai întîi să-i explice tot, apoi să-l convingă? Omul acela scund citește scrisoarea, răsfoiește manifestul Editurii, îl aprobă și, fără să mai aștepte, promite să colaboreze. Așa că după trei minute nu mai au ce să-și spuie și li se pare că pînă la plecarea trenului e prea mult...

Suzanne Paraf a fost cea care, venind și ea la Paris, ne-a adus peste cîteva săptămîni textul lui Julien Benda, eseu de-un umor rece asupra națiunii germane, intitulat *Raportul lui Uriel*, care va apărea sub numele de Comminge. (A fost ideea Yvonnei să propuie ca pseudonim, după cel al meu, nume de regiuni din Franța. Idee pe care o vom folosi mereu.) Așteptam și de la Jean Prévost (retras spre Grenoble și care avea să-și găsească în Vercors o moarte eroică) un rechizitoriu fulgerător contra scriitorului prea ilustru care putrezea în supunere față de învingători, și care continuă să trăiască, tămîiat și onorat. Dar textul așteptat n-a ajuns la noi. A trebuit să renunțăm la el, și cel de-al treilea volum al Editurii de la Miezul Nopții a fost

în sfîrşit alcătuit aşa cum e de către Maurice Roulois, lîngă biserica din Montrouge.

Lipsa lui Pierre Massé şi defecţiunea *guérillero*-ului meu m-au silit să mă folosesc încă o dată de bicicletă. Ce este mai greu : 40 de kilograme de hîrtie sau 40 de kilograme de plumb ? Dacă m-aş lua după cauciucurile bicicletei mele, plumbul e mai greu, şi cu mult : cu o explozie surdă, camera din spate şi-a dat sufletul în faţa Leului din Belfort. Scuturat amarnic, am defilat într-un zgomot asurzitor de fierărie veche în faţa vardistului, căutînd să păstrez aerul cel mai demn şi cel mai natural. De bine de rău, m-am ţinut în echilibru pînă la calea Denfert-Rochereau, şi am terminat drumul împingînd bicicleta, cam zdrobit de oboseală, dar fără altă păţanie.

Nu mă duceam la Oudeville. Pe lîngă o legătură periculoasă între Roulois şi el, termenele de predare erau prea îndepărtate. Între timp tătucu Aulard se organizase : va trage chiar el personal duminica, cu obloanele trase, numai cu ajutorul lui Pierre Doré şi un bătrîn tipograf absolut sigur. Seara se vor arde toate hîrtiile şi, luni dimineaţă, restul personalului nu va bănui nimic. Îşi calculase admirabil orarul. Şi într-o duminică din luna martie, la ora 8 dimineaţa, am fost de faţă cînd s-a dat drumul *Cronicilor interzise*, la maşina plană cea mai mare, care trăgea treizeci şi două de pagini deodată. Nici o neplăcere — am plecat şi m-am reîntors seara, la aceeaşi oră. Totul era gata. Şi se tipărea atît de repede

încît se va putea trage un tiraj de cinci sute de exemplare, adică de trei-patru ori mai mult decît pentru *Tăcerea* şi Maritain.

Dar cum să le transportăm Yvonnei pentru broşare, cum să aducem matriţele la Roulois, şi toate astea în aceeaşi seară, cu o singură bicicletă ? Şi apoi, cum să difuzăm o mie cinci sute de exemplare, cînd nu era atît de uşor să distribui trei sute cincizeci ? Ar fi trebuit, poate, să renunţăm la acest tiraj, dacă, între timp, n-aş fi avut cea mai utilă şi cea mai rodnică întîlnire.

Toamna trecută, într-o seară, la apusul soarelui, ieşeam din metro la Sèvres-Babylone ; în faţa magazinului Kodak din colţul bulevardului un om se tot uita în vitrină. Silueta lui mi s-a părut cunoscută şi am aşteptat să se întoarcă. Era Jacques Lecompte-Boinet, ginerele lui Mangin. Vă aduceţi aminte cum, nu mult după înfrîngere, se urcase la nişte prieteni de-ai mei, cu nevastă-sa, Francette, cu singura dorinţă de-a mă auzi confirmînd propriile lor sentimente faţă de Laval şi Pétain. S-a repezit spre mine, ne-am strîns mîinile. Şi cu un ton misterios, dar volubil, mi-a mărturisit fără să aştepte şi să sondeze mult, că era acum „băgat pînă în gît".

Şi mi-a explicat că obiectul din vitrină însemna, conform unui cod, că drumul era liber şi că întîlnirea din strada du Four se menţinea... Şi se scuză că nu mă poate lua cu el, fiindcă adunarea era absolut secretă... Făceam pentru prima oară experienţa acestor

excese de limbaj, frecvente în rețelele franceze, atît de contrarii regulilor I.S. la care mă constrînsese Lescure. Astfel că, faptul că mă luase fără cea mai mică precauție drept confident mi s-a părut atît de imprudent că am avut îndoieli asupra seriozității afacerii lui. „Trebuie să ne vedem", îmi spuse, n-am îndrăznit să-l refuz, am fixat o întîlnire și într-adevăr ne-am regăsit în cafeneaua mică de lîngă Saint-Augustin, care se află la colțul străzii Rigny și care avea să devină locul nostru obișnuit de întîlnire. Mult timp l-am lăsat să vorbească aproape singur, puțin dispus să încredințez ceva din propriile mele ocupații acestui simpatic vorbăreț. El îmi dădea asupra ocupațiilor lui nenumărate precizări pe care aș fi preferat să le ignorez, dar care, a trebuit să recunosc curînd, spulberau prima mea neîncredere. De altfel, am băgat de seamă că indiscrețiile lui rămîneau perfect controlate, căci pînă la sfîrșit nu aflasem nici un nume, nici o adresă, nimic decît niște pseudonime și, în definitiv, tot ce-mi povestea cu un umor de om bine dispus era povestea tragicomică a propriilor lui necazuri.

Sub numele de Mathieu și fără voia lui, a devenit șeful unei rețele numite „Cei din Rezistență", moștenitoare a unei mișcări create în zona nord pentru a prelungi „Lupta", din zona sud: după o serie de arestări, nu mai rămăsese din echipa de la început decît el și încă unul; iar pe urmă a rămas singurul. Cu concursul a trei prieteni botezați Lebreton, Charpentier, Vaillant, s-a apucat să reconstituie mișcarea, a extins-o mai ales în Normandia și în est, pe care o controla iarăși aproape în întregime, dispunea de grupuri militare și de-o rețea de informații, în afară de cîteva grupuri de franctirori la Poissy, Aubervilliers și în arondismentul șapte. Dar nu avea nici un ziar și căuta un tipograf.

Mă simțeam puțin vinovat de prudența mea ce durase prea mult, și m-am decis. „Serviciu contra serviciu, i-am spus. Un tipograf, pot să te-ajut să găsești unul; poate poți să mă ajuți, dumneata, pentru editura mea?" Pe bancă, și-a dat bustul înapoi, cu acel fel al lui de-a te privi de sus în jos, cînd era surprins.

— Ce editură? Editura de la Miezul Nopții?

— Ah, o cunoști?

— Cum, exclamă el, așadar dumneata ești? Ce secretos! Dar desigur, ar fi trebuit să bănuiesc! Vino, îmi spuse ridicîndu-se, hai cu mine, și o să-mi povestești.

Am ieșit. La metro am fost tras înapoi: „Nu, nu. Să mergem pe jos. Acolo jos mișună curioși care te caută la ieșire..." Doamne, ce m-a mai făcut să alerg! Nu avea să fie pentru ultima oară. Și de fiecare dată asta mă istovea, îmi sporea migrenele, care s-ar fi lipsit de atîtea alergături; știam însă că avea dreptate, că metroul, pentru oameni ca el, nu era bine de folosit. Pe bulevardul Haussmann spuse brusc:

— Dar atunci, dumneata trebuie să ştii cine este acel faimos Vercors.

— Nu ştiu. Şi apoi, în orice caz...

— Adevărat, n-ai avea dreptul. Ce părere ai despre *Tăcerea* lui ?

— De ce ? Nu-ţi place ?

— Mie, da, dar mulţi îi reproşează neamţul lui prea simpatic.

— Cu atît mai rău ! Or să înţeleagă mai tîrziu. Ai citit Maritain ?

— Încă nu. Dar spune-mi de ce bunul de tipar poartă menţiunea : *publicat sub ocupaţie nazistă ?* De ce *nazistă* şi nu *nemţească ?* Distincţia asta nelinişteşte.

— Ah, asta fiindcă vreau să mai cred că sufletul german, acel al vechii Germanii kantiene şi umaniste, nu s-a aruncat cu totul în maelstromul nazist ; că el rezistă surd şi că-l vom regăsi viu. Atunci, ceea ce vreau să marchez, este că noi facem încă diferenţa, că o vom face atît cît va fi posibil. Că nu ducem un război între două puteri, şi mai puţin între două popoare, ci un război al spiritului contra crimelor opresiunii.

— Mă întreb dacă ai dreptate. „Germania cea bună“ nu mai există. În orice caz, bună sau rea, pe ea trebuie s-o doborîm, pentru început.

— Bineînţeles. Dar presupune că primesc un manuscris, să zicem de la Thomas Mann, sau de la Bertold Brecht, într-un cuvînt de la un exilat neamţ. Vreau să pot folosi aceeaşi formulă ; ori, *ocupaţie nemţească*, n-ar fi în privinţa lor cam jenant, cam crud ?

— Nu e vina noastră. Dar să trecem mai departe. Aveţi ceva la tipar ?

— Un volum de cronici. Şi tocmai : ducem lipsă de ajutoare pentru transporturi şi difuzare. N-ai putea, din cînd în cînd, să-mi împrumuţi doi-trei tipi din reţeaua dumitale ?

— Ce-ar trebui să facă ?

I-am arătat ce probleme am. Mai întîi matriţele ; apoi pachetele ; mai tîrziu distribuţia. Umblam, umblam, îmi tîram piciorul Cînd am ajuns acolo unde voiam să meargă, avusesem timp să punem la punct toate modalităţile care trebuiau să salveze, între diferiţi participanţi, întreruperile indispensabile. Pentru amănuntele ce s-ar ivi pe parcurs, urma să ne regăsim în aceeaşi cafenea la intervale regulate.

L-am părăsit istovit, dar cu sentimentul că, de azi înainte, dacă nu va surveni nici o neplăcere gravă, o să am pentru afacerea mea mijloace nelimitate. Eram pe cale să ieşim din artizanat.

VII

Începuturile aveau să fie mai puţin fericite decît socotisem. Mai întîi, flăcăul care trebuia să se însărcineze să ducă matriţele la Roulois n-a respectat consemnul, şi de aceea a trebuit să le duc eu. În schimb, pachetele

cu *Cronicile interzise,* ieşite de la Aulard, duminică seara, într-o platformă de mînă abandonată conform înţelegerii sub o boltă din Piaţa Lucien Herr din apropiere, sînt luate a doua zi în zori, după încetarea stingerii, regăsite la ora fixată pe platforma lor, la colţul străzii Vineuse, de unde Yvonne şi cu mine le urcăm la ea. Nimeni n-a văzut pe nimeni, ăsta-i anonimatul integral. Cele şase noi ajutoare la broşat din „atelierul" Yvonnei lucrează de două ori mai repede (ca şi mine, în bucătărie, unde lipesc copertele cu Suzanne Paraf, în timp ce ea-mi face o critică în regulă a *Tăcerii mării* cu „înfipta aia de nepoată", pe care eu nu sînt în situaţia de-a o apăra...), în cincisprezece zile volumele sînt gata, o parte va fi difuzată, ca înainte, prin propriile noastre mijloace, restul va fi încredinţat reţelei lui Lecompte-Boinet pentru a fi iarăşi împărţite, parte în rîndurile lui, parte în alte reţele cu care el are legături.

Îi depun valiza la „debit" vizavi de Palatul Chaillot, unde-o să vie s-o ia agentul lui de legătură. Dar după asta, nici o ştire. Flăcăul a dispărut. Şi Mathieu trebuie să-mi comunice că pe complicele lui l-au „înhăţat" în timpul unei misiuni. Valiza? Dosită cu siguranţă în odaia lui, dar hotelul este supravegheat zi şi noapte. Ea va rămîne mult timp de negăsit, pînă ce un alt flăcău, dînd o lovitură îndrăzneaţă, pătrunde în odaie, regăseşte valiza şi o aduce. Asta-i o lecţie pentru noi: de azi înainte nici o valiză, riscurile vor fi repartizate în pachete mici. Ceea ce din păcate nu va fi totdeauna cu putinţă.

Orice acţiune clandestină devine, într-adevăr, din zi în zi mai complicată mai nesigură. Sinistrul Darnand a fost numit secretar la Menţinerea Ordinei, toată poliţia franceză se află sub ordinele Miliţiei lui, care întrece Gestapoul pe propriul lui teren: prin eficacitatea şi sălbăticia ei. Pe lîngă vînătoarea luptătorilor din Rezistenţă, ea se dedă, pe contul nemţilor, la vînătoarea averilor franceze. Colecţiile de artă sînt jefuite, bineînţeles cele ale evreilor în primul rînd. Abel Bonnard merge pînă acolo că vrea să predea lui Goering, lui Goebbels, unele capodopere din muzeele noastre, cum a făcut cu cele nouăsprezece panouri ale *Mielului mistic* încredinţate Franţei de oraşul Gand. Într-o zi, la cafeneaua Deux Magots, îl întîlnesc pe Germain Bazin, vechi camarad de regiment. Îmi povesteşte cum a fost salvat Luvrul si muzeele din provincie. Cum Huyghe, Jaujard, el şi alţi conservatori de muzeu, luptînd împotriva trădării ministerului, au evacuat în taină, în beciurile castelelor din Lot şi Dordogne, capodoperele rîvnite de ocupanţi. Numai Gioconda şi-a schimbat de trei ori ascunzişul, trecînd de la Chambord la Louvigny, de la Louvigny la Montauban şi de la Montauban la Aveyron..

Povestea asta o ascult într-o zi de februarie în tovărăşia lui Pierre de Lescure. Căci acesta s-a întors pentru scurt timp, înainte de-a dispare pentru a doua oară. Mă tem că în perioada

asta s-au format primii germeni ai neînțelegerilor care aveau să izbucnească, peste doi ani, într-un diferend grav, și, despărțindu-ne, să-mi pricinuiască una din cele mai mari supărări din viața mea. În adîncul sufletului, îi reproșam cu oarecare tristețe lipsa de încredere față de mine, ceea ce o vădea grija care a avut-o să mă părăsească fără să mă avertizeze, fără legături, fără o adresă la care să-i scriu. Dar una din slăbiciunile mele este aceea de a-mi fi silă să fac oamenilor care îmi sînt dragi un reproș, să le cer o „explicație". Prefer să trag cu buretele. O slăbiciune, am spus : se întîmplă într-adevăr că un prieten, cu conștiința împăcată, recidivează o dată, de două ori, îmi zdruncină fără să știe seninătatea, mă obligă în sfîrșit să reacționez, să mă supăr, și atunci vine despărțirea, pe care un avertisment prietenesc ar fi împiedicat-o fără îndoială. L-am lăsat astfel pe Lescure să ignoreze picul de amărăciune pe care, timp de aproape un an, tăcerea lui dezinvoltă, atît față de mine și *Tăcerea mării*, cît și față de Editură, m-a făcut să-l simt. În schimb, mi-a dat să înțeleg că el era supărat pe mine că n-am așteptat întoarcerea și consimțămîntul lui, nici pentru a difuza nuvela mea cu toate oprelîștile sale, nici pentru a alcătui volumul *Cronicilor*. Nu mi-a spus-o deschis ; însă cînd într-o seară luam masa împreună cu Debu-Bridel, la Bellanger, a lăsat să se înțeleagă dintr-un cuvînt aruncat, cu ocazia unei subvenții considerabile, (50 000 de franci), pe care, cu cîteva săptămîni mai înainte, unul din șefii de la

O.C.M.[1], Maxime Blocq-Mascart, mi-o propusese. Însă cu condiția ca în loc de *„pe spezele unui literat patriot"* bunul de tipar de azi înainte să aibă scris : *„pe spezele O.C.M.-ului"*. I-am răspuns prin Bellanger că acceptam bucuros subvenția, dar respingeam condiția, care ne-ar fi înfeudat unui singur sector al Rezistenței, și lucrurile au rămas baltă... La care Lescure, la masă, răspunzînd unei aluzii a lui Bellanger, a spus apăsînd puțin pe adverb : „Se întîmplă ca în această privință, să fiu *din fericire* de acord cu Desvignes", ceea ce m-a făcut să înțeleg multe cu privire la celelalte „puncte" în privința cărora a trebuit să iau decizii în lipsa lui.

În afară de asta, masa a fost foarte veselă. Tocmai atunci Stalingradul căzuse complet în mîinile rușilor, mareșalul Paulus se predase împreună cu cincisprezece generali, o sută de mii de oameni, un material imens. Hitler decretase patru zile de doliu (ce bine îl înțelegeam noi !) și Bellanger sărbătorea cu un minunat fel de mîncare de varză cu cîrnați luarea Rostovului și a Harcovului cînd, vai ! farfuria s-a spart în mîinile lui și tot ce era în ea s-a împrăștiat pe fața de masă. Ne-am prăpădit de rîs, dar Debu ne-a mărturisit mai tîrziu, cînd Bellanger a fost arestat în martie, că văzuse într-asta un semn rău.

În același timp a mai avut loc și pentru Yvonne Paraf o alarmă destul de serioasă. Înainte de război lucra la o firmă franco-britanică

[1] Organizație civilă și militară.

ce administra minele din Diélette. Bineînțeles că întreprinderea era pe linie moartă, dar Yvonne se ducea din cînd în cînd s-o vadă pe una din colegele ei. La ultima vizită, a fost prevenită că Abwehr-ul, venit în ajun să facă o percheziție, luase adresele întregului personal. Yvonne figura în capul listei. Ori, dacă Abwehr-ul și-ar băga nasul la ea acasă, ar găsi acolo la broșat o mie de *Cronici interzise*, care umpleau podelele și mobilele, și stăteau îngrămădite deasupra dulapurilor...

Stînd la mine la țară, nu știam nimic, lucram la *Hamletul* meu în liniștea inocenței. Cînd, joia următoare, ca de obicei, am sosit la Paris, am chemat-o la telefon, la ora la care ne înțelesesem, pe Yvonne Paraf. Nici un răspuns. Îngrijorat, l-am chemat pe Léon Motchane. Da, îmi spuse el, Yvonne era la el. Mă aștepta. Îmi răspunsese cu un ton straniu, cam rece și înțepat. Și a fost rece și înțepat și cînd mi-a deschis ușa. Trebuie să spun că, de la început, o făcusem pe Yvonne să-mi promită că nu va divulga lui Léon nimic mai mult decît le încredințasem eu mamei sau nevestei mele. El nu știa deci nimic atunci cînd, de urgență, Yvonne i-a cerut ajutor. Transportase împreună cu ea *Cronicile* în diferite locuri sigure, dar era scandalizat că l-am ținut atîta timp la o parte. Nu era oare dintre cei mai indicați să ne facă servicii mari ? Era adevărat. Avea relații foarte întinse, era în legătură, prin Elveția și Suedia, cu serviciile americane, și pe de altă parte cu un ofițer de la hotel Majestic, un adversar ascuns al lui Hitler:

tot timpul războiului a putut astfel să dea Aliaților nenumărate informații prețioase, și a fost pentru noi o mină de informații, anunțîndu-ne dinainte o mulțime de evenimente. În plus, s-a ocupat cu succes să îmbunătățească distribuirea noastră, și ne-a încredințat, sub numele de Thimerais și titlul *Gîndirea răbdătoare*, un studiu asupra viitorului Franței și a lumii după victorie, căruia evenimentele ulterioare aveau să-i confirme nenumărate pronosticuri și intuiții.

Cronicile interzise apărură la 10 aprilie și — în sfîrșit, în sfîrșit ! — cu prilejul unei ședințe a C.N.E. Paulhan i-a încredințat Yvonnei două manuscrise. Ea le-a citit în noaptea aceea și mi le-a dat să le citesc a doua zi. Primul era *Îndrăgostiții din Avignon* de Elsa Triolet, la care, ca și ei, mi-a plăcut bogăția, emoția, subtilitatea. Al doilea, alterat de-o anumită platitudine a stilului, ne-a lăsat nehotărîți. Dar, cum Lescure se întorsese, el avea să decidă. Nu mă îndoiam de loc de ea. Alegerea lui m-a uimit. A apreciat cu toată căldura textul care pe noi ne decepționase ; surpriza mi-a făcut, în definitiv, mai degrabă plăcere. Dar cînd a dat la o parte fără drept de apel frumoasa povestire a Elsei Triolet, am rămas uluit. Am vrut să fac o pledoarie, dar m-a întrerupt surîzînd, spunînd că eram prea mult sub influența Yvonnei. În diferite ocazii presimțisem animozitatea pe care o încerca față de ea ; dar am avut sentimentul neplăcut că, în această alegere surprinzătoare, își renegase adevărata părere și

orice spirit de dreptate pentru a-mi reaminti autoritatea lui. Cum trebuia să se retragă din nou în munţi, şi-a desemnat înlocuitorul : Paul Eluard. Însemna că îmi da pe faţă un tutore. Totuşi şi eu şi Yvonne am primit cu bucurie acest tutore : nici unul dintre noi nu-l cunoşteam pe Eluard, dar aveam pentru el cea mai adîncă admiraţie. După plecarea lui Lescure, Eluard a vrut să-şi facă o idee despre aceşti *Îndrăgostiţi din Avignon* pe care Lescure îi respinsese. Reacţia lui a fost cea la care mă aşteptam : „Să se publice imediat". Mi-a părut rău totuşi cînd a trebuit să admit că, pentru prima oară, din cauza unei toane, l-am văzut pe Lescure necredincios virtuţilor pe care mi le propovăduise.

Din ceea ce am scris, ar putea să pară că o anumită tensiune îşi făcuse loc între noi. De fapt, totul se spusese, se petrecuse încă sub o aparenţă de prietenie, ba chiar mai mult : de afecţiune, într-un cuvînt, de supărare de îndrăgostiţi. Mi-aduc aminte că într-o zi, pe cînd treceam prin Piaţa Châtelet, i-am împărtăşit o vorbă care-mi trecuse prin minte : Marcel Arland nu credea că autorul *Tăcerii mării* ar fi un scriitor de meserie. „Vezi, îi spusei, se cunoaşte." Şi Lescure şi-a dat toată osteneala să mă liniştească. Mai mult încă, cum îi povesteam, în grădina Luxemburgului, tot ce mama mea, în sfîrşit întrebată, mi-a destăinuit despre tinereţea tatii, despre venirea lui în Franţa la şaisprezece ani spre a căuta (ca Gilbert al lui Alexandre Dumas şi ca să-l imite) egalitatea,

libertatea şi fraternitatea, a stăruit să-i scriu povestea : „Datorezi asta memoriei lui", îmi spuse. Astfel că, încă o dată datorită lui, încurajărilor, s-ar putea spune chiar exigenţei sale, m-am apucat, ceva mai tîrziu, să scriu *Marşul spre Stea*. Pînă şi *Hamlet*-ul meu, ale cărui prime stampe fuseseră începute în sudoare şi tremurînd, îi doreşte poate tot lui calitatea finală. Munceam, aveam îndoieli, şi în cele din urmă i le-am arătat ca să am diagnosticul lui. A fost îngrozitor : eram cu totul „alături", erau bune de dat la coş, afară de una. Dar aceea, spunea, minunată ! Ea îmi arăta calea. Vă puteţi închipui zăpăceala mea : patru luni de muncă de aruncat la gunoi ! Cel puţin severitatea lui era o garanţie a calităţilor celei scăpate. Am reînceput pe aceste baze. După trei săptămîni „nu-şi venea în fire", îmi mărturisi : nu mai era acelaşi artist ! A fost ultima dată că-mi arăta o emoţie, o bucurie la fel ca ale mele.

Dar plecă din nou în Jura, mă lăsă iarăşi fără ştiri ; şi cînd, după ce timp de optsprezece luni, fără să lase romanul pe care-l scria, a împărţit viaţa luptătorilor din Rezistenţă, s-a întors la eliberare, am regăsit un om aproape de nerecunoscut, răzbunător, fără milă, neîndurător, gata să împuşte pe oricine pentru cea mai mică greşeală ; şi cum eu mă arătam mai puţin excesiv şi făceam unele deosebiri, mă ciuruia cu împunsături de ace pe care abia le atenua surîsul echivoc al buzelor lui dreptunghiulare, şi-i spunea lui Debu-Bridel : „La dejun iar l-am făcut pe Vercors să sufere foarte

mult..." Eu cedam ceea ce era o greşeală : departe de-a evita ruptura, n-am făcut decît să-l ajut s-o lărgească mai tare.

Astăzi, mă întreb dacă prima crăpătură nu s-a deschis într-o seară cînd îl conduceam la el acasă, la ora cînd începea stingerea, după ce ne dusesem s-o vedem pe Marguerite Jamois în *Lorenzaccio*. Ca să spun drept, am fost distrat tot timpul cît a durat piesa, din cauza prezenţei în sală a cîtorva ofiţeri nemţi în uniformă. Şi asta fiindcă eram impresionat de-o scenă la care asistasem, dacă nu chiar participasem, în metro.

Stăteam în picioare, lîngă o uşă. În faţa mea, un bărbat în uniformă de Waffen-SS. La oprire, intrase cineva tînăr de tot, aproape un copil. Ce a făcut ? Nu ştiu, n-am văzut. Dar o clipă după aceea pumnul SS-istului îi trăsni fălcile şi-i rupse buza. Şi pe cînd copilul tăcut şi înfricoşat, se ştergea de sînge cu batista, bruta îl acoperea de injurii şi ameninţări. Iar eu ? Nimic. N-am făcut nimic, n-am spus nimic. Nimeni din vagon n-a spus nimic, n-a făcut nimic. Căci erau şi alţi nemţi în vagon, care ne supravegheau, cu mîna pe tocul revolverului. Şi dacă ieşea vreo încăierare, ştiam foarte bine că s-ar fi terminat, şi în primul rînd pentru copil, în faţa plutonului de execuţie.

Atunci, pumnului acela pe care nu-l primisem, dar nici nu-l dădusem înapoi, îi mai simţeam durerea şi umilinţa pe fotoliul meu din teatrul Montparnasse ; apoi pe străzile pustii, pe cînd ne înapoiam în strada Duguay-Trouin

şi pe cînd Lescure îmi împărtăşea speranţa lui : Marguerite Jamois îi citise la rîndul ei o piesă de-a lui care-mi plăcea şi mie foarte mult. Se chema *Julma*. Era un fel de poem în ceaţa Flandrelor, două fiinţe singuratice care se caută fără să se găsească : căci dacă bărbatul moare de singurătatea lui, Julma moare din cauză că o pierde pe a ei. Lescure îmi spuse, cu un aer fericit, că Jamois părea dispusă să monteze piesa, în care o va juca pe Julma.

— După război, bineînţeles ? spusei.

— Nu, îmi răspunse, în stagiunea asta.

Parcă mi-a dat cu ceva în cap.

— Dar, Pierre, nu se poate, am protestat. Dar cu hotărîrea de-a tăcea ce facem ? O carte n-ai publica !

— Nu-i acelaşi lucru...

— Dar tocmai, mi se pare că e mai rău : vor fi nemţi în sală, ofiţeri SS, Pierre, călăi ! Ai să joci pentru ei ?

Surîdea, dar am crezut că desluşesc în glasul lui o nuanţă de enervare.

— Chestia nu trebuie privită aşa. O să mai vorbim.

Şi fără să aştepte, dispăru în dosul porţii. Eram dezorientat, stingherit. Poate că, fără pumnul acela din metro, n-aş fi reacţionat astfel ; dar mă mai gîndeam că nu mai era nici un singur actor evreu în trupa lui Jamois, nu putuse să procedeze altfel, poate, ca să-şi salveze teatrul, dar totuşi... Da, vom mai vorbi, era o decizie prea gravă.

Dar nu mi-a mai dat prilejul, nu a mai repus niciodată chestiunea în discuție. De altfel, piesa nu s-a jucat, și a trebuit să se întoarcă în refugiul lui. Totuși mă tem ca nu cumva să fi păstrat, din cauza reacției mele, din cauza acelei lecții care a putut să-i pară că i-o dădeam, o jignire și o pică secretă. Căci după această noapte a început să mă sîcîie cu împunsături mai mult sau mai puțin camuflate. Dar poate că mă înșelam de la început pînă la sfîrșit; și dacă n-am mai vorbit despre *Julma,* a fost din cauză că n-a dat acestui proiect, nici ca urmare a ceea ce i-am spus, nici o importanță adevărată.

Dacă-i mărturiseam lui Lebourg, încă în martie, un an după apariția *Tăcerii mării,* îngrijorarea mea din cauza lipsei de manuscrise, lucrurile s-au schimbat în aprilie. Ca și cum *Îndrăgostiții din Avignon* ar fi deschis o ușă care nu avea să se mai închidă. În mai, Lebourg mi-a comunicat că Eluard mă aștepta, ca să-mi dea niște poeme clandestine adunate de el. M-a primit la el acasă, în strada Chapelle devenită de-atunci strada Marx-Dormoy (deputat socialist asasinat, chiar în locurile în care Pétain îi dăduse domiciliu obligatoriu, de către un grup de foști cagularzi), în mica locuință unde se înghesuiau, se îmbulzeau una peste alta, cărți, picturi, obiecte neobișnuite, adevărat muzeu de vechituri de-ale artei dintre cele două războaie. Abia mai puțin ciudată mi s-a părut nevasta lui, Nusch, a cărei față, sub părul creț, avea aceeași finețe și aceeași intensitate ca fața Colettei din tinerețe; avea și același accent viguros (din est, în locul accentului din Bourgogne), avea însă un corp subțire ca un fir de ață, iar mîinile și picioarele foarte lungi. Purta o pijama de plajă cu pantaloni evazați și ținea între dinți un țigaret nesfîrșit de lung.

Această apariție „foarte 1925“ m-a rugat să iau loc pînă ce Eluard va termina o convorbire telefonică. Îl vedeam pe poet pentru prima oară. „Eluard“, acest nume îmi sugerase totdeauna, nu știu de ce, imaginea unui tînăr așezat, cam slăbuț, cu o față palidă cu trăsături destul de neprecise. Cel care telefona în fața mea era, din contră, un bărbat bine legat, cu o față de arhanghel, puțin îngroșată de vîrstă, dar încă de-o frumusețe surprinzătoare. Mîna liberă îi tremura mișcîndu-se, urmele primului război, zbura și se odihnea cu o mișcare de aripă. M-am prezentat sub numele de Desvignes. Ne-am așezat lîngă o masă plină de hîrtii. Trebuia să aranjăm poemele în așa fel încît să încapă în nouăzeci și șase de pagini, maximum ce se putea trage într-o zi. În cele din urmă, am văzut că vor încăpea cu prisosință. Asta m-a încurajat, i-am strecurat două ca supliment, una de Pierre Massé, cealaltă a mea, bineînțeles fără să i-o spun. Le-a citit și le-a aprobat. Uf! Mai trebuia să găsim pseudonime — vreo treizeci — pentru toate aceste poeme nesemnate. Le-a inventat pe loc. M-am văzut îmbogățit cu un nume mai mult: Roland

Dolée. Am plecat cu manuscrisele să le duc lui Roulois ; aveam să aduc corecturile săptămîna următoare.

Nu știu ce m-a împiedicat de-a trebuit s-o trimit pe Yvonne în locul meu. Era teribil de emoționată. L-a găsit pe Eluard înconjurat de alți poeți, Hugnet, Frénaud, Jean Lescure (nimic comun cu omonimul lui), Lucien Scheler, Jean Tardieu... La intrare probabil că s-a bîlbîit puțintel, explicînd că vine din partea mea. Eluard a poftit-o să intre și a anunțat : „Iat-o pe doamna Desvignes". Încă tulburată, luată din scurt, n-a protestat ; numele s-a răspîndit, așa că în ochii multor luptători din Rezistență, cu toate că ne-am apărat din răsputeri și cu toată tăgăduirea noastră, am fost uniți prin legăturile căsătoriei pentru tot restul războiului.

Eluard, voind să marcheze poziția pe care poeții francezi, sub influența nenorocirii, o luau față de devoțiunea lor recentă pentru „arta pentru artă" (în jargonul de azi s-ar spune : pentru poezia care își vorbește sieși), susținînd că puritatea spiritului nu mai trecea, ca altădată, prin refuzul de-a te amesteca în temporalul pieritor, ci din contră, printr-o întoarcere la revoltă, la denunțarea răului, cînd acesta amenință omul chiar în esența lui, dăduse antologiei sale titlul de *ONOAREA POEȚILOR.*

Fiindcă morții nu mai pot să tacă,
Cei vii ar trebui să tacă ei ?

strigă de cum intră Jean Tardieu. Și după el fiecare striga în gura mare că onoarea lui era mînia lui, truda lui, pasiunea lui, speranța lui. La 10.000 de kilometri de-acolo, un alt poet prieten cu Eluard, refugiat în Panama, considera această întoarcere la lume ca o insultă adusă credinței lui suprarealiste, și publica un pamflet pe care-l intitula DEZONOAREA POEȚILOR. Poetul acela se chema Benjamin Perret. În ochii lui, a te supune astfel evenimentelor în loc să le transcendezi, însemna a dezonora poezia. Cu cîțiva ani mai înainte, nu era acesta oare puțin și sentimentul meu ? Și chiar, nu creasem eu Editura de la Miezul Nopții cu aceeași grijă de a transcende catalicismul pentru a atinge „gîndirea justă" ? Totuși, în această ceartă, dădea dreptate lui Eluard fără nici o rezervă, gîndeam ca el că onoarea poetului nu mai era în adevărul său de odinioară, cel de singurătate și de detașare, ci în întoarcerea printre ai lui, care suferă nedreptatea și martirajul. Și, în fond, ca să-mi răspund mie însumi tot atît cît pentru a-i răspunde lui Benjamin Perret, am scris mai tîrziu, sub titlul *Cuvintele,* o scurtă nuvelă : la marginea unui sat, ales pentru izolarea lui, un poet menține cu toată ocupația — cum ar fi vrut Perret — această prețioasă detașare a poeziilor sale singuratice. Pînă în ziua cînd asistă, martor îngrozit, la distrugerea sălbatică a acelui sat laolaltă cu locuitorii pe care-i iubea, bărbații împușcați, femeile și copiii arși sub ochii lui

în biserică. Atunci se „dezonorează" : şi, la rîndul lui, nu mai poate decît să-şi ţipe oroarea, ura, disperarea, cuvintele de răzbunare îl năpădesc, îl domină, şi el se gîndeşte, se gîndeşte, se gîndeşte că a lipsit, poate, un kilometru. Un singur mic kilometru, şi n-ar fi văzut nimic, n-ar fi auzit nimic, ar fi continuat să-şi scrie cu seninătate poemele dedicate Verbului, să dispreţuiască „trădarea" celor care, cum făcuse el, sacrificau o transcendenţă şi indiferenţă sacră unei porniri derizorii de indignare... Cum ar fi putut un Benjamin Perret, la 10 000 de kilometri depărtare, sub cerul albastru din Panama, să înţeleagă că prietenii lui, arşi în flăcările unui infern de stele galbene, de torturi, de împuşcaţi şi de cuptoare de crematorii, dacă n-ar fi „trădat" poezia lor de odinioară, s-ar fi simţit trădători a mult mai mult decît poezia : a întregii speţe umane, fără de care poezia nu există ?

Această împărţire, această comuniune cu grozăvia timpului, era şi tema manuscrisului pe care Yvonne, triumfătoare, ni l-a adus în acel început de iulie : *Caietul negru* de François Mauriac. De cîtva timp Paulhan şi Debu-Bridel îl „prelucrau la corp", cum spun pugiliştii. În timpul unui ceai monden, în spatele unui amiral care deschisese focul asupra trupelor franceze libere şi care se lăuda cu asta, Mauriac i-a promis lui Lebourg să ne încredinţeze un text. Şi într-o seară, într-adevăr, Jean Blanzat anunţa : „Mauriac doreşte să vă vadă".

A doua zi Lebourg alerga în strada Théophile-Gautier.

Era ora B.B.C.-ului. Oricît de mare i-ar fi fost nerăbdarea, trebui mai întîi să asculte, prin bruiaj, „Francezii vorbesc francezilor" ; apoi ştirile de pe diferite fronturi de război ; apoi povestirea îngrozitoare şi impresionantă a sfîrşitului eroic a treizeci şi cinci de mii de supravieţuitori evrei din ghetoul de la Varşovia, care, după ce văzuseră patru sute de mii dintre ei dispărînd convoi după convoi, şi-au jurat să reziste pînă la ultima picătură de sînge. Şi, pentru a-i distruge, nemţii au fost nevoiţi să recurgă la artilerie, la aviaţie, să zdrobească ghetoul sub fier şi foc, şi cînd totul a murit sub dărîmături, s-au înverşunat să piseze ruinele, în imensa lor furie, cu maiuri, cu ciocane, pînă ce n-au mai lăsat, pe-o suprafaţă egală cu un arondisment al Parisului, decît un munte de praf.

Cînd a căzut ultimul cuvînt, după o tăcere în care oroarea şi tristeţea rivalizau cu furia neputincioasă, Mauriac a început, cu acea răguşeală aspră şi pasionată care-l răscoleşte pe cel care-l ascultă mai mult decît un glas sonor, citirea reflecţiilor sale atît de mişcătoare, care aveau să fie una din culmile editurii noastre. Lebourg l-a sfătuit, pentru siguranţa lui, să ascundă unele amănunte revelatoare după care confraţii în slujba nemţilor l-ar putea identifica. Precauţie inutilă : n-a fost nimeni care, după nobleţea stilului şi a gîndirii, să nu-l fi recunoscut imediat pe autor. Numele

lui zburdă din gură în gură. Şi cîtva timp trebui să trăiască retras şi să se facă uitat.

Dar mai întîi trebuia ca manuscrisul să fie recopiat la el. Lebourg avea să vie să-l ia. Abia terminase şi Mauriac a primit vizita unei persoane necunoscute, care venea să-i aducă un exemplar din *Onoarea poeţilor*. I-a vorbit de Debu-Bridel, pe care pretindea că-l cunoaşte; şi Mauriac a găsit comod să-i încredinţeze textul. Dar cum plecă persoana aceea, l-a chemat pe Lebourg printr-un pneumatic:

— Am făcut o teribilă imprudenţă. Dacă o fi o cursă întinsă de Gestapo? Am rostit numele dumneavoastră.

Doamna era Yvonne, cum uşor se poate ghici, dar pînă ce ne-a adus textul *Caietului negru*, o grea îngrijorare i-a frămîntat pe cei doi bărbaţi. Această neînsemnată aventură arată destul de bine neîncrederea permanentă de care am avut parte timp de patru ani. Reproşîndu-ne în fiecare seară un demers, o vorbă imprudentă, care ar fi putut compromite un prieten; evitînd, pe cît cu putinţă, metroul, cafenelele, teatrele; supraveghindu-ne fiecare cuvînt spus în public, la telefon. Noi nu sufeream din această cauză: devenise a doua noastră natură. Dar cînd îmi amintesc asta după douăzeci de ani, mi se pare ireal.

De altfel, în viaţa mea se petrecea o anumită dedublare: cînd mă regăseam la mine, la Villiers, uitam şi mă scufundam din nou în tihna existenţei noastre rurale. Fostul meu patron, tîmplarul, venise să mă vadă. Se plîngea de cel venit după mine, un tînăr care nu se pricepea la nimic. Ah, dacă aş primi să mă întorc, mi-ar da doisprezece franci şi cincizeci de centime pe oră! (Era de patru ori cît cîştigam cînd l-am părăsit.) A trebuit să invoc starea sănătăţii, să-i arăt gravurile mele pentru *Hamlet*, dar ce satisfacţie! Ce-i păsa lui de toate astea... Avea alte griji. Acest nou meseriaş neîndemînatic era totuşi mai mult decît nimic, dar parcă nu era să i-l ia? „Schimbul“ lui Laval eşuînd, se deportau cu forţa lucrători sub eticheta S.M.O. (Serviciul de muncă obligatorie). Cizmarul era ridicat din magherniţa lui, salariatul de la biroul lui, studentul de pe băncile facultăţii, un trecător era cules la cotitura unei străzi, altul la ieşirea din cinematograf. Specialiştii erau strînşi şi trimişi cu grămada spre Germania. Dar după primele ceasuri de surpriză, era tot mai greu să-i iei pe oameni ca din oală. Tinerii ameninţaţi se duceau în lumea lor sau în maquis. Din lună în lună, Rezistenţa îşi mărea efectivele. Nemţii se răzbunau strîngîndu-ne cureaua în fiecare zi mai mult. Dr. Schmidt cerea explicaţii la radio poporului francez, făcîndu-l vinovat de propria lui foamete, îi spunea că, dacă vrea untdelemn, n-avea decît să semene maci de grădină.

În aceeaşi lună de iulie apărură, unul după altul, cel de-al patrulea volum din Editura de la Miezul Nopţii, *Onoarea poeţilor* şi ediţia a doua din *Tăcerea mării*, pentru a-i satisface pe parizienii care n-o avuseseră. Primul purta data

sărbătorii naționale, al doilea data de 25 iulie, „ziua căderii tiranului din Roma“ (după ce Sicilia a căzut în mîinile Aliaților, regele îl convocase pe Mussolini și-l trimisese la închisoare. Badoglio se tocmea, pare-se, pentru capitulare : în definitiv, specialitatea mareșalilor...).

La Paris nimeni sau aproape nimeni nu citise încă *Tăcerea*, toată lumea vorbea despre ea, și ieșea o mare încurcătură. Așa e destinul miturilor. Într-o duminică, Robert Ganzo a venit să mă vadă la Villiers. Demers cu totul inocent : pescar de păstrăvi, venea să împrumute *Paludes*, caiacul pe care-l construisem. Dar, bineînțeles, la umbra mărului cel bătrîn, am vorbit mai ales despre Rezistență și colaborare, despre veștile care circulau. Mi-a spus, în mare taină, de existența unor edituri clandestine, și-a unei capodopere a lui Roger Martin du Gard : „Se cheamă *Vercors*. O povestire tulburătoare. Are să mi-o împrumute cineva și-am să ți-o trec.“ Nevastă-mea, care ne servea ceaiul, ne spunea în secret : „Editura de la Miezul Nopții e Gallimard“. El făcu o mutră sceptică : „Credeți ? — Toată lumea spune.“ M-am gîndit în sinea mea că Paulhan trebuie să se fi arătat prea vorbăreț. Eram fericit că nu mă cunoștea și că, în privința asta, l-am ascultat pe Lescure. Totuși mă mai gîndeam că ar trebui să tăiem aripile și acestui zvon.

Totuși, nu-mi închipuiam că această faimă în fașă, care se înfiripa și care începea să treacă din gură în gură, ar fi trecut barierele Parisului, și cu atît mai puțin gratiile Franței captive. Într-o seară ca atîtea altele, cînd, ca de obicei, îl ascultam în patul meu de la Villiers, prin bruiaj, pe „purtătorul de cuvînt al generalului de Gaulle“ — acel orator cu vocea adîncă și cam declamatoare, despre care nimeni nu știa atunci că era Maurice Schumann — îl ascultam cam distrat vorbind de data asta despre presa clandestină, despre ziarele Rezistenței, zi cu zi tot mai numeroase, cînd deodată am ciulit urechea. „Dar pentru ca Franța să trăiască, spunea vocea aceea, manifestele, pamfletele nu sînt de ajuns. Trebuiesc opere, cărți. Și mă adresez dumitale, Vercors, încă necunoscut, dar de pe acum celebru...“

Ceea ce a urmat n-am auzit bine. Îmi vîjîiau urechile. Așadar *Tăcerea mării* ieșise din Franța, trecuse Mîneca, fusese fără îndoială reeditată la Londra, poate în America... Și eu eram aici, singur în fundul patului meu, la capătul satului meu adormit în noapte, să aud cum mă interpelează pe deasupra zidurilor închisorii mele reprezentantul generalului de Gaulle... Încă nu știam că Claude Bellanger îi dăduse un exemplar lui Yvon Morandat, care îl dusese, la lumina lunii, în avionul cu luminile stinse venit din Anglia să-l ia, nici că cel care la Londra ordonase tipărirea era șeful Franței libere. Nu știam nici că povestirea mea era reeditată în Algeria, în Senegal (de către Théodore Monod, directorul Institutului Africii negre, un fost coleg de

şcoală, care nu ştia nici el mai mult despre mine...), în Australia, în Elveţia, la Québec, la Beirut... Într-altă zi, ieşind în grădină dis-de-dimineaţă, în pijama, am găsit în fîneaţă o broşurică pe hîrtie-biblie, toată udă de rouă, una dintre cele pe care R.A.F.[1] le răspîndea uneori noaptea pe deasupra Franţei cu milioanele, şi broşurica era povestirea mea. Cu o greşeală de tipar : o botezase *Tăcerile*, la plural, greşeală de tipar care, neputînd consulta originalul, nici autorul, avea s-o repete la New York prietenul meu editorul Jacques Schiffrin, care nu şi-a putut ierta niciodată greşeala. La Tunis, scriitorul Pierre Moinot, neputîndu-şi procura decît versiunea engleză a lui Cyril Connolly, o retraducea în franceză ca s-o difuzeze celor din preajma lui. Regăsind această contrafacere mulţi ani mai tîrziu, m-a pus s-o citesc din curiozitate : era uimitor de apropiată de original, ispravă care face cinste celor doi *traduttori*, foarte puţin *traditori* în această ocazie...

Dar din această agitaţie în jurul povestirii mele, şi a editurii noastre, nu ştiam încă nimic cînd, după o lună de vacanţă petrecută în sînul familiei, lîngă Saintes (unde distracţia preferată a gemenilor mei — n-am aflat-o decît la sfîrşit de tot, datorită indiscreţiei unei fetiţe care-mi spuse : „Jean-Louis e atît de drăguţ... cînd soseşte cîte-un tren, mă trage de mînă" — era să pună pietre pe linie mai

[1] ***Royal Air Force*** **— aviaţia militară britanică.**

la vale de casă, să vadă cum sar scîntei — brusc ne-a căzut pe cap, după ce căutasem în zadar un an întreg, atîta „abundenţă de material", că am fost puşi în faţa unor probleme urgente de blocaj.

Din partea lui Roulois şi Aulard, nici o dificultate ; dar în ce priveşte transporturile, broşajul, stocarea, difuzarea, nu ştiam cum s-o scoatem la capăt. Trebuia să găsim repede soluţii. Într-adevăr scosesem, în mai puţin de-o lună, una după alta, *Onoarea poeţilor*, a doua ediţie a *Tăcerii mării* şi, sub numele de Forez, *Caietul negru* al lui Mauriac. În aceeaşi epocă am primit după *Îndrăgostiţii din Avignon*, *Gîndirea răbdătoare* de Léon Motchane, *Anglia* de Debu-Bridel, *Muzeul Grévin* de Aragon, *Nuvele* de Edith Thomas, *Odă Franţei* de Charles Morgan, venită din Londra pe căi misterioase, care preceda cu puţin *Paginile Jurnalului* lui André Gide, venite din Tunis. Claude Bellanger, ieşit din închisoare ca prin miracol, datorită faptului că ştia limba germană, însă prea supravegheat la biroul lui, mi-a înmînat pe-o bancă din grădina Luxemburg, după cinci minute de-un fel de „paradă de dragoste" menită să ne asigure că nu era urmărit, amintirile lui din celulă. Pînă în septembrie maşina lui Pierre Massé ne-a fost de-un mare ajutor, şi adesea un respectabil P.D.G.[1] a călătorit, fără să bănuiască măcar, cu picioarele pe această dinamită de plumb sau

[1] **Preşedinte — Director general.**

de hîrtie. Dar în octombrie prietenul nostru, iarăşi suferind, a trebuit să plece în munţi să se îngrijească, în acelaşi timp am simţit cumplit lipsa nevestei lui de la broşaj. De altfel, aceasta devenea problema noastră numărul unu: oricît de active ar fi fost cele cîteva doamne foarte devotate, nu puteau să se mai ţie de ritmul tipăririi, şi stocurile se tot strîngeau în mod periculos la Yvonne.

O prietenă de-a Paulettei Humbert ne-a oferit dulapurile ei în perete foarte aproape de Aulard, despre care bineînţeles că nu ştia nimic; dar asta nu era de ajuns. Iar eu aflasem că la cîţiva paşi de unde sta mama, într-o veche clădire din vechea stradă Servandoni, se găsea o odaie liberă. Yvonne s-a prezentat, a fost primită de-o portăreasă obeză, cu faţa mîncată de-un lupus îngrozitor, care a trimis-o la administrator. I-a explicat că trăia de azi pe mîine datorită unei mici negustorii la negru a produselor de frumuseţe, pe care trebuia să le depoziteze în mod discret. Ori, această odaie în care a fost ascunsă, luni întregi, o literatură în afara legii era tocmai odaia sau vecina odăii în care un ilegalist numit Condorcet (o placă reaminteşte asta pe faţadă) s-a ascuns în timpul Teroarei... Sînt locuri în care suflă duhul urmărit.

Asta rezolva provizoriu problema stocajului; dar nu şi pe cea a broşării. Tot Aulard a fost cel care a rezolvat-o. De mult căutase pentru mine un lucrător profesionist în broşaj, care să poată fălţui şi coase mecanic volumele noas-

tre, dar nu găsea nici unul pe care să îndrăznească a ni-l garanta ca sigur. În sfîrşit, a dat de-un mic meseriaş care lucra singur cu nevastă-sa la două mici maşini şi care, la primele aluzii ale lui Aulard, i-a răspuns ca altădată însuşi Aulard: „Dar... aici!“ Îl chema Vasseur. Născut la Lille. La paisprezece ani, din 1915 pînă în 1918, fusese deportat în Germania. Păstra despre călăii lui o amintire neiertătoare, şi a acceptat cu entuziasm să ne ajute.

Yvonne şi cu mine am mers la el, în micul lui local din fundul unei curţi din strada Fossés Saint-Jacques. Se găsea la o bătaie de puşcă de strada Tournefort, vecinătate foarte comodă. Greutatea era să-l facem să creadă, cu toate acestea, că prietenul lui Aulard n-a fost între el şi noi decît un simplu intermediar. Era şi aşa destul de periculos că vecinii lui Aulard ar fi putut să surprindă, din patru în patru duminici, uneori chiar din două, vuietul maşinilor în localurile aşa-zis închise. Pentru a-l zăpăci pe Vasseur, oftam: „Ce păcat că din cauza personalului atît de numeros nu putem trage la el“, ne întrebam asupra greutăţilor şi pericolului aducerii caietelor tipărite „din străfundul Montrouge-lui“, despre care discuta cu noi, recomanda itinerariul cel mai practic şi cel mai sigur, şi n-a bănuit niciodată că transporturile soseau la el pur şi simplu din strada de-alături.

Rămînea difuzarea. Tot ea era punctul negru. Ajunsese din ce în ce mai imprudent să mergi cu o valiză, chiar cu un simplu

pachet — bănuite că-s pline de arme, grenade sau plastic, căci atentatele și sabotajele se înmulțeau — și riscai la fiecare colț de stradă, la fiecare stație de metro, să dai de-un baraj. Îl întîlneam pe Mathieu aproape în fiecare săptămînă ; făcea și el ce putea. Dar a trebuit să admitem că ajutorul rețelei lui nu era fără neajunsuri, nici pentru el, nici pentru noi. Aceste transporturi măreau riscurile de arestare a agenților lui, iar pentru noi, pe cele ale pierderilor. În cele din urmă, am hotărît că va lua asupra lui numai volumele destinate organizației proprii, că mă va pune în relații cu responsabilii altor rețele, cu care o să mă aranjez direct.

Așa că la începutul lunii septembrie a aranjat să mă întîlnesc, la o terasă din bulevardul Saint-Michel, cu un om ce părea foarte tînăr, cu ochi albaștri de tot, cu vocea înăbușită, poreclit Barrès, și despre care m-a prevenit că fusese odinioară în *Action française*. N-am știut atunci că vorbeam cu generalul Guillain de Bénouville. Aproape imediat mi-a spus :

— Pot să te-ntreb ceva ?

— Firește.

— Puteți să-mi spuneți cine e Vercors ?

— Știți bine că nu.

— Dar dacă vă spun numele lui ?

— Mira-m-aș...

— E Cutare ?

Și-mi spuse numele unui ziarist, căruia nu vreau să-i fac vreun necaz numindu-l, și a cărui existență îmi era necunoscută pe-atunci.

— Scuzați ? Cine ? exclamai, și-am început să rîd.

Repetă numele încruntîndu-se.

— La asta pot să vă răspund : nu-i el.

— Ești sigur ?

— Oh, absolut sigur.

Bénouville se întoarse spre Mathieu.

— Îmi închipuiam ! spuse. E de necrezut. Observați, nu merge pînă acolo încît să spună : „Vercors sînt eu". Dar cînd cineva laudă *Tăcerea mării*, răspunde : „Sînteți prea drăguț".

— Dar de ce îl laudă pe el ? întrebă Mathieu, care se distra grozav.

— Toată chestia vine din Elveția, spuse Barrès. Într-o zi, consulul francez a știut, sau mai bine zis i s-a spus, că Vercors era reținut cu alți francezi care trecuseră în mod fraudulos frontiera. S-a dus să-l ia. Și a ieșit Cutare. A fost sărbătorit, invitat peste tot. Mi se pare că a ținut și niște conferințe... Ce îndrăzneală !

— Nu-i prost, spuse Mathieu. Își încearcă norocul : nimeni (afară de Desvignes aici de față) nu știe cine este Vercors. De li se întîmplă o nenorocire, iată-l, pe el, de-a binelea Vercors !

Dar am avut prostul gust să supraviețuiesc. Fără îndoială că asta a fost cauza pentru care *Combat*, unde șiretul ziarist lucra cu Camus, a fost prima foaie care, după război, a distrus reputația acestui Vercors prea... rezistent.

Mathieu m-a făcut să-l întîlnesc și pe Pierre Brossolette, parașutat pentru o misiune în Franța. Îl cunoscusem altă dată la Etienne

Dennery, în timpul cînd stăteau, mi se pare, în aceeaşi chichineaţă[1] la Şcoala Normală; purta pe-atunci o şuviţă lungă neagră pe frunte. Îmi aduceam aminte de nasul lui mare, dar acum părul îi era tăiat în chip de perie. N-a avut aerul că mă cunoaşte. Mi-a spus că se gîndeau să-i ofere lui Vercors eventual Comisariatul Informaţiei în guvernul provizoriu. N-am spus nimic, puţin zăpăcit. Şi a adăugat: „S-au şi luat contacte". S-au luat cu cine? A surîs fără să răspundă. Nu-mi convenea să insist. Probabil tot cu faimosul „Cutare"? Nu aveam nici cea mai mică intenţie să părăsesc Franţa şi Editura de la Miezul Nopţii, dar totuşi, dacă acest Thomas impostorul se va duce să se afişeze acolo... Dar nu, n-o să îndrăznească, ar fi prea uşor de demascat.

Mie, în calitate de Desvignes, Brossolette mi-a transmis oferta unei subvenţii. Am încercat să-i explic pe larg de ce trebuia să refuz. Nu ştiu dacă am reuşit să-l conving. Pentru el nu puteai să fii luptător în Rezistenţă fără să fii cu totul şi cu totul gaullist. L-am văzut traversînd Piaţa Alma, dispărînd sub copacii din Cours-la-Reine. Puţin timp după asta, avionul lui neputînd pleca înapoi, a încercat să ajungă la Londra într-o barcă cu pînze, barca s-a răsturnat, iar el s-a întors pe uscat; dar denunţat, arestat, torturat, s-a aruncat de la etajul al cincilea de frică să nu cedeze şi a murit.

[1] În franţuzeşte *turne* — expresie de argo pentru a desemna camera în care stăteau studenţii, doi cîte doi, la Şcoala Normală Superioară.

Aceste ultime zile de vară sînt pline de evenimente fericite şi nefericite. La 3 septembrie Aliaţii debarcă în Calabria. La 6, Italia capitulează fără condiţii, trupele se predau în masă, flota intră în porturile aliate. La 12, Corsica se răscoală, primul departament francez care îşi recîştigă libertatea. La 17, la Radio Paris, măscăriciul Jean-Hérold Paquis trage americanilor, cu un rîs forţat, salutul pe care li-l promitea cu opt zile mai înainte dacă se vor menţine la Salerne. A doua zi, frontul de est trosneşte de la Smolensk la Marea de Azov, toată armata germană bate în retragere. Dar în timp ce, în Franţa, lucrători şi ţărani franctirori aruncă în aer transformatoare şi reţele de înaltă tensiune, paralizînd astfel producţia de război din Creusot şi a bazinului Briey, o fotografie, în revistele nemţeşti, îi prezintă pe unii dintre cei mai iluştri artişti contemporani, Despiau, Derain, Vlaminck — nu-i citez decît pe cei morţi — în costum de voiaj, cu bagajele la picioare, înconjuraţi de ofiţeri nemţi. Să fie o razie? Din păcate nu: invitaţi de Hitler fac o călătorie organizată. Decăderea asta ne inspiră mai mult tristeţe decît mînie. E trist cînd caracterul unui artist nu este la înălţimea artei lui, o artă pe care acelaşi Hitler o trata încă deunăzi drept „degenerată". După care se duc să-l salute pe sculptorul Arno Breker, mare toboşar al regimentului, ai cărui giganţi musculoşi stîrniseră rîsul Parisului la Expoziţia din 1937, şi pentru care ei nu pot

să simtă decît dispreț. Au să-l invite să le-ntoarcă vizita și-l vor primi cu fast.

În timp ce ei se plimbau prin orașele nemțești, ca un turneu de music-hall, Yvonne Desvignes mi-a fixat o întîlnire misterioasă, în micul scuar unde este o ruină (urme, zice-se, ale Bastiliei) în fața podului Sully și a Muzeului Arsenalului. Mi-a comunicat că se află la Paris, bineînțeles în secret și pentru scurt timp, Aragon și Elsa. Noi tocmai primisem *Muzeul Grévin* și Aragon cerea să mă vadă. Eluard fixase o întîlnire într-un parter din bulevardul Morland, foarte aproape de scuarul în care ne aflam. Yvonne credea că era cinstit ca, deoarece Aragon ni se prezenta pe față, să răspundem la fel. Era contrar tuturor regulilor, mai ales cu un om vîrît în mișcare pînă în gît, urmărit de toate posturile de poliție, și a cărui înfățișare prea binecunoscută era o cursă perpetuă. Totuși era adevărat că, a-ți ascunde numele cînd el și-l da pe-al lui, n-ar fi fost prea cavaleresc... Am bătut la ușă după codul convenit. Eluard a venit să ne deschidă. Aragon stătea în picioare lîngă o pianină, iar Elsa Triolet într-un fotoliu. Eluard ne-a prezentat : „Domnul și doamna Desvignes". Am văzut că Aragon surîde și am început : „Poate ar fi drept ca dumneavoastră să știți..." Dar el ridică o mînă : „...Că sînteți Jean Bruller : ne-am întîlnit, în 1938, la Jean-Richard". Eluard se uită la mine, surprins. Eram și mai surprins decît el : ce memorie ! Trecuseră cinci ani și nu schimbasem zece vorbe. Dar am fost foarte mulțumit că am ascultat-o pe Yvonne, fiindcă oricum... Urmarea a fost la început mai puțin fericită. Înainte de-a ne autoriza să-i publicăm textul, Aragon dorea să risipească o neînțelegere. Era vorba de *Îndrăgostiții din Avignon*. Era adevărat că, la început, Paulhan refuzase povestirea Elsei ?

Am restabilit adevărul, scoțîndu-l basma curată pe Paulhan. Mă simțeam totuși puțin năuc: așadar clevetitorii continuau, în inima Rezistenței, bîrfelile lor, jocurile de gașcă, distrîndu-se să creeze între scriitori dezbinări, discordii... Dintr-o dată, Paulhan era bănuit de-o altă faptă blamabilă : cine altul, dacă nu el, ar fi îndrăznit să propună tăieturile indicate cu creionul pe șpalturi ? A trebuit să jur că eu le făcusem, și că nu era vorba de nimic literar, departe de mine asemenea obrăznicie, dar de o problemă vitală : într-o duminică nu se puteau trage decît trei forme de treizeci și două de pagini, deci maximum nouăzeci și șase. Povestirea depășea o sută de pagini. Trebuia oare ca, pentru cinci-șase pagini, să expun tipograful o duminică mai mult ? Dacă Elsa consimțea la tăieturile propuse (pasajele cele mai puțin esențiale), s-ar cîștiga atîta timp... A fost ea convinsă de aceste explicații ? Cel puțin s-a declarat mulțumită cu ele și ne-a lăsat textul pe care era cît pe ce să-l retragă. Aragon l-a confirmat pe-al lui și chiar mi-a promis altul. Totu-i bine cînd se șfîrșește cu bine.

A doua zi Mathieu îmi anunţă plecarea lui la Londra. Trebuia să-l întîlnească ca de obicei în micul bistro de lîngă Saint-Augustin, dar cînd am împins uşa am înţeles imediat că e ceva suspect. Mathieu a ridicat capul şi l-a băgat imediat înapoi într-un ziar. Un client într-un impermeabil fuma şi da drumul la rotocoale uitîndu-se la el. M-am aşezat la a treia masă, am comandat un filtru (din ghinde prăjite) şi nişte hîrtii de scris. Clientul s-a sculat şi s-a dus să telefoneze. Mathieu a plecat liniştit, a trecut pe lîngă mine fără să-mi arunce o privire, a pornit încet spre bulevard. Am aşteptat să se întoarcă clientul, care s-a uitat la mine cum scriam, lipeam plicul, şi-mi beam cafeaua. Îşi freca nasul cu un aer nehotărît. Am chemat chelnerul, am aşteptat să-mi dea restul, şi am pornit-o încet în direcţia opusă. M-am oprit ceva mai departe, am întors capul, nu eram urmărit ; m-am înapoiat, omul în impermeabil era tot acolo, şi am mers mai departe spre bulevard. Nişte paşi m-au ajuns din urmă. Era Mathieu. A trecut pe celălalt trotuar şi am coborît, fiecare pe partea lui, spre piaţă. El a intrat în berăria Cercului Militar, cam sub drapelul cu zvastica. Am făcut înconjurul grupului de case dintre patru străzi înainte de-a intra şi eu după el. Mahieu a surîs, m-am aşezat lîngă el, şi-am spus :

— Crezi că ?...

— Nu ştiu. Dar totul nu miroase-a bine. Un val de arestări. Agentul meu de legătură a fost prins. Dacă aici nu las reţeaua pe linie moartă

riscăm încă o dată să rămînem fără oameni. De altfel, sînt chemat la Londra. Acuşi, dacă totul e-n regulă, am să ţi-l prezint pe adjunctul meu, care mă va înlocui în timpul lipsei. O să te împaci cu el. E un tip grozav, grav rănit din primul război.

Peste o jumătate de oră, pe trotuarul de vizavi, ne-a prezentat într-adevăr unul altuia : „Desvignes — Lebreton". Aveam în faţa mea un om cărunt, palid, care-şi pierduse un ochi, îmbrăcat cu un pardesiu vechi, cu tivituri, cu un aer şters, şi parcă intimidat de sarcinile care îi vor apăsa pe umăr după plecarea lui Mathieu. Aşa că surpriza mea a fost mare cînd, mai tîrziu, după ce-a fost arestat şi trimis la Buchenwald, am aflat cine era : un maestru al baroului, viitorul decan Paul Arrighi... La o altă întîlnire, Mathieu mi-a prezentat, sub numele de Charpentier, un om de vreo treizeci de ani, foarte frumos, foarte subţire, totdeauna dichisit, cu o pălărie neagră cu borurile tivite şi cu o umbrelă strînsă de inspector financiar, cu un glas bărbătesc, sonor, şi a cărui inteligenţă voit ironică, energie şi calm emanau din el ca un nimb. „Ăsta-i, îmi mărturisi Mathieu, adjunctul meu militar, responsabil pentru toată organizaţia armată din est şi din Normandia. Absolut un as. Are sub ordinele lui colonei activi, şi ghici ce vîrstă are ? Abia douăzeci şi trei de ani..." Era chiar fiul lui Paul Arrighi, lar nici asta n-am ştiut-o decît după ce, la rîndul lui, a fost prins şi trimis la Mauthausen. Tatăl s-a întors, fiul a pierit.

Nu l-am mai revăzut pe Mathieu înainte de plecarea lui, iar pățaniile nu i le-am aflat decît din povestirea plină de umor pe care mi-a spus-o cînd s-a întors. Mai întîi, într-una din primele zile din octombrie, a întîlnit, mergînd cu bicicleta, o persoană în care a recunoscut, deghizat în femeie, pe unul dintre agenții de legătură din rețea. Cuprins de-o bruscă neîncredere, l-a evitat. Instinctul lui îl înșela rareori, îi salvase viața în mai multe rînduri. Și de data aceasta a fost tot așa : cîteva zile mai tîrziu, prietenul lui Triboulet a venit să-l previe că agentul deghizat trecuse la dușman și provocase arestarea șefului său. Trebuia să plece cît mai repede. S-a fixat o întîlnire la Lyon, ca să-l aducă la avionul lui, în locul zis la Guillotière. A întîrziat ? Mathieu n-a găsit pe nimeni acolo. Și iată-l întors la Paris, fără nici o legătură. E o catastrofă, dar ce-i de făcut? Atunci s-a dus să dea tîrcoale în jurul unui anumit bistro (Ludovic al XVI-lea), unde se dau destul de des (prea des) întîlniri, și în mai puțin de-o oră a întîlnit acolo toată societatea lui...

Ar fi putut însă tot așa de bine să întîlnească și Gestapoul. Astfel că, atunci cînd am știut că a ajuns la Londra, am oftat ușurat și chiar mi se întîmpla să doresc în sinea mea să-l știe acolo pentru totdeauna : obișnuit cum eram să urmez riguros regulile imperioase pe care mi le indicase Lescure, tremuram în fiecare săptămînă pentru soarta lui Mathieu, pe care nenumăratele sale obligații îl împingeau prea des la acrobații îndrăznețe. Asta făcea

jocul trădătorilor, pe care orice luptă clandestină îl creează în mod spontan. Astfel, cu toate precauțiile, căzuse Jean Moulin, cel care constituise federația întregii Rezistențe, creatorul C.N.R.-lui, acest Max legendar a cărui arestare, cu tot statul său major, Mathieu, tras la față, mi-a comunicat-o într-o dimineață. Din vară, miliția și Gestapoul dădeau lovituri întețite : neputincioase la început să afle ceva prin ele însele, pe măsură ce colecționau mai multe liste de nume, carnete de adrese, eficacitatea lor creștea ca un bulgăr de zăpadă. În rețeaua lui Mathieu pierderile se țineau lanț și mă temeam ca nu cumva, dacă se întoarce la Paris, să fie imediat arestat.

De altfel, această imprudență de neînlăturat, din care cauză eram îngrijorat de soarta lui, nu era numai monopolul său. Alții erau imprudenți din fire, fiindu-le silă să ia precauții, ca saint-cyrienii în 1914, cînd au atacat cu penaje la chipiu și mănuși albe. Cîtva timp înainte de plecarea lui Mathieu, Paulette Humbert mi-a spus că fratele ei Jean voia să mă întîlnească. Nu-l revăzusem din seara aceea de decembrie, cînd ningea, acum doi ani, cînd mi-a mărturisit, la cafeneaua Weber, lîngă o sobă de tuci, umilințele și dezgustul lui. De data aceasta ne-am regăsit pe terasa unei berării vizavi de Trinité. Venea din zona sud. Și vorbea cu glas tare și domol, ca și cum am fi fost singuri pe-o insulă pustie.

— Nu știu exact ce faceți, nu mă interesează, dar asta, în orice caz, vă pune, cred,

în relații cu gaulliștii ? spunea el liniștit, față de chelnerul care ne servea niște aperitive pe-un soare puternic de iulie.

Ce înseamnă ierarhia : cum să îndrăznească un locotenent în rezervă să facă observații unui general, cerîndu-i să vorbească mai încet ? Îi răspundeam în surdină, cu speranța că va face la fel, dar el nu, îi da înainte :

— Eu sînt giraudist. Am venit să fac legături. Trebuie să lucrăm toți împreună, chiar cu comuniștii. Va fi timp să ne ciondănim după, încheie cu un rîs de om bine dispus.

M-a rugat să-l prezint cîtorva responsabili. Chelnerul nu se mai dezlipea de lîngă noi, frecînd mesele cu un aer sîrguincios. Răspundeam cu glas tot mai scăzut. Văzui cum Humbert nota nume și adrese pe-un carnețel, la sfîrșitul unei liste impunătoare în care figuram și eu. Continuam să fiu paralizat de respect și disciplină militară. În sfîrșit, am plecat de pe terasă. Chelnerul mi-a făcut cu ochiul, semn de veselă complicitate. Am decis o nouă întîlnire pe joia următoare.

Dar cum ne-am despărțit, am și telefonat surorii lui. Să vie să se întîlnească cu mine imediat. Ne-am întîlnit după un ceas, în fața stației de metro de lîngă Camera Deputaților. La o masă a cafenelei de vizavi, i-am povestit întrevederea, și stupida mea sfială. „Dar trebuie numaidecît să-l faci să înțeleagă că dezinvoltura lui o să dezlănțuie o catastrofă. Se vede de la o poștă că n-are idee de poricolul la

care se expune la Paris, se crede încă în zona liberă. Și în primul rînd : trebuie să distrugă carnețelul.“ Am părăsit Parisul puțin mai liniștit. După două zile am primit un bilet : *Fratele meu este internat în clinică, l-a dus ambulanța ieri. Nici un pericol de contaminare : carnetul de rețete e la loc sigur, cu numele medicamentelor. O să vă dau știri de îndată ce-o să știu mai mult.*

INTERMEZZO

Un iepure aude un zgomot suspect : tresare, face cîteva salturi de spaimă. Zgomotul încetează : uită îndată de spaima lui, și începe să pască niște măghiran. Dacă ar trebui să-și aducă aminte de veșnicele lui alarme, și-ar petrece toată vremea tremurînd, și ar pierde gustul cimbrișorului.

Pentru a păstra gustul pîinii, făceam ca iepurele. De la distanță, pot să mă mir la amintirea succesiunii unei alarme periculoase sau a dispariției unui prieten ; și în aceeași seară, a ceva ce putea aduce cu un chef. Dar această dicotomie era necesară. Am mai vorbit de ceea ce se petrecea în capul meu la ieșirea din oraș. Exista și între zidurile lui. Cînd de exemplu, cu Jean Chazal, în sfîrșit, numit la Paris (pentru a deveni acolo în curînd judecătorul de co-

pii de care se ştie, reformator exemplar al metodelor inumane), ne regăseam la fostul medic din cincisprezece — nouă, practicînd şi el de curînd la Paris, nu mai eram decît Jean Bruller — Desvignes, Vercors, Editura de la Miezul Nopţii, se scufundau ca într-un puţ întunecos. Încă de cînd eram la batalion, Grenier ni se păruse „un tip", cu faţa lui de şobolan de oraş şi fizicul lui de ofticos avansat, seducător de femei pînă şi sub focul nemţilor din apropiere. În viaţa civilă era şi mai mult un fenomen. Locuind în spatele Bastiliei, îşi recruta clientela în special dintre prostituate şi protectorii lor. Prima oară cînd ne-a oferit un aperitiv pe tejgheaua unui bistro din vecinătate, cu firma „Marchiza", invitase să ciocnească cu noi pe-un peşte obraznic şi superb: „Domnul Chazal e în Justiţie, e un prieten, va putea să-ţi fie de folos..." Îngrijea de asemenea o clientelă de chinezi suspecţi, pe care, într-o crîşmă sinistră dintr-o stradelă şi mai sinistră, ne ducea ca să-i privim jucînd sume considerabile la mah-jong. Cufundat în acest mediu în care era în floare bursa neagră, se lăsa plătit cu jigouri, curcani, şunci, pateuri de ficat şi alte *delikatessen*, pe care ne invita să le împărţim cu el în dezordinea de nedescris a unei vechi sufragerii-salon ticsită de aparate. La început veneam la ora 8; dar ne-am dat seama foarte repede că era mult prea devreme. Palid şi vesel, Grenier nu apărea niciodată înainte de ora 10 sau mai tîrziu. Ba, mai erau şi surprize.

Într-o seară la ora asta nu i-am găsit acolo nici pe el, nici pe nevastă-sa, ci pe-o bătrînă caraghioasă semănînd cu un şoricel căreia i se zicea „mătuşa Lu", alerga necontenit de la friptură la pelincele copilaşului, atîrnate în faţa sobei, şi ne învăluiau într-un abur dulce de leşie şi urină. Foamea era sporită de-o plictiseală care te îndemna la somn. În sfîrşit, gazda noastră apăru, nu-şi scoase nici pălăria şi nici paltonul, dar ne aruncă în grabă: „Mă duc la dentist, că altă dată n-am timp", şi ne lăsă acolo baltă pînă la ora 11 şi jumătate. Mătuşa Lu ţopăia mereu de colo-colo. Grenier însuşi nu ne-a readus decît la miezul nopţii faţa lui ascuţită de tip istovit în chefuri cu femei. Mătuşa Lu trebuie să fi fost o bucătăreasă faimoasă, căci, cu toate întîrzierile, jigoul ei era tocmai bun, stropit de-un Hermitage vechi adus din Tournon de-o patroană de bordel. Chazal şi Grenier făceau schimb de experienţe profesionale în stare să strice pofta doamnelor. Ca, de pildă, povestea uneia din Auvergne, care cerea să asiste, împreună cu Chazal, la autopsia fiului ei căzut de pe-o schelă, de teamă să nu fie trasă pe sfoară spunîndu-i-se că s-a găsit alcool în stomac, şi care-şi băga nasul în maţe în timp ce-şi ştergea ochii cu colţul şorţului... Sau istoria cu o prostituată, al cărei peşte îi cerea lui Grenier adresa unui dentist pentru a acoperi cu aur cei treizeci şi doi de dinţi sănătoşi ai protejatei lui, singura monedă de schimb, spunea el, la Saint-Lazare... Ne-am sculat de la masă sătui pe-o lună;

dar ora stingerii sunase de mult. Ca magistrat, Chazal avea un permis de liberă-trecere, dar nevasta mea și cu mine am fost nevoiți să dormim unde ne găseam. Singurul culcuș disponibil era canapeaua murdară pe care Grenier își consulta bolnavii în fața unei chiuvete crăpate care duhnea a iz de mucozități și de formol... Cu timpul am ajuns să găsim că plăteam cam scump, cu toată lipsa extrem de mare, o pulpă de rață sau o friptură de miel. Chazal, pe de altă parte, era îngrijorat din ce în ce mai mult de relațiile straniului nostru medic, de-o indolență morală care putea duce departe. Astfel, cu toată prietenia mereu vie, amintirile comune, și-o insistență călduroasă, era să rărim aceste agape și, după cîteva luni, să le încetăm cu totul. Dar, în afară de plăcerea de-a evoca aceste clipe rabelaisiene, n-aș fi putut să dau la o parte povestirea lor fără a deforma tabloul vieții mele de atunci, incomplet închinată luptei spirituale.

Léon Motchane, zis Thimerais, își ținuse făgăduiala. Reorganizase o parte din difuzarea noastră cu mijloace judicios restrînse : trei biciclete cu trei doamne deasupra. O bucată de vreme, una din ele a fost din nou „misterioasa Renée“ ; dar aceasta, dintr-o zi pe alta, a dispărut nu mai puțin misterios, fără îndoială pentru vreo misiune care a făcut-o să plece din Paris. Yvonne, eliberată de broșaj,

și disprețuind fără rușine dispozițiile mele obligatorii (dacă ar fi fost prinsă, mi-aș fi pierdut totodată brațul drept), a luat locul dispărutei. „Care este generalul roman, îl întrebă ea pe Debu-Bridel, care-a fost decapitat fiindcă a biruit călcînd ordinele ? Credeți că Desvignes va merge pînă acolo ?“ Din fericire, nimeni nu va bănui nimic suspect la aceste trei pariziene gătite, în ciuda brațelor încărcate de pachete în metro sau a sacoșelor de pe biciclete.

În ce mă privește, am luat contact treptat cu responsabilii care aveau să difuzeze exemplarele în rețelele lor respective. De mult Bellanger luase asupra lui difuzarea în rîndurile O.C.M. Mă duc des la Luvru, important loc de întîlnire al personalităților din rezistența intelectuală, unde, de la moartea lui Jacques Decour și sub acoperirea lui Jacques Jaujard, Claude Morgan conduce revista *Lettres françaises*. De la prima mea vizită, nu mai puteam ignora reputația lui Vercors, dar n-o știam încă pe cea a lui Desvignes. La rostirea acestui nume, l-am văzut pe Claude Morgan ridicîndu-se în picioare, manifestînd o emoție și un respect la care nu mă așteptam de loc și care m-au făcut să-mi dau seama, tot cu emoție, de surprinzătorul prestigiu de care se bucura Editura de la Miezul Nopții. Prin grija lui, volumele noastre vor fi difuzate în rețelele comuniste. De-acum înainte puteam spera să ating diversele curente și sfere ale Rezistenței.

În această lună octombrie, după ce ieşiseră în septembrie *Gîndirea răbdătoare* şi *Anglia,* am publicat una după alta, împreună cu *Muzeul Grévin* şi *Îndrăgostiţii din Avignon,* al unsprezecelea şi al doisprezecelea din volumele noastre. Pentru luna noiembrie proiectasem publicarea *Poveştilor* lui Auxois (alias Edith Thomas), lucrarea era dată lui Roulois la cules, şi Aulard aştepta s-o bage în maşină. Tocmai atunci, Pierre Dalloz ne-a spus de la Grenoble un manuscris al lui Yves Farge. Era un document de-o răceală sălbatică asupra împrejurărilor reale ale sabordajului Flotei. Asta ieşea puţin din programul nostru anunţat prin manifest. Nu se punea totuşi problema de a-l refuza.

Am decis să creiem o colecţie paralelă sub titlul *Mărturii,* cu o copertă total diferită. Dar pentru asta nu voiam să încetinim ritmul publicaţiilor în curs. I-am mărturisit-o lui Claude Morgan, gîndindu-mă la tipograful revistei *Lettres françaises.* Mi l-a prezentat pe Georges Adam, încă mai de mult unul dintre cei care difuzau lucrările Editurii de la Miezul Nopţii : era cel care, datorită prietenului său Livet, şef al echipei clandestine a tipografilor din mişcarea Frontului naţional, îl găsise într-adevăr pe tipograful revistei *Lettres françaises.* L-a pus la dispoziţia noastră. Sau mai curînd, pentru a nu amesteca riscurile, a luat asupra lui grija de a veghea editarea povestirii *Toulon* a lui Yves Farges, ca şi a „mărturiilor" care puteau să mai vie. Beneînţeles că pînă-n

ziua eliberării n-am ştiut numele lui Antoine Blondin. Dar era o mare uşurare să ştiu că dacă din nenorocire într-o zi Aulard ar muri Editura de la Miezul Nopţii n-ar rămîne fără tipograf.

În timpul acela mă căzneam să termin o nouă povestire, cea pe care Lescure mă îndemnase s-o scriu în amintirea tatălui meu, o întîmplare asemănătoare celei din adolescenţa lui, a fugii lui din Ungaria şi a sosirii în Franţa, a dragostei lui pentru francezi şi a sfîrşitului sîngeros pe care l-ar fi cunoscut, poate, dacă n-ar fi murit înainte de război. Căci sfîrşitul mi-l dictase unul din acele odioase afişe roşii în chenar negru cu care autorităţile naziste ne murdăreau zidurile. Printre ultimii împuşcaţi am tresărit la numele : Bernheim, 72 de ani. Vîrsta pe care ar fi avut-o tata, şi numele exact la fel ca numele unuia dintre prietenii lui intimi. În plus, încetul cu încetul, am aflat condiţiile groaznice ale acestei morţi. Indiscreţia o făcuse un gardian din Tourelles. În urma unui atentat, nemţii au cerut, în douăzeci şi patru de ore, cincizeci de ostateci de împuşcat. Pe cine să le dea ? La prefectura de poliţie au consultat, foarte nervoşi, fişele şi au găsit acest chilipir : evrei naturalizaţi. De frică să nu găsească acasă cincizeci, au înscris de trei ori mai mulţi, aşa că erau peste o sută într-o şură, păziţi de jandarmi înarmaţi. Cum să-i aleagă ? şi-au spus jandarmii noştri : să facem ca şi cum am vrea

să le dăm drumul: ei au să se înghesuie să iasă, și primii cincizeci... pac-pac...

Așa a murit bătrînul Bernheim, așa termină eroul meu, predat de francezii pe care îi iubise atît de mult. Înaintam cu greu, și fiindcă tema era dureroasă pentru mine, și fiindcă mă străduiam la un fel de a scrie care să nu facă lumea să se gîndească de îndată la *Tăcerea mării*: mă pregăteam într-adevăr să semnez cu un al patrulea pseudonim, cu dorința cam naivă de-a spori numărul autorilor noștri... Se va vedea mai departe de ce-am notat acest amănunt.

După ce, în sfîrșit, am terminat, am rămas extrem de șovăitor. Ce valoare avea povestirea mea? Nu-l mai aveam pe Pierre de Lescure ca să mă bizui pe el. De la cine să cer un sfat? Yvonne, prietenă de copilărie, nu era să fie un bun judecător. Paulhan ar fi prea bun, dar de el mă speriam puțin. Pentru prima oară am supus-o aprecierii Paulettei Humbert. Cînd mi-a vorbit de bine, am bănuit-o de indulgență; asta cel puțin a înlăturat șovăiala mea de-a o citi lui Paul Eluard, de care depindea decizia. Mă temeam de-un verdict favorabil doar prin complezență tot atît cît de-o bruftuluială: valoarea unei lucrări nu trebuie să fie mai prejos decît pericolele pe care oamenii aveau să le înfrunte pentru ea. În cafeneaua mică din dosul statuii lui Danton i-am strecurat manuscrisul drept al unui prieten începător: „Nu sînt decît un desenator și n-am nici cea mai mică idee cîte parale face. Noi,

nu-i așa, nu trebuie să publicăm decît lucrări de prima calitate. De altfel, chiar autorul e îngrijorat asupra unor anumite puncte, iată și-un chestionar la care solicită sfaturile dumneavoastră." Cînd am venit joia următoare, am strigat-o pe Yvonne ca de obicei, și ea mi-a spus:

— Mincinosule!

— Cum?

— Frumos! Vino să mă vezi.

Ce se petrecea? Ce făcusem? M-a primit cu un surîs amuzat, ironic.

— Așadar persiști să pretinzi că nu ești Vercors?

— Ce idee! De unde-ai scos-o, așa deodată?...

— Eluard m-a pus să citesc povestirea pe care i-ai dat-o; n-ai să negi totuși că e povestea tatălui dumitale?

— Sigur că nu, dar de ce Vercors? Seamănă cu el?

— Nu, adevărat, de loc.

— Atunci?

— Atunci Eluard a venit aici marți seara la ora unsprezece, foarte excitat. „Nu înțeleg o iotă din ce mi-a spus Desvignes. Îmi aduce un Vercors și mă întreabă dacă-i bun! Un începător! Cu un chestionar! E nebun, citiți asta, trebuie trimis imediat la tipografie." Dacă o spune Eluard, am încredere în el mai mult decît în ce spui dumneata. Are un al șaselea simț. Haide, mărturisește.

Trebuie să fi fost într-adevăr un al şaselea simţ, cel puţin după raportul lui Debu-Bridel, cînd lucrarea a apărut: „E destul de bună, spuse el, dar atît de diferită de prima... Găsesc că asta-i îngrijorător, afară de cazul cînd Vercors n-ar fi un nume colectiv." Totuşi, faţă de Eluard, a trebuit să recunosc adevărul. I-am explicat proiectul lui Vercors de a adopta, după Santerre şi Roland Dolée, un al patrulea pseudonim. Yvonne era de aceeaşi părere şi propunea Louis Bourbon (prenumele tatălui meu şi numele de familie al mamei mele) ceea ce ar fi mers foarte bine pentru acest panegiric al unui evreu naturalizat... Dar Eluard a fost categoric: Vercors trebuie să semneze Vercors. A trebuit să mă supun.

Singurul punct asupra căruia Eluard sta la îndoială era titlul. Îmi fusese sugerat de un vers din *Saint-Louis* a lui Claudel, o meditaţie a bunului rege al Franţei asupra îndatoririlor francezilor:

Nu e destul să posezi soarele, dacă nu eşti în stare să-l dai...

Nu-i plăcea *Să posezi soarele* nici Yvonnei, am discutat împreună cîteva titluri fără mult succes. Dar într-o zi, pe cînd coboram strada Rennes, am desfăşurat încă o dată în capul meu viziunea tatei umblînd pe jos, din Ungaria lui natală spre steaua aceea, de colo, acest pămînt de refugiu, această Franţă a libertăţii şi fraternităţii, m-am încrucişat cu un bătrîn care avea şi el, pe piept, o stea: dar asta galbenă şi umilitoare... steaua pe care Franţa

lui Pétain ar fi impus-o tatălui meu dacă ar mai fi trăit. Şi mi-am găsit în sfîrşit titlul: *Marşul spre Stea.*

Am împins aluzia pînă acolo încît să facem ca volumul să apară la 25 decembrie, în ziua de Crăciun. Era scurt timp după ce generalul Smuts a ţinut, la Johannesburg, faimosul discurs în care îngropa Franţa fără speranţă de înviere. Cartea mea a fost discutată cum fusese *Tăcerea Mării*: unii au găsit că acuzam Franţa într-un moment cînd ea avea mai multă nevoie de-a fi apărată, considerau că n-ar fi trebuit să-l fac pe evreul meu să fie omorît de francezi, fie ei şi nişte adepţi ai lui Pétain. Ori, din păcate, cum s-a văzut, nu inventasem nimic, şi nu printr-o minciună, nu ascunzînd ruşinea unei ţări îi salvezi onoarea. Montesquieu a spus-o înaintea mea: trebuie să mori pentru patrie, niciodată să minţi pentru ea. Cred că majoritatea cititorilor mei au fost de aceeaşi părere, mulţi dintre ei, după război, mi-au spus că mergeau în fiecare an să facă un pelerinaj, dacă nu o penitenţă, la Podul Artelor, ca să regăsească acolo umbra eroului meu şi parfumul amar al dragostei lui asasinate.

IX

În aceeaşi lună decembrie ne-au venit două texte de prima calitate. Unul din ele era cel pe care Aragon, în afară de *Muzeul Grévin*,

ni-l promisese. Sub pseudonimul de Martor al Martirilor, ceea ce ne dădea era într-adevăr lista de mucenici, zguduitoare, înfiorătoare, a celor mai buni patrioți torturați și asasinați în decursul acestor trei ani. Sub titlul *Crima contra Spiritului*, avea să fie al doilea volum din colecția *Mărturii*. Celălalt text ne venea din Elveția. Un tînăr atașat al corpului diplomatic la Vichy reușise să ajungă pînă la noi prin intermediul lui Pierre Seghers și Jean Lescure. Îl chema Français Lachenal. Am luat masa împreună. Îmi aducea ediția clandestină elvețiană a *Tăcerii Mării*, precum și *Onoarea poeților*, și *Îndrăgostiții din Avignon*. Clandestine, căci guvernul elvețian era extrem de grijuliu cu privire la neutralitatea lui, și nu voia să facă nimic (nici să dea vreo autorizație) care ar fi putut să displacă puternicului ei vecin : „Sîntem un ou de porumbel în mîna unei gorile", pleda în stil metaforic președintele Confederației. Datorită valizei diplomatice, Lechenal introducea volumele noastre în Elveția, le transmitea Editurii Trei Coline, care, trecînd peste interdicția oficială, crease sub eticheta *Poarta de Fildeș* o colecție discretă care circula pe ascuns. Pe copertă era desenată o rețea tricoloră. Totuși era oarecum un secret cunoscut de toți, și cîțiva responsabili au stat, de formă, scurt timp la închisoare.

În sens invers, Lachenal ne aducea un scurt roman venit din Statele Unite. Autorul era John Steinbeck, care tocmai se făcuse cunos-

cut în Franța prin minunata sa carte *Șoareci și Oameni*. În această nouă povestire, intitulată *The Moon is down*, situată într-o țară care semăna cu Norvegia, omul acesta de dincolo de ocean, la mai mult de 500 de kilometri de spaimele noastre, de luptele noastre, de mîniile noastre înăbușite, de hotărîrile noastre crîncene, dădea dovadă de-o stranie intuiție a psihologiei celor din Rezistență. Exista, sub titlul *Nopți fără lună*, e ediție elvețiană în limba franceză a acestei cărți ; dar într-o traducere atenuată, incompletă, ciuntită : tot ce-ar fi putut să-l facă pe Marele Reich să-și încrunte sprîncenele a fost în mod prudent îndulcit, suprimat. Ei bine, ediția integrală va apărea deci în Franța prizonieră !

Va fi primul volum dintr-o a treia colecție destinată scriitorilor străini și care se va numi *Vocea celeilalte lumi*. Am însărcinat-o pe Yvonne Desvignes — excelentă anglofonă — cu o nouă traducere. Lui Aulard i-au trebuit două duminici ca s-o tipărească (de data aceasta textul fiind mult prea lung pentru a încăpea în nouăzeci și șase de pagini), am profitat ca să tragem un tiraj mai mare. Asta însemna să sporim riscurile ; succesul însă a fost pe măsura efortului nostru : o vîlvătaie de entuziasm prin toată presa (clandestină, bineînțeles). Am aflat mai tîrziu că publicul anglo-saxon, la început sceptic și rezervat asupra autenticității acestei opere de pură imaginație, scrisă în Statele Unite de un ame-

rican, nu i-a asigurat un adevărat succes decît cu această garanție a Franței martire.

După eliberare, aflînd despre sosirea autorului la Paris, ne-am pregătit plini de bucurie, traducătoare, tipografi, cei care broșau și difuzau, să-l primim. Nu venise încă nici un scriitor străin a cărui primă vizită să nu fi fost la noi, fără a avea pentru asta aceleași motive ca el. Am așteptat un semn. Dar nimic. Pînă la sfîrșit am cerut o audiență, la hotelul lui de lîngă Champs-Elysées, unde locuia cu secretarul. A obținut-o cu greu. Mai voiam să-i atragem atenția contra unui proiect de punere în scenă, de către o persoană care, în ochii noștri, ar fi trebuit să fie ultima să se gîndească la asta. Ni se părea imoral.

Am fost primiți de secretar, fără ca Steinbeck, cu toate că era de față, să se deranjeze din fundul odăii unde consulta un anuar. În ce privește prima problemă, ne-a trimis răspuns că aceste chestii între francezi nu-l interesau. Apoi, cînd l-am invitat, ne-a aruncat scurt : „*No time*“ [1]. Am vrut să insistăm, explicîndu-i ce ofensați vor fi oamenii care și-au riscat viața pentru a-i publica și difuza opera dacă refuză. A repetat pur și simplu : „*No time*“ și, pentru a ne face să simțim mai bine că audiența era terminată, a întors spatele și a început să facă un număr la telefon. A trebuit să înțelegem că Rezistența n-a

[1] N-am timp (lb. engl.).

fost pentru scriitorul american decît o temă literară de actualitate și că puțin îi păsa de cei din Rezistență. A fost una din primele și marile noastre decepții de după război.

În ianuarie 1944, cînd, după asasinarea lui Maurice Sarraut la Toulouse de miliție, Victor Basch, președintele Ligii drepturilor omului, estetician, filozof, era, la 80 de ani, smuls din umila sa locuință de lîngă Lyon de asasinii lui Darnand, dus împreună cu nevasta într-un cîmp, dezbrăcat ca și ea de haine și ciuruit de gloanțe, primeam din partea lui Roger Giron, fost director al cabinetului civil al lui Paul Reynaud, un studiu foarte amănunțit, obiectiv, dar necruțător, al condițiilor în care s-a cerut armistițiu cotropitorului nazist. Al treilea din colecția *Mărturii* era primul document serios care avea să circule în Franța asupra responsabilităților trădării, asupra rolului jucat la Bordeaux de Pétain, Laval și complicii lor. Puțin mai tîrziu, Aragon ne trimitea, prin Claude Morgan, o autobiografie admirabilă, cea a lui Gabriel Péri, omul „zilelor de mîine care cîntă“, împușcat la Mont Valérien. Am citit-o de la un capăt la altul în biroul Luvrului.

Era de-o mare frumusețe, însă ridica o dificultate pe care i-am arătat-o lui Claude Morgan. Nu se putea ca, prin fondul și forma ei, autobiografia să nu fie o glorificare a partidului comunist. Asta depășea rolul nostru. Soluția ne-a venit măsurînd textul : era cam scurt

pentru un volum. Nu s-ar putea, am propus eu, s-o punem împreună cu o altă biografie, de data aceasta a unui luptător din Rezistență de cealaltă tagmă, a unuia ca D'Estienne d'Orves, de pildă ?

Morgan era de acord ; consultat, Aragon a aprobat și el. Problema era să găsim un biograf. Ea a fost rezolvată o lună mai tîrziu, cînd ne-a venit, din refugiul său din Dieulefit, un pachet pe care André Rousseau îl transmisese lui Eluard (prin controlorul Înregistrării din Creil...). Era un șir de extrase din opera lui Charles Péguy, acel Péguy catolic și naționalist pe care cei din Vichy încercau cu nerușinare să-l antreneze în rîndurile lor, bucăți dibaci alese, care condamnau cu treizeci de ani înainte, cu toți „groaznicii mici Thiers", pe toți Cauchon-ii și alți Trochu, pe Pétain și acoliții săi colaboratori cu inamicul. Sub titlul simplu *Péguy-Péri*, volumul urma să fie tipărit în iunie ; între timp voi fi redactat prefața, pentru a pune în evidență partea simbolică a acestei apropieri, a acestei unități de spirit, în cadrul unor convingeri totuși antagoniste, de îndată ce este vorba de apărat sufletul patriei.

Într-o joi tot din luna ianuarie, telefonînd la Ministerul Marinei pentru a mă asigura că Lebourg era acolo — de la o săptămînă la alta nu erai niciodată sigur dacă un prieten nu era fugit sau în închisoare — acesta îmi răspunse cu un fel de surpriză pe care am luat-o drept încurcătură. L-am auzit un timp

destul de lung vorbind cuiva din spatele lui. Apoi mi-a spus :

— Vino.

— Dacă deranjez...

— Nu, nu. Din contră, vor fi fericiți să te cunoască.

Peste zece minute intram în biroul lui. Un om cu ochelari groși, cu față de catalan, întoarse spre mine un nas de Bourbon. Cînd a ridicat sprîncenele, am izbucnit în rîs : era Jean Cassou.

— Așadar vă cunoașteți ? spuse Lebourg.

— Da, puțin... spuse Cassou. Iată-l deci pe acest faimos Desvignes...

— La ordinele dumneavoastră, spusei. Dar, bineînțeles, uitați-l pe Desvignes.

După plecarea lui am aflat că era la Paris, „cu treabă", venit să asigure legătura între C.N.R., al cărui membru era Debu-Bridel, și Rezistența din Toulouse, condusă de el. Ieșea din închisoare. În cursul convorbirii povestise că, pentru a-și trece lungile lui zile singuratice și nopțile interminabile în celulă, făcea sonete, pe care le învăța pe dinafară neavînd cu ce le scrie. Treizeci și trei, pentru mai multă precizie. Lebourg îi spusese : „Trebuie să ni le dai !" și tocmai cînd spunea asta îl sunasem. Nu puteam să cad mai bine.

După ce-a copiat pe curat sonetele, Cassou ni le-a trimis imediat tot prin Paulhan, precedate de-o prefață a lui Aragon. Era în februarie. La rîndul lui, Claude Morgan mi-a dat

un manuscris : începutul unui roman al prizonierilor de război, bazat pe amintirile lui, în timp ce îl chinuia teama ca nu cumva Franța și ființele pe care le iubea să cedeze tentației de a-și sacrifica sufletul pentru a-l îmbuna pe inamic. Eluard pregătea un al doilea volum al *Onoarei poeților,* de data aceasta la dispoziția poeților tuturor națiunilor victime ale Germaniei hitleriste : iugoslavi, bulgari, belgieni, norvegieni, ruși, olandezi, cehi... O imagine a Europei adevărate, prelungită chiar dincolo de Caucaz, Marea Europă visată de acești eroi, ale căror douăzeci și trei de chipuri desfigurate în bătăi, fiecare într-un medalion ca un colier de perle, ca să ne convingă de urîțenia acestor „venetici", care îndrăzneau să-i sfideze pe marii arieni blonzi, le prezenta un afiș abject în metro și pe toate gardurile. Fețele strivite ale lui Manouchian și ale prietenilor săi spanioli, unguri, polonezi, italieni, armeni, executați pentru că s-au sacrificat pentru Franța inimii lor, pentru Europa inimii lor, Europa unită întru umanismul moștenit de la Atena, Roma și Ierusalim.

Într-o duminică de ianuarie, Léon Motchane, venit să și-o petreacă la Villiers cu Yvonne, mi s-a părut îngrijorat, distrat. Profitînd de faptul că femeile stăteau de vorbă lîngă căminul mare în care sforăia un foc de lemne, mi-a șoptit la ureche :

— Știi că Mathieu a căzut ?

— Cum ? De unde ?

— Din cer. Avionul cu care venea a fost doborît.

Nu putea să-mi spună de unde avea știrea, dar era dintr-un izvor sigur. Eram consternați. Am convenit că era mai bine să nu spunem nimic femeilor. Dar Francettei ? Copiilor ei ? Trebuia oare să le ascundem știrea ? Alternativa era grea pentru Léon, care trebuia s-o revadă pe Francette în Elveția, unde colonelul Groussard o ajutase să treacă atunci cînd, și pentru ea, caldarîmul Parisului îi ardea prea tare sub picioare. Ca și cum ne-ar fi auzit, doamnele tocmai vorbeau de cel dispărut. Evocau neastîmpărul, distracțiile lui, umorul lui. „E atît de viu !" spuse nevastă-mea.

Ambianța acestei ierni era tristă și apăsătoare. Arestarea lui „Max", moartea lui în torturi, păreau să fi dat o lovitură serioasă întregii Rezistențe. Era pentru ea ca moartea lui Roland, ca cea a lui Du Guesclin. Ceea ce se afla, prin viu grai, despre „epopeea" sa, despre ordinele și știrile pe care le aducea de la Londra, despre parașutările lui noaptea, pe lună, despre disparițiile lui bruște și reaparițiile neașteptate, toate acestea făuriseră despre el o imagine romantică, a unui fel de Cagliostro, de Gaspard de la Nuit, căreia se substituise, într-o singură zi, imaginea unui erou martir. Numai atunci am aflat numele lui, și ce era. Un nume obișnuit de tot, care nu semăna nici cu Roland, nici cu Cagliostro. Acela

al fostului prefect Jean Moulin. Dar care avea să devină de-acum înainte pentru toţi luptătorii din Rezistenţă, simbolul eroismului fără glorie, în care trăieşti, acţionezi, te baţi, mori şi dispari în umbră.

După ştirea acestei arestări, a plecării lui Mathieu, a căderii lui cu avionul, se produse un gol în jurul nostru. Claude Morgan a trebuit să părăsească biroul lui din Luvru şi să se ascundă. Eluard dispăruse. Am aflat doar cînd s-a întors că se refugiase pe piscurile munţilor Lozère, la Saint-Alban, în mijlocul nebunilor doctorului Bonnafé. Rătăceam melancolic, pe-o dimineaţă de februarie luminată de-un soare uscat şi rece, pe refugiul pentru pietoni din Saint-Germain-des-Prés, lîngă soclul statuii lui Diderot, cînd am văzut un om întorcîndu-se pe marginea trotuarului : era Mathieu ! Mai întîi mi-a pierit glasul, şi apoi am spus : „Ce fericit sînt că te văd. Te credeam mort !“ Găseam că avea o privire stranie.

— Ar fi trebuit să fiu, spuse el.

Ce avea schimbat ?

— Ai scăpat cu paraşuta ?

— Mult mai simplu : era o minciună.

— Accidentul ?

— Nu, ştirea că am căzut. Avionul a căzut într-adevăr, dar nu eram în el. Un deputat, bietul, mi-a luat locul în ultimul moment. Nu s-a dat nici o dezminţire : e minunat că mă cred mort.

Pentru a fi mai greu de recunoscut, îşi lăsase mustăţi şi chiar îşi corectase, în parte, printr-o operaţie, un uşor strabism. În realitate, era mai rău, căci îl recunoscusem imediat, fără să observ măcar mustaţa ; iar urma operaţiei, care îi mai însîngera colţul ochiului, atrăgea toate privirile. Iar am tremurat pentru el.

— Eşti aici de mult ?

— Abia am sosit. Era să-ţi fac semn. Dar să profităm de această întîlnire şi hai să dejunăm.

M-a dus ceva mai departe, la restaurantul Calvet. Ne-am urcat la primul etaj. Mă aşteptam să fim între patru ochi : a fost primit cu ovaţii. Îndată mi-am dat seama că toată Rezistenţa era acolo. Abia credeam ochilor şi urechilor. Fiecare trecea de la o masă la alta (un bărbat cu umerii şi faţa îngustă veni să-mi vorbească îndelung, am recunoscut în el, mult mai tîrziu, pe Alexandre Parodi, delegat general al guvernului provizoriu), unii mergeau sau erau chemaţi la telefon, agenţi de legătură veneau şi ieşiau. Nu ştiam ce eram mai mult : înveselit, amuzat sau consternat. O singură indiscreţie, şi ce vînat ! Se zice că zeii ocrotesc copilăria, probabil că ocrotesc şi inconştienţa...

Dar, pe cînd Lecompte-Boinet îşi povestea odiseea în faţa unor comeseni ce rîdeau în hohote, n-am putut să mă abţin cu totul de-a căuta cu ochii o ieşire de salvare, în cazul

unei invazii bruşte. Această povestire a luat în gura lui, cu toate peripeţiile îndrăzneţe ale zborului, pe clar de lună, pe un cîmp balizat de lămpile de buzunar ale cîtorva luptători din Rezistenţă, fiecare călător gata să-şi înghită pastila de cianură, aspectul unui film comic demn de Fraţii Max. În momentul plecării din Dorset Square, englezii îi verifică pălăria (ca şi pe-ale tovarăşilor lui din avion) : a lui avînd o marcă londoneză, trebuie să-şi facă rost de una fără marcă, să colinde o mulţime de prăvălii. În sfîrşit, găseşte una, o pune în raniţă, prinde la ţanc autocarul pentru avionul său şi nu şi-o pune în cap decît în tren, unde, după sosirea în Franţa, şi el şi tovarăşii lui se împrăştie prin vagoane. La Lyon Mathieu coboară şi, în mulţime, ce să vadă ? Trei pălării cenuşii exact la fel cu a lui noi-nouţe cu o panglică neagră : fără îndoială, singurul model fără marcă pe care l-au găsit... Se întoarce şi vede alte două. Ce tîmpenie ! o să-i descopere, se repede la prima uşă, dispare puţin, iese din gară, zăreşte pălărierul cel mai apropiat, cere un fetru brun, ia primul pe care i-l arată, plăteşte şi spune că o să vină s-o ia pe a lui după-amiază. „Ah ! ca şi ceilalţi doi domni ? spuse surîzînd pălărierul, cu o privire stăruitoare ; şi Mathieu zăreşte, pe tejghea, două pălării cenuşii cu panglică neagră... Prin vitrină vede apropiindu-se al treilea, şi-o şterge fără să ceară restul.

Afară de această aventură, Mathieu ne spunea ştiri surprinzătoare. La îndemnul generalului de Gaulle, cu primele fonduri date de Philippe de Rothschild, francezii liberi au înfiinţat la Londra o editură al cărei singur scop era să prelungească acolo Editura de la Miezul Nopţii : toate lucrările noastre vor apărea acolo, pe măsură ce le vor primi, sub eticheta *Caietele Tăcerii*. Pînă atunci apăruseră *Tăcerea mării* cu o prefaţă de Maurice Druon, şi *Caietul negru* al lui Mauriac. Mai multe rapoarte de activitate publicate în fiecare lună de Comitetul de Eliberare mă informează, cu detalii asupra acestei edituri, că iată-mă bogat : şase mii de lire sterline drepturi de autor ! (Dar la eliberare nu aveam să le adulmec decît parfumul : căci după ce mi-a achitat cu greu o parte, responsabilul a dispărut cu restul. Aşa era mai bine : eu nu refuzam această avere, dar n-aş fi primit-o fără ruşine. Cînd atîta lume moare, o acţiune dezinteresată, dacă o poleieşti cu aur, păleşte puţin.) Aceste ştiri îmbucurătoare le primeam de-a valma cu altele înfiorătoare, şi anume o nouă serie de arestări. Totuşi, în timpul întîlnirilor noastre, niciodată nu l-am văzut pe Mathieu pierzîndu-şi buna dispoziţie. Responsabilităţile lui deveniseră foarte mari, dar chiar şi pe ele le evoca într-o ambianţă de umor şi de epigrame.

— Ştiţi cum m-a tratat acest sărman Jean Moulin cînd am întemeiat C.N.R.-ul ? Acolo

trebuia să figureze un om din fiecare rețea și din fiecare partid, și nu se găsea un reprezentat al Alianței democratice. „Numai dumneata, mi-a spus el, ești destul de reacționar ca să ne găsești așa ceva !“ Și într-adevăr, care altul ar fi înscăunat un Ubu-Bridel ? (Eu i-l prezentasem pe Lebourg și, de cînd lucrau împreună, într-una se defăimau reciproc.)

Totul era pe acest ton.

Dar poate că își aducea aminte de promisiunea noastră reciprocă, dintr-o zi cînd pe-o bancă din *Tourville* ne-am informat unul pe altul despre importanța neașteptată luată de rețeaua lui și de editura mea, promisiunea sau mai curînd dorința pe care-o exprimasem : „Mai ales, de nu ne-am lua într-o zi prea în serios !“ Ceea ce nu voia să spună că o luăm prea în tragic, căci tragedia ne pîndea la fiecare pas ; dar nu voiam să ajungem să credem că, deoarece evenimentele (amestecate în mare parte cu hazarduri) ne dăduseră importanță, asta era o garanție a valorii noastre. A nu ne crede prea mult ne părea o preocupare sănătoasă, dacă nu voiam să devenim ca acei măscărici nesuferiți de care atît de des, și unul și celălalt, ne-am bătut joc.

Dejunul era pe terminate, sala se golea de oaspeți și eu de îngrijorare. Am fost bucuros să ieșim. Încă o dată Mathieu m-a făcut să alerg din greu. M-a dus pînă la Bastilia. De acolo am apucat pe faubourg Saint-Antoine, am intrat în unul din numeroasele pasaje care se vărsau în el ca toți atîția afluenți, domeniul tîmplarilor, al ebeniștilor, al lăcuitorilor și al tapițerilor. La capătul fundăturii m-a pus să urc o scară murdară cufundată în beznă. A scos o cheie, a deschis o ușă, am intrat într-o odaie aproape goală cu un pat de fier. Acolo locuia ; frumoasa lui casă din Sèvres nu mai era demult decît o capcană.

Deschise o valiză plină cu hîrtii, de ziare, de cărți : „Am adus toate astea pentru dumneata“. Erau exemplare din *la Marseillaise* (ziarul francezilor din exil), în care *Tăcerea* apăruse în foileton ; plus un exemplar apărut cîteva săptămîni mai tîrziu, în care același foileton era denunțat, cu litere de afiș, ca opera unui provocator : era consecința unui articol al lui Ilya Ehrenburg care, din fundul Rusiei sale în care totul ardea, în care naziștii ștergeau satele de pe fața pămîntului și împușcau locuitorii, n-a putut să creadă că neamțul meu afabil și ispititor, nici Rezistența fără cuțite și fără grenade puteau fi verosimile. Asta m-a îndurerat, fiindcă țineam la stima lui Ehrenburg ; dar retractările *Marseillaise*-ei trecînd de la entuziasm la invectivă și proclamînd astfel, în orice caz, absurda ei lipsă de judecată, erau prea ridicole ca să mă întristeze.

Mathieu îmi aducea și exemplare din ediția engleză a *Tăcerii mării* în traducerea lui Con-

nolly, numărul din *Life* în care apăruse traducerea americană (în urma căreia, spunea el, Comitetul de Eliberare primise oferte să facă din ea o piesă, un film — şi chiar un balet...). Îmi mai aducea, în colecţia *Caietelor Tăcerii*, exemplare din povestirea mea din *Caietul negru*, din *Marşul spre Stea*, plus o mulţime de ziare şi reviste din care unele articole, credea el, puteau să ne intereseze. Şi, în sfîrşit, mai multe manuscrise, scrise special pentru Editura de la Miezul Nopţii.

Am făcut din ele un pachet voluminos, pe care l-am lăsat puţin mai tîrziu lui Debu-Bridel, cu care aveam o întîlnire la Ministerul Marinei: săptămîna următoare trebuia să iau înapoi materialele publicabile, după ce le va fi dat la citit lui Eluard (întors de la nebuni) şi lui Jean Paulhan. Dar cînd m-am prezentat, joia următoare, am fost primit de un Lebourg ruşinat şi bîlbîit : pierduse tot. Cum ! Tot ce Mathieu adusese din Londra, într-o pornire îndrăzneaţă, cu pericolul vieţii sale ? Da, tot, afară de-un manuscris salvat ca prin miracol, cel pe care Raymond Mortimer, unul din cei mai buni critici englezi, îl intitulase invers titlului francez al lui Julien Benda : *Loialitatea Intelectualilor*. Bun, era mai bine decît nimic, dar cum tot restul...

Mi-a mărturisit nenorocirile lui, şi ele tragicomice. Întorcîndu-se acasă, nevastă-sa îi spusese de-un consemn dat prin telefon, care însemna „atenţie la Gestapo". Ca măsură de

precauţie, amestecase hîrtiile compromiţătoare cu ziare vechi, îngrămădite în saltarul unei foste maşini de gătit în care nu se făcea foc niciodată. Noaptea a trecut fără să se întîmple nimic, iar a doua zi de dimineaţă a plecat fără să se gîndească să scoată documentele. Şi a trebuit ca, tocmai în dimineaţa ceea, femeia de serviciu să facă ordine în bucătărie ! Arsese tot. În mijlocul rămăşiţelor arse, numai manuscrisul înnegrit şi murdar al lui Raymond Mortimer mai era citibil. Nu mi-a venit să-i reproşez lui Lebourg că a fost distrat, dar vă puteţi închipui decepţia mea...

O dată cu sfîrşitul iernii, represiunea germană împotriva maquis-ului, pînă atunci cam la întîmplare, devenea tot mai sigură şi mai sistematică. O primă expediţie mai mare lovise Rezistenţa armată pe platoul Glières : douăsprezece mii de infanterişti susţinuţi de aviaţie, de automitraliere, de artilerie de munte. Cei cinci sute de luptători în Rezistenţă au ţinut piept două săptămîni, unul contra treizeci. Au fost toţi omorîţi, sau împuşcaţi, sau deportaţi după chinuri nesfîrşite. Trei divizii au fost trimise contra altor maquis-uri în Ain, au pierdut mai mult de-o mie de oameni şi s-au răzbunat pe populaţie arzînd satele. Aceste tragedii noi le aflam cu mare întîrziere, cu durere şi un amestec de furie şi de mîndrie. Sentimentele acestea se reflectau în a doua antologie pe care, sub titlul de *Europa*, ne-o dăduse Eluard la începutul lui martie, în acelaşi timp transmiţîndu-ne *Péguy-ul* lui André

Rousseaux. Și iată că deodată textele ne soseau ca o avalanșă.

Unul după altul am primit *Paie negre de grajduri* de Louis Parrot, Georges Adam ne aduce *Chemarea Libertății* scrisă de el, René Laporte, *Maquisu-ul din Malléon*, Paulhan ne transmite *Timpul mort* de Claude Aveline și *Fîntînele Miracolelor* a lui André Chamson, un text de Andrée Sikorska, *Zona sud ;* Simone de Beauvoir ne trimite *Sîngele altora* (însă, dintr-o cauză rămasă misterioasă, nu sînt prevenit și manuscrisul nu ajunge pînă la noi) și apoi sosesc *Cuvinte despre ură* de Gabriel Audisio, un frumos *Lazare* de Charles Vildrac, *El Desdichado* de François Vernet, *Moartea lui Cezar* de Laszlo Dormandi, *Vînt de nord* de Lucien Chauvet. În șase săptămîni, treisprezece manuscrise ! După ce ne-am temut atîta timp de foamete, o să ne temem de indigestie ? Desigur, avem doi tipografi, multe probleme sînt rezolvate, cărțile circulă pe ascuns în tot Parisul, unii librari le răspîndesc cu riscul vieții lor, José Corti din strada Medicis, Camille Bloch din strada Saint-Honoré, Lucien Scheler din strada Tournon, edițiile noastre sînt distribuite la Lyon prin grija lui Maurice Noël, în Provence prin cea a lui Aragon, în centru și sud-vest prin a lui Jean Cassou, Georges Sadoul, Jean Lurçat. Finanțarea nu mai este o problemă, funcționează un serviciu de abonamente animat de Pierre Labracherie, restul este vîndut (o sută de franci exemplarul) în interiorul diferitelor

rețele ; singurii care le primesc gratuit sînt patrioții săraci cu totul din Rezistență, și un mic număr de privilegiați care figurează pe lista „serviciul de presă". Avem chiar beneficii, care vor servi în întregime, după război, sub controlul Comitetului Național al Scriitorilor, la ajutorarea familiilor tipografilor împușcați sau deportați.

Toate astea sînt foarte bune, dar treisprezece volume în șase săptămîni depășește, cum se zice, planul ! Două în fiecare lună e destul de greu, trei este aproape imposibil, șase absolut irealizabil. Trebuia stabilită o ordine de urgență. De-acum încolo Paul Eluard (adesea însoțit de Nusch), Jean Lescure, Claude Morgan, Lucien Scheler, Georges Adam, Jacques Debu-Bridel, în sfîrșit eu, formăm un fel de comitet de lectură, care se întrunește în fiecare săptămînă în garsoniera Yvonnei Desvignes. Ea ne pregătește un ceai „după moda englezească" și, privite din afară, reuniunile noastre ar putea fi luate drept niște *„five o'clock*-uri mondene" ; dar cine ne-ar asculta ar auzi, în afară de discuțiile noastre „profesionale", vorbind mai ales de închisori, torturi, deportări și moarte. Dacă se vorbește de unul care nu a venit, o facem în general cu îngrijorare și ciulind urechea la zgomotul pașilor pe scară.

Anumite decizii pe care trebuie să le luăm se impun de altfel de la sine : François Vernet tocmai fusese deportat, ori manuscrisul lui a circulat în zona sud, așa că, dacă îl

publicăm ar însemna să-i punem viața în primejdie. Vildrac de asemenea a făcut prea mult să circule *Lazare* al lui, ar fi să-l indicăm nominal nemților. Lachenal a trimis la Trei Coline manuscrisele lui Louis Parrot și René Laporte, și vor apărea curînd în Elveția, prin urmare pot aștepta. În acest timp, după ce scoseseem în februarie *Crima contra Spiritului* a lui Aragon, în martie *Nopți fără lună* ale lui Steinbeck, am scos în aprilie *Armistițiul* de Roger Giron ; prevedem, pentru luna mai, concomitent *Europa și Treizeci și trei de sonete* de Jean Cassou ; pentru iunie *Timpul mort* de Aveline și *Marca omului* de Claude Morgan ; pentru iulie *Péguy-Péri* și al doilea volum din *Cronicile interzise* (cuprinzînd *Oda Franței* de Charles Morgan, pe care am tradus-o în franțuzește ; pagini din *Jurnalul* lui Gide, și cele scrise în închisoare, pe bucățele de hîrtie cu un ciot de creion, pe care mi le-a dat Bellanger ; tot din închisoare, cele ale lui Audisio ; în sfîrșit, puternice și patetice, evocările lui André Chamson, la care se va adăuga eseul salvat din flăcări al englezului Raymond Mortimer). Dacă va fi posibil, încă în iulie *la apelul libertății* a lui George Adam. Pentru august, septembrie, octombrie, decidem să rezervăm programul nostru, căci ni s-au anunțat manuscrise importante : de la Sartre și poate de la Giraudoux, de la Guéhenno și de la Pierre Bost aproape sigur. Am și eu personal două noi texte disponibile — *Nordul* și *Visul* — însă stau la îndoială să le propun, din diverse scrupule.

Nordul e un fel de eseu filozofic, încercarea de a întemeia pe rațiune motivele noastre de-a rezista, în afara oricărei patimi, naționale sau politice, ale oricărui impuls al inimii. Ceea ce mă reține este că nu sînt sigur dacă rigurozitatea demonstrației nu are spărturi prin care s-ar putea introduce argumente și o demonstrație contrară. În acest caz, deci, aș fi făcut un pas greșit, fiindcă aș fi exprimat mai puțin cert ceea ce doream să fie hotărîtor. I-am trimis eseul meu lui Paulhan, cerîndu-i să-mi spună fără înconjur dacă reușisem sau nu. Însemna că nu cunosc încă bine caracterul lui... Mi-a scris o scrisoare plină de farmec și de atenție ; dar care nu spunea nici ba, nici da, ci mă încurca și mai mult. Un singur cuvînt totuși m-a decis : îmi aducea aminte că nu se scrie pentru a convinge, ci pentru a îngrijora. Cum ultimul lucru pe care îl doream era să îngrijorez cititorii din Rezistență, am lăsat *Nordul* în adormire.

Visul era o altă problemă, și mult mai gravă. Aici trebuie să fac o mărturisire. Chiar în acest început al lui 44 mai voiam cu atîta naivitate să-mi păstrez încrederea mea în om, încît refuzam să cred că o ființă civilizată, chiar nazistă, putea să depășească în cruzime sălbatică cele mai sălbatice triburi primitive. Nu aveam încredere în toată propaganda ce împuia capul ; îmi aduceam aminte de cea din 1914 : mîinile tăiate, cadavrele făcute

săpun, toate astea, care, după victorie, s-au dovedit false; nu voiam să cad în aceleaşi greşeli. Întru atît încît atunci cînd, mult mai tîrziu, după eliberare, au fost descoperite în Vosgi grozăviile lui Struthof, vivisecţiile umane, pieile deportaţilor făcute abajur sau piele de legat cărţi, şi cînd ziarele au prins de veste, i-am mai scris lui Bellanger, ajuns director la *Parisien libéré,* pentru a-l preveni: mai ales fără gogoşi, numai fapte bine verificate, fără de care pe urmă n-o să se mai creadă *nimic* şi nemţii vor deveni curaţi ca lacrima! Erau aşa de puţin gogoşi, că iadurile descoperite anul următor la Auschwitz şi în alte părţi lăsau mult în urma lor aceste prime orori.

La sfîrşitul anului precedent am fost totuşi pus parţial — cum se spune astăzi — la curent cu acţiunile secrete. Un deportat, aproape singurul din speţa lui, abia scăpase din infernul lagărului din Oranienburg. Era lagărul în care Ossietzky, laureat al premiului Nobel, murise încă înainte de război. Eu îl credeam prin urmare unul din cele mai dure, atunci cînd era unul din cele mai puţin inumane. Astfel că, ceea ce am aflat despre el nu m-a făcut să bănuiesc ceea ce se întîmpla în celelalte, şi întrecea orice închipuire.

Pe acest om scăpat ca prin minune îl cunoşteam bine. Raporturile noastre erau ciudate, iar sentimentele mele şi mai ciudate. Aş fi avut grave motive personale să manifest faţă

de el numai neîncredere şi animozitate. Îmi făcuse mult rău, dar îl iertam: farmecul lui, tinereţea lui, o anumită loialitate în inconştienţă, poate, răscumpărau greşelile de care mă străduiam să surîd; şi cînd într-o zi am aflat prin Pierre de Lescure, cu care mă plimbam prin grădina Luxembourg, că l-au arestat la Tunis unde se ocupa de un şantier de tineret, mi-a părut rău, eram şi puţin mirat, nu bănuiam că s-ar fi compromis: scrisorile lui nu erau ale unuia din Rezistenţă, exprimau mai curînd o oarecare confuzie la umbra lui Pétain. În plus, tatăl lui era un personaj cunoscut, pentru care altădată avusesem cea mai mare stimă, dar care, dus de nu ştiu ce vis orbitor, se alăturase învingătorului. Cu toate acestea, fiul lui a fost deportat în Germania, adevărat că pentru puţin timp: după trei luni era liber.

L-am văzut şi la întoarcere. Confuzia lui nu făcuse decît să sporească: după tot ce văzuse, ar fi vrut, în sfîrşit, să intre în Rezistenţă, dar nu putea să se decidă, evitînd să compromită un tată care îl scosese din închisoare. De cînd se întorsese, trăia într-o incertitudine patetică, simţindu-se vinovat de orice hotărîre ar fi luat. Se agăţa de mine, dar, dacă ridicam un deget, dispărea pentru mai multe săptămîni. Aşa că într-o zi i-am propus, pentru a salva onoarea numelui său, să-l ajut să publice un volum complementar la ruşinoasa antologie trunchiată a poeţilor nemţi,

căreia tatăl lui, dacă nu-i era autor, era cel puțin unul dintre responsabili, și în care nu figurau, pentru a face pe placul învingătorilor, nici Heinrich Heine, nici Brecht, nici Kaestner, nici un poet evreu sau liberal sau revoluționar, dar, din contra, erau înșirați toți poeții celui mai virulent rasism.

Pe moment primise cu entuziasm, însă pe urmă lunile au trecut și nu l-am mai văzut. Așa că Claude Bellanger, căruia l-am prezentat, a fost cel care a reluat chestia pe socoteala lui ; și cu prietenul său Cannac — amîndoi excelenți germaniști — au dat de poemele condamnate, le-au tradus, le-au comentat și le-au strîns într-un volum pe care Georges Duhamel ne-a sugerat să-l intitulăm *Proscrișii*, și pe care l-am tipărit pe socoteala C.N.E.[1]-ului.

Dar prima oară cînd l-am revăzut, la întoarcerea lui din Germania, nu știa nimic din activitatea mea, chiar dacă îi ghicise probabil orientarea. Am fost, vădit, pentru el o fereastră deschisă prin care putea urla adevărurile monstruoase care îl sufocau. Și mi-a descris martirul prizonierilor din Oranienburg. Nu era un lagăr de exterminare lentă, ca Ravensbrück, Mauthausen, Auschwitz și atîtea altele, a căror groaznică realitate, ca și mine, n-o bănuia. Dar măcelurile din Oranienburg erau pe deplin suficiente pentru a-ți ridica părul măciucă.

[1] Comitetul Național al Scriitorilor.

Cel puțin de aceste atrocități nu mă mai puteam îndoi. Nici acuma, știindu-le adevărate, nu puteam suporta ca francezii să le ignoreze. Nu puteam decît să le trîmbițez la urechile celor care dormeau. Totuși nu îndrăzneam încă să reproduc așa cum era, ca o certitudine stabilită, această mărturie groaznică : un martor, ca să-i impresioneze pe cei ce-l ascultă, nu este oare deseori împins să exagereze inconștient faptele ? De aceea le-am descris sub forma unui vis, și sub acest titlu. Și credeam de neîntrecut mîrșăvia lor, care acum pare aproape îndurătoare față de cele care au depășit-o...

Dar cînd am terminat, m-a copleșit îngrijorarea : cîte mame, cîte neveste aveau pe fiul sau bărbatul lor într-un asemenea infern ? Și care poate, care fără îndoială, care desigur, ca și mine înainte de-a le afla, nu cunoșteau încă condițiile îngrozitoare, aproape totdeauna mortale ? Care trăiau dintr-o speranță din care, dacă mă vor citi, nu vor putea păstra aproape nimic ? Nu era cazul, atît de aproape de mine, al tinerei soții a vărului meu Pierrot ? De-un an era fără știri de la el, în afara celor date de un milițian care, spunea el, trecea bărbatului ei, printr-un prieten neamț, pachetele ce i le pregătea (dar Pierrot era mort, împușcat din prima zi, avea să fie descoperit într-o grămadă de cadavre ; milițianul, care pur și simplu vindea pachetele, știa foarte bine asta). Ca și ea, îl credeam într-un lagăr din Ger-

mania, ignoram ca și ea ce grad de oroare atingea suferința prizonierilor. Trebuia oare să-i spun acum că știam ? Un medic trebuie oare să spuie dinainte, cu toate amănuntele, nevestei unui canceros cele o mie de morți ale bolii care îl așteaptă ? Soții, mame, alcătuiau de pe acum o armată, vor fi cu fiecare zi tot mai multe să se hrănească astfel cu speranțe. Am tot amînat mult timp și curajul m-a părăsit : am lăsat *Visul* în sertar.

X

Cu venirea primăverii era vădit că se schimba ceva în mersul războiului. Deodată bombardamentele aliaților se înmulțeau, în Franța și în Germania, asupra porturilor, uzinelor, podurilor, căilor ferate. Colonia, Hamburg, Berlin, marile orașe ale Reich-ului erau atacate în fiecare noapte, uneori, se spunea, cu fosfor. Mă cutremuram, dar, cel puțin, poporul german avea să-și dea în sfîrșit seama pe propria lui piele de nenorocirile pe care nebunia șefilor pe care și-i alesese a răspîndit-o asupra lumii. Și cînd auzeam, trecînd pe cerul din Villiers, mormăitul surd al escadrilelor, simțeam agitîndu-se în mine sentimente contradictorii, de dreptate, de milă, de-o anumită groază, și de sumbră satisfacție.

Erau prin forța împrejurărilor nenorociri involuntare, și multe victime în rîndul populației franceze. Ea reacționa bine, și nu se mai lăsa prinsă de înduioșările prefăcute ale Mareșalului, nici de anatemele sale contra „agresorilor", atunci cînd nu ridica niciodată glasul contra crimelor nemțești. Îndepărtarea de el se întindea ca uleiul pe mare. Drieu la Rochelle anunța cu tristețe dispariția publicației *Nouvelle Revue Française*, părăsită de toți cititorii, și nu-și ascundea nici măcar pesimismul în ce privește soarta războiului. Într-o seară, la sfîrșitul unui film într-un cinematograf de pe bulevardele Parisului, cineva m-a strigat : „Bruller !" Era Flodobert. Eram cu niște prieteni, am vrut s-o fac pe surdul, să mă pierd în mulțime, dar el a ajuns pînă la mine, m-a luat de braț, zăpăcindu-mă cu volubilitatea lui. La ieșire am putut să mă despart de el, nu scoteam o vorbă, dar el continua să-i vorbească nevestei mele, se agăța de noi, și vorbea, vorbea ; dar, în cele din urmă, tăcerea noastră l-a potolit, a spus brusc : „Eh bine, bună seara" și s-a depărtat cu părul vîlvoi, fără măcar să îndrăznească să-mi întindă mîna. Mă durea inima. „Nu pot ofensa un om fără să sufăr..." Dar se prăbușise așa cum prevăzuse Lescure, nu se putuse menține într-o colaborare neînsemnată, curînd fusese nevoit să ia poziție și, pentru a se justifica față de el însuși, să ardă ceea ce slăvise, să condamne democrația și să preamărească, în scrierile lui, acel nazism totalitar pe care îl urîse, atît de mult. Și acum știa și el că mizase prost.

Această conștiință de sine a poporului francez, această ridicare a tonusului său moral nu mergeau pînă acolo încît să treacă limitele bursei negre, devenită aproape o instituție. Puțini erau cei pe care răul acesta nu-i atinsese, și o mare parte a tineretului se lăsase ispitit de el. Un prieten de-al meu, tată de familie, pentru a-l smulge pe fiul său mai mic de la traficurile lui înjositoare, a intervenit să i se dea un „post“ cu un salariu anual foarte convenabil. Fiul zîmbise cu condescendență : asta cîștiga el într-o săptămînă... Din fericire, un alt tineret răscumpăra această parte gangrenată. Dar plătea scump. Aflasem, una după alta, două tragedii. Aceea a unei mari actrițe care se înhăitase cu cotropitorii era demnă de Eschil : din spirit din împotrivire, și rușine pentru ea, unicul ei fiu fugise spre Londra cu un prieten. Înnebunită, denunțase copiii ofițerului care-i făcea curte, și acesta i-a promis că i-l va da pe-al ei înapoi. Pe cînd se pregătea să-i serbeze întoarcerea, datorită informațiilor ei, băieții au fost într-adevăr prinși, dar erau înarmați și au fost omorîți. I s-a adus un cadavru. Aproape în aceeași săptămînă, Dominique Corticchiato, tînăr de curînd licențiat în engleză, autor al unor strălucite traduceri (din Walpole, din Coleridge) și fiul lui José Corti care difuza cărțile din editura noastră, se întorcea la librărie, cînd un vecin l-a prevenit că Gestapoul era acolo și-i lua un interogatoriu mamei lui. Făcu de două ori înconjurul grupului

de case, ca fluturele în jurul unei luminări, și apoi, nemaiputînd rezista, în cele din urmă se aruncă în ea. A fost arestat pe loc, deportat, și nu s-a mai întors niciodată.

Putreziciunea moravurilor se resimțea puternic într-un anumit domeniu : cel al mijloacelor de transport. Nu erai niciodată sigur să-ți regăsești, chiar imobilizată cu un lacăt, o bicicletă lăsată pentru o clipă la marginea trotuarului. Pentru păgubaș era ca și cum și-ar fi pierdut picioarele. Într-o zi, Yvonne Desvignes își împrumutase bicicleta unei prietene, care a venit înnebunită să-i spună că-i fusese furată din coridorul imobilului. Necaz grozav chiar pentru editura noastră. A doua zi de Paști, o nouă vizită cu bicicleta regăsită : hoțul se spovedea o dată pe an, de Paști, și înainte de orice pocăință trebuia să restituie ceea ce furase. „Asemenea lucruri mi se întîmplă numai mie, spunea prietena, trebuie să fiu o ființă care atrage miracolele.“

Aceeași zi de Paști Mathieu o petrecea cu noi la Villiers. De fapt, venise să-și ia înapoi găinile și fetele, pe care ni le încredințase Francette înainte de-a pleca din Franța. Pusesem găinile cu ale noastre : „O să mîncați voi ouăle“, ne spusese cu generozitate Mathieu. Era o dărnicie de gascon. Cu toate că erau foarte bine hrănite, nu voiau de loc să ouă, pînă în acea ultimă dimineață cînd, venind stăpînul să le ia, ne-au lăsat primul lor ou, probabil în chip de salut. În ce privește cele două fete, le instalasem într-un mic hotel la poalele dealului, și

cît au stat la noi „își umpluseră bine burta", cum îi spuneau tatălui lor. El nu le mai zicea decît Artemise și Cunegonde, în amintirea domnișoarelor Fenouillard și a chefului pe care l-au făcut în acea noapte de libertate în care părinții lor, fiindcă înjuraseră un agent, plîngeau în hohote „pe paiele ude ale temniței".

Erau niște Paști ale speranței și bunei dispoziții. Mathieu se credea în siguranță : vocea lui la radio, ajunsă de la Londra, cu cîteva zile înainte, trebuia, cum își închipuia el, să-i convingă pe nemți că era tot acolo. Cuvîntarea lui cu privire la Editura de la Miezul Nopții mi-a pus o problemă de ordin familial : dacă nevastă-mea ar fi auzit-o, însemna să i se dezvăluie totul deodată și despre Mathieu, și despre mine. Am prevenit-o și, cuminte, ea s-a închis în bucătărie în timp ce eu ascultam în odaia mea.

Trebuia deci, pentru a nu ne dezice în fața ei, să rămînem prudenți în tot ce spuneam, în afară, din fericire, de schimburile noastre de vederi asupra războiului în general. Semnele care nu puteau să anunțe, mai devreme sau mai tîrziu, decît o debarcare se înmulțeau. Unde va avea loc ? În ce mă privește, eram convins că nu va fi în Pas-de-Calais, cum căutau să-i facă pe nemți să creadă (de altfel cu succes) mișcările trupelor engleze în fața strîmtorii. Regiunea aceasta, perfect de bine fortificată, îmi părea cu neputință de cucerit. Pe cînd un mare cap de pod ar putea, din contra, să fie cucerit cu mai puține eforturi, fie decapitînd toată Danemarca în dreptul gîtului, istmul Schleswig-Holstein, fie izolînd peninsula Cotentin printr-o operație similară în direcția Granville. Eu înclinam pentru Danemarca, mai aproape de frontul de est și de centrele vitale ale Reichului.

Pînă una-alta, îi povesteam lui Mathieu uimitoarea lovitură dublă a bombardamentului din Vaires-triaj, la cîteva leghe de noi. Dumnezeu nu mai era cu nemții, îi părăsea : lovit de bombe, un tren cu muniții explodase exact cînd treceau două convoaie ticsite cu trupe. Nici un om n-a scăpat cu zile. Și toate vagoanele de mărfuri destinate Germaniei au fost zdrobite, împrăștiind, printre vitele ucise, zahăr, făină, coniac și lăzi cu șampanie. A doua zi, tot orașul Vaires era beat.

Aceste distrugeri, chiar dacă ne umpleau de optimism, complicau în schimb destul de mult călătoriile mele spre Paris, trenul trebuind să treacă cu o încetineală funebră pe-o linie improvizată, prin cataclismul încîlcit al șinelor, ridicate cu traversele lor cu tot, ca niște șerpi-pitoni pe deasupra carcaselor răsucite. De multe ori — din cauza bombardamentelor repetate — trenurile nu mai treceau de loc, trebuia atunci să mergem mai întîi cu bicicleta pînă la Chelles, la vreo douăzeci de kilometri de la noi ; în vagoanele de bagaje se îngrămădeau biciclete cu sutele, pedalele se prindeau în spițe, se scoteau apoi cum se putea, scuturîndu-le și trăgînd de ele, ceea ce nu se făcea fără stricăciuni.

Rinichii mei bolnavi îmi făceau uneori drumul destul de penibil; și o dată, întorcîndu-mă cu Yvonne Desvignes și Léon Motchane (ei închiriaseră mai la deal de noi o casă mică pentru vară, cînd era frumos), m-am crezut la capătul puterilor, căci eram frînt, ținîndu-mă după ei, ca și cum ar fi pedalat nebunește. În realitate, eu nu înaintam, mă străduiam din greu cu rinichii arzînd, mă străduiam în mod inexplicabil și mă și vedeam cu un picior în mormînt, cînd am băgat de seamă, puțin înainte de sosire, că mergeam cu o frînă blocată pe janta stricată... Dar suportam cu voie bună aceste încercări mărunte, cauzate de loviturile pe care le suportă inamicul. În fiecare săptămînă, de-a lungul liniilor erau noi carcase de fierărie veche calcinată, și călătorii numărau tot mai multe cu o satisfacție sadică. Numărătoarea se întrerupea cînd te vedeai deodată însoțit, la trei mii de metri înălțime, de-o formație de bombardiere aliate. În vagon se așternea tăcere. O fată tînără spunea: „Uite cum o să fim peste cinci minute" și mama ei îngrozită o făcea să tacă. Nourași rotunzi, colo sus, explodau lîngă avioane, și cîteodată unul dintre ele se desprindea, tîrînd puțin fum negru, începea să alunece pe-o aripă, se desfăcea încet și cobora învîrtindu-se cu o încetineală visătoare, ca și cum într-adevăr nu era grăbit să cadă; și noi pîndeam pe cer apariția micilor puncte albe ale parașutiștilor. Și apoi, cu o lașă ușurare, vedeam avioanele îndepărtîndu-se spre un

alt obiectiv pe care aveau să-l distrugă sub bombele lor, și vagonul se trezea.

În acel sfîrșit de aprilie Motchane era foarte optimist (luam masa la el cu Mathieu), prevedea o dezintegrare a Wehrmachtului. Mirosise el oare că acolo se uneltea ceva contra lui Hitler și care avea să se termine, curînd, printr-un atentat nereușit? Eram îngrijorat fiindcă Eluard, în după-amiaza aceea, ne comunicase, pentru Editura noastră, o știre de temut: incapabili (datorită prudenței noastre îndîrjite) să descopere ceva despre noi și prin urmare să ne lovească, nemții au avut ideea diabolică de-a ne compromite printr-un atac indirect, cu neputință de împiedicat: au tipărit cărți false în Editura de la Miezul Nopții! Ca să răspîndească, sub numele nostru, propaganda voalată pe care v-o puteți închipui. Ce-i de făcut împotriva acestui lucru? Cum să denunțăm șarlatania? De-aici nedumerirea mea.

Pentru a-mi descreți fruntea, Mathieu povestea noi întîmplări. Pe unul din agenții lui, bărbos ca un călugăr, care avea nevoie de-un adăpost, îl trimisese la niște călugări care se îndeletniceau să procure la localnici un pat pentru tinerii în încurcătură: tineri din Rezistență urmăriți, prizonieri fugiți sau aviatori căzuți. L-a primit „un domn foarte bine". Însă în acea singură odaie nu era decît un pat. Și în patul acela n-a putut să doarmă, cel puțin nu înainte de-a o potoli, luînd-o la bă-

taie ca s-o facă să stea liniştită, pe gazda prea întreprinzătoare. Bunii călugări nu ştiau că ei furnizau mereu alţi băieţi tineri unui amabil amator de dragoste grecească, ce se asigurase cu dibăcie că victimele lui, după ora stingerii rînduită în starea de asediu, nu vor mai putea să fugă, şi cu atît mai puţin să facă scandal...

În fiecare săptămînă aşteptam cu oarecare nelinişte apariţia falsei Edituri de la Miezul Nopţii. Dar nu se întîmpla nimic. Pînă într-o zi cînd am aflat, în hohote de rîs, cauza foarte nemţească a eşecului lor.

Tirajul primului volum fusese încredinţat Oficiului de distribuţie a librăriei Hachette. Optzeci de mii de exemplare. De teamă ca nu cumva să nu apară destul de „clandestini", bunul de tipar avea o viză de cenzură peste măsură de falsă : Nr. 00002. La Hachette au profitat de asta pentru a cere un ordin scris, ca să fie acoperiţi. Nemţii au fost puşi în încurcătură : să dea un ordin scris însemna să nu mai fie „clandestini", să dea loc la indiscreţii care ar dezvălui secretul. Fără ordin scris, însă, cum să pretinzi Oficiului de distribuţie să se expună la urmăriri pentru ilegalitate ? N-au reuşit niciodată să rezolve dilema, şi cînd a venit eliberarea, cele optzeci de mii de exemplare tot mai erau în beciurile librăriei Hachette...

Chiar dacă ar fi ieşit la lumină, tot n-ar fi făcut cine ştie ce rău. Cărui imbecil i-o fi încredinţat grija de-a realiza această minune ? Conţinutul cărţilor avea aerul unei glume : era

o reluare grosolană de lucruri arhiştiute, fatale Angliei, profeţii de-ale lui Nostradamus, de-o asemenea prostie că aproape puteai dori să le vezi puse în circulaţie. Cît priveşte copertile, erau de-o urîţenie atît de provocatoare, şi fără cea mai mică asemănare cu copertile noastre încît pînă şi cei mai puţin iniţiaţi ar fi mirosit falsul de la o poştă.

Acestei gafe hazlii i-a urmat curînd alta. Englezii şi americanii băteau pasul pe loc în Italia, nu putuseră trece de Neapole. În ultimele zile ale lunii mai apăru pe ziduri un imens afiş reprezentînd, la capătul cizmei Italiei, un melc cu drapelele Aliaţilor. Nu avusese încă timp să se usuce cleiul şi se anunţă cucerirea lui Cassino puţin înainte de luarea Romei. Şi, rîzînd, parizienii se uitau cum cei care lipiseră afişele căutau să le dezlipească cît mai repede...

Era în 4 iunie. Se înmulţeau, se succedau cîte douăzeci, cîte treizeci, consemnele cifrate emise de radio Londra : Bretelele lui Albert sînt prea întinse, de două ori. Repetăm : Bretelele lui Albert..." Fără îndoială voiau să pregătească Rezistenţa pentru învălmăşeala luptelor. Dar pentru cînd ? Şi unde ? În Danemarca sau în Cotentin ? Fierbeam de nerăbdare. Şi cînd, după un ultim mesaj : „Prima agăţătură [1] costă două sute de franci", din dimineaţa de 6 iunie, cînd m-am trezit în soarele proaspăt de ţară, în timp ce

[1] *Le premier accroc* — expresie afişată deseori la cafenele deasupra meselor de biliard: jucătorul care cel dintîi va agăţa stofa de biliard va plăti costul înlocuirii.

prin fereastra deschisă pătrundea mirosul fînului cosit, am auzit la radio minunata veste, atît de mult așteptată, și de atîtea ori amînată, agitația mea a fost potolită de-o decepție plină de îngrijorare: de ce în Normandia, de ce la o distanță atît de mare de baza din Cotentin? Nu știam că granița succesului era construirea fabuloasă, într-o singură noapte, a unui mare port artificial, și că Arromanches era plaja cea mai apropiată în care se putea stabili. Totuși n-am fost pe deplin liniștit decît două luni mai tîrziu, cînd trupele lui Patton, forțînd trecerea spre Avranches, după multe riscuri și cu multe pierderi, au izolat în sfîrșit peninsula.

Totuși, la aceste griji pentru care nu puteam face nimic veneau să se amestece cele pentru care puteam face ceva. Discutam despre ele la Yvonne Desvignes, cu Eluard, Debu-Bridel și toți ceilalți. De-acum înainte lupta angajată e cea pentru eliberare. Toate forțele Rezistenței vor intra în luptă, totul trebuie să servească la lovirea mașinii de război a inamicului: presa clandestină trebuie mobilizată în întregime în acest sens. Ca să îndrumeze acțiunea, să organizeze sabotajele, să întărească milițiile, să coordoneze forțele F.F.I. și F.T.P.[1], să pregătească amănunțit grevele in-

[1] F.F.I. *(Forces Françaises de l'Intérieur)*, forțe din Rezistența franceză care țineau de *Franța Liberă* gaullistă și au luptat contra ocupanților hitleriști alături de F.T.P. *(Francti-reurs Partisans)*, forțe din Rezistență conduse de Partidul Comunist Francez.

surecționale. În aceste condiții, mai trebuie, ne mai putem gîndi să publicăm opere consacrate apărării „purității spiritului"? Nu-i oare momentul să chemăm, și noi, la revoltă și la luptă?

Și despre asta se discută, la Yvonne, cu oarecare pasiune. Părerile sînt împărțite. Spun convingerea mea: să ne autolichidăm, sînt de acord, și să intrăm, fiecare individual, într-o acțiune combatantă. Dar să nu denaturăm în ultimul moment sensul pe care Editura de la Miezul Nopții și l-a dat din prima zi și pe care nu-l poate trăda, nici măcar pentru cauza cea mai bună, fără să-i slăbească răsunetul. Ca să punem capăt discuțiilor, s-a decis că nu vom mai primi și nu vom tipări lucrări noi, dar că totuși vom publica, din spirit de dreptate față de autori, manuscrisele scrise și primite înainte de debarcare. De altfel, o pagină de publicitate pentru editura noastră, strecurată cu îndrăzneală în ultimul număr, perfect oficial, al *Bibliografiei Franței*, tocmai a anunțat-o foarte liniștit tuturor librarilor din țară...

Dar de azi înainte trăiam în plină febră. În bucurie și speranță, dar și în îngrijorare și tremurînd. De data aceasta e Apocalipsul. Înaintarea Aliaților se face cu prețul unui morman de dărîmături, nemții întețesc arestările, împușcările, operațiile de teroare. Mortain distrus ne aduce aminte că noi, Yvonne, Léon, eu și familia mea, proiectasem să ne stabilim

un timp acolo din cauza uşurinţei de aprovizionare. Îndatoririle noastre reţinîndu-ne la Paris, ne-au salvat probabil viaţa. La Tulle naziştii au spînzurat de copaci, de balcoane, nouăzeci şi nouă de nevinovaţi botezaţi terorişti, în sunetele unei muzici de dans. În nord, un tren cu trupe, la miezul nopţii, sare de pe şine fără să facă prea mari stricăciuni. Sabotaj, accident? Nu aşteaptă să se afle: după o jumătate de oră, toţi funcţionarii din gara Ascq sînt morţi. La ora unu, toţi locuitorii bărbaţi din comuna Ascq (copii, adulţi şi bătrîni) sînt morţi. A doua zi, mareşalul şef al statului se duce să salute victimele unui bombardament american. Despre morţii din oraşul Ascq nici un cuvînt. Într-o dimineaţă, tîrguşorul Oradour, fermecător şi liniştit, este încercuit de divizia *Das Reich*. Măcelul ce avea să vie urma să-l cunoaştem printr-o mărturie a lui Georges Duhamel pe care o trimite revistei *Lettres françaises*, şi pe care Eluard o reproduce şi în *l'Eternelle Revue*. Toţi locuitorii din Oradour sînt adunaţi în faţa primăriei. La început toţi bărbaţii sînt duşi şi omorîţi. Şi pe cînd se incendiază casă după casă, femeile, copiii, bătrînii sînt îmbrînciţi în biserica stropită cu benzină, şi ard acolo toţi de vii. A doua zi, mareşalul şef al statului se duce să salute victimele unui bombardament britanic. Despre Oradour, nici un cuvînt. Nici despre Beaufort, despre Saint-Nizier, Liverdun, Saint-Gingolph, la Chapelle-en-Vercors...

Totuşi emoţia, durerea, mînia nu ne vin, vai, numai dintr-o parte. Într-o zi, pictoriţa Henriette Gröl, nevasta lui Pierre Dalloz, căruia, cu cîtva timp în urmă, îi aranjasem legături ca să-l ajut să plece în Algeria, îmi citeşte o scrisoare a bărbatului ei, ajunsă nu se ştie cum, a cărei amărăciune o copleşeşte: *Sînt un cîmp de ruine,* scrie el. Nu ştiam nici unul nici altul că s-a dus să ceară arme pentru maquis-ul din Vercors, pe care-l înfiinţase împreună cu Yves Farge şi Jean Prévost. N-a obţinut decît promisiuni vagi, şi ştie că, fără aceste arme, cel mai puternic maquis din Franţa va fi nimicit. Ştie că prietenii lui or să moară şi că nu va putea împiedica nimic, căci se bate, acolo, contra umbrelor.

Şi într-adevăr, după ce au respins o *Panzerdivision* şi mai multe regimente de munte au reţinut prin ameninţarea lor, departe de luptele din Normandia, alte multe unităţi; cei peste şase mii de luptători din Vercors nu mai au muniţii şi arme grele. Pîndesc avioanele care aveau să dea drumul pe platou containerelor[1] atît de aşteptate. Ah! În sfîrşit, iată-le!... Vai! E-o flotă de planoare nemţeşti, din care debarcă o armată de SS. Din pădure în pădure, din grotă în grotă, ai noştri sînt hăituiţi de forţe mult superioare ca număr, ca material. Jean Prévost — căpitan Goderville — aleargă de ici-colo, îi ţine îndelung pe nemţi la respect. Seara, în caverna în care îşi

---

[1] Cutii de metal pentru paraşutat materiale.

are P.C.-ul lui, stă de vorbă cu prietenii despre filozofie și literatură, lucrează la un mare studiu despre Baudelaire ; dimineața reia lupta. La sfîrșit, aproape singur, trebuie să abandoneze. Cunoaște bine regiunea. Zărește deja Sassenage, unde-și are casa Pierre Dalloz. În rîpa pe care apucă apare o patrulă nemțească și e omorît pe loc. Turbați de această lungă rezistență, nemții se răzbună de pierderile lor incendiind sate și executînd răniții.

În vîltorile sîngeroase ale enormelor evenimente, ale unui război care zdruncină din temelii universul și oceanele lui, acest dezastru din Vercors, această părăsire ilustrează de pe acum cît de mult politica și concurența s-au introdus chiar în tabăra Franței combatante ; forțele ei dinafară devin bănuitoare față de forțele ei dinăuntru, și pentru noi nu mai există sentimente pure, speranța se amestecă laolaltă cu îndoiala, încrederea cu bănuielile, și pe măsură ce eliberarea se apropie, tot ce-a putut să pară atît de limpede timp de patru ani începe să se tulbure, să se încețoșeze, ca laptele care se înăcrește. Rezistența, unită cu mare greutate de către Jean Moulin, și cum o simboliza încă la sfîrșitul lui iunie apariția cărții *Péguy-Péri*, se desface din nou în grupuri politice rivale, care-și pregătesc ascensiunea viitoare la pîrghiile puterii, uneori chiar trăgînd unii contra altora.

Cum se bat grupurile între ele, așa și oamenii. În timp ce armata Patton înaintează de-a lungul Loarei și poate va încercui Parisul, apar deodată

o puzderie de noi ziare clandestine. Fiecare se trezește rezistent, fiecare vrea să aibă „buletinul“ lui de rezistent. *En avant* lansează în iunie numărul *1*, *l'Honneur de la police* în iulie, *La France de demain* are la început un lung studiu . . . asupra cauzelor înfrîngerii. *Délivrance* apare în august, *le Journal officiel* al F.F.I. apare la Paris în ajunul insurecției, *la Revue noire* (editată de autorul unui mare album de lux dedicat lui Pétain) va apărea chiar cîteva săptămîni după eliberare... Aceștia sînt faimoșii „Rezistenți din septembrie“... Sînt bătut pe propriul meu teren : aș vrea ca Editura de la Miezul Nopții să dispară la eliberare, numele ei impune asta ; și apoi, noi nu sîntem editori de profesie, n-avem capitaluri, dacă n-o să facem apel la nimeni pentru asta, în curînd vom fi paralizați, iar dacă o să facem, nu va trece mult timp și vom scăpa lucrurile din mîini . . . Dar învinge părerea contrarie. Cel puțin, aș vrea ca Vercors să rămîie *incognito ;* mi se explică însă că el nu are dreptul la asta, că va fi nevoie de el.

Nevoie : miros de la o poștă tot ce acest cuvînt cuprinde ca amenințare înjositoare. Iar o să avem „nevoie“ unii de alții, fiecare va avea „nevoie“ de vecinul său pentru una, pentru alta, pentru a fi susținut, pentru a fi apărat, pentru a trece peste cadavrul unui al treilea. Pe cînd în acești patru ani tot ce-am avut să ne oferim unul altuia era devotamentul și credința noastră, la sfîrșit, poate, moartea. Nimic altceva, nimic mai mult. Nenorocirea comună ne

despuiase de toate, nu ne cunoşteam unii altora decît feţele, timbrul glasului, rareori un nume (pe care trebuia să-l uiţi), cel mai des identităţii false şi schimbătoare, atît de schimbătoare că nu erau decît un semn, decît un reper. În această singurătate şi despuiere, luptătorul din Rezistenţă vedea cum se dizolvă o parte din el însuşi: aceea pe care o făurise societatea, şi de care se servea. Ceea ce rămînea în el în stare pură, singurul lucru care rămînea, era nobleţea interioară pe care-o avea.

Dar acum, în momentul cînd avea să se termine curînd lupta, şi anonimatul nostru, cînd fiecare pentru fiecare avea să devină din nou un element social de care va trebui ţinut seamă, care va reprezenta un ajutor sau un obstacol, cînd vor veni să se strecoare între ei profesioniştii intrigii cu toate armele lor: posturile, decoraţiile, făgăduielile, avansurile, ameninţările voalate, acum cînd vom asista iarăşi, zi de zi, la ambiţia unora, la slăbiciunea altora, la calculele tuturor, iată că trebuia să recunosc, cu un fel de nostalgie sfîşietoare, ce fericiţi fusesem... Doliurile, mizeria, mînia, lacrimile, îngrijorarea pentru prieteni, şi totuşi fericirea. Trebuia oare să-mi fie ruşine să mi-o mărturisesc? În mizeria comună, dar şi în hotărîre şi ardoare, exaltarea intimă pe care o resimţeam în comun, de-a şti aceste sentimente pure şi dezinteresate, da, purtasem în fundul inimii un lucru mare şi viu, tainic, dar înaripat, şi acestui lucru, ce alt nume să-i dăm decît fericire? Am descoperit

că nu există în lume decît o singură fericire adevărată: să simţi în cei pe care îi iubeşti nobleţea sufletească. Restul e iluzie.

Recompensa pentru ceea ce făceam era această fericire. Şi ştiam că de azi înainte oricare alta îmi va părea searbădă. Succesele, onorurile? Ştiam cîte parale fac, şi că sînt înainte de toate nişte curse în care nobleţea sufletului se poate pierde. Într-o joi din luna iulie Debu-Bridel mi-a spus: „Dumneata care-l cunoşti bine pe Vercors spune-mi, lumea vrea să ştie dacă e indicat să fie academician?" Nu ştiu dacă am rîs mai mult că trebuia să răspund, cu cele două povestiri ale mele de optzeci de pagini: „Într-adevăr, nu, nu cred" (şi Debu-Bridel se uita la mine cu mirare că rîdeam), sau că trebuia să înţeleg că reîncepeau micile jocuri de societate, grija a patruzeci de bătrîni de-a fi în pas cu moda timpului. Eu nu dispreţuiesc de loc Academia, dar era, în clipa aceea, o grijă atît de derizorie! Puţin timp după eliberare, Georges Duhamel, la prima noastră întîlnire, m-a întîmpinat cu aceste cuvinte: „Ah, Vercors, ce mult mă interesezi! Ca şi dumneata, şi eu am cunoscut după celălalt război o faimă bruscă, şi eu, ca şi dumneata, pentru o singură carte. Profită! profită! nu va fi niciodată atît de pură ca în acest moment. Pe urmă va trebui să lupţi ca s-o păstrezi." Cum n-aveam nici o dorinţă să mă lupt, ştiam deci ce mă aşteaptă şi ceea ce s-a produs într-adevăr aşa cum prevăzuse înaintaşul meu.

Sub soarele unui cer de vară aproape într-una albastru, Aliații înaintau spre Paris. Violența domnea din ce în ce mai mult. În iunie Miliția îl asasinase pe Jean Zay, opt zile mai tîrziu, în schimb, era rîndul sinistrului și groaznicului Philippe Henriot, ministrul propagandei, cel cu niște enorme urechi clăpăuge, dar cu glasul emoționant, să fie omorît, în patul lui, în plin Paris, de-un comando[1] de rezistenți ; opt zile mai tîrziu, răzbunarea Miliției se dezlănțuia asupra lui Georges Mandel, predat asasinilor de către nemți. După ceva mai mult de-o săptămînă, Hitler scapă de la un atentat organizat de generalii săi. Rommel se sinucide, Stulpnagel e spînzurat. Una după alta aflăm moartea lui Benjamin Crémieux, „sleit de puteri", în lagărul din Buchenwald, și a lui Saint-Exupéry, undeva, în cer, între Provence și Algeria. Nemții sînt alungați din Rennes, din Orléans, din Alençon... Niciodată, în adunările noastre, n-am resimțit o atmosferă mai stranie. Semăna cu ultimele zile de clasă înaintea vacanțelor mari, cînd te simți mai mult decît pe jumătate fără nici o treabă, cînd ultimele lecții, ultimele teme nu mai contează cu adevărat. Asigurăm publicarea ultimelor volume, al doilea volum din *Cronicile interzise, În închisoare* de Guéhenno, povestirile lui Pierre Bost, ale lui George Adam, fără ca măcar să fim siguri că aceștia doi din urmă

[1] Formație militară restrînsă, destinată să dea o lovitură precisă, după care se întoarce la bază.

vor avea timp să apară, sau să fie difuzați, înainte de plecarea cotropitorilor...

Dar Aliații bat pasul pe loc de-a lungul rîului Avre. Într-o joi din luna august, la Yvonne Desvignes, îl așteptam pe Debu-Bridel și eram îngrijorați că întîrzie. Ambianța era proastă : tot înmulțindu-se, arestările progresaseră în ultimele săptămîni în proporții amenințătoare ; pentru prima dată mi se părea că simt cum se strînge năvodul în jurul nostru, și din ce în ce mai mult ciuleam urechile la zgomotele de pe scară. De pe o zi pe alta mă așteptam la arestarea lui Mathieu, a cărui libertate de azi înainte era un miracol. Și acest Debu care nu mai venea ! Tocmai cînd abia aflasem trimiterea în Germania a unuia dintre șefii rețelei, poreclit Tristan, *alias* Pierre-Henri Teitgen, deportat după tatăl său Henri, după fratele său Paul. Trenurile pline de evrei și luptători în Rezistență se înmulțeau pe măsura arestărilor. Cu o săptămînă în urmă, întorcîndu-mă la Villiers, unul din aceste trenuri o luase înaintea trenului nostru, vagoane pentru vite ciudat urmae de-un vechi vagon de clasa a treia, cu ferestre cu gratii de fier grosolan încrucișate ; suportasem privirea a doi ochi superbi, dar dilatați, rătăciți, pe-o față foarte tînără, de-o frumusețe sfîșietoare ; mai departe un om își scosese amîndouă mîinile prin gratii și le flutura spre noi ca aripile unei păsări prinse în laț, într-un fel de rămas-bun dezlănțuit. În gara Lagny am ajuns din urmă

același tren stînd pe loc. În urma unei încercări de fugă, sau de comunicare, se dăduse ordin unei duzini de evrei să coboare și să se dezbrace, și bătuți rău cu cravașa, erau obligați să alerge, goi. Trenul nostru plecă iar; aș fi putut crede că-i gol, întru atît tăcerea din acel vagon, cu toate că era ticsit, ajunsese apăsătoare de disperare plină de umilință.

Sosind în satul meu, am aflat că un băiat din cătun, despre care nu știam să fi fost un radio-telegrafist clandestin, tocmai fusese omorît, pe cînd încerca să fugă pe fereastră la doi pași de noi; mașinile „gonio"[1] ale Gestapoului reperau posturile de emisiune clandestine; grupurile din Rezistență erau vînate peste tot, erau împușcate pe platou, în pădure; îmi pregătisem o ieșire de salvare, fără prea multă încredere, în vederea vizitei acestor domni, și între timp Aliații păreau opriți în fața orășelului Verneuil, după toate aparențele poticnindu-se acolo. Dacă nu veneau curînd, vom fi toți omorîți. Cel mai bun lucru ar fi fost să ne alăturăm unui adevărat maquis, dar, deoarece hotărîsem să ducem la bun sfîrșit volumele în curs, chestiunea asta nu se punea. Și îl așteptam pe Debu-Bridel cu o neliniște mereu crescîndă, fără a o recunoaște binențeles — dar conversația lîncezea, și tăceam, tăceam mereu... Se auzi soneria. Lebourg, sau ?... Unul din noi s-a dus să deschidă. Un oftat de ușurare: era el.

S-a scuzat. Se dusese cu bicicleta să-și vadă familia lîngă Dreux și întîrziase la întoarcere. Dar nu aducea, spunea el, o veste senzațională: pe drum nu întîlnise pe *nimeni*. Ne dam noi seama? Nici un soldat neamț. Apropiindu-se atît de tare de front, se aștepta ca în fiecare clipă să fie nevoit să apuce pe drumuri de țară, ca să se îndepărteze de trupe, de camioane, de artilerie, de material, pe care se temea să le găsească pretutindeni de-a lungul șoselei naționale. Dar nu: mersese nestingherit. Nimeni. Pustiu de tot. În spatele liniei subțiri de luptă nu mai era armată germană.

Cu greu puteam să-l credem. Ce însemna asta? Dacă era adevărat, atunci Aliații puteau să sosească de la o zi la alta? De fapt, le-au trebuit încă vreo cîteva săptămîni care, după acest val de speranță, ni s-au părut nesfîrșite. Bombardamentele luau proporții uriașe. Mereu informați prin *Résistance-fer* — feroviarii de toate gradele, de la fanaragii pînă la inginerul-șef — englezi și americani distrugeau metodic convoaie, întăriri și material. O noapte întreagă, sub explozii, cerul de deasupra satului Villette scînteiase ca de-un foc de artificii infernal, și-l înțelesesem pe Turenne: „Tremuri, carcasă..." Era atît de formidabil încît, cu toată lipsa unei frici conștiente în fața pericolului foarte depărtat, nu mi-am putut stăpîni un genunchi să dîrdîie.

[1] Automobile echipate cu un aparat radio-goniometric, care arată direcția de unde vine o emisiune. Ele localizează cu mare precizlune aparatele de emitere.

A doua zi, alarmă mare : departe de-a renunța, Gestapoul se zbătea ; dis-de-dimineață, patru bărbați și o femeie apar în tipografia lui Blondin. Din fericire, acesta lipsea. Îi scotocesc biroul, atelierul, descoperă în fundul unui sertar cîteva ștampile care serviseră pentru confecționarea unor false cartele de alimente și, mulțumiți de descoperirea lor, pleacă după ce-au sigilat ușile. Dar n-au știut să identifice nici matrițele revistei, *Lettres françaises,* nici miile de foi din *Apelul libertății* al lui George Adam, ultima noastră lucrare... Numai apariția numărului ziarului va întîrzia : cules din nou în întregime și tras în altă parte, avea să se vîndă în mod public pe baricade, în săptămîna insurecției. În ce privește cartea, chestiunea era mai delicată, trebuia să se recupereze paginile deja trase, ca să fie duse la broșat. Una din ultimele acțiuni ale Editurii de la Miezul Nopții avea să fie organizarea unei „spargeri" în regulă în localurile sigilate. De altfel, operația avea să reușească, și volumul avea să fie difuzat a doua zi după intrarea în Parisul eliberat a trupelor generalului Leclerc.

Sabotajele s-au înmulțit, pretutindeni Rezistența aruncă în aer podurile, uzinele, transformatoarele. În trei săptămîni, *Résistance-fer* a distrus mai multe locomotive decît bombele aliaților în trei luni. Pe rînd, oamenii din satul meu trebuie să facă de strajă, să nu se dea vreun atac asupra stîlpilor de înaltă tensiune.

Greutatea — pe care nemții n-au să știe s-o rezolve mai bine decît problema falsei Edituri de la Miezul Nopții — este că stîlpii trebuie apărați cu mîinile goale, orice port de arme fiind, bineînțeles, categoric interzis populației. Ai dreptul să porți numai o bîtă, atunci cînd sabotorii, ei, sînt înarmați cu pistoale-mitraliere. Astfel, totul se petrece în familie : santinelele au la ele o frînghie cu care luptătorii din Rezistență or să le lege, și pilonul va putea fi aruncat în aer fără ca după aceea santinelele să fie deportate fiindcă nu s-au opus. În ce mă privește, nici n-a fost nevoie să fiu legat, nevenind nimeni în timpul orelor mele de gardă. Măcelarul a avut mai puțin noroc, a preferat să dispară cîtva timp. Din cauza asta nu aveam carne : din seara în care i-am dat voie să taie clandestin un bou în hambarul în care dormea bătrînul meu Ford, ne aproviziona puținte l. Cînd s-a înnoptat, l-am văzut sosind, prin portița încuiată dintre grădina noastră și parcul castelului, tîrînd cu ajutoarele sale o nenorocită de vită. Culcasem copiii, și, pînă la miezul nopții, am auzit răsunînd în hambar o larmă de lovituri surde. A doua zi, nici urmă de asasinat nu se mai vedea.

Acum, în fiecare noapte, auzeam rătăcind în cer, deasupra casei, un avion ușor, apoi izbucnind zarva unei lupte aeriene. S-a aflat curînd că era un *Mosquito* englezesc pîndind zilnic prada lui deasupra satului Voisins, la

două leghe în linie dreaptă, unde era un aerodrom folosit de aviația nemțească. Și astfel în fiecare zi dobora un aparat, două.

Într-una din aceste nopți, acolo sus, lupta tocmai izbucnise, cînd am auzit vuietul de sirenă pe care îl face un avion cînd cade peste tine, în timp ce o cascadă de-o fulgerare tragică ilumina crăpăturile obloanelor de la casa mea. O clipă după aceea am auzit explozia, am sărit la geam, flăcările se ridicau, acolo, în spatele copacilor, involburîndu-se, în timp ce, din cînd în cînd, în jeratic, mai explodau muniții. Nu știam dacă era vorba de-un neamț sau de-un englez (a doua zi au fost descoperite rămășițele carbonizate a douăzeci de ofițeri superiori naziști), am rămas mult timp înmărmurit la fereastră, și apoi, ce era să fac? Orice ajutor era cu neputință; acum avionul ardea probabil mocnit, m-am întors în pat și, datorită liniștii, în cele din urmă, am adormit iar.

Dar o altă tăcere m-a ținut mult timp treaz: groaznica tăcere a inimii mele. Căci ea bătuse poate, dar, în definitiv, atît de puțin. Și analizam cu groază înceata ei degradare, tot ce suporta de-acum înainte în mod pasiv, și care altădată ar fi ținut-o trează încă opt zile: aceste lupte crîncene, aceste milioane de morți, aceste distrugeri în care dispăreau secole de amintiri cu frumusețile lor de neînlocuit. Și mai mult ca oricînd îi detestam pe naziști, pe nemți, pentru ce făcuseră din noi, pentru această înjosire morală în care se gangrena

neîncetat noblețea celor mai buni; căci trebuia să admit că sentimente de care aveam oroare puseseră stăpînire pe noi: ura și dorința de-a omorî și de-a răzbuna, și mulțumirea de-a vedea inamicul suferind, și această indiferență de gheață față de atîția morți.

Această inimă ce detesta războiul
Iată ce trimite-n vine un sînge
arzător de ură și salpetru...

cîntase Desnos. Și, fără îndoială, speram mult că aceste sentimente demne de dispreț vor slăbi în noi după înfrîngerea nazismului, dar oricum era prea mult că grozăviile din jurul nostru nu ne mai provocau o disperare pe măsura lor. Această răcire a inimii este blestemul bătrînilor ce nu mai sînt în stare să simtă nimic cu putere. În această privință știam că naziștii, după înfrîngerea și dispariția lor, vor rămîne învingătorii: din cauza lor, speța umană se va găsi îmbătrînită, pînă și în tinerețea ei. Căci, crescută într-o ambianță de bătrîni nesimțitori, cum s-ar mai putea trezi propria ei inimă? Sufletul copilului nu se poate hrăni cu un alt lapte decît al adulților, și vom vedea formîndu-se după chipul și asemănarea noastră o tînără generație de sceptici indiferenți, mai bătrîni la optsprezece ani decît eram noi la patruzeci, și care ne vor învinui de această lipsă de sensibilitate; cum i-am putea face să înțeleagă adevărata cauză a răului, unde sînt ade-

vărații vinovați, după douăzeci de ani de la moartea sau destrămarea realității naziste? Nu ne vor asculta și nu vom putea decît să întoarcem capul, ca să nu ne vedem în ochii lor.

Evenimentele se precipită. Aliații au debarcat la Hyères, iar Brosset, cu jeep-ul lui, a intrat cel dintîi în Toulon ca să antreneze niște forțe șovăitoare. Acum urcă de-a lungul Rhonului și, cum va spune el, nu-i va vedea pe nemți decît din spate. Pétain și toată banda lui sînt la Sigmaringen. Înainte de-a fugi, bufonul Jean-Hérold Paquis a lansat la microfon, pentru ultima dată, într-o furie îndărătnică, pe care o lua drept eleganță, „Anglia, ca și Cartagina, va fi distrusă", și a tăcut pentru totdeauna. Bombardamentele continui jur împrejurul capitalei au împiedicat intrarea trenurilor. Telefonul, telegraful, totul e tăiat, firele între stîlpii scoși nu sînt decît niște ghemuri încurcate. Automobile pline de nemți cutreieră drumurile, fugind spre est, la rîndul lor duc și ele pe acoperiș saltele ca să-i protejeze și cărucioare de copii; e evacuarea familiilor. Adesea un *feldgrau* [1] sta afară, pe-o aripă, cu pușca mitralieră în mînă, cu privirea înspăimîntată, căci partizanii sînt pretutindeni.

Nici un alt mijloc pentru mine decît să încerc să ajung la Paris cu bicicleta. E greu,

[1] Termen german care definește culoarea uniformei soldaților nemți.

pentru că ar fi trebuit să-mi predau, sub sancțiunea închisorii, bicicleta la rechiziție. Ca majoritatea oamenilor, m-am ferit de așa ceva; dar s-o duc sub fesele mele la Paris e puțin o provocare. În timpul acela, într-o dimineață, apare Léon Motchane, singur la volanul unui Citroen negru. E, bineînțeles, extrem de discret asupra provenienței *ausweis*-ului său; dar bănuiesc că, poate, nu-i fără legătură cu atentatul contra lui Hitler (cutare conjurat puțin prea compromis nu poate oare fi ajutat să ajungă în Elveția?). Socoate că se va întoarce în patruzeci și opt de ore. Se va întoarce pe-același drum, mă va lua în trecere și-o va duce înapoi pe Yvonne Desvignes în mica lor casă vecină: e de prisos ca femeile să fie în capitală cînd va veni momentul critic.

Deci n-o să-i mai revăd pe-ai mei înainte de eliberare. Totuși n-am să-i las să afle vești despre mine din ziare sau de la radio! Desigur că mașina de represiune nazistă continuă să funcționeze ca un robot, ca mătura ucenicului vrăjitor, cu o îndărătnicie de bivol. Dar dacă am ghinionul ca Gestapoul să debarce aici în ajunul eliberării, capul meu nu va fi agravat de ceea ce voi fi destăinuit în ultima clipă. De altfel, nevestei mele, mamei mele, le dau să citească numai, fără explicație, uneia ***Tăcerea mării,*** în care se poate recunoaște casa noastră, celeilalte *Marșul spre Stea,* cu portretul tatălui meu. Mi se pare că pe prima o paralizează o surpriză puțintel

ofensată, cu toate că secretul fusese atîta timp acceptat. Dar pe cînd, aplecat asupra mesei mele de desen, lucrez la stampele pentru *Hamlet*, aud paşi discreţi apropiindu-se tiptil, şi primesc pe tîmplă sărutul abia apăsat, dar tandru şi tremurînd, al mamei mele, prea emoţionată ca să vorbească. Şi apoi, ea se retrage cu aceeaşi blîndeţe, iar eu închid în inima mea această mută recompensă.

De ce Motchane, la întoarcerea din Elveţia a inversat proiectul ? Nu-mi mai aduc aminte, fapt este că trece într-adevăr cum promisese, dar nu mă ia cu el : preferă să se ducă mai întîi s-o ia pe Yvonne, ca s-o aducă, şi să plece apoi cu mine. Asta nu schimbă, s-ar părea, decît cu aproximativ două ore ordinea lucrurilor ; în cele din urmă, pentru mine, asta va strica tot : într-adevăr, în zadar aştept să-l văd apărînd cu Yvonne. Trece după-amiaza, noaptea, a doua zi. L-au arestat pe drum, pe el sau pe-amîndoi ? Realitatea e mai puţin gravă : Léon a putut să se reîntoarcă la Paris, însă n-a mai putut să iasă, barierele fiind păzite. Dar eu nu ştiu asta şi n-am să pot şti, orice comunicaţie fiind întreruptă.

Hai, nu-mi rămîne decît să iau bicicleta şi să-mi încerc norocul. Dar, toată noaptea, jur împrejur, e-un vuiet neîntrerupt : vuietul a sute de camioane şi tancuri, colo sus pe drumul de la Meaux. Dimineaţă, se amestecă alt vuiet : cel al tunului, în depărtare. Cum să străbat prin această coloană în retragere fără să fiu „prins" ? Trebuie să aştept să se potolească. Dar departe de-a se potoli, vuietul de pe drum creşte ceas cu ceas. Nici o îndoială, e-o debandadă. Parisul va fi oare înconjurat, şi va cădea fără luptă, ca un fruct copt ? Nu ştiu că între timp acolo a izbucnit insurecţia. Aflu abia seara, la postul de radio englez. Ce lovitură ! Spînzură-te, bravule Crillon, Trebuie, trebuie să ajung acolo ! Vreau neapărat să văd asta, însă o încercare, a doua zi, de-a evita trupele prin drumuri secundare, avortează la prima încrucişare : dau de nemţi şi n-am decît timpul de-a face cale-ntoarsă. Nu-mi rămîne altceva de făcut decît să mă întorc la Villiers şi să mor de nerăbdare.

După-masă tancuri nemţeşti se instalează în sat pentru cîteva ore, pleacă apoi şi iau poziţie dincolo de Morin, vizavi de pod. Dacă rezistă, vom fi sub focul lor. Din fericire, în vederea plecării mele şi a unei lupte posibile pentru stăpînirea satului, l-am pus pe bătrînul gropar chior, şchiop, sărac cu duhul şi petrecăreţ să sape în grădină o tranşee drept adăpost familiei mele. Nu va avea nevoie de ea : a doua zi dimineaţă tancurile au dispărut.

Acum maşini pline de ofiţeri traversează satul în mare viteză. Nu mai este debandadă, ci „scape cine poate". Au chipurile crispate, se uită drept în faţă ca să nu vadă zîmbetele batjocoritoare care-i petrec. O zi, două zile... Deschizînd radio-ul englez, aud clopotele : toate clopotele Londrei sărbătoresc Parisul eliberat. E oare cu putinţă, haide, haide... nu izbutesc

să mă bucur, atît mi se pare de necrezut. Într-adevăr, o știre falsă : curînd B.B.C.-ul o lasă mai moale, insurecția continuă ; au fost tratative, o încetare a focului pe cîteva ore ; dar nemții sînt tot acolo, circulă zvonul că Parisul este minat și că totul va sări în aer. Mi-am învins oare pesimismul ? Iată, asta n-o cred : pentru a arunca în aer un centru ca acesta, ar fi fost nevoie de armate întregi de specialiști în punerea minelor. Podurile, poate ? Atîta timp cît se bat, că mai sînt trupe pe malul stîng, Choltitz nu poate să distrugă podurile în spatele lor. Probabil un șantaj.[1]

Toată ziua următoare și a doua zi rămîn, bineînțeles, agățat de radio ; vuietul convoaielor pe drumuri, cel al tunului mai apropiat nu încetează nici o clipă. Totuși, spre sfîrșitul zilei a treia, sînt pauze, plaje de calm prelungit. Seara femeia noastră de serviciu ne aduce un ziar. E intitulat *Front național*. Se vinde, îmi spune, pe baricade, unul care locuiește în Villiers a adus de la Paris un teanc cu bicicleta... Cum ! A putut așadar să treacă ? Spînzură-te, spînzură-te, Crillon ! Ce caut eu aici ? Dacă aș putea, mi-aș da un picior undeva că n-am repetat mereu, pînă la reușită,

[1] Dacă trebuie să-i credem pe autorii cărții *Parisul arde*, ofițerul însărcinat să dinamiteze podurile se numea Ebrennac. Fără îndoială că ieșea direct din cartea mea, *Tăcerea mării*. Acest nume de calvinist gascon, pe care îl inventasem întru totul, nu-l poți găsi în Germania... În realitate, podurile n-au fost niciodată minate: grupurile de protecție de la Poduri și Șosele patrulau din oră în oră (n. a.).

încercarea mea ratată de a trece printre coloane. Astă-seară e tîrziu, curînd o să fie întuneric, dar mîine dimineață...

A doua zi, s-a făcut : Parisul s-a eliberat într-adevăr. Insurecția e victorioasă, clopotele, de data asta, sună de-a binelea. Toate clopotele Parisului. Le ascult retransmise prin B.B.C., însoțite din cînd în cînd de-un foc care mai explodează surd (au mai rămas cuiburi de rezistență, și milițieni pe acoperișuri). Bucuria mea e imensă și adîncă, sau mai curînd emoția ; căci adevărata bucurie este și ea un sentiment care-a dispărut ca și entuziasmul, exaltarea care te înalță într-o beție a trupului întreg : această formă de bucurie, de înflăcărare, de delir n-am s-o mai simt niciodată în inima mea, ea-i moartă pentru totdeauna, omorîtă de naziști. Îmi rămîne emoția gravă, puternică, fericirea acestor clopote care sună din răsputeri. Dar, în același timp, și un necaz, o părere de rău fără leac : e prea tîrziu, insurecția se va fi făcut și cîștigat fără mine.

Nu voi fi cunoscut aceste ceasuri uimitoare, această scuturare a lanțurilor într-o sărbătoare populară, sanvișul mușcat cu poftă pe baricade, orgoliul de-a dicta legea ta asupritorului surprins, vîrcolacul schimbat deodată în iepure care caută o ieșire, înnebunit, căzînd din capcană în capcană. Nu voi fi cunoscut acest Paris apărînd din trecut pentru a reînvia paginile cele mai fascinante, sosirea tancurilor lui Leclerc în fața Primăriei, mulțimea și delirul ei. Parisul în care am să ajung

va fi un Paris după dragoste, puțin obosit și melancolic... Mai este oare urgent să mă duc acolo? Nu știu, șovăi, dorința de-a merge a pierit. Ceea ce se va petrece acolo de azi înainte, în acest „bîlci în piața mare“ pe care îl prevăd, de care mă tem, mi-e silă să mă amestec. Orice s-ar pretinde, acolo nu mai e „nevoie“ de mine. Cîți sînt, în talmeș-balmeșul vieții ce reîncepe, care să vrea sincer prezența mea? Cîți doresc întoarcerea mea, pe cîți îi doare în cot, cîți mă consideră ca un rival posibil, nedorit, cîți, în învierea luptelor politice, întoarcerea partidelor, a tendințelor, a ideologiilor, mă vor renega înainte de-a fi cîntat cocoșul de trei ori? Această fericire frățească, pe care am cunoscut-o timp de patru ani, cred c-o simt dispărînd, părăsindu-mă. Fără iluzii, dragul meu: după deznodămînt, cortina cade asupra culiselor, ce-ai avea de făcut acolo, imită-l mai degrabă pe Candide și du-te să-ți îngrijești grădina.

Dar deasupra grădinii cerul e o tobă mare care dă semnalul de capitulare, avioanele îl străbat în toate părțile, sînt lupte, și gloanțele, schijele bat în țiglele acoperișului; nu las copiii să iasă afară. Tunul bubuie și obuzele trec miorlăind pe deasupra capului, bombardînd intens dealul din față. Timpul trece, trebuie să luăm dejunul, ne dăm unul altuia farfuriile în acompaniamentul acestui concert de pisici în călduri; băieții, văzîndu-ne liniștiți, nu sînt îngrijorați nici ei. Dacă pericolul se va apropia, va fi timp să-i ducem în tranșee.

Deodată, tăcerea ne lovește urechile cum ar face o explozie: tunul a încetat brusc. Așteptăm în fiecare clipă să reînceapă, dar nu; liniștea s-a întors cu-adevărat. Apoi, iată, se dezlănțuie la oarecare depărtare tumultul brusc al unui bombardament în picaj. Curiozitatea ne face să ieșim afară și, sprijiniți în coate de micul zid de la capătul terasei (pe porțiunea pe care gemenii n-au reușit încă s-o distrugă), asistăm de departe, pe drumul din Meaux, vizibil pe creastă, în fața noastră, la nimicirea totală a unui convoi militar german, ale cărui camioane înțepenesc între plopi, și ard unele după altele. Asta miroase mai mult a debandadă decît a retragere, sub un cer, pe deasupra livezilor, atît de albastru, atît de calm... Contrastul e impresionant, și încăierarea de acolo, de camioane, de avioane, ia la distanță, în spatele micilor rotocoale de copaci în linie orizontală și cuminte, un aer de jucărie, de joc de copil. Acolo totuși trebuie să fie morți, răniți fără îndoială țipete, sînge și durere, dar imaginația nu ajunge să și le închipuie, și mă mir încă o dată că nu simt nici o milă. Se va mai întoarce oare vreodată? Puțin mai tîrziu, ni se pare că, în partea de jos a satului, se aude o mișcare, o gălăgie. Vedem o vecină urcînd dealul cu pași mari, ne face semne. Cînd ajunge mai aproape ca să se poată auzi, strigă spre noi, gîfîind: „Sînt aici! — Cine? Americanii!“

La început nu ne vine a crede. Îi presupuneam încă atît de departe! Dar iată că umblă,

pe toate potecile, ca tot atîtea cortegii de furnici, bărbaţi, femei, copii. Merg spre şoseaua principală, spre vest. Mergem şi noi pe urma unuia dintre cortegii. Trecem prin pajişti, cîmpii, livezi, pămînturi arate... Nimic. Dacă o fi o glumă ? Uite drumul : e pustiu. Dar la răspîntie se opreşte un camion enorm. Un flăcău zdravăn în *battle dress* coboară. E-un negru. E plin de praf. Îmi place că primul nostru eliberator de nazişti e un negru. Întreabă ceva, fără îndoială de drum, dar nu izbuteşte să se facă înţeles. Urcă iar în camionul care porneşte vuind tare.

„Americanii", pentru moment asta se reduce la vreo douăzeci de oameni în spatele unei baterii de tunuri, împrăştiate în cele patru colţuri ale unei pajişti, dincolo de drum. În faţă, în spate, în dreapta, în stînga, nimic. Îmi par tare izolaţi ; dar n-au de loc aerul să-şi facă cea mai mică grijă. Stau de vorbă între ei, lasă oamenii să se apropie cu indiferenţă, întind copiilor *chewing-gum* fără să se uite măcar la ei, parcă dintr-o veche obişnuinţă devenită automată. Mici maşini ciudate, prevăzute cu antene, cu roatele joase, roţi cu ceva mai mari (mi se pare) decît nişte farfurii, jumătate jucării, jumătate tractoare, merg de la un tun la altul. Vom afla pe urmă că se cheamă jeep-uri.

Seara jeep-urile acestea defilează cu sutele prin satul în sărbătoare, într-un nor de praf jucăuş. Dar văd, cu uimire, că sărbătoarea se preface în cerşetorie : cîţiva soldaţi au aruncat nişte cutii de conserve, şi acum o mulţime de cerşetori îi aclamă : femei, copii, chiar şi bărbaţi întind mîinile, imploră, îşi duc acasă prada, se întorc şi încep din nou. Urc înapoi spre casă, puţin dezgustat.

Totuşi, într-o zi sau alta va trebui să plec la Paris. Aşa că mă decid şi-mi iau bicicleta. Nu mai sînt un tînăr, aşa că plec la ora 8, ca să fiu sigur că voi ajunge înainte de amiază. Pedalez liniştit. Prevăd că o să am unele greutăţi, poate, dacă va trebui să trec printre trupe americane. O să văd eu. Dar drumul e pustiu, şi nu întîlnesc ţipenie de om. Pe la ora 9 făcusem jumătate din drum. Fără să întrec măsura cîtuşi de puţin, depăşesc deci 25 de kilometri pe oră ? Această performanţă îmi face plăcere, dar mă surprinde... Pe la ora 10 sînt în pădurea Vincennes ; în strada Charenton trebuie să fac *cross* ca să trec o baricadă încă intactă (n-am să mai dau peste alta), nu este încă ora 10 şi jumătate cînd sosesc în strada Servandoni. Mă dor puţin fesele, dar sînt foarte vioi. O chem pe Yvonne Desvignes la telefon ; îmi răspunde Motchane. „În sfîrşit, tu eşti ! Te-aşteptăm aici ca pe Mesia ! Cum ! n-asculţi radio ?"

Se pare că din ajun radio-ul îi lansa lui Vercors mesaje repetate şi urgente. Bag de seamă, atît sînt de obişnuit de patru ani să nu ascult decît Londra şi să exclud Radio-Paris, că am continuat cu acelaşi elan... Trebuie să merg, îmi spune Léon Motchane, chiar azi-dimineaţă, la prima şedinţă în libertate a

Comitetului Național al Scriitorilor, care se adună într-unul din fostele birouri ale lui *Paris-Soir* în care s-au instalat les *Lettres françaises*. Este pentru prima oară că mă duc acolo personal, pînă atunci Yvonne Desvignes mă reprezenta. Sosesc puțin mai înainte ca să-l întîlnesc pe Claude Morgan. Aș vrea să-i explic ezitarea mea de-a face parte din C.N.E., al cărui secretar este el : dubla mea personalitate Desvignes-Vercors mă reține să ader, dacă vreau să rămîn credincios unei independențe de spirit pe care, ca membru al unui colegiu mai puțin literar decît politic, aș pierde-o negreșit.

Dar el protestează cu înverșunare. Din contra, Vercors e dator să intre, să activeze. Absența lui i-ar intriga pe oameni, i-ar duce la interpretări penibile. Bine, bine, bine, cedez (și încă o dată fac prost : într-adevăr, mă vor face să consimt, din spirit de solidaritate, la tot felul de lucruri care nu-mi vor conveni de loc, pînă ce voi deveni într-o zi, spre nenorocirea mea, președinte de paie și țap ispășitor). Morgan îmi mulțumește și-l cheamă pe Claude Roy ca să-mi ia un interviu pentru *Front național*. Cînd i se spune cine sînt, holbează ochii sub părul lui roșcat și se uită la mine ca la o apariție. Prima lui întrebare : Ce senzație ai să te găsești de pe-o zi pe alta „un mare scriitor francez" ? Trebuie oare să-i răspund : „Nici una" ? Ah, cît aș vrea ca într-adevăr să mă simt puțin „amețit" ! Dar fără

îndoială că ceva în mine s-a frînt, și nu reușesc. Și apoi, am văzut de prea multe ori cît de trecătoare sînt unele celebrități, cum dispar o dată cu împrejurările care le-au produs ; de azi în doi ani am să fiu uitat. Intră prieteni, Jean Tardieu, Lucien Scheler, care nu mă cunosc decît ca Desvignes. Au mare simpatie pentru Vercors. Sosește Debu-Bridel, devenit directorul publicației *Front national*. Se aruncă asupra mea : „De data asta, Vercors, A nu rîzi : ai să faci parte din Academie !" Nu rîd, într-adevăr : dacă insistă în public, mă va face ridicol. Salonul se umple, scriitorii sosesc unii după alții. Duhamel îmi mărturisește : „Ce mult mă interesezi !..." Mauriac, cu vocea lui surdă, mă felicită pentru *Marșul spre Stea* pe care îl preferă, spune el, *Tăcerii mării*. Sartre, Camus îmi întind mîna, distrați, ceea ce mă întristează puțin, speram în prietenia lor. Paulhan îmi adresează unul din acele complimente în doi peri care amuză și îngrijorează : Oare nu se ascunde în asta o mică răutate ? Queneau, Vaillant, Blanzat, cărora Debu mă prezintă cu niște cuvinte minunate, îmi adresează un surîs vag ; dar nu schimbă cu mine nici două cuvinte. Ce caut aici ? Simt că aici am puțini prieteni, și mă fac să simt că nu sînt cu adevărat de-ai casei. (Asta nu avea să se schimbe de loc în decursul anilor.)

În schimb, mi se remite o corespondență bogată, sosită pe adresa mea. Ziare, reviste mă solicită cu insistență să figurez în primul

lor număr. Unii semnatari, rezistenţi din ceasul al unsprezecelea, care n-au fost totdeauna ireproşabili, se fudulesc cu relaţiile noastre dinainte de război, despre care nu-mi aminteam să fi fost atît de cordiale... „O să fie prea multă nevoie de dumneavoastră“ : temerile mele se verifică : am să servesc mai ales ca mărturie, ca garant, chiar ca spălător pentru cine va avea nevoie să se „reabiliteze“. Nimic din toate astea nu-i menit să uşureze nostalgia *incognito*-ului meu...

Cumnatu-meu, căruia-i telefonez, îmi dă o întîlnire pentru un aperitiv şi mă înştiinţează că la Paris au venit cu trupele aliate vechiul meu camarad Etienne Dennery (viitor ambasador, apoi administrator al Bibliotecii naţionale), şi Jacques, fratele lui mai mare. N-a putut să-l întîlnească pe Etienne, dar îl găsesc pe Jacques în uniformă, stînd la masă cu el, la soare, pe terasa cafenelei „Deux Magots“. Ne îmbrăţişăm. Jacques îmi spune : „Ştiu că ai făcut lucruri mari, mi s-a spus la Londra, dar nu ştiu ce ? Ce-ai făcut ?“ Îl văd pe cumnatu-meu căscînd ochii ; dar nu spune nimic. Felul cum va afla mă amuză puţin. Răspund : „Editura de la Miezul Nopţii“ şi aştept, ca un ritual de neînlăturat, întrebarea care avea să urmeze. Nu dau greş. Jacques a sărit de pe scaun : „Fără glumă ! Tu erai ? Dar atunci ai să-mi poţi spune cine e Vercors ?“ Surîzînd, mă arăt tăcut cu degetul, nu înţelege imediat,

şi apoi : „Tu eşti Vercors !“ exclamă el cu o voce atît de stridentă că mă întorc îngrijorat, e nebun oare de latră acest nume pe-o terasă plină de lume, unde anumite urechi... şi rîd de prostia mea : o clipă am uitat că a dispărut pericolul de-a mă trezi denunţat Gestapoului. Ce uşurare ! Savurez această siguranţă cu totul nouă. Savurez şi plăcerea lui Jacques, şi agitaţia lui : „Ia te uită, n-ai să-mi spui acum că tot tu eşti şi de Gaulle ?“

Cumnatul meu n-a suflat o vorbă. Mai tîrziu îmi va spune (după ce se va informa) : „E pentru prima oară cînd văd o acţiune dezinteresată primindu-şi răsplata“.

Primesc un mesaj de la Yvonne : de Gaulle mă invită la masă. O regăsesc la Léon, în dosul bisericii Sainte-Clothilde, în faţa ministerului din strada Saint-Dominique, unde în prezent locuieşte generalul. Înainte de-a pleca primesc mii de recomandări ; amîndoi mă socresc, Yvonne îmi şterge de praf pantofii, haina, îmi îndreaptă cravata ; trebuie să te prezinţi bine pentru viitorul editurii noastre... Hai, s-a terminat frumoasa aventură ; am să trec linia timpurilor obişnuite.

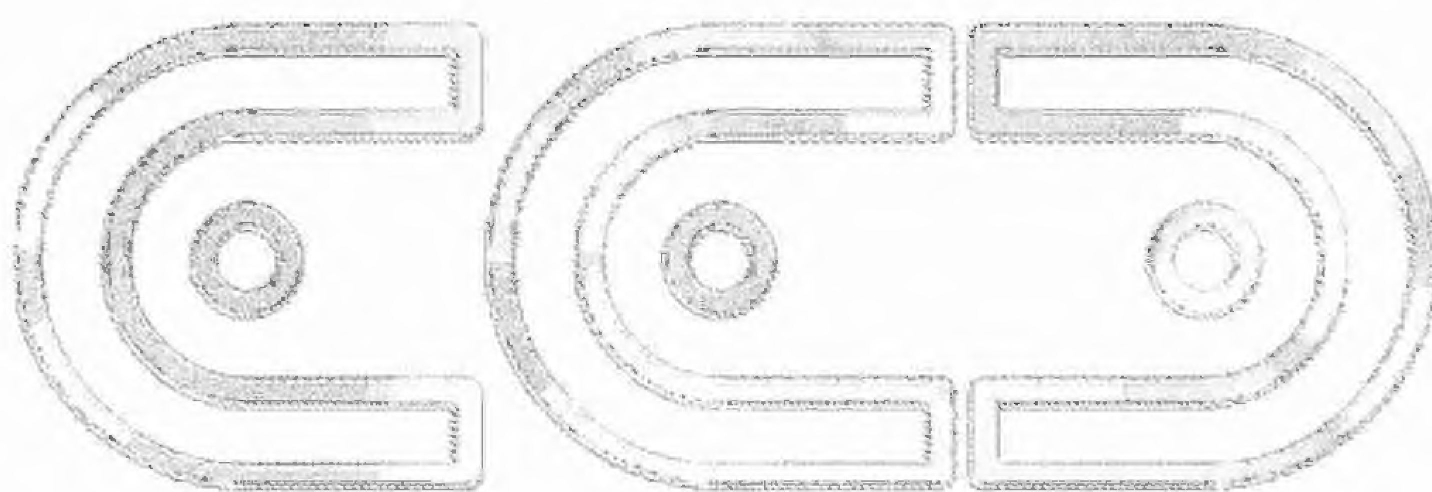
Pe trotuar, în clipa cînd trec prin mica piaţă întunecoasă şi pustie, deodată mi se pare imensă. O traversez ca un navigator de cursă lungă pe punctul de-a acosta, după o noapte nesfîrşită, în portul luminat. Luminile de bun-venit îi copleşesc inima, nu uită totuşi că în spa-

tele lor e orașul, care de abia se trezește, și unde îl vor aștepta într-adevăr praful birourilor, aerul stătut al străzilor întortocheate, propria lui singurătate în învălmășeală. Ce va găsi acolo după acest lung somn? Ce rătăciri, ce speranțe? Și pe cînd acostează, pasul lui șovăitor tremură puțin.

Cuprins

Întreprinderea Poligrafică „Informaţia"
str. Brezoianu nr. 23—25, Bucureşti
Coli tipo: 13,50. Comanda 119

Scanare și prelucrare digitală

de

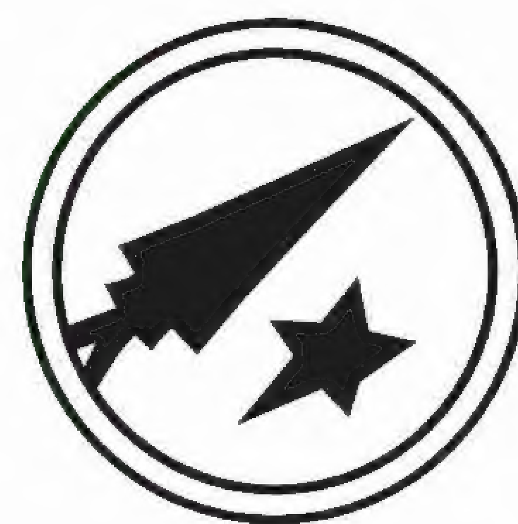
Anonim

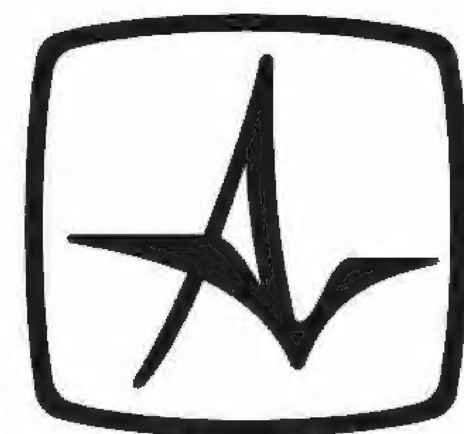

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

